

HA 1.791

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HIRLAPTÁRA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

59.évf. 1955.

1-4.sz.

bor.,tj.,mut.,7 t.

Teljes

Fv.

Dné.

HA 1.791

26.327

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1955. LIX. évf. 1. szám.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG :

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ :

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. LIX. évfolyama 1. számának munkatársai :

Benedek Marcell egyetemi tanár, *Nemeskürty István* középiskolai tanár, *Perjés Géza* hadtörténész, *Angyal Endre* egyetemi tanársegéd (Debrecen), *Beke Albert* egyetemi hallgató (Debrecen), *Földes Anna* középiskolai tanár, *Csonkás Mihály* főiskolai tanár, *Bikácsi László* középiskolai tanár, *Fallenbüchl Zoltán* könyvtáros, *Vincze Géza ny.* középiskolai tanár, *Kiss Tamás* középiskolai tanár (Debrecen), *Péter László* könyvtáros (Szeged), *Kispéter András* tudományos kutató, *Bán Imre* egyetemi docens (Debrecen), *Mályusz Elemérné* középiskolai tanár, *Busa Margit* könyvtáros, *Segesváry Viktor* könyvtáros, *Scheiber Sándor* főiskolai igazgató, *Bay Ferenc* könyvtáros (Győr), *Komlós Aladár* önálló tudományos kutató, *Zolnai Béla ny.* egyetemi tanár, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Ritoók Zsigmond* egyetemi tanársegéd, *Rejtő István* tudományos kutató, *Oltványi Ambrus* tudományos kutató, *Wéber Antal* aspiráns, *Gergely Gergely* egyetemi adjunktus.

SZERKESZTŐSÉG : BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ :

KOMLOVSZKI TIBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint.

Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál : Budapest, V., József nádor tér 1.

Bankszámla : 61,295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő.

Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.

26.207

50.097

HA 1.791

TARTALOMMUTATÓ

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1955. ÉVI LIX. KÖTETÉHEZ

Tanulmányok

<i>Angyal Endre</i> : Vathay Ferenc énekeskönyve	51
<i>Beke Albert</i> : Földi és Csokonai verselmélete	62
<i>Benedek Marcell</i> : Benedek Elek	1
<i>Császtyay István — Péter László</i> : Juhász Gyula makói évei (1913—1917)	319
<i>Eckhardt Sándor</i> : Balassi Bálint utóélete	407
<i>Gáldi László</i> : József Attila, a műfordító	155
<i>Gergely Gergely</i> : Tolnai Lajos irodalmi nézetei kritikai munkássága alapján	436
<i>Hont Ferenc</i> : Visszaemlékezések József Attilára	275
<i>Köpeczi Béla</i> : Bethlen Miklós francia emlékiratai	296
<i>Mészáros István</i> : Lukács György hetven éves	141
<i>Nemeskürty István</i> : Bornemisza stílusa	24
<i>Perjés Géza</i> : Balassi, a katona	36
<i>Terbe Lajos</i> : Mátyási József	305
<i>Vargha Balázs</i> : Jókay József illusztrált másolata Csokonai két szindarabjáról	428
<i>Zolnai Béla</i> : Rákóczi bécsújhelyi olvassmányai	288

Kisebb közlemények

<i>Btkácsi László</i> : Mikor írta Arany a »Reményinek« c. versét?	82
<i>Bolár Imre</i> : Újabb adatok Dávid Ferenc életéhez	337
<i>Csonkás Mihály</i> : Adalékok a költő Zrinyi életrajzához	81
<i>Dobossy László</i> : A zimnerwaldisták francia nyelvű folyóirata a háborúellenes magyar költészetéről 1916-ban	458
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Írt-e Ambrus Zoltán politikai röpiratot?	84
<i>Földes Anna</i> : Hannibál feltámasztása	76
<i>Horváth István Károly</i> : József Attila és a klasszikus metrum	178
<i>Kiss Kornél</i> : A »Szigeti veszedelem« versszakainak számáról	464
<i>Kiss Sándor</i> : Egy egykorú adat »Ludas Matyi« megjelenésének hatásáról	465
<i>Kiss Tamás</i> : Möricz Zsigmond két regényének keletkezési körülményeiről	90
<i>Komlós Aladár</i> : Ady és A Hét	334
<i>Stoll Béla</i> : Adatok 1. Az Árgirus széphistóriához 2. Balassi Bálint műveihöz	461
<i>Takács Béla</i> : Csokonai és Hunyadi Ferenc	339
<i>Vince Géza</i> : Dózsa György unokája	86

Emlékezések

<i>Benedek Marcell</i> : Naplójegyzet 1928-ból, József Attiláról	199
<i>Kosztolányi Dezsőné</i> : Egy este József Attilával	200
<i>Tettamanti Béla</i> : Emlékezés József Attilára	197
<i>Vágó Márta</i> : Visszaemlékezés József Attilára	192

Vita

<i>Bisztray Gyula</i> : Válasz Rubinyi Mózes bírálata	230
<i>Györy János</i> : Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái	340
<i>Horváth János</i> : Megjegyzések Györy János könyvismertetésére	349

<i>Kispéter András</i> : Néhány megjegyzés a Textológiai problémákhoz	96
<i>Péter László</i> : Textológiai problémák	94
<i>Kubinyi Mózes</i> : Mikszáth Írói Arcképeihez	365

Adattár

<i>Bán Imre</i> : Corvina a gyöngyösi volt ferencrendi könyvtárban?	198
<i>Bay Ferenc</i> : Vajda János győri kapcsolatai	107
<i>Busa Margit</i> : Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához	100
<i>Fahidy József</i> : Egy József Attila verskézirat	476
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Móricz Zsigmond Ambrus Zoltánhoz írt levelei	474
<i>Komlós Aladár</i> : Kosztolányi három írása az Ady-vitáról. (Adalékok a »Toll« Ady-vitájához.)	110
<i>László József</i> : Íratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez	466
<i>Mályusz Elemérné</i> : Példázat az ország veszedelmének okairól	99
<i>Mártonvölgyi László</i> : Arany János ismeretlen levele	377
<i>Móricz Miklós</i> : Móricz Zsigmond az újságírásról, újságírókról	366
<i>Paty Sándor</i> : József Attila leveleiből	204
<i>Péter László</i> : Juhász Gyula első megjelent versei	378
<i>Péter László</i> : Két József Attila-vers elfelejtett változata	201
<i>Radó György</i> : Egy adat József Attila műfordításaihoz	203
<i>Scheiber Sándor</i> : Arany János folyamodványa Kossuth Lajoshoz hivatalért	105
<i>Segesváry Viktor</i> : Horváth Ádám két levele Ráday Gedeonhoz	103
<i>Sinka Erzsébet</i> : József Attila Monoron	227
<i>Végh Ferenc</i> : Egy eltűnt Cupido-variáns	375
<i>Vincze Géza</i> : Ady Endre cikke az 1905-ös Csokonai ünnepségekről	473
<i>Vincze Géza</i> : Móricz Zsigmond levelek Ady Lajosnéhoz és Földessy Gyulához	114
<i>Zolnai Béla</i> : Kosztolányi levele az Ady-vitáról. (Adalékok a »Toll« Ady-vitájához.)	113

*

<i>Reguli Ernő</i> : Írások József Attiláról	233
--	-----

Szemle

<i>Fenyő István</i> : Kármán József válogatott művei	391
<i>Gergely Gergely</i> : Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése	131
<i>Gyenis Vilmos</i> : Régi magyar vígjátékok	386
<i>Harsányi Zoltán</i> : Komlós Aladár: Reviczky Gyula	493
<i>Horváth István Károly</i> : Falus Róbert: Sophoklész	392
<i>Jenei Ferenc</i> : Rimay János összes művei	379
<i>Kardos László</i> : Komlós Aladár Vajda-monográfiája	481
<i>Klaniczay Tibor</i> : Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században	382
<i>Mályuszné Császár Edit</i> : Beszámoló az Országos Színháztörténeti Múzeum első állandó kiállításáról	395
<i>Oltványi Ambrus</i> : Újabb magyar könyvek a világirodalom klasszikusairól	124
<i>Rejtő István</i> : Megjegyzések »A Kultúra Mesterei« c. sorozathoz	121
<i>Ritók Zsigmond</i> : Szabó Árpád: Homéros	118
<i>Szabó György</i> : Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1953	496
<i>Szauer József</i> : Horváth János: Kisfaludy Károly és íróbarátai	478
<i>Varga József</i> : Gellért Oszkár két könyve a kortársairól	487
<i>Weber Antal</i> : Gálos Rezső: Mikes Kelemen	130

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel 342 344, 354
 Abaffy Béla 321
 Abafi Lajos 391
 d'Ablancourt, Nicolas Perrot 289
 Abonyi Árpád 369
 Abonyi Lajos 440
 Ábrányi Emil 367–368, 371–373, 442
 Absolon Dániel 297, 301
 Achim András 87–88
 Acsády Ignác 82, 88
 Ádám T. István 251
 Ady Dániel 86
 Ady Endre I, 16–17, 76, 86–90, 94, 110–113, 115–117, 125, 155, 159, 178, 182, 186–188, 190, 197, 208–209, 215, 225, 234–235, 246, 251, 253, 258, 276–277, 281, 285, 319, 325, 334–336, 366, 378, 449, 458–459, 473–474, 486–491
 Ady Lajos 90, 114–115, 334–335, 487
 Ady Lajosné 114–115, 487
 Ady Lőrinc 86
 Aemilius Paulus 32
 Aeneas Sylvius Piccolomini 414
 Agárdi Ferenc 252, 254
 Ágoston (Szent) 294
 Agrippa, Marcus Vipsanius 290–291
 Agrippa Posthumus 290
 Agrippina, az ifjabb 290
 Aknai István 236
 Ákos mester 348, 363
 Albericus Cassinensis 356
 Albertus de Morra 361
 Áldor Péter 251
 Alexandra Pavlovna nagyhercegnő 312
 Ali vajda 49
 Almássy Endre 331
 Álmos herceg 342, 351
 Amadé Antal 419
 Ambrus Zoltán 84–85, 474–476
 Amelot de la Houssaye, Abraham-Nicolas 289–290
 Andersen-Nexø, Martin 121
 András, I., magyar király 342–343, 352, 354
 András László 255, 263
 Andreánszky István 247–248
 Angerianus, Hieronymus 409, 411, 421
 Angyal Dávid 299
 Angyal Endre 51–61, 261
 D'Annunzio, Gabriele 221
 Anonymus 340–341, 345–347, 349–350, 352, 359–361
 Antal Gábor 263
 Apáczai Csere János 87, 297, 303
 Apafi Mihály, I. 297, 301–302, 304
 Apafi Mihály, ifj. 304
 Apáthy Ferenc 99
 Apollinaire, Guillaume 163, 217, 285
 Apor Péter 303
 Apponyi Albert 3, 8, 9, 12–13
 Áprily Lajos 221
 Arany János 24, 82–84, 102, 105–107, 111, 129, 131–133, 155, 179–180, 182, 235, 306, 309, 329, 377–378, 436–446, 450–453, 455–457, 486, 495
 Arany László 83, 437
 Arany Tamás 338
 Arányi Lipót 369
 Arató Tibor 243
 Arghezi, Tudor 170–171, 175
 Aristotelés 104, 294, 321, 394
 Arnauld, Céline 284
 Aroux, Eugène 291
 Augustus császár (Caius Julius Caesar Octavianus) 289–291
 d'Aussigny, Thibault 160
 Autant–Lara házaspár 285
 Babits Mihály 19, 92, 116, 143, 155, 178–180, 184–186, 188, 191, 210, 225, 238, 259, 277, 326, 329, 333, 460, 487–492
 Bábonyi László 257
 Bach, Alexander 84, 466–467
 Bach, Johann Sebastian 148
 Badics Ferenc 376, 409, 411, 414
 Bajcsa András 397
 Bajor Gizi 475
 Bajza Jenő 439
 Bajza József 132, 440, 445
 Bak Róbert 243
 Bakócz Tamás 99
 Baksay Sándor 439, 452
 Balassi András 42
 Balassi Bálint 17, 24, 31, 34, 36–50, 52, 58–59, 61, 96, 158, 379–382, 407–427, 464

- Balassi Ferenc 44, 47, 409
 Balassi Imre 47
 Balassi István 29
 Balassi Menyhért 47, 387, 389
 Balassi János 46–48
 Balázs Béla 224
 Balázs Sándor 261
 Baldwin, C. S. 348
 Bálint György 239–240, 244–245
 Bálint Sándor 95
 Ballagi Aladár 101
 Balog István 396
 Balogh László 234, 250, 377
 Balogh Pál 377
 Balogh Vilma 213
 Balta Mózes 169
 Balzac, Honoré de 121, 124–125, 148–149, 153
 Bán Imre 98–99
 Bánffy Ágnes 297–299
 Bánffy Dezső 370–371, 444
 Bánffy Zsigmond 296–297
 Bányai Kornél 278
 Bányai László 227, 234, 250
 Barabás Miklós 397
 Barabás Tibor 234–235, 249, 254
 Baranyai József 101
 Baráth Ferenc 245
 Baráth Kata 254
 Barbey d'Aurévilly, Jules 111
 Barbier, Antoine Alexandre 299
 Bares Sándor 247, 249, 253
 Barcsai Ákos 296–297, 301
 Barcsay Ábrahám 480
 Barcsay András 52, 59
 Barla (álnév), Id. Ady Endre
 Báróczi Sándor 481
 Barre (Jean-François Le Fèvre), Chevalier de la 87
 Barta István, ügyvéd 222
 Barta János 105
 Barta Lajos 250–251
 Barta Sándor 276
 Bartal Antal 413
 Bartalis János 18, 20
 Bartels, Adolf 111
 Bartha Miklós 335
 Bartók Béla 18, 285
 Bartók Lajos 441, 456
 Bartsai László 387
 Básta György 424–425
 Báthory István, ecsedi 46, 425
 Báthory Zsigmond 47, 55, 58, 380
 Batsányi János 105
 Batteux, Charles 452
 Batthyány Boldizsár 57
 Batthyány Ferenc 407, 417, 463
 Batthyány Ferencné, Poppel Éva 407, 418
 Batthyány Kata 463
 Batu kán 87
 Baty, Gaston 285
 Baudelaire, Charles Pierre 112, 155, 172, 277, 459
 Baudry 284
 Bay Ferenc 107–110
 Bayer József 397
 Bayle, Pierre 302
 Bazarád, román vajda 374
 Beatrix, magyar királyné 35
 Becher, Johannes R. 143, 203
 Beck András 253, 255–256, 260–261, 263
 Bednář, Kamil 166–167
 Beethoven, Ludwig van 142, 148
 Beke Albert 62–75
 Békeffi György 277
 Béla, I., magyar király 342, 352
 Béla, III., magyar király 341, 360
 Béla, IV., magyar király 350
 Béli Pál 297, 300, 304
 Belinszkij, Visszarion Grigorjevics 123, 153
 Benamy Sándor 246
 Benedek Elek 1–23
 Benedek Gábor 4
 Benedek János 14, 22–23
 Benedek Marcell 1–23, 158, 199–200
 Benedek Marcella 2
 Benedek Mihály 63
 Benedek Huszár Anna 4, 13
 Benedek Huszár István 4
 Benedek Huszár János 2, 22–23
 Beniczky Péter 61, 66, 384, 419
 Beniczkyne Bajza Lenke 9
 Benjamin Béla 458–459
 Benkó Imre 83–84, 106
 Benserade, Isaac de 293
 Benyovszky Móric 102
 Beöthy Zolt 443, 445, 455, 474
 Béranger, Pierre Jean 446
 Berczeli Anzelm Károly 236, 275, 277
 Berda József 225, 262–263
 Berde Mária 16
 Berend Ilona 253
 Berger Miksa 9
 Bernard de Chartres 343, 353
 Bernard Sylvestre 343, 353, 356
 Bernát (Szent) 291
 Bernhardt, Sarah 495
 Bernouilli, Jean 298
 Berzeviczy Gergely 308
 Berzsenyi Dániel 155, 181–182, 450, 457, 480–481
 Bessenyei György 66, 480
 Bethe, Erich 120
 Bethlen Farkas 303
 Bethlen Gábor 49, 87, 380, 385
 Bethlen János (17. sz.) 296–297, 302
 Bethlen János (19. sz.) 304
 Bethlen Miklós 82, 296–304
 Bethlen Miklósné, Kún Ilona 298
 Béthune márkí 297, 300
 Bezruč, Petr 156, 166–167, 172, 174
 Bickel 120
 Bihari Sándor 203
 Bikácsi László 82–84, 437
 Birkás Géza 299
 Bíró Miklós 100

- Bisztray Gyula 34, 131–134, 230–231, 365
 Bisztray Kálmán 257
 Blagoj, Dimitrij Dimitrievics 121
 Blaha Lujza 319
 Blahó Vince 98
 Blandrata György 338
 Bleicher (Bakonyi) Miksa 369
 Bletterie, Jean-Philippe René de la 289
 Bloch, O. 348
 Blok, Alekszandr 165–166, 203, 285
 Bobrova, M. 121, 123
 Boccaccio, Giovanni 31
 Bocskai István 49, 51, 380, 421, 424–425
 Bod Péter 298
 Boda István 263
 Bodin, Jean 290
 Bodnár Zsigmond 102, 456
 Bogdánovics György 448
 Bogdány Jakab 385
 Bogisič, V. 304
 Boham d'Alenduy, Christophe 297, 300
 Boissier, Gaston 294
 Bóka László 106, 171, 178, 234–235, 243–245, 252–253, 256, 259–260, 319, 323, 332–333, 378, 481–482, 487
 Bokor László 261
 Boldizsár Iván 242–243, 498
 Bolnai (gr. Bethlen Miklós) 83
 Bor Pál 278
 Borbély László 241–242, 245–246, 248, 250
 Borics 341, 351
 Bornemisza Péter 24–35, 294
 Botár Imre 337–338
 Botond 341, 350
 Bottyán János (Vak Bottyán) 291
 Bourbonok 124
 Bourdaloue, Louis 294
 Böcklin, Arnold 495
 Böhm, Herta 217
 Bölöni György 487
 Brassai Sámuel 293
 Brassai Viktor 262
 Brecht, Berthold 143, 159–161
 Bret-Harte, Id. Harte
 Breughel, Peter 25
 Březina, Ottokar 167
 Britannicus Caesar, Claudius Tiberius 290
 Bródy István 163
 Bródy Lili 258
 Bródy Sándor 446, 475, 490
 Browning, Elizabeth 142
 Browning, Robert 142
 Brunet, Jacques Charles 289, 291, 293
 Bruno, Giordano 382
 Brühl Gr., Franz Aloys 396
 Buchheim, Franz Anton v. 288
 Budai Nagy Antal 86
 Buday Géza 320–321
 Budik, Peter Alcantara 98
 Bugenhagen (Pomeranus) János 337
 Buharin, Nikolaj Ivanovics 286
 Bulyovszky Gyula 107
 Burns, Robert 446, 450
 Busa Margit 100–103
 Byron, George Noel Gordon 84, 142, 446, 450
 Calderon de la Barca, Pedro 454
 Caraffa, Antonio 87
 Carducci, Giosuè 155
 Carei, Costa 251, 255
 Carek, Jan 167
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 349
 Castelletti, Christofó 411
 Cavriani 425
 Cenner Mihály 397
 Cervantes, Saavedra Miguel de 454
 Chamard 420
 Chassin, Charles-Louis 458
 Cholnoky Viktor 335–336
 Chorin Géza 369
 Cicero, Marcus Tullius 156, 337, 463
 Cimarosa, Domenico 142
 Cinna, Gnaeus Cornelius 295
 Ciocăltău, V. 158, 171
 Clair, René 284
 Claudel, Paul 166
 Claudius Nero Germanicus, Tiberius 290, 294
 Clauser Mihály 244
 Cleopatra 293
 Cocteau, Jean 285
 Colbert, Jean Baptiste 298
 Collins, William Wilkie 2
 Condé herceg (Louis II. de Bourbon) 297–299
 La Coq de Villeray, Pierre-François 298–299
 Corneille, Pierre 429, 431
 Coşbuc, Gheorghe 174–175
 Coster, A. 291
 Cotruş, Aron 172–174
 Courtilz de Sandras, Gatien 301
 Croce, Benedetto 250
 Cruceanu, Mihail 172
 Cruciger Gáspár 337
 Czákó Elemér 76
 Czákó Zsigmond 396
 Czirbus Sándor 322
 Csák Borbála 414, 417
 Csáky István 383
 Csanádi Imre 258
 Csapó György 260
 Csapodi Csaba 464
 Császár Ferenc 111
 Császtvay István 319–333
 Csáth (álnév), Id. Ady Endre
 Csató István 253
 Cseby Klára 51
 Csécsy Imre 199
 Csehov, Anton Pavlovics 121, 123, 127
 Csengery János 156
 Cserei Mihály 303–304
 Cserépfalvi Imre 163, 193, 226
 Cseresnyés Sándor 255
 Csernátoni Pál 303

- Csernisevszkij, Miklos 150
 Csicsvai Zsuzsanna 434
 Csiky Gergely 440, 451, 454
 Csokonai Vitéz Mihály 62–75, 180, 183,
 285, 305–306, 308–309, 312, 317, 339,
 428–435, 456–457, 473–474
 Csonkás Mihály 81–82
 Csontos János 98, 377
 Csorba Tibor 234

 Dallos László 498
 Dalmady Győző 439, 441
 Dani Pista 322
 Dankó Pista 76
 Dante, Alighieri 155, 291, 451, 454
 Danyilin, J. 121–123
 Danzinger Ferenc 239
 Darholz Kristóf 379
 Darvas János 167
 Darvas József 245, 247, 249, 260
 Dauzat, Albert 348
 Dávid Ferenc 337–338
 Dayka Gábor 69, 74
 Deák Ferenc 439
 Deák Hajnalka (Raab Béláné) 212
 Debreceny Miklós 217
 Debreczeni József 169–171
 Decsi János 66
 Déczy János, Id. Decsi János
 De Gerando Ágost 299
 Dégh Linda 58
 Degré Alajos 107
 Demjén József 246
 Demjén Zsuzsa 235
 Demkó Kálmán 48
 Dénes Zsófia 487
 Densusianu, Ovide 173–174
 Derkovits Gyula 194
 Dermée, Paul 284
 Déry Tibor 236, 242–243, 250, 254, 279,
 492
 Déryné (Déry Istvánné, Széppataki Rozália)
 396
 Descartes, René 293, 301, 303, 382
 Desgranges, Ch.—M. 158
 Deutsch Zsigmond 84–85
 Devecseri Gábor 33, 118, 178, 251, 259,
 262, 392
 Dézsi Lajos 39, 49, 51, 158, 379, 409, 462,
 463
 Dickens, Charles 8, 448–450, 454
 Dikaiarchos 104
 Dilthey, Wilhelm 144
 Dimsic, Alekszandr 121
 Diogenés 374
 Diósszilágyi Sámuel 95, 323, 328, 333
 Dobó Jakab 411, 418
 Dobossy László 458–461
 Dobsa Lajos 319
 Domanovszky Sándor 343, 348, 352–354,
 363–364
 Domokos Lajos 63
 Dorka Illés 465

 Dósa-család 88
 Dosztojevszkij, Fedor Mihájlovics 448, 454
 Doumic, René 158
 Dózsa György 86–90, 99, 194, 332
 Döbrentei Gábor 479
 Dömötör János 439, 455
 Dömötör Tekla 386–390
 Dragos József 246
 Dreyfus, Alfréd 125
 Drusus Caesar 290
 Dsida Jenő 16, 239
 Du Bellay, Joachim 420
 Du Cange, Charles Dufresne 343, 348
 Duchesne, André 292
 Dugonics András 66, 307–308, 396, 448
 Dullin, Charles 285
 Dumas, Alexandre, id. 448
 Durkó Mátyás 333
 Dutka Ákos 458–459
 Dvořák, Max 141

 Eckhardt Sándor 31, 36, 39, 40, 42–43,
 45–49, 59, 164, 348, 364, 379–382,
 407–427, 463
 Éder György 479
 Édes Gergely 305
 ego (álnév) 13
 Egri Viktor 240
 Einstein, Albert 220
 Eluard, Paul 143, 258
 Ember Ernő 63
 Ember Mária 259–260
 Endre Béla 331, 333
 Endrődi Béla 371
 Endrődy János 397
 Engels, Friedrich 128, 144, 147, 388, 395,
 450, 452
 Eötvös József 90, 133, 230, 319, 322, 365,
 447–450, 456, 467–469, 497
 Eötvös Károly 428
 Eötvös Loránd 488
 Epikuros 295, 374
 Erasmus, Rotterdami 411
 Ercsey Sándor 106
 Erdei Ferenc 254, 333
 Erdei István 239
 Erdélyi János 306, 445–446
 Erdélyi József 249
 Erdődy Borbála 81
 Erdődy Farkasné 81
 Erdős Jenő 259
 Erg Ágoston 223, 276
 Ernő főherceg 42, 47
 Espersit János 97, 204, 210, 236, 319, 322–
 323, 328, 331–333
 Esterházy Farkas 421
 Esterházy Pál 384
 Esze Tamás 288
 Etre László 377
 Euklidés 293, 295
 Ezopus 463

 Fabó András 82

- Fábry Zoltán 256–257
 Fahidy József 476–477
 Falk Miksa 372
 Fallenbüchl Zoltán 84–85, 474–476
 Fallières, Clément Armand 335
 Faludi Ferenc 66, 291
 Faludy György 163, 253–254, 262
 Falus Róbert 119, 392–395
 Fangrat, Tadeusz 256
 Farago, Elena 172
 Faral, Edmond 348
 Farkas András 263
 Farkas Elek 83
 Farkas Imre 249
 Farkas Pál 231
 Farkas Sándor 259
 Faucher, Chrysostôme 301
 Fazekas Anna 259
 Fazekas Mihály 75, 465, 474, 480
 Fehér Dezső 325
 Fehér Ede 233
 Féja Géza 234, 238–240, 245, 249, 459
 Fejtő Ferenc 235, 240–241, 243–244, 250, 252, 255
 Fekete János 305, 313, 318
 Feleky Géza 76–77
 Feller, François-Xavier de 299
 Fellner Leó 215
 Fénelon, François de Salignac de la Mothe 288–289
 Fényes Samu 216, 220
 Fenyő István 391–392
 Fenyő László 239, 262
 Fenyő Miksa 336
 Ferenc, Szalézi (Szent) 294
 Ferenc József, magyar király 8, 331, 456
 Ferencz József, ifj. 338
 Ferenczffy Lőrinc 380, 424
 Ferenczi Zoltán 379, 446, 455, 457
 Ferenczy József 306
 Fessler Ignác Aurél 478
 Festetics György 429, 433
 Feuerbach, Ludwig 145, 150
 Filstich Lőrinc 337–338
 Firduszi 443
 Flacius, Matthias (Illyricus) 337
 Flaubert, Gustave 123
 Fleury Amédée 294
 Fodor András 263
 Fodor János 321
 Fodor József 246, 249–250, 252
 Fogarasi Béla 13
 Fogel József 98
 Forcellini, Egidio 341, 348–349
 Forel, Auguste Henri 458
 Forgács Antal 241
 Forval, francia ezredes 300
 Földes Anna 76–81
 Földes Géza 10–12
 Földessy Gyula 87–88, 90, 114–117
 Földi János 62–75
 Földi Mihály 249
 Fövény Lászlóné 172, 235–236, 261–262
 Fraknói Vilmos 98
 France, Anatole 143
 Franciscus de Hailbrunn 98
 Frandorfer Ferencné 229
 Frangepán Ferenc 304
 Franyó Zoltán 458, 460
 Frenssen, Gustav 5
 Freud, Sigmund 220
 Fried Armin 320–321, 323
 Friedensburg, Walter 337
 Frigyes, II. (Nagy), porosz király 44
 Fröhlich János 369
 Fulvia 463
 Furmanov, Dmitrij Andrejevics 121, 124
 Fuzsita (Foujita Tsugouharu) 284
 Füleki János 261
 Fülöp, Szép, francia király 291
 Fülöp, IV., spanyol király 291
 Fülöp, Ernő 240
 Füredi Mór 284
 Füsü József 243–244
 Füst Milán 240, 492
 Gaál Ferike 81
 Gaál Gábor 225
 Gaál György 478
 Gaál János 93
 Gaál László 178–179, 431
 Gaál Mózes 11
 Gách Marianne 253, 258
 Gachot, François 240
 Gajary Ödön 367, 369
 Gál György 252
 Gál Gyula 277, 282
 Gál László 282, 284
 Galamb Ödön 155, 157–158, 164, 209, 223, 234, 237, 247–248, 250
 Galambos Dezső 321
 Gáldi László 155–177
 Gallicus (álnév) 249
 Gallus, Martinus 347
 Gálos Rezső 130–131, 391
 Galsai Pongrác 259
 Gály Olga 497
 Garas Klára 382–386
 Garay János 107, 372, 440
 Garázda Péter 113
 Gárdonyi Géza 10, 230, 365
 Garibaldi, Giuseppe 84
 Garnier, Robert 293
 Gáspár Endre 216, 219, 251, 255, 257–258
 Gáspár Pálné, özv. 228
 Gáspár Zoltán 233–234, 248–249
 Gáti Károly 260
 Gebe Mihály 209, 321
 Gellért püspök 342–343, 351–353
 Gellért Oszkár 92, 224, 236, 261, 263, 487–492
 Gémier, Firmin 282, 284–285
 Gérault, Louis 335
 Geréb József 156
 Geréb László 316
 Gereblyés László 241, 251, 263

- Gerentsér József 236
 Gergei Albert 461–462
 Gergely Gergely 94, 96, 131–134, 436–457
 Gergely János 240
 Gergely Sámuel 300, 303
 Gergely Sándor 239, 243, 497
 Gerő Géza 323, 332–333
 Gerő Hermin 329
 Gerő Károly 5
 Gerő Katalin 5
 Géza, II., magyar király 343
 Ghost (álnév) 255
 Giesswein Sándor 228–229
 Gilson, Etienne 353
 Gimes Miklós 256, 260
 Gizella, magyar királyné 34–35
 Gladkov, Fedor 498
 Glazewski Ádám, ld. Lovag Ádám
 Gluck, Christoph Willibald 142
 Goethe, Johann Wolfgang 1, 111, 121, 129, 148, 151, 153, 185, 291, 375, 446, 450, 495
 Gogolák Lajos 226, 244
 Gogolj, Nikolaj Vasziljevics 121–122, 439, 448, 454
 Goitein György 77
 Goldoni, Carlo 305, 429, 431
 Gombos Gyula 233, 244
 Gondos Sándor 11–12
 Gorkij, Maxim 148, 488, 490
 Gosztonyi János 248
 Gosztonyi Lajos 239, 244
 Gózon Antal 428
 Gózon Gyula 497
 Gózon Imre 428–429, 432–435
 Gózon István 428
 Göböl Gáspár 307
 Gömörý Gusztáv 47
 Göncöl (álnév) 84–85
 Gönczi Jenő 199
 Gönczöi (álnév), ld. Ambrus Zoltán
 Gönczy Gábor 248
 Görgei Albert, ld. Gergei Albert
 Görög Demeter 63
 Görög Ilona 234
 Görög János 47
 Görög Livia 261
 Gracian, Balthasar 290–292
 Granadai Lajos 380
 Graziani, Girolamo 293
 Greguss Ágost 102, 443, 455
 Grémonville, Jacques Bretel, chevalier de 304
 Gribojedov, Alekszandr Szergejevics 121
 Grimm, Jakob 8
 Gró Lajos 245, 249
 Grotius, Hugo 289
 Gudemann, Alfred 394
 Guilbeaux, Henri 458
 Guilbert, Philippe-Jacques-Étienne-Vincent 299
 Gulácsy Irén 16
 Gulácsy Lajos 460
 Gulyás Károly 63
 Gulyás Pál 98, 243, 378
 Gurszky István 260
 Gvadányi József 100–103, 308
 Gyallay Domokos 16
 Gyárfás Miklós 255, 258
 Gyárfás Pál 465
 Gyárfás Tihamér 389
 Gyenge Miklós 250
 Gyenis Vilmos 386–390
 Gyergyai Albert, ld. Gergei Albert
 Gyergyey Albert, ld. Gergei Albert
 Gyertyán Ervin 260
 Gyóni Géza 329
 Gyöngyösi István 61, 309, 375–377, 407, 409–418, 464
 Gyöngyösi Rozália 377
 Györffy György 341, 348–349, 354, 363–364
 Györffy Gyula 10–12
 György Dénes 18, 20
 György Lajos 31
 Györy János 124–125, 306, 340–364
 Györy Vilmos 447
 Gyula vezér 87
 Gyulai Pál 10, 106, 377–378, 436–451, 455–457, 481, 484, 486, 494
 Habán Mihály 240
 Habsburg-ház 8, 37, 51, 81–82
 Hajdú Béla 256
 Hajnóczy József 396–397
 Halas, František 166–167, 225
 Halász Gábor 240, 244, 249
 Haller István 476
 Halm, Karl 358
 Háló Kovács József 307
 Hamilton, Anthony 301
 Hannibál 76–81
 Haraszi Árpádné 397
 Haraszi Gyula 75, 158
 Hárs László 252, 254
 Harsányi István 288
 Harsányi Zoltán 493–496
 Hartai Sándor 156
 Harte, Francis Bret 449
 Haskins, Charles Homer 348
 Hasszán pasa 55
 Hatvany Bertalan 242, 250
 Hatvany Lajos 16, 216–217, 240, 256, 335–336
 Hauptmann, Gerhart 330
 Havas Endre 262
 K. Havas Géza 249
 Haynau, Julius Jakob 466, 471
 Hegedűs Zoltán 254
 Hegedűs-Bite Dániel 249
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 145, 153
 Hegyeshalmi-család 107
 Heine, Heinrich 16, 111, 167, 185, 285, 374–375, 446, 450, 486
 Heltai Gáspár 34–35
 Heltai Jenő 282, 492

- Helvétius, Claude Adrien 150
 Hencz Aurél 233
 Henrik, IV., francia király 294
 Herceg János 246
 Herczeg Ferenc 217, 329–330, 457
 Herczeg Gyula 31
 Herendi 369
 Hermlin, Stephan 203
 Hérodotos 155–156
 Hérostratos 423–424
 Hervay alispán 329
 Hevesy Iván 278
 Hey, O. 394
 Héziados 120
 Hidas Antal 235
 Hirsch Albertné 215, 223
 Hobbes, Thomas 104
 Hoffmann Edit 98
 Hoffmann Ferenc 7
 Hoffmann János 321
 D'Holbach, Paul Henri Dietrich 150
 Hollósy Kornélia 319
 Hóman Bálint 342–343, 351, 353–354
 Homéros 66, 118–121, 148, 178, 392, 419–421, 424, 443, 450, 464
 Hont Erzsébet 282–285, 287
 Hont Ferenc 236–237, 275–287, 397
 Honterus János 337
 Hora, Josef 166–168, 225–226, 315–316
 Horatius Flaccus, Quintus 67, 182–183, 452
 Hořejší, Jan 167
 Horger Antal 158, 199, 233
 Horthy Miklós 275, 278
 Horthy-család 91
 Horváth Ádám, Pálóczi 62, 75, 103–105, 339
 Horváth Béla 167, 241, 243, 249, 262
 Horváth György, Pálóczi 241
 Horváth Gyula 3
 Horváth István Károly 178–191, 392–395
 Horváth János 34, 54, 99, 133, 179, 187, 306, 341, 386, 478–481
 Horváth János, ifj. 340–364
 Horváth József 261, 430
 Horváth Márton 234–235, 254, 257
 Horváth Mihály 51–53, 55, 81
 Horváth Tibor 192
 Hrovvita 349, 355–356, 359
 Hubay Miklós 234, 255
 Hudita, I. 300
 Huet, Pierre-Daniel 301
 Hugo Bononiensis 344–346, 355–356, 359
 Hugo, Victor 124–125, 155, 163, 176, 455
 Hunyadi Ferenc 63, 339
 Hunyadi József 339
 Huszár Gál 34
 Huszár Péter 47
 Huszár Zoltán, ld. Benedek Elek
 Ibrahim basa 53, 55
 Ibsen, Henrik 111, 127
 Iczkovic, Marc 286
 Ignác Rózsa 16
 Ignotus (Veigelsberg Hugó) 90, 210, 221, 223–224, 240, 244, 335, 481, 488, 491
 Ignotus Pál 240–243, 250–251
 Illei János 387
 Illés Béla 492
 Illés Endre 492
 Illés Lajos 254
 Illésházy István 51, 407, 421–427
 Illésházy Istvánné, Pálffy Kata 421–422
 Illyés Gyula 155, 167, 199, 225, 239, 241, 246, 487–489, 492
 Imre herceg 341, 343, 351–352
 Imre Ilma 426
 Imre Sándor 455
 Ipolyi Arnold 379, 381
 Irányi Dániel 458
 Isidor, Sevillai 355–356
 Isolano, Joannes Marcus 53
 István, I., magyar király 34–35, 341–343, 350–351
 István, III., magyar király 343, 354
 Istvánffy Miklós 52, 421
 Ivanov, Sz. B. 121, 123
 Iványi Béla 463
 Jakab Elek 337
 Jakab Ödön 438, 444, 447–448, 450–451
 Jakubovich Emil 346
 Jancsó Benedek 11
 Jankovich Ferenc 127
 János, Sobieski, lengyel király 301
 János Frigyes, szász választófejedelem 337
 Jánosi Ferenc 260
 Janovits Bandi 219
 Jászai Mari 335
 Jelizarova, M. 121, 124
 Jenei Ferenc 378–382
 Jenő József 239
 Jermilov, V. 121, 123
 Jeromos (Szent) 294
 Jeszenszky Sándor 85
 Jeszenyin, Szergej 164–165, 167, 203
 Joannes Secundus 411
 Jobbágy Károly 246
 Jodelle, Etienne 293
 Johannes de Garlandia 355–356
 Johnson, Sámuel 110–111
 Jókai Mór 8, 230, 305–306, 308, 372–373, 397, 434–435, 439–441, 447–449, 453–454, 456–457, 486
 Jókay József 428–435
 Jókay Józsefné 435
 Jókay Zsuzsánna 428
 Jónás Károly 83
 Jósika Miklós 447
 Jouvett, Louis 285
 József, II., magyar király 312, 315
 József főherceg 456–457
 József Áronné 227–228
 József Attila 73, 94, 155–229, 233–263, 275–287, 320–323, 332–333, 476–477, 488, 497

- József Etel 204–206, 208, 215–216, 219, 224, 227–229, 246, 256, 281
- József Farkas 95–97
- József Jolán 156, 158, 174, 204–209, 213–219, 224, 227, 234–236, 245–250, 252–259, 261, 281–282
- Juhász Géza 234, 431
- Juhász Gyula 94–97, 155, 179, 181–182, 188, 190, 210, 225, 233, 235–236, 244–246, 248, 253–254, 275–277, 280, 319–333, 378, 458–459, 487–488, 491
- Juhász Illésné, özv. 322, 326–327, 330
- Juhász Lajos 319
- Jungwirth Jolán 247
- Juranics 407
- Justh Gyula 319, 321
- Justh Zsigmond 494
- Kacsó Sándor 16, 19–20
- Kádár György 234, 258
- Kaffka Margit 488–490
- Kafka, Franz 255
- Kállai Gyula 246–247, 250
- Kállay Miklós 241
- Kálmán király 341–343, 346, 350–352, 354
- Kálmán József 239
- Kálmány Lajos 58, 60, 327, 333, 427
- Kálnoki Izidor 368–369, 372–373
- Kapi György 303
- Kapus István 322
- Kara Musztafa 301
- Karácsony Benő 16
- Karácsony György 388
- Karácsony Sándor 234, 242
- Karácsonyi János 98
- Kardos László 253, 259, 476, 481–487, 497
- Kardos Tibor 348, 386
- Karinthy Frigyes 128, 239, 243–244, 278, 460, 488
- Kármán József 391–392
- Károly, Nagy, császár 289
- Károly, II., angol király 301
- Károly, IV., magyar király 331
- Károly, V., német-római császár 289, 337
- Károly, XII., svéd király 102
- Károlyi Árpád 44, 421, 425
- Károlyi Lajos 331
- Károlyi Mihály 91
- Kárpáti Aurél 237
- Kárpáti Sándor 390
- Kárpáthy-Kravjánszky Mór 338
- Kaskovics Kálmán 32
- Kassák Lajos 166, 210, 215, 217, 223, 225, 245–246, 262, 276–277, 279, 283
- Kassákné Simon Jolán 279
- Katona Jenő 241–242
- Katona József 129, 305–308, 312
- Kautsky, Karl Johann 279
- Kazinczy Ferenc 62–63, 67, 69, 73–74, 103, 156, 305–306, 308–309, 339, 391, 395, 397, 478–479
- Kazinczy Gábor 464
- Kecskeméti Ármán 321
- Kelemen, V., pápa 291
- Kelemen, VII., pápa 289
- Kelemen János 248, 251
- Kelemen Lajos 337
- Kelemen László 305, 319, 395–396
- Kelen László 262
- Keleti Artúr 460*
- Kemény István 250
- Kemény János 296–297, 409, 411–416, 418
- Kemény János, ifj. br. 17
- Kemény Simon 491
- Kemény Zsigmond 438–439, 445, 447–448
- Kempelen Béla 428
- Kempelen Győző 83
- Kenedi Géza 369
- Kenyeres Júlia 253
- Képes Géza 260, 263
- Kerecsényi Dezső 32
- Kerekes Ferenc 465
- Kerekes Sámuel 63
- Kerekgyártó Duci 333
- Kerényi Frigyes 102
- Kéri Sámuel 294
- Kerr, Alfred 159
- Kertész Árpád 100
- Kéry György 384
- Keszler József 369, 373–374
- Kesztner Zoltán 323
- Kézai Béla 250, 255
- Kézai Simon 342, 348, 350–352, 363–364
- Khuen-Héderváry Károly 8–9
- Kilián György 470, 472–473
- Kipling, Rudyard 330
- Király György 31, 130
- Király István 487, 492
- Király Péterné 97
- Kisfaludy Károly 391, 455, 457, 478–481
- Kisfaludy Sándor 455, 457, 478–479
- Kispéter András 94–97
- Kisserényi Mihály 49
- Kis Viczai Péter 66
- Kiss József 334–336, 452–456
- Kiss Kornél 464–465
- Kiss Sándor 465
- Kiss Tamás 90–93
- Klaniczay Tibor 43, 57–58, 81, 382–386, 407, 425
- Kleanthes 295
- Klopstock, Friedrich Gottlieb 66, 339
- Kloska, Juon 315–316
- Kner Izidor 224
- Kóbor Tamás 369
- Kóburg Fülöp 335
- Koczás Sándor 259
- Koczog Ákos 258
- Kodály Zoltán 18, 20, 285, 462–463, 475, 492
- Kodolányi János 244, 248
- Koháry Ferenc 430
- Koháry István 384
- Koháry-család 306
- Kokas Endre 437

- Kollonics Lipót 288
 Koltay-Kastner Jenő 25, 29, 31
 Komjáthy Jenő 487
 Komlós Aladár 107, 110–113, 167, 225,
 236, 241, 255, 258, 261, 334–336, 442,
 481–487, 494–496.
 Komlós Vilmos 319
 Komócsy József 439
 Konrad von Mure 356
 Kópiás Sándor 321
 Kopré József 257
 Korda Sándor 219
 Korda Vince 219
 Kormányos István 236–237, 275–276
 Koroknai József 275, 282
 Korondi András 248
 Kósa János 247
 Kossuth Lajos 9, 87–88, 105–106, 372,
 437, 440, 482, 485
 Kossuth Ferenc 88
 Kosutány Ignác 237
 Kosztolányi Dezső 110–113, 116, 155, 159,
 161–162, 166, 176, 185, 225, 240, 277,
 325–326, 333, 335, 458–459, 487–492
 Kosztolányi Dezsőné 200, 487
 Kotányi Nelly 254
 Kótsi Patkó János 396
 Kotzebue, August Friedrich Ferdinand 429, 431
 Kovács Dénes 100, 103
 Kovács Dezső 16
 Kovács Endre 166, 168, 257
 Kovács Ferenc 62
 E. Kovács Gyula 439
 Kovács József 434–435
 Kovács Pál 107–110, 428
 H. Kovács Zoltán 242
 Sz. Kovács Sándor 101
 Kovacsóczy Farkas 58
 Kovai Lőrinc 247
 Kovalovszky Miklós 249, 251
 Kováts József 242
 Kozma Andor 366, 369
 Kozcsa Sándor 233, 240, 460, 482, 496–498
 Kölcsey Ferenc 132, 306, 308, 441
 König Péter 324
 Könyves-Kolonics József 323, 332
 Köpeczi Béla 296–304
 Köpke, Rudolf 356, 358
 Körössényi János 261
 Kővári László 303
 Kreith Béla 494
 Kristóf Károly 252
 Kriza János 10
 Krudy Gyula 487
 Krusith Ilona 411, 415, 417
 Krusith János 421
 Kubán Endre 243
 Kubinyi Ágoston 467, 469
 Kubka, František 166, 168
 Kulcsár István 248
 Kuncz Aladár 221
 Kunszery Gyula 234, 245, 251
 Kurilenkov; Vaszilij 121, 123–124
 Kuthy Lajos 453
 Kürthy Emil 7
 Kürti József 475
 La Calprenède, Gautier de, Cortes de 293
 La Chapelle, Jean de 302
 Lackner Kristóf 383
 Laczkó Géza 458
 La Fayette, Mme de (Marie Pioche de La-
 vergne) 301
 Laforgue, Jules 459
 Lajos, XIV., francia király 126, 288–289,
 291–292, 297, 300–301, 304
 Lakatos Péter Pál 238–239
 Lakatos Sándor 369
 Laky Bálint 435
 Lallemand, Marcel 255
 Lándor Tivadar 369
 Lanson, Gustave 289, 291–292, 294
 La Rochefoucauld, François 301
 László, I., magyar király 343, 347, 353–354
 László, IV., magyar király 341, 351, 364
 László Béla 236
 László Gyula 263
 László József 466–473
 Latabár Endre 428
 Lauka Gusztáv 439–440, 455–456
 La Veaux, Jean–Charles Thibault de 313
 Lázár Béla 246
 Lehotai (álnév), ld. Kosztolányi Dezső
 Lendvai Márton 439
 Lengyel Balázs 235, 250
 Lengyel Dénes 261
 Lengyel Miklós 9, 14–15, 21
 Lenin, Vladimir Iljics 145, 222, 276, 392,
 450, 458, 492
 Leonardus de Utino 98
 Leonidas 156–157, 167
 Leopardi, Giacomo 112
 Lermontov, Jurjevics Michail 121, 123,
 439, 454
 Lessing, Gotthold Ephraim 126, 147
 Lestyán Sándor 252
 Lesznai Anna 216, 224
 Lévy József 107
 Levente, Szár László fia 342, 352
 Lilla, ld. Vajda Julianna
 Lionne, Hugues de 298
 Lipót, I., magyar király 81, 304
 Lipóty Sándor 306
 Lippay György 81–82
 Lipsius, Justus 289, 381
 Lisznyai Kálmán 107
 Liszt Ferenc 83
 Livius, Titus 79
 Lobkowitz, Bohuszlav 82
 Locke, John 104
 London, Jack 238
 Lónyai Anna 411–414
 Lopé de Vega, Carpio Felix 258
 Losonczy Lajos 364
 Losonczy Anna 40–41, 43, 46, 409, 411–
 413, 418, 421

- Losonczy Géza 246–247
 Lovag Ádám 458–461
 Lovassy László 133
 Löbl Dezső 243
 Lődi Ferenc 263, 498
 Lőkös Zoltán 252
 Lőrinczi László 241
 Lucilius, junior 295
 Lugosi Döme 275
 Lukác, Emil Boleslav 225
 Lukács Gáspár 240
 Lukács György 125, 128, 141–154, 161,
 224, 234, 253, 261, 492
 Lukács Imre 248, 257
 Lukács László 263
 Lukács-Lucaciu László 335
 Lukácsy Sándor 259
 Lukinich Imre 304
 Lunacsarszkij, Anatolij 458, 460
 Luppól, I. 222
 Lutter Tibor 127–128
 Luxemburg, Rosa 145, 169

 Machiavelli, Niccolò di Bernardo 40, 47–49
 Madách Gáspár 379, 381, 419
 Madách Imre 11, 330
 Madácsy László 94
 Madarassy László 306
 Madarász József 488
 Madzsar Imre 343, 348
 Maeterlinck, Maurice 330
 Maffei, Francesco Scipione 429, 431
 Magyar József 321
 Magyar László 237, 248, 256, 275
 Magyarfalvi Lajos 253
 Magyar István 99
 Mairet, Jean 293
 Majakovszkij, Vladimir 163–166, 203, 285,
 492, 497
 Majláth Gusztáv 10
 Major Tamás 171
 Makai Emil 319
 Makai Ödön 205–209, 215, 218–219,
 227–228, 281–282
 Makai Zsuzsi 245
 Makay Gusztáv 84, 234, 247
 Makkai Sándor 16–17, 19
 Malherbe, François 294
 Mályusz Elemérné 99–100, 395–397
 Mann, Heinrich 143
 Mann, Thomas 141, 143, 146, 148, 151,
 154, 194, 240, 243, 250, 260
 Manninen, Otto 235
 Mansfeld, Karl 51
 Manuilskij, D. Z. 460
 Mányoki Ádám 385–386
 Manzoni, Alessandro 454
 Márái Sándor 159, 225, 240, 243, 248
 Marat, Jean Paul 87
 Marbodus, Evannx 356
 Marcellus János 337
 Marco (álnév), ld. Márkus László
 Marcus Antonius 463

 Marczali Henrik 343
 Marék Antal 246
 Márer György 213, 237, 253, 278
 Mária Terézia, magyar királynő 44
 Mariana, Juan de 290
 Marinetti, Francesco Tommaso 286
 Marini (Marino), Giambattista 31, 43, 382
 Marinoni 338
 Mark Twain 121, 123
 Márki Sándor 88
 Márkus Aladár 226
 Márkus László 254, 335
 Marosán György 250
 Martianus Capella 358–359
 Martinovics Ignác 87, 308, 312, 316, 395–
 396
 Mártonvölgyi László 247, 377–378
 Marullus, Michael Tarcagnota 47
 Marx, Friedrich 120
 Marx, Karl 128, 142, 144–146, 178, 279, 476
 Masereel, Frans 458
 Masinszkij, Sz. 121–122
 Massillon, Jean Baptiste 294
 Mátray Gábor 63
 Matusik István 321
 Mátyás király 7, 34–35, 98–99
 Mátyás főherceg 421, 425
 Mátyás Ferenc 262–263
 Mátyási József 305–318
 Maupassant, Guy de 121–123
 Maurer Mihály 413
 Mayer János 284
 Mayerhold 286
 Mécs László 182
 Mednyánszky Alajos 478
 Megyer József 252
 Melancton, Philipp 337
 Méliusz József 262
 Méliusz Juhász Péter 338
 Melléky Kornél 237, 243
 Méray Tibor 254
 Mercœur, Philippe—Emmanuel de Lorraine,
 duc de 52
 Mészáros István 141–154
 Mészöly Dezső 158, 160–161
 Mészöly Gedeon 163
 Metastasio, Pietro Bonaventura 431
 Meyer, Wilhelm 362
 Meyer-Lübke, Wilhelm 348
 Mihályi Gábor 126–127
 Mikes Ilona 256
 Mikes Kelemen 16, 130–131, 289, 291–292
 Mikes Lajos 210, 212–213
 Miklós püspök 342–343, 348, 354
 Miklós Andor 367
 Miklós Róbert 260
 Mikszáth Kálmán 3, 115, 133, 230–231,
 365, 373, 444–445, 452, 455
 Mikszáth Kálmánné 114
 Miletz János 306
 Milotay István 320–321, 333
 Milton, John 65–66, 455, 382
 Mindszenti Sámuel 100–102

- Mitrovics Gyula 450
 Mixich Lajos 62, 65–66
 Moldvai Klára 437
 Molière (Jean Baptiste Poquelin) 2, 126–127, 199, 389, 396, 429, 431, 446, 450, 454–455
 Molnár Erik 315
 Molnár Gyula 373
 Molnár József 246
 Molnár Miklós 252
 Montecuccoli, Raimund 297–298
 Montesquieu, Charles de Secondat 288
 Mónus Illés 241
 Moór Anna 396
 Móra Ferenc 76–81, 94–96, 275, 287, 322–323, 333
 Moravcsik Ernő Emil 325
 Moravcsik Gyula 156
 Morelli 41
 Moréri, Louis 299–300
 Móric, szász választófejedelem 337
 Móricz Miklós 17, 366–375
 Móricz Pál 378
 Móricz Virág 487, 497
 Móricz Zsigmond 10, 17, 24, 30, 35, 81, 90–94, 114–117, 225, 242, 244, 366–375, 474–476, 487–492, 497
 Mosolygó Antal 250
 Moussinac, Léon 284–285
 Mozart, Wolfgang Amadeus 142
 Mráz Gyula 319
 Mudroch, Ján 235
 Munkácsy Mihály 495
 Murád, IV., szultán 55
 Murányi Ármin 456
 Murányi-Kovács Endre 243
 Musset, Alfred 335

 Nádasy Ferenc 54, 57, 304
 Nádasy Tamás 81–82, 463
 Nádass József 225, 238, 243, 249–251, 263
 Nagy Dezső 95
 Nagy Gábor 63
 O. Nagy Gábor 434
 Nagy György 319
 Nagy Imre 263
 Nagy István 234, 243
 Nagy Iván 297, 377
 Nagy Jenő 226
 Nagy Lajos 222, 492
 Nagy Sándor 259, 339
 Napoleon, III., francia császár 483
 Naprághi Demeter 380–381
 Nasi, Nunzio 335
 Naumov, J. 121, 124
 Návay Lajos 319, 322, 332–333
 Négyessy László 63, 464–465
 Némedi Lajos 391–392
 Némediné Dienes Éva 391–392
 Némegy Gyula 245
 Nemes András 305
 Nemes János 256
 Nemeskürty István 24–35
 Németh Andor 156, 158, 160–161, 163–164, 166, 169, 174, 176, 204, 234, 238–244, 250–251, 253–256, 476
 Németh László 234, 238–239, 487–488
 Nero, Claudius Drusus 289–290, 294
 Nezval, Vítězslav 167
 Nicolau, Mathieu-G. 347, 362
 Nicolaus de Francofordia 98
 Nietzsche, Friedrich Wilhelm 291, 326, 393
 Nisard, Désiré 159
 Nointel, Charles-François Olier, marquis de 303
 Nóti Károly 253
 Novák László 100
 Nováki Ferenc 101
 Novalis (Friedrich von Hardenberg) 167
 Nunkovics György 63
 Nuricsán Timót (álnév), ld. Tolnai Lajos
 Nyéki Vörös Mátyás, ld. Vörös Mátyás
 Nyigri Imre 236, 238
 Nyilassy Sándor 331
 Nyíró József 16, 18, 20

 Obernyik Károly 396
 Ocskay Kornél 275
 Oláh Béla 256
 Oláh Gábor 327, 329, 333, 473
 Ollendorf, Heinrich Codefroy 198
 Olthy Magda 171
 Oltványi Ambrus 124–130
 Onulf von Speyer 345, 355–356
 Orczy Lőrinc 308
 Orlov, Vladimir 121
 Ortutay Gyula 253, 256
 Osvát Ernő 210–211, 224, 278, 280, 487–491
 Otrókócsi Nagy Gábor 314
 Ottó Ferenc 243
 Ottokár, cseh király 35
 Ovidius Naso, Publius 66, 178–179, 409–411, 413, 415–416, 424, 452
 Ozenfant, Amédée 284
 Örkény István 253, 257

 Paál Árpád 16, 18
 Pais Dezső 341, 343
 Pákh Albert 107, 372
 Pakots József 330
 Pákozdy Ferenc 239, 263
 Paku Imre 94, 96, 247, 333, 459
 Pál (Szent) 294
 Palágyi Lajos 486
 Pálffy Albert 107
 Pálffy Miklós 57, 421
 Pallagi Gyula 92, 366
 Pálmai Kálmán 256
 Pálóczi Horváth, ld. Horváth
 Palotai Erzsébet 226
 Pálya István 387
 Pándi Pál 305, 498
 Pap Gábor 246
 B. Papp Antal 322
 Papp Balázs 321

- Papp Balázné, özv. 321
 Parent, Antoine 293
 Páris Pál 367, 369
 Páriz Pápai Ferenc 66
 Pártos Erzs 497
 Pascal, Blaise 293—294
 Pasquino (álnév) 243
 Pásztor Árpád 164
 Patai Edit 167
 Pataki Miklós 104
 Pater Chrysologus (álnév), ld. Tolnai Lajos
 Patyi Sándor 204—226
 Pauler Gyula 304
 Pauli Gergely 337
 Pázmány Péter 87, 427
 Pécsi Lukács 24
 Péczeli József 101, 103
 Peéry Rezső 253, 255
 Pekár Gyula 81, 163, 476
 Péntzes Zoltán 321
 Pergolesi, Giovanni Battista 142
 Periklés 393—394
 Perjés Géza 36—50
 Perpessicius 169, 172, 174
 Péter, I., magyar király 342—344
 Péter prépost 341, 349, 362; ld. még Anonymus
 Péter László 94—97, 201—202, 204, 235—236, 259—262, 319—333, 378
 Peterdi Andor 458—459
 Péterfy Jenő 456
 Pethő Gergely 53
 Peti Sándor 277
 Petőfi Sándor 1, 14, 24, 69, 82—83, 87, 95—96, 102, 105, 107, 111—112, 131—133, 155, 179, 182, 185, 214, 234—235, 250, 257—258, 285, 305—309, 329, 336, 397, 436—443, 445—447, 450—451, 455—458, 482, 485, 488
 Petrarca, Francesco 28, 450, 454
 Petrik Géza 100, 103, 291
 Pilinszky János 248
 Pillat, L. 169, 172, 174
 Pindaros 120, 450
 Pintér Ferenc 164, 213, 278
 Pintér Jenő 80, 115—116, 260
 Pioli, Giovanni 337—338
 Píša, A. M. 167—168, 225
 Piskolti István 462—463
 Pitoëff, Georges 285
 Platon 294—295, 321, 452
 Plutarchos 32
 Poe, Edgar Allan 455
 Pogány Ö. Gábor 246
 Polheim, Karl 344, 346, 355—356
 Polignac, Melchior de 301
 Pomeranus, ld. Bugenhagen János
 Pona, Francesco 293
 Ponori Thewrewk Emil 156
 Pór Tibor 237; ld. még Sarló Sándor
 Pósa Lajos 7, 214
 Pósházi János 303
 Possevino, Antonio 290
 Prágay András 381
 Prampolini, Enrico 286—287
 Préchac, Jean de 301
 Prévost d'Exiles, Antoine Francois 299, 302
 Prielle Kornélia 397
 Priszkosz rhétor 453
 Privitzer, Johann 385
 Prohászka János 259
 Propertius, Sextus 411
 Protmann, Joseph, Ritter von Ostenegg 471
 Proudhommeaux, André 234
 Puccini, Giacomo 4
 Pukánszky, Kádár Jolán 397
 Pulszky Ferenc 133
 Pure, Michel de 301
 Purjesz Lajos 76
 Puskin, Alekszandr Szergejevics 121, 285, 439, 448, 454
 Pyrker János László 481
 Quérard, Joseph Marie 296, 299
 Quintilianus, Marcus Fabius 62
 Rabinovics 286
 Rác Elemér 354
 Ráday András 419
 Ráday Gedeon 66, 69, 74, 103—105
 Radekíus, Valentinus 338
 Radnóti Miklós 171, 180, 189
 Radó Antal 65, 156
 Radó György 164, 203, 259
 Radó Polikárp 498
 Radocsay Dénes 383
 Radvánszky Béla 303, 379, 418—419
 Radvánszky János 407, 418—419
 Rájnis József 66, 73—74
 Rákóczi Ferenc, II. 49, 87, 130—131, 288—295, 298, 300, 304, 384—386, 494
 Rákóczi György, I. 288, 381
 Rákóczi György, II. 81, 296—297
 Rákóczi Zsigmond 288
 Rakodczay Pál 397
 Rákosi Jenő 9—10, 80, 217, 335—336, 372, 440, 444, 449, 451, 453—455
 Rákosi Mátyás 255, 257, 259
 Ranke, Leopold 291
 Ravel, Maurice 284
 Rázsó Géza 91
 Rázsó János 92
 Reguli Ernő 233—270
 Reich Károly 235
 Reinhardt, Karl 120, 394
 Reiter Róbert 279
 Rejtő István 121—124, 159, 259—260
 Relle Pál 255
 Rembrandt, Harmensz Van Rijn 382
 Remellay Gusztáv 230
 Reményi Ede 82—84
 Reményi Ferenc 83
 Reményi József 235, 252
 Reményik Sándor 16
 Remenyik Zsigmond 240, 242—244, 250
 Réti Ödön 209—210, 223

- Révai József 86, 129, 308, 449, 487, 492
 Révai Miklós 62, 74, 105
 Révérend, Dominique 297–304
 Révész Andor 459
 Révész Béla 89, 334, 487
 Révész Ferenc 247
 Révész Károly 235
 Reviczky Gyula 5, 440, 487, 493–496
 Rhédey László 297
 Rickert, Heinrich 144
 Riedl Frigyes 443
 Rilke, Rainer Maria 112
 Rimay János 31, 39, 44–45, 48–49, 61,
 379–382, 384, 409, 416, 418–419, 424,
 426–427
 Rimbaud, Arthur 161–163, 168, 277, 285
 Ritoók Zsigmond 118–121
 Róbert Károly, magyar király 374
 Rockefeller, John Davison 374
 Rockinger, Ludwig 356
 Rodin, Auguste 159, 459
 Rogerius 346–347, 350–351, 362
 Rohonyi Gyula 47
 Rolland, Romain 23, 330–331, 458
 Romains, Jules 284
 Rónai Mihály András 256, 262
 Rónay György 249
 Rónay Jácint 107
 Ronsard, Pierre 486
 Roóz Rezső 76–77
 Rosswurm 52–53
 Rostand, Edmond 330
 Rousseau, Jean Jacques 305, 313
 Rouveyre, André 291
 Rózsa Imre 275
 Rózsahegy Kálmán 475, 497
 Rubens, Peeter Pauvel 382
 Rubigalus bányabíró 43
 Rubin László 219
 Rubinyi Mózes 230–231, 365
 Rudnay Gyula 331
 Rudolf, I., magyar király 51, 421–425
 Rueber, kassai főkapitány 47
 Ruffy Péter 256, 258
 Rupp Kornél 409–411, 415
 Ruskin, John 142
 Ruvigny márk 298
 Ruzicska Pál 250

 Saád Ferenc 42
 Sacy, Claude-Louis-Michel de 298, 301
 Saginyan, Marietta 121
 Saint Réal 301
 Saint-Simon, Louis de Rouvroy, duc de 292
 Saitos Gyula 236–237, 242
 Salamon Ernő 262
 Salamon Ferenc 51, 438, 443, 446
 Salló Tibor 284
 Sándor Balázs 254
 Sándor Kálmán 216–217
 Sándor Pál 234
 Sapphó 155, 189, 455
 Sarkady János 392–393, 395
 Sárkány Oszkár 247
 Sárközy Albert 430
 Sárközy István 431
 Sarló Sándor 287
 Sarlós Béla 106
 Sárói Szabó Sámuel 305
 Sárosi Gyula (19. század) 131–134
 Sárosi Gyula (20. század) 295
 Säulescu, Mihail 169–171
 Sauvageot, Aurélien 294
 Schadewalt, Wolfgang 120–121
 Schaffrath Lipót 104
 Scheiber Sándor 105–106, 234, 251–252
 Schiaffini, A. 344, 355–356, 358–360
 Schiller, Friedrich 128–129, 148
 Schopenhauer, Arthur 291, 366, 493
 Schönaich Ferenc 8–9
 Schönwald, Wilhelm 7
 Schöpflin Aladár 13, 230, 246, 488, 490–491
 Schulek Tibor 24–25, 29, 31
 Schwendi Lázár 47
 Scserbina, V. 121–122
 Scudéry, Madeleine de 302
 Sebesi Jób 2
 Sebesi Samu 16
 Sebestyén György 257
 Sebestyén Gyula 350
 Sebestyén Károly 335–336
 Sebő Zoltán 256
 Sebők Zsigmond 13
 Segesváry Viktor 103–105
 Seghers, Anna 152
 Segrain, Jean Régnauld de 301
 Sehy Ferenc 396
 Seianus, Lucius Aelius 290
 Seneca, Lucius Annaeus 292, 294–295
 Sértő Kálmán 262
 Seuphor, Michel 284–285
 Sévigné, Mme de (Marie de Rabutin-Chantal)
 293–294
 Sforza Ferenc 291
 Shakespeare, William 33, 65, 110–111,
 155, 293, 374, 395–396, 429, 431, 443,
 446, 450, 454, 495
 Shaw, Bernard 127–128, 142–143, 280
 Shelley, Percy Bysshe 142
 Sik Sándor 187, 256, 261
 Simai Kristóf 396–397
 Simai Mihály 498
 Simmel, Georg 144
 Simó Jenő 440
 Simonyi Mária 116
 Sinervo, Elvi 235
 Sinka Erzsébet 227–229
 Sipos Domokos 16, 18
 Skarnitzl József Antal 100–101
 Smrek, Ján 235
 Sobieski, Id. János, lengyel király
 Sobri Józsa 374
 Socinus Faustus 338
 Socinus Laelius 337
 Sokratés 294
 Somlaj Artur 319, 475

- Somlyó György 255
 Somodi László 239
 Somogyi Gedeon 67
 Somogyi Lolli 253
 Soós Adorján 306
 Sophoklész 103, 105, 155, 337, 392—395, 450
 Sós Endre 125—126, 241, 255, 258, 260
 Sótér István 133, 177, 260, 497
 Spillenberger, Johann 385
 Spinoza, Benedictus 293, 382
 Stancu, Zaharia 171
 Stendhal (Beyle, Marie Henri) 125, 153
 Stettner (Zádor) György 478
 Stoll Béla 461—463
 Straka, Anton 166, 168—169, 225—226
 Stranovius Tóbiás 385
 Strecker, Karl 356
 Strindberg, August 111
 Suarez, Francisco 382
 Sue, Eugène 448
 Supka Géza 14, 76—77, 81, 244
 F. Surányi Ibolya 260
 Suschny 221, 282—284
 Süle Sándor 94
 Swift, Jonathan 127—128

 Szabadjai (Széll) István 236, 275
 Szabados János 439
 Szabó Árpád 118—121, 392
 Szabó Dezső 19, 491
 Szabó Ervin 145
 Szabó György 496—498
 Szabó István 246
 Szabó Kálmán 306
 Cs. Szabó László 243
 Szabó Lőrinc 155, 167, 203, 210, 217, 225, 247
 Szabó Pál 492
 Szabó Vladimír 233
 Szabó Zoltán 244, 246
 Szabolcsi Bence 492
 Szabolcsi Gábor 248, 258—259, 263
 Szabolcsi Miklós 155, 166, 169—170, 174, 183—184, 186, 235, 252—253, 259, 261—262, 476—477
 Szabolcska, Mihály 457
 Szakasits Árpád 249
 Szalai Sándor 236
 Szalatnai Rezső 155, 243, 258
 Szalay Antal 331
 Szalay József 77, 275
 Szalay László 299
 Szana, udvari tanácsos 228
 Szántó György 16, 19
 Szántó Judit 155—156, 158, 163, 165—166, 169, 176, 200, 222, 233, 244, 254, 261
 Szár László 351—352
 Szász Béla 439
 Szász Domokos 442
 Szász Károly 17, 82—83, 107, 159, 179, 438, 440, 442—445
 Szász Zoltán 219
 Szathmári Király Ádám 131
 Szathmáry Paksi Sámuel 387

 Szatmári/Rozália 259
 Szauder József 391, 478—481
 Szávay Gyula 378
 Széchényi Ferenc 103
 Széchenyi István 9, 84, 482
 Széchy Károly 103, 465
 Széchy Mária 82, 410—411, 413—415
 Széchy Tamás 419, 463
 Szegedi Kis István 33
 Szegedi Veres Gáspár 463
 Szegfi Mór Mihály 230
 Szegi Pál 241
 Székely Aladár 114
 Székely Dávid 84
 Székely Huszár (álnév), ld. Benedek Elek
 Szelepcsényi György 81
 Szeles József 305
 Szélpál Árpád 243—244
 Szemere Bertalan 106, 133
 Szemere Miklós 111, 132
 Szemere Pál 306
 Szenczi Molnár Albert 29
 Szendy Károly 252
 Szentimrei Jenő 14—16, 18—20, 23, 238
 Szentimrei Jenőné 18, 20
 Szentkuthy Miklós 254
 Szent-Miklóssy Alajos 481
 Szentpétery Imre 83, 342, 352
 Szép Ernő 458—459
 Szerafimovics, Alekszandr 121, 123—124
 Szerb Antal 244
 Szerdahelyi Kálmán 397, 439
 Szerdahelyi Sándor 249, 253
 Szeri Endre 275
 Sz. Szigethy Vilmos 275, 326—327, 333
 Szigligeti Ede 396
 Sziij Gábor 248
 Sziijgyártó László 245
 Szükszay György 63
 Szilády Áron 55, 58, 423
 Szilágyi Geza 369
 Szilágyi János György 178—180, 190
 Szilágyi Lilla 246
 Szilágyi Sámuel 329
 Szilágyi Sándor 55, 58, 299—301
 Szilveszter János 65
 Szimonidész 156
 Szinán basa 53, 55
 Szini Károly 306
 Szinnyei József 51, 102, 428
 Szirmay Antal 434
 Szivessy Tibor 327
 Szkhárosi Horvát András 25, 34, 39, 56, 61
 Szlivinszki, lengyel emigráns 285
 Szobkovics, Alekszej 121
 Szokolay Hártó János 306—307
 Szombati Sándor 242
 Szombati-Szabó István 16
 Szomor Máté 305
 Szomorj Dezső 369
 Szondy György 13, 18
 Szőke József 235, 497
 Szőrényi József 241

- Sztanyiszlavszkij, Konstantin 286
 Sztárai Mihály 387–389
 Sztefanova, Nevjana 236
 Szerényi József 11
 Sztravinszkij, Igor 285
 Szuhay István 52, 420, 424
 Szulejmán, II., szultán 464
 Szulyovszky Ignác 377–378
 Szűcs Béla 497
 Szűcs Mary 224
- Tabéry Géza 16
 Tábori Róbert 11, 231
 Tacitus Cornelius 289–291, 293, 295
 Tajirov, Alekszandr 284, 286
 Takács Béla 339
 Takács István 247
 Takáts Sándor 36, 39, 42, 46–49, 51–53, 365
 Taksony vezér 350
 Talaz, G. 172
 Tamás Aladár 245, 253, 259, 279
 Tamás Ernő 258
 Tamás István 238
 Tamási Áron 16, 18–21
 Táncsics Mihály 248
 Tápai Szabó László 339
 Tarquinius Superbus 290
 Tasso, Torquato 431, 443, 454
 Tatay Sándor 246
 T. Tedeschi Mária 261
 Telegdi Miklós 29, 34
 Teleki József 305
 Teleki Mihály 297–298, 300–301, 303–304
 Teleki Sámuel 298–299
 Teleki-család 99–100
 Tell Vilmos 129
 Tempefői (álnév) 250
 Terbe Lajos 305–318
 Terescsényi György 210, 275
 Terescsényi Gyula 275
 Ternay Kálmán 252
 Tersánszky Józsi Jenő 236, 238, 251, 257–258, 492
 Tertullianus, Quintus Septimius Florens 290, 294
 Tessedik Samuel 498
 Tettamanti Béla 197–198, 223, 321
 Thackeray, William Makepeace 449–450, 454
 Thalheimer, August 222
 Thaly Kálmán 418–419, 424
 Theodoricus Sebestyén 337
 Thomas, André Antoine 348
 Thorma János 18
 Thoroczkay 114
 Thoss, Alfred Edgar 203
 Thököly Imre 290, 297–298, 301
 Thököly István 384
 Thury György 46, 57
 Thurzó Kristóf 383
 Tiberius, Claudius Nero 290–291
- Tinódi Lantos Sebestyén 34, 43, 55, 57, 61, 463
 Tisza István 84–85, 336, 367, 370
 Tisza Kálmán 440, 451
 Tiszay Andor 253
 Tiziano, Vecellio 289
 Toldy Ferenc 75, 100–102, 354, 445, 461, 464, 467, 469–470, 473
 Toldy István 299
 Tolnai Gábor 297, 299, 459
 Tolnai Lajos 436–457, 486, 494
 Tolsztoj, Alekszej 121–122
 Tolsztoj, Leo Nikolajevics 111, 127, 148, 448, 450, 454, 495
 Tompa József 306
 Tompa Mihály 107, 131–132, 134, 306, 436–438, 441, 446–447, 450–454, 456
 Tonelli Sándor 158
 Topheus Mihály 303
 Torma Imre 242
 Torma József 304
 Torma Károly 304
 Tornyai János 331
 Tótfalusi Kis Miklós 65
 Tóth Árpád 94, 155, 159–160, 188, 378, 487–488
 Tóth Béla 10, 238, 246, 369
 Tóth Dezső 262
 Tóth Imre 474
 Tóth István 71
 Tóth János 14
 Tóth Kálmán 439
 Tóth László 249
 Tóth Zoltán 41
 Totis Béla 225–226
 Tömörkény István 96, 331
 Törő Györgyi 438
 Török Endre 262
 Török Sándor 251
 Török Sophie 492
 Trencsényi-Waldapfel Imre 33, 118, 156, 256, 392–394
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 123, 448–450
 Turner, Joseph Mallord William 142
 Túróczi-Trostler József 24, 239–240, 294
 Turrisani, nürnbergi bankár 338
 Turtiainen, Arvo 235
- Ugron Gábor 367–368, 370, 373
 Uhse, Bodo 142
 Ujfalvi Krisztina 100
 Ungnád Dávid 47
 Unverzagt, Wolfgang 420
 Úr György 201, 235
- Vaád Ferenc 258
 Váczy János 339
 Váczy Péter 342–343
 Vadnay Károly 444
 Vághidi Ferenc 248
 Vághy Zsuzsanna 59
 Vágó József 199

- Vágó Józsefné 199
Vágó Márta 192–197, 199, 202, 204, 257
Vajda Endre 249
Vajda Ernő 474
Vajda György Mihály 128–129, 255
Vajda János 9, 107–110, 440, 444, 447, 481–487, 494
Vajda Julianna (Lilla) 435
Vajda Vojvoda Sándor 335
Valier, Don 288
Valla, Lorenzo 29
Vámbéry Rusztem 199
Ványi Ferenc 84–85
Vapereau, Gustave 289, 294
Váradi Antal 9, 441–442, 456
Varga István 315
Varga János 328, 333
Varga József 487–492
Vargha Balázs 255, 428–435
Vargha Kálmán 261
Vargyas Lajos 71
Varjas Béla 34, 419
Varjas János 339
Várkonyi Zoltán 252
Várnai Zseni 262, 329
Varró István 199
Varsányi Ferenc 396
Varsányi Irén 459
Vas Gereben 107
Vas István 127, 129
Vas Paulina 134
Vásárhelyi András 99
Vásárhelyi Júlia 254, 257
Vass László 242–243, 253
Vatai László 250
Vathay Ferenc, várkapitány, a költő nagyapja 51
Vathay Ferenc 51–61, 419
Vathay Lőrinc 51
Vazov, Ivan 121
Vazul 34–35, 342, 351–352
Vázsonyi Vilmos 370
Végh Ferenc 375–377
Vera, Don Juan Antonio de 289
Veres Péter 224–225, 248, 492
Verescsagin, Vaszilij Vasziljevics 152, 495
Veress Endre 52
Vergilius Maro, Publius 66, 337, 450, 465
Verhaeren, Emile 163, 458, 460
Verlaine, Paul 125, 155
Verseghy Ferenc 395
Vértesy Arnold 448
Vészi Dezső 323
Vészi Endre 253, 261–263, 497
Vikár Béla 200
Villehardouin, Geoffroy de 348, 364
Villon, François 46, 158–161, 163, 168, 285
Vincze Géza 86–90, 114–117, 473–474
Vincze László 249–250, 498
Virág Benedek 74, 182
Visky-család 86, 88
Vitnyédy István 81–82
Vitu, Auguste 158
Vitus, Id. Winshemius
Voinovich Géza 82–84, 105–106
Volf György 461–462
Voltaire (Arouet, François Marie de) 66, 104, 298, 305
Voronca, Ilarie 171–172
Vörös Mátyás, Nyéki 380, 419, 424–425, 427
Vörösmarty Mihály 67, 111, 132, 155, 178–179, 181–182, 190, 285, 377, 436, 438, 440–441, 444–445, 447–448, 450, 452–455, 457, 466–473, 489
Vörösmarty Mihályné 468–469
Vukovics Sebő 133
Wagner, Richard 142, 215
Waldapfel József 235, 258, 391, 476–477
Wallenstein, Albrecht Wenzel Eusebius 129
Wartburg, Walther von 348
Weber Antal 127, 130–131
Weber, Max 144
Weber Simon Péter 100–102
Weinmüller Bálint 101
Welte, Benedikt 288, 291
Weltner Jakab 476
Wesselényi Ferenc, nádor 81–82, 304, 408–410, 413–418
Wesselényi Ferenc, id. 409
Wesselényi Ferencné, id., Szárkándi Anna 409, 418
Wesselényi István 412
Wesselényi Miklós, id. 396
Wetzer, Heinrich Joseph 288, 291
Whitman, Walt 164, 166, 277
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich 120
Windelband, Wilhelm 144
Winshemius, Vitus 337
Winterfeld, Paul 356
Wlassics Gyula 10
Wohl Stefánia 440, 453
Wolker, Jiri 166–169, 257–258
Yartin József 374–375
Zágoni István 16
Zágoni Erzs 5
Zamojszkij, Jan 44
Zelenka Sándor 262
Zelk Zoltán 238, 251–252, 254, 260, 262
Zenocarus 289
Zeysig, Julius A. 370
Zichy István 81–82
Zichy János (17. sz.) 81
Zichy János (19. sz.) 8–9
Zichy Pál, Zichy István apja 82
Zichy Pál, Zichy István fia 82
Zigány Árpád 371
Zilahy Károly 439
Zlinszky Aladár 411
Zmeskál Jób 383
Zola, Émile 125–126, 153, 448–449, 495
Zolnai Béla 113, 288–295

Zolnai Vilmos 498
Zoványi Jenő 338
Zrínyi Magdolna 81
Zrínyi Miklós, a szigetvári hős 66, 464
Zrínyi Miklós, a költő 38, 40–41, 43, 49–
50, 54–55, 57, 61, 66, 70, 81–82, 289–
290, 297–298, 303–304, 407–409, 418,
448, 464–465
Zrínyi Péter 82, 304
Zweig, Arnold 143
Zweig, Stefan 163, 458
Zsigmond, magyar király 34
Zsigmond Ede 262
Zsigmond Ferenc 339
Zsitvay Leó 371
Zsohár István 263
Zsoldos Andor 254
Zsoldos Jenő 256
Zsolt Ágnes 258
Zsolt Béla 166, 242

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Akadémiai Nyomda, Gerlóczy u. 2. — 38466/56 — Felelős vezető: Puskás Ferenc

034

Nem tekintem feladatommak Benedek Elek írói értékelését. Az elfogultság gyanúját akkor sem kerülhetném el, ha valami ál-objektivitást erőltetnék magamra, vagy azzal a szerénységgel értékelném, amellyel — szóban és írásban — ő értékelte magát. Az igazi tárgyilagosságot lehetetlenné teszi kettőnk viszonya, amely bonyolultabb az egymást bármilyen mélyen szerető apa és fiú viszonyánál. Ezzel a szeretettel még összeférhetne az apák és fiúk nemzedékének szinte törvényszerű ellentéte. Nos, ilyen ellentét köztünk nem volt. Harmincötödik születésnapomra ezt írta: »Úgy érzem, mintha nem apád, hanem testvéred lennék.«

És valóban — lassanként kortársakká váltunk. Kétségtelen, hogy az én világnézeti fejlődésemet bizonyos ponton nem engedte és máig sem engedi túljutni az ő hatása; de ennél sokkal többet jelent, hogy ő, természetének holtig tartó fiatalos fejlődőképességével, el tudott jutni odáig, ameddig én eljutottam. Nem lehetek tehát objektív: magamról is beszélek, amikor erkölcsi felfogását, világnézetét jellemzem; lényének jelentős részét elevenen érzem magamban, sőt látom tovább élni fiaimban is.

Nem tekintem tehát feladatommak az írói értékelést. Alapot szeretnék adni a jelen és a jövő irodalomtörténetének ehhez az értékeléshez. Megmutatni azt a Benedek Eleket, akit az irodalmi köztudat nem ismer.

Ez a köztudat végtelenül leegyszerűsített képet őriz róla. Megbecsüli a »nagy mesemondót« s talán tud még valamit az »idillikus és meleg« elbeszélőről. Néhányan, az idősebb nemzedékből, emlékeznek személyi varázsára. Ennyi az egész.

Számos oka van ennek a túlságos egyszerűsítésnek. Az egyik általános: a köztudat mindig egyszerűsít, az irodalomtörténet skatulyáz. Amit egy ember, egy művész életének és alkotásainak áradatából könyvből lehet felfogni, mindig szájalmasan kevés. Még akkor is, ha könyvtárakat írnak össze róla, mint Goetheről, Petőfiről vagy Adyról. Aki közelről látott egy ilyen életet, elszörnyedhet könyvbéli másának laposságán, ürességén — még ha a könyv a maga módján kitűnő is. (Nem beszélek az »ostoba kis emlékezeésekről«, amelyek néha a Pegazus mellé fogott ökörtől származnak.)

A másik ok, hogy Benedek Elek élete végén úgyszólván csak vendégként jelent meg a magyarországi életben: Erdélynek szentelte utolsó éveit. Erdélyről akkor is keveset tudtak itt, amikor még hozzánk tartozott. Azután mintha holdtávolságnyira került volna. Az a hősi harc, amelyet Benedek Elek hatvan és hetven esztendő kora közt Erdély magyar kultúrájáért folytatott, ismeretlen maradt, s amit tudtak is róla, feledésbe merült.

És van egy harmadik sajátos ok. Benedek Elek megírta életének történetét hatvan éves koráig. De ez a (sajnos, ma hozzáférhetetlen) könyv nemcsak azért hiányos, mert az utolsó tíz év nincs megírva benne. Hiányos azért is, mert az a nagy összeomlásokra és gyors regenerálódásokra alkalmas természet, amelyről még beszélni fogok, a legsúlyosabb harcok és legfájóbb csalódások emlékét jóformán kiirtotta Benedek Elekből. Őt sorban intéz el kis tragédiákat, néha rezignált humorral — olyan történeteket, amelyeket igenis részletesen meg kell világítani, ha egyéniségének az egyszerűsítésben elsikkadt vonásait ismerni akarjuk.

Életének és írásainak itt következő, rövidrefogott ismertetésében ezeket a vonásokat igyekszem kiemelni.

1.

A legtöbb önéletrajz, az *Édes anyajövedem!* is részletesebben és nagyobb kedvvel beszél a gyermek- és ifjúkori élményekről, mint az élet későbbi küzdelmeiről, kiábrándulásairól. Az első kötet húsz esztendő történetét mondja el; a második körülbelül ugyanannyi oldalon végez negyven harcos, munkás esztendővel.

Az én »tanú« voltom csak a második kötet derekán kezdődik. De kiemelek néhány vonást az ifjúkor történetéből.

A legfontosabbnak egyébiránt utólag tanúja is lettem. Az *otthon* fogalma gyermekkoromtól a mai napig Kisbaccnal, a nagyapai, majd a szomszéd telken felépült apai házzal kapcsolódik össze. Láttam, mit jelent Benedek Elek számára a kis erdővidéki falu, ahonnan elindult,* hogyan gyötörte a honvágy, milyen erőfeszítéssel épített hajlékot maga, gyermekei és unokái számára, hogyan tért vissza oda a legnehezebb időkben, harcolni és meghalni.

Az *otthon* fogalma sok emberben kezd elhalványulni — ennek okai nem tartoznak ide. Benedek Elek egyéniségének és írásainak megértéséhez azonban tudnunk kell, hogy egyik legmélyebb, legállandóbb érzése az *otthon* — a szülőfalu gyermekkori emlékeivel teli *otthon* — szeretete volt.

Utólag tanúskodhatom arról is, hogy nem volt szentimentális túlzás, messzeségtől szépített emlék, amit szüleinek, az egyszerű falusi embereknek kivételes gyöngédségéről írt. Érettségiző diák voltam nagyapám halálakor, kész tanár, amikor nagyanyám is utáment. Valóban nem ismertem náluk gyöngédebb szavú, melegebb érzésű, segíteni készebb embereket. Költemény volt, ahogy egymással beszéltek, ahogy a nyáron odaérkező pesti unokákat fogadták, ahogy évről évre sírva búcsúztak tőlük: — Sohasem látlak többet!

A kritika talán joggal emleget szentimentalizmust Benedek Elek írásaiban. Ha szentimentalizmuson túlzottnak látszó (de nem hazug!) érzelmességet ért: igaza van. Ez az átlagos ember szemében túlzottnak látszó érzékenység »e két öreg ember szívéből eredett«. Talán a »búsbeteg tejből« is, amelyet Benedek Elek szopott, egyik bátyja kevéssel az ő születése előtt váratlan szerencsétlenség áldozata lett.

Rá kell irányítanom a figyelmet arra a gyermekkori epizódra, amely a túlekedéstől elhúzódo Benedek Eleket jellemzi: amikor a falusi iskola vizsgája után, a templomban, diót-mogyorót, almát-körtét gurítanak szét, a többi gyerek ráveti magát, ő pedig áll a sarokban. Szimbolikus kép, egész életre — nemzedékek életére szólóan igaz.

Az érzelmes és félrehúzódo Benedek Elek mellett ismerjük meg a harcost is. Egyelőre tréfás és éppen nem jelentős körülmények között. Csak arról van szó, hogy egy tanára pöffeszkedő tudatlanságát leplezi le az udvarhelyi kollégiumban — számolva azzal, hogy az első emines helyét elveszti.

Tudni kell ehhez, hogy gimnazista korában, nyelvtanból, szótárral, megtanult németül, franciául, angolul és románul — annyira, hogy fordítani tudott ezekből a nyelvekből. (Beszélni idegen nyelvet sohasem volt alkalma megtanulni, a németet is keservesen törte.) Kolégysta korában Molière fordításával kísérletezett. Mint fiatal újságíró lefordította Collins Wilkie *Két lélek útja* című regényét. Idősebb korában felrisszította angol tudását s a *Szines mesekönyvek* idegen meséit nagyrészt angol gyűjteményekből dolgozta át.

Most azonban csak arról van szó, hogy mint az önképzőkör tagja lefordított egy román verset s az eredetivel együtt úgy adta át a nagyképu vezetőtanárnak, mint franciát. A tanár az önképzőkör ülésén elmondta, hogy a fordítást gondosan összehasonlította a francia eredetivel stb.

Az ifjú kolégysta végrehajtotta életének egyedüli irlgalmatlan cselekedetét: felállt és kijelentette, hogy a vers nem francia, hanem román.

Erré csak dadogással és bizonyítvány-elrontással lehetett válaszolni.

Szimbolikus cselekedet az is, amikor diáktársával, Sebesi Jóbbal népköltészet-gyűjtő útra indul Udvarhely megyében. (Gyűjtésük eredménye a Kisfaludy-társaság Magyar Népköltési Gyűjteményében jelent meg.)

2.

Egy róla szóló ötsoros életrajzi jegyzet írója az öt sorból egyet így vél leghasznosabban kitölteni: »Kormánypárti képviselő volt«.

Valóban: sógorság-komaság felbirtatta a fiatal újságíró, hogy a szülőfalujával szomszédos választókerületben, Nagyajtán jelöltesse magát. Meg is választották (az »alkotmányos költségeket« még hosszú évekig törlesztette) — és bekerült a parlamentbe az 1887—92-es ciklusra, oly fiatalon, hogy a korjegyzők közé tartozott. Szűzbeszéde a költségvetési vitában

* Kisbaccban, 1859-ben született. Apja Benedek Huszár János, anyja Benedek Marcella. Szüleiténél napja bizonytalan. A család sokáig septe. 29-et tekintette születésnapjának, ez a dátum található a legtöbb lexikonban is. Később a családi öreg bibliában megtaláltuk nagyapám följegyzését: septe. 30. Amikor aztán a 40-es éveken szükség lett a »nagyszülők keresztlevelére«, a kisbaccni eklézsia anyakönyvében okt. 20. szerepelt. Lehetséges azonban, hogy ez a keresztelés napja.

(ahol mindenről szabad beszélni) meghökkentette a t. Házat. Az ifjúsági irodalom szégyenletes állapotáról, a németből fordított, laposan moralizáló, gyalázatos magyarságú kiadványokról beszélt. (Akkor már megírta a *Székely Tündérország* meséit.)

Kormánypárti szereplése végetért azzal, hogy a katonai javaslatokat nem szavazta meg és kilépett a pártból. Kevéssel utóbb Apponyi Nemzeti pártjához csatlakozott. A *Borsszem Jankó* karikatúrát közölte róla, amint belép a párt kapuján, amelynek felírása: »Lasciate ogni speranza.«

A felírásnak igaza volt: a következő választáson, mint ellenzéki, a szülőfaluját is magában foglaló oklándi kerületben megbukott. Újabb alkotmányos költségek, de az írói munka útjából elhárult egy akadály: a hónaptyaság. Ezután már csak a vissza-visszatérő lapszerkesztés gátolta a könyv-írásban.

Jóval később — két szomorúan végződő napilapszerkesztés között, amelyekre rátérek majd — 1902-ben még egyszer beleviszik a választási küzdelembe, ismét a nagyajtai kerületben, amely annakidején megválasztotta. A kormánypárt jelöltje egy idős, beteges üzletember, akinek készpénzért szokták szállítani a kerületet. Az akkori választási erkölcsök ismeretében nem tartom lehetetlennek, hogy a naív idealista író azért ugratták be a küzdelembe, hogy fölverjék az eladott szavazatok árát. Benedek Elek beszélt néhány kézségben: a könnyekig meghatott hallgatóság utóbb megkérdezte: mennyit fizet. Ekkor támadt az a szép és jellemző ötlete, hogy csekélyszámú ingyen-híveit ne a maga nevére, hanem a régi székely becsületre szavaztassa le, kényszerítvén W. B.-t, hogy a régi székely becsületet buktassa meg...

A politikához ettől fogva nem volt más köze: Apponyi hívének vallotta magát. Erős magyar érzését és eszközeinek tisztaságát becsülte. Ezzel a politikai barátsággal függ össze a *Néptantók Lapja* szerkesztése és a *Történeti olvasmányok* megírása. Ezekről később.

3.

Elbeszélő írásainak két legfőbb táplálója: a szülőfalu emlékei és a családi élet, a gyermekszoba apró eseményei. E két tárgykör miatt Mikszáth köréhez szokta számítani az irodalomtörténet. Kétségtelen, hogy mindkettőnek Mikszáth szerezte meg a polgárjogot. Benedek Elek nem volt úttörő ezen a területen. De Mikszáth-utánzónak nem lehet tekinteni. Természettől kijelölt útja volt az, amelyen megindult.

Vigyázni kell a szavakra: minden írói egyéniség más értelemmel tölti meg őket. Mikszáth is idealizálja a jó palócokat, a tót atyafiakat, Benedek Elek is olyannak rajzolja a székelyt, »amilyennek szeretné«. Humor és szentimentalizmus is van mindkettőjükben. De idealizálás, humor, szentimentalizmus — más-más jellegű mindkettőjüknél. A különbséget (természetesen nem érték, hanem jellegbeli különbségről van szó) röviden abban foglalhatom össze, hogy Mikszáth távolabbról nézi a dolgokat (gyermekkorai emlékek az elhagyott szülőföldről; a Házban, klubban, szerkesztőségben elfoglalt családapa bekukkantása a gyermekszobába). Ennek a távolról-nézésnek megvannak a maga nagy művészi előnyei: egyéniségeket, apró eseteket tipikussá mos egybe. — Benedek Elek mindent közelről lát, állandó érintkezésben marad falujával, otthon dolgozik, a gyermekek ott viháncolnak íróasztala körül — mosoly és könny mindig friss élményhez kapcsolódik, alakokhoz és eseményekhez, amelyek még sokszor nem értek rá tipikussá mélyülni, de a közvetlen átélés melegsége érzik rajtuk.

Még mielőtt a Mikszáth-felszabadította útra lép, megírja első regényét, a *Kollektort*. Az utókor helyett ő maga kritizálta meg, amikor nem engedte újra kiadni. Ez a megtagadott ifjúkori kísérlet is a szülőföldre kapaszkodik. Hőse a Kisbaconnal szomszédos Magyar-Hermányban él (a falu neve a regényben: Kotormány). Ebben a havasalji faluban, ahonnan út már csak hegyek és erdők közé vezet, nem olyan emberek élnek, mint a nyugodt, békés, »kalácsütő« Kisbaconban. Vadak, nyersék, könnyen fejszére kapnak egymás ellen, felgyújtják haragosuk házát, csűrét... Ennek a falunak adószedője — kollektora — a regény hőse; a *Katalin* mostohája mellett az egyetlen »rossz« ember, aki Benedek Elek képzeletéből kitalált: durva, erőszakos, kapzsi. A regényen (először és utoljára) megérzik valami a naturalizmus hatásából: egy fokos-párbaj leírása, Budapest éjjeli élete, a híres Kék Macska...

Ennyit lehet az irodalomtörténet művelői számára elmondani az író által halálraírt élet regényéről.

Most már csak egészen rövid út-keresés következik. A *Budapesti Hírlap*-ban megjelent tárcák között — ezekről is maga ítélték, kötetbe nem vette fel — akadnak a pesti nagypolgári életből vett, szemmel láthatóan kiagyalt történetek. De már a Horváth Gyula *Magyar Hírlap*-jába hetenként írt tárcák kényszerítik az írókat, hogy olyan forrásból merítsen, amely természetesen, bőven buzog benne. És a baconi történetek váltakozni kezdenek a gyermekszobából vett édesen humoros képekkel, a gyorsan szaporodó gyerekek egymásután önálló jellemként bontakoznak ki az olvasó előtt.

Nagy általánosságban igaz, hogy a falusi történetek idillikusak, idealizáltak. Ma talán a szociális kérdést is számonkérhetnék írójuktól. De mielőtt elskatulyáznók Benedek Eleket, nézzük meg azt a világot, amelyet rajzol. Baconnak még közelében sincs nagybirtok. A »nagygazdák« a mai elnevezés szerint legfőjebb »középparasztnak« számitanának. 20—25 hold földjük van, jórészt hegyoldalban, százfelé szabdalva az örökösödés, házasodás, vásárlás véletlenei szerint. A földet hármassal forgó rendszerben művelik, minden gazdának mindegyik határban van valami földje. A munka sokkal nehezebb, mint az Alföldön (de senkinek sincs hat ökre, hogy a hegyoldal kemény földjét azzal szántsa fel) — s a dirib-darab földek végigjárása is rengeteg időbe kerül.

Vannak nagygazdák, kispapok, zsellérek, napszámosok, cselédek, de az erősen számon tartott különbségek igen-igen csekélyek. Dolgozik mindenki egyformán. A szociális kérdés itt nem úgy jelentkezik, ahogy általában nézni szoktuk. Van egy közös, minden másnál nagyobb baj: az egész Székelyföld elhanyagolása, amiben egyik kormány híven követi a másikat. A természeti kincsek, a sok gyógyító savanyúvíz, a szárhegyi márvány, a rengeteg erdőfő fája — kihasználatlanok. Vasút nincs a közelben. Vállalkozás nincs. Otthon hányódik vagy kivándorlásra kényszerül a jóesztű, ügyeskezdő, ezermesternek való székely: a sóvány kis föld nem tudja eltartani.

Ezeket a bajokat látja Benedek Elek általánosságban is, meg azokban az esetekben is, amelyek testvérbátyjának, Gábor bácsinak jegyzői irodájában néha drámává robbannak ki. Az idillikus vagy humoros történetek közt szép számmal akadnak ilyen apró drámák, s ezekben semmiféle elkenő szándék nem nyilatkozik meg. Olvassuk el *A vén bányász* történetét — az egyszerű emberét, aki egész életét egy üzleti praktikából felhagyott vasbánya feltámasztásának szenteli, s utolsó reménye is cserbenhagyja, amikor a székely kongresszusra robogó urak hintaja elszádul mellette: meg sem hallgatják.

És itt van egy nagy novella, a *Második foglalás*. Milyen az, amikor segíteni akarnak a székelyen? A tagosítás szép és üdvös dolog: egy darabban adják ki a százfelészabdalt földet. Nehéz ezt a jótéteményt elfogadtatni az emberekkel. A dirib-darab föld mind csupa egyéniség, egyik sem hasonlít a másikhoz; emlékek, érzelmek fűződnek hozzá; egyszerre mindegyik a legjobb földdé válik »az egész tartományban«, mihelyt mással akarják fölcserélni. Ez a lélektani motívum is sokkal fontosabb, mint az íróasztal mellett ülő népboldogítók hiszik. De van más, nagyobb baj is. Egyszerre jelentkezik a különbség a 20—25 holdas »nagygazda« és a 2—5 holdas szegényparaszt között. Itt is, ott is kiderül, hogy a mérnök úrral lehet »négyesemközt« beszélni; a nagygazda földjét magasabb osztályba sorozzák, többet is jobb helyen kap, mint a szegény. Elkeseredés, gyújtogatások, gyilkosságok... Ezt a népi drámát írja meg, szépítés nélkül, a *Második foglalás*. (Székfoglalója volt a Kiszaludytársaságban.)

Első regénye, amely túlélt, a *Huszár Anna*, szülőfalujához, családjához és az udvarhelyi kollégiumhoz kapcsolódik. A hősnő neve elárulja, hogy az író Anna nővéréről van szó: a Benedek-családnak az az ága, amelyből származik, a Huszár melléknevet viseli, mert 48-ig állandóan egy huszárt kellett kiállítania. (Így járta meg István dédapám Párizst 1813-ban.) A regény férfinőjének, Benkő Ádámnak, csak keresztneve költött; tragédiájának az író tanúja volt diákkorában. A városba került falusi fiú, aki szívét-kezét lekötötte már egy »falusi vadvirágnak«, művelt városi leányt szeret meg, s a becsület és szerelem problémáját csak öngyilkossággal tudja megoldani.

Az öngyilkossághoz vezető lelkiállapot rajzának lírai alapja van. Az *Édes anyaföldem* t-ből tudjuk, hogy az író csak a revolveréből kilopott golyó mentette meg az öngyilkosságtól, amikor a nagy anyagi áldozatokkal elvégzett egyetemi pályafutás végén tanár nem akart lenni, de írói érvényesülése még bizonytalannak látszott. Úgy érezte, hogy megcsalta szüleit...

A *Huszár Anna* versbe lendülő sirató-fejezetének alapja egy zenei élmény. Benedek Elek a népdalon kívül nem sokat értett a zenéhez. Későbbi időkből emlékszem, hogy nagy hatással volt rá Puccini *Bohémélet*-e és a *Walkür* harmadik felvonása (ide én csábitottam el). Fialat újságíró-korának legnagyobb zenei élménye a *Hoffmann meséi* volt: nem egyszer elmondta, hogy a *Huszár Anna* végének írásakor folyton a barcarola zümmögött a fejében...

A regény levegője oly tiszta, hogy a halála után megjelent új kiadását már mint ifjúsági könyvet terjesztették, utólag beillesztve leány-regényeinek sorába. Több »fejnőtt« regényt nem is írt.

Leány-regényeivel valóságos forradalmat csinált. Ennek a népszerű műfajnak limonádétengeréből Benedek Elek tiszta idealizmusa ellenére is a reális élet szigeteket emelkedtek ki az ő írásai. Mi volt a magyar leány-regény? Az, amit — jellemző módon — a *Katalin* harmadik kiadása alkalmával hirdetett tulajdon kiadójának prospektusa: »Egy kedves, bájos fiatal leány viszontagságai az esküvőig«. Nos, ez a prospektus-mondat illet minden magyar leányregényre, éppen csak a *Katalin*-ra, a *Uzoni Margit*-ra és az utolsóra, a pályája vége felé írt *Mária*-ra nem. A két elsőnek hősnője (bár akadna »szerencséje«) leány marad; a harmadik

pedig — házassággal kezdődik, az író házasságának, tisztos szegénységben szaporodó családjának története.

A *Katalin* közvetlenül a *Huszár Anna* után keletkezett. Varrónőnek ajánlottak házukhoz egy már nem egészen fiatal leányt, Gerő Katalint, a színműről Gerő Károly nővérét. Hamarosan a család benső barátai közé került. Elmondta életét Benedek Eleknek: hogyan menekült el mesébeillő gonosz mostohája elől, hogyan szűrt véglegényével, aki szegény leányt nem akart elvenni, hogyan alapított egzisztenciát egy szál varrótúval, hogyan mentette ki sorban testvéreit a mostoha kezéből — és hogyan lett harmincöt évvel, leányfővel, »Nagy-mama«, férjhezadott húga gyermekeinek nagymamája.

Az író híven követte Katalin elbeszélését, nem riadt vissza a megélhetésért folytatott küzdelem reális részleteitől sem. Első bevonulása volt ez a valóságos életnek a leányregénybe.

Az egyetlen lényeges változtatás engedmény volt a liberális, de mégsem olyan nagyon liberális kor szellemének. A zsidó Gerő Katalin történetét erdélyi dzsentri-környezetbe helyezte át. Benedek Elek liberalizmusát a »derék Weisz«, a Katalin pártját fogó zsidó üzletember alakja fejezte ki, aki segítséget akkor sem tagadja meg, amikor Katalin nem hajlandó feleségül menni hozzá. (Nem zsidósága miatt: a derék Weisz végül boldog lesz Katalin egyik húgával.)

Nem érdektelen, hogy Gerő Katalin — később a pesti zsidó nőgyógyász leányárvaházának igazgatónöje — öreg napjaira maga is megírta életének történetét. A könyvhöz a *Katalin* szerzője írt előszót. Nagy sikere lett. Megjelent németül is, s a Hitler-korszakban a hősnőt mint a »német asszony mintaképét« ünnepezték. Hogy ez megtörténhetett, annak oka Gerő Katalin sajátosan felfogott liberalizmusa volt. Ő nem helyezte dzsentri-környezetbe a történetet: egyszerűen nem beszélt családjá vallásáról. Bizonyos részletekből a magyar olvasó megérezhette, hogy zsidókról van szó — a német nem is gondolt erre. »Katalin mamának«, aki Benedek Elek halála után engem tett bizalmasává, nagy lelki tusát okozott az, hogy a német kiadó egyszer csak bejelentette látogatását a »Stift«-ben. A látogatás megtörtént. Lehet, hogy a horogkeresztet viselő német ősmagyar rovásírásnak nézte a leányárvaház héberbetűs feliratait — tény, hogy találkozásuk, amelynél jelen voltam, a legmelegebb barátság jegyében folyt le. Csak később, amikor már okmányok kellettek volna ahhoz, hogy Katalin mama a honoráriumait fölvehesse, folytatódott svájci kiadónál a könyv diadalútja. Katalin mama 92 éves korában, a német megszállás idején halt meg.

Késő öregséget ért leányfővel a másik hősnő, Uzoni Margit is — valóságos nevén Zágoni Erzsi, nagybaconi tanítónő, a derűs novellaciklusban és később (1912) színdarabban is ábrázolt papi család tagja, a *Falusi bohémek* egyike. Sánta, beteges, okos, sziporkázóan elmés leány volt. A regény reális részleteihez hozzájárultak a tanítóképző-intézeti leányok életéről tett vallomásai, meg életének az a korszaka, amikor egy istenhátamögötti hegyi faluban kezdett tanítani. Van némi alapja az érzelmes Reviczky-epizódoknak is — bár a költő megénekelte rózsát valójában nem Uzoni Margit és barátja küldték.

A leány-regény műfajában forradalmár volt Benedek Elek. A fiú-törtétekről (*Várhegyi Zoltán*, *Két gazdag ifjú története*, *Édes kicsi gazdám* stb.) nem mondhatok ki ilyen merész szót. De mindegyikben egyformán megnyilatkozik a törekvés a társadalmi különbségek elmosására, mind a munka becsületét hirdeti a vagyonnal szemben, s az utolsónak említett — egy nagybaconi unokafivérünk valóságos története — az úri pályáról lemondó, a földhöz visszatérő gazdagyereket rajzolja. Kicsiben szép magyar mása a világhíres *Jörn Uhl*-nak. Benedek Elek csak utólag, főleg hallott Frenssen regényéről: ő az életből vette tárgyát.

Itt vissza kell térnem a *Huszár Anna* és *Katalin* éveihez (1893—94) — hogy arról a kis műről beszéljek, amely Benedek Elek erkölcsi lényét legtökéletesebben fejezi ki, s a mesék mellett legnépszerűbb írása is volt: a *Testamentum*-ról.

A *Magyar Hírlap* tárcarovatában jelent meg; először a tulajdonképpeni »testamentum« (*Marcinak*, I—II.), aztán a *Jankónak* és *Aranyvirágnak* szóló levelek — végül a négy Bándi-levél: házasságának története, a pesti leány megarátkozása a férj egyszerű parasztszüleivel. Ebből lett a *Testamentum és hat levél* című, száz oldalnyi könyvecske, amelynek történetére érdemes lesz visszatérnem.

A *Testamentum* lényegét így foglalhatjuk össze: a meleg szív és kemény gerinc evangéliuma. Megszabta annak életét, akihez szöjt, de húszezernél több példány (az akkori időkben!) és egy nagy doboz levél — az olvasóktól — bizonyítja, hogy sok lélekre megtette hatását.

Néhány idézet a ma hozzáférhetetlen *Testamentum*-ból:

... csak az a valamennyire egész ember, akinek könnyű a toll s nem nehéz a — kasza. Látod, fiam, ha én hivatalnok volnék, sohasem félnék a kormány ellen szavazni. Kiűzhetnének a hivatalomból, lehetetlenné tehetnének mindenféle pályán: volna még mindig egy biztos menedékem: a *falu*. A föld, az édes anyaföld, melyet ha becsületesen megművelsz, meg nem csal. Egyszer többet, másszor kevesebbet, de mindig ad valamit.

(A kasza valóban nem volt nehéz neki : hetvenedik évében, súlyos gondjai elől menekülve, nyolc órát is kaszált egy nap, rekkenő hőségben!)

... ha van pálya, ahol a szegény ember aránylag boldognak érezheti magát : az újságíró pálya az. Az egyetlen, ahol a szegény ember függetlenségét, szabadságát megőrizheti. Ezek, milliók gondolatának, érzelmeinek lehet tolmácsolója, egy életen keresztül; tollával megvédelmezheti az elnyomottat, az ártatlanul üldözöttet; egy cikkel, melyet úgy róptében vet a papírra, ezeket vígasztalhat meg; egy röpke szóval milliokat bátorít, tüzel nemes akcióra; egy rövidke újdonsággal leleplezi, pellengérré állítja a becselent, aki köztiszteletet bitorolt addig, holott titkos üzelmeivel régen rászolgált a közmevetésre.

(Az újságíró természetesen soha nem volt olyan független, hogy ezeket az ideális célokat szolgálhatta volna. Ezért *szerkesztett* annyi újságot Benedek Elek — amint erre még rátérünk. De meddig lehet független, tőke nélkül, a szerkesztő? Erre a kérdésre is megfelel B. E. lapjainak története.)

A kor két nagy betegsége szerinte a stréberkedés és hozományvadászat. (Az utóbbi talán elvesztette méregfogát, az előbbi csak nevet cserélt : karrierizmusnak hívják. Erről :) Semmit meg ne kívánj, ami becsületes munkával el nem érhető.

(Az író ne mászkáljon reklám után :)

Az a tudat, hogy bár egy embernek is igaz lelki gyönyört szerzettél frásoddal, nekem legalább többet ér, mint száz írotársnak a reklámja, émelgyörs, hazug dicsérete.

(Kevesebb reklámmal, baráti dicsérettel alig vált író népszerűvé.)

... ne félj, ne szegyled szeretni a hazát! Ma a világpolgáriasság a divat, de te ne hódolj e divatnak. Inkább légy »vad magyar«, mint »szelid hazafi«.

(Egész élete bizonyítja, hogy »vad magyarsága« sohasem jelentette más nemzetek lekicsinylését vagy gyűlöletét, nem hirdetett »magyar uralmat«, »magyar főlényt«. Egyszerűen : szerette, mélységesen szerette a hazát.)

(Zsidó-recepció, az ember megbecsülése, szeretet :)

... ne legyetek az őseimre kíváncsiak, mert ők alszanak, porladoznak régen; kegyes érdeklődésteket meg nem köszönik : ruházatok rám ezt és én megköszönöm, meghálálom nektek. Szeretetért szeretet adok.

Ez a legnagyobb szumma, fiam, mellyel a szeretetet megfizetni lehet : maga a szeretet. Ne sajnáld, ha többet adsz ebből másnak, mint amennyit más ad tenéked. Örülj ennek, hisz akkor te vagy a gazdagabb.

(Az anyai szeretetről szóló gyönyörű passzus terjedelmesebb, semhogy itt idézhetném. Még csak a közösséget való helytállás kérdését lássuk :)

Törvények még nem döntöttek le válaszfalakat, fiam, azt nekünk magunknak kell ledöntönnünk. De nehogy azt mondd majd szükkeblűen : nekem nem fáj, engem nem éget, s közömbösen nézd embertársaidnak küzdelmeit. Ha csak magadra gondolsz, ha csak a magad sebe fáj, menj a rengeteg erdő mélyébe, lakjál a vadak s ne az emberek között. Élj vad gyümölcsön, sebedet gyógyítsd füvekkel : így is el lehet élni, ameddig haláloz órája üt. De ha emberek közt élsz, vedd ki a magad részét minden igaz, becsületes, jogos küzdelemből. Állj a védtelenek, gyengék közé; az erősek, hatalmasak oldalán harcolni nem virtus.

(Ime, a harcok Benedek Elek, aki az emberélet útjának felén, harmincöt éves korában, halálsejtelmek között végrendeletét írja — és másik harmincötöt a védtelenek, gyengék oldalán küzdve fog eltölteni.)

A *Jankónak* a nehezen tanuló második fiúhoz szól. Ez a levél sokkal később, a sovinszta román uralom alá került Erdélyben nyerte el igazi jelentőségét, amikor Benedek Elek levélben előadásokon, cikkeken azt magyarázta a szülőknek : ne essenek kétségbe, ha »úrnak« nem nevelhetik a fiaikat. Becsüljék meg az iparos, kereskedő, földművelő munkáját. Messze járunk még ettől a parancsoló szükségességtől, amikor Benedek Elek így fejezte be a *Jankónak* írt levelet :

... fogadván a vendégeket ünnepi lakománkra, boldogan, büszkén mutatok rád : *János*, az iparos fiam.

Az *Aranyvirágnak* szóló levél mélabús hangját már csak a kor ismerete teszi érthetővé : a hozománytalan, szegény leány sorsa nem az többé, ami volt.

Egy szót még a könyv történetéről. Nyilván a *Magyar Hírlap*-hoz érkező levelek hatása alatt Benedek Elek személyes kontaktust akart teremteni a könyv olvasóival. Maga adta ki kétszer egymásután, még könyvkereskedői forgalomba sem bocsátotta. Csak lakásunkon lehetett megvenni vagy megrendelni. Vagy negyven esztendővel később, kiadók és könyvkereskedők körében, sokat hallottam arról : mily nagy akadálya a könyvvásárlásnak a könyvkereskedés küszöbe. Ezért találták ki a könyvnapj sátrakat. Nos, gyermekkoromból jól emlékszem : heteken, hónapokon át sűrűn csöngettek be ismeretlen emberek második emeleti lakásunkba a *Testamentum*-ért. Volt aki tíz-húsz példányt is megvásárolt, hogy ismerősei közt terjessze. Mindenkinéi nevét följegyeztük. A vidéki csomagokat én hordoztam a postára

Csak a harmadik kiadástól kezdve adta át Benedek Elek a könyvet a *Singer és Wolfner* cégnek. Két új kiadás közt mindig sokan fordultak hozzánk, hogy valamiképpen példányt szerezzünk nekik.

Egy Bécsbe szakadt, magyar származású fogorvos. Wilhelm Schönwald, engedélyt kért és kapott, hogy németre fordítsa. A lelkes, derék fogorvos fordítása, mint később megállapítottam, átkozottul rossz volt — de ő is eladott három kiadást.

A faszta korszak vége felé, mint a *Singer és Wolfner* irodalmi igazgatója, szerettem volna újra kiadni a *Testamentum*-ot és az *Édes Anyaföldem*!-et. Filoszemitizmusban is megnyilatkozó emberiségük lehetetlenné tette ezt. Kihagyásokkal vagy éppen változtatásokkal nem voltam hajlandó Benedek Elek emlékét meggyalázni.

4.

A mesemondó Benedek Eleket ma legtöbbit emlegetik, de őt sem ismerik eléggé. Van egy olyan oldala, amelyet emlékeztetnie kell idézni.

Pályáját valóban a népköltészet gyűjtésével kezdte és első számottevő könyve a *Székely Tündérország*, önállóan megírt népmesék gyűjteménye volt — kicsiben az, ami később a *Magyar Mese- és Mondavilág*. De a közben eltelt évek folyamán (ezek az évekre esik az *Én Ujságom* szerkesztése Pósa Lajossal, a *Magyar Hírlap* gyermek-mellékletének megjelenő *Kis Világ*-é Kürthy Emillel) — megszólal egy másfajta mesemondó is, akinek hangja nem némul el többé.

A családi élet szülte ezt a mesemondót is, éppen mint az elbeszélő Benedek Eleket. A tündérmesék írójával szemben nyugodtan realistának nevezhetjük. Gyermekének mesélgetve találta fel, mintegy véletlenül, az új műfajt: a gyermekszobából kiinduló, a gyermekhallgatók életéről szóló, a valóság határain néha tréfásan átszökkenő, de anyagában realis mesét. Hangsúlyozni kell, hogy ezeknek a meséknek semmiféle tanító, erkölcsnemesítő tendenciájuk nem volt (éppen az erkölcstől csöpögő Hoffmann Ferenc-irodalom ellen szólalt fel képviselőházi beszédében) — a szeretet levegője, amely oly természetesen áradt belőlük, volt a legjobb nevelő, legjobb tanító.

A maga — négyesztendő és még kisebb — gyermekein kipróbált egyszerű kis mesékből, versekből született meg az *Apa mesél*. Belső címlapján ajánlás: Marcika fiának az édesapa. Az első kiadás előszava így kezdődik: »Ezt a könyvet a kisfiam megrendelésére írtam.« Az ötödik kiadás előszavából: »Kezdem hinni, hogy ez a könyv hosszabb életű lesz az írójánál.« Így is lett; a hatodik kiadást az őszülő »Marcika« rendezte sajtó alá, írójának halála után, egy másik gyermekkönyvének anyagával kibővítve. Hiúság volt-e, vagy kegyelet — az ajánlást meghagytam rajta.

Nos, az életből vett, csodát nem ismerő, a kisgyermek fogalmaihoz és érzésvilágához alkalmazkodó egyszerű mese is végighúzódik Benedek Elek pályáján. Idők múltával a következők nemzedék: »Aranyvirág« és »Marcika« gyermekei válnak a mesék, versek hallgatóivá és hőseivé. *Nagyapó mesél Évikének, Őcsike nadselű gondolatai*... A leleményes huncutságokat kieszelő, de áldott jószívű Őcsikével, mint apa én ajándékoztam meg a gyermek-irodalmat. Akárcsak a magam és testvéreim gyermekekorát, az unokákét is legalább nemzedéknyi időre meghosszabbította Benedek Elek. »Őcsike« kollegám volt már a kolozsvári egyetemen, amikor többen is kérdezték tőlem, mi lett a »nadselű gondolatok« kieszelőjéből?

Fontosnak tartom, hogy a mesemondónak ezekre a realis, családi, nem moralizálással, hanem a szeretet melegével nevelő meséire is gondoljon az irodalomtörténet.

Az egykötetes szemelvényekben (*Magyar népmesék* címen) ma is közkézen forgó *Magyar Mese- és Mondavilág* a milleniumra készült, s eredetileg olcsó füzetekben, mint népies kiadvány, aztán őt tekintélyes kötetben jelent meg. Kiadásai egymást érték; az öt kötet legalább fél-millió példányban terjedt el.

Anyaga háromféle forrásból táplálkozik. Népköltési gyűjteményekből, amelyeket Benedek Elek a kötetek tartalomjegyzékében megjelölt, hogy az etnografusok ellenőrizhessék, mit változtatott a nép ajkáról följegyzett szövegen; saját gyűjtéséből, amit a könyv írásának éveiben állandóan folytatott, szorgalmasan jegyezgetve a »mesefák« szavát, akkor is, ha észrevette, hogy ezek már az ő meséit mondják el — végül saját népi motívumokra felépített meséiből. Ezekhez csatlakoztak a mondák, a hun-magyar mondakörtől Mátyás királyig, vár-regék, helyi (névmagyarozó) mondák stb.

Az öt kötetten egyetlen hang vonul át: Benedek Elek mesemondó hangja. Egyszerű, világos; népies, de nem népieskedő gazdagsága inkább kifejezéseken, mint szókincsben nyilvánul meg. Tájszavakat csak óvatosan, odavetőleg megmagyarázva kever az előadásba. A népmese nyerségeit elsímítja: gyermekeknek ír. Humóra meg-megcsillan, ahol a mese alkalmat ad rá.

Tudós etnográfusok támadták a könyvet, mert nem szószerint adja a följegyzett szöveget. Benedek Elek a vitában rámutatott arra, hogy ő gyermekeknek ír, gyönyörködtetni akar. A tudósok megtalálják a tartalomjegyzékben felsorolt forrásokat — amelyek egyébként az illető gyűjtők stílusát tükrözik. (Hol voltak akkor még a mesegyűjtés mai apparátusától?)

A mai etnográfusok már nem vádolják Benedek Eleket a módszerért, elismerik népi mesemondónak, aki éppen úgy ráüti a maga bélyegét a mesére, mint azok a falusi mesefák, akiket a gyűjtők megszólaltatnak.

De védekeznie kellett még a mesék székelyes hangja miatt is. Válasza: »Mintha a székelység kabát volna, mit csak úgy levethetünk magunkról!«

A teljesség kedvéért megemlítem, hogy volt egy rövid, átmeneti időszak, amikor magát a mesét, a tündérek, óriások, boszorkányok világát akarták kitiltani a gyermek-irodalomból. Egy vitában magam figyelmeztettem a túlsó »tény-kultusz« híveit, hogy ősüket, Grandgrind urat, már Dickens agyonverte. Ma nem kell félnünk feltámadásától.

A mesék és mondák gyűjteményét 1898-ban kiegészítette a *Magyar népköltés gyöngyei* és a 20-as évek elején a *Székely népballadák* gyűjteménye.

A *Színes mesekönyvek* (a világ legszebb meséi), a Reineke Fuchs, a Robinson és a Grimm-mesék átültetése ugyanolyan stílus- és morális elvek szerint történt, mint a magyar mesék és mondák formábaöntése. Benedek Elek mesemondó hangja tette hozzáférhetővé gyermekek számára a *Szigeti veszedelmet*, *Toldi Miklós* és *Honszerző Árpád* történetét is.

5.

Rövidre fogtam az *ismert* Benedek Elek tárgyalását, hogy az ismeretlen számára több helyem maradjon.

A *Honszerző Árpád* átvezet a történelem népszerűsítőjéhez. A *Magyar Mese- és Monda-világ* befejezése után újra nagy munkába fogott: az 1848-as jobbágyfelszabadítás ötvenéves fordulójára megjelent két hatalmas kötetben *A magyar nép multja és jelene*. Az első kötet a nép — a jobbágyosság — története 48-ig; a másik: néprajzi áttekintés: a nép mindennapi élete, szokásai stb. Sajnos, a könyv — arányainál és áránál fogva — a néphez nem jutott el; a nép története pedig, ahogy szenvedéseiben és forradalmaiban bemutatta, a könyvvásárlók közt nem volt »népszerű«. Ezért maradt körülbelül ismeretlen az a Benedek Elek, akinek nép-szeretete és bátor őszintesége előtt ma is fejet kellene hajtani. Az irodalomtörténészeknek mindenestre figyelmébe ajánlom ezt az elfeledett könyvet.

A *Hazánk története* (a népek és az ifjúságnak szánt könyv) Jókai óta az első írói számdékkal megírt magyar történelem. De az írói szándék itt nem »regényes rajzokat« jelent, hanem — a tudomány eredményeinek lelkiismeretes felhasználása mellett — az író stílusát, lelkesedését és minden elfogultságon uralkodó emberiségét. Osztályok, vallásfelekezetek, nemzetiségek küzdelmeiről úgy beszél, hogy nem kelt gyűlöletet egyik ellen sem, hanem az általánosítás gyilkos hibájába. Ha — bizonyos, méltán megbélyegzett egyéniségeken kívül — az olvasó haragot, ellenszenvet érezhet, csak a Habsburg-ház iránt érezheti. Nem azért, mintha a Habsburg-uralkodókról kevésbé tárgyilagosan szólna a könyv, hanem mert — tárgyilagosan beszél róluk, a hiperloyális hivatalos irodalom kendőzgetései nélkül. (Az *Édes anyaföldem!* elmondja, hogyan vetette szemére Ferenc József Apponyinak a könyv Habsburg-ellenes hangját.)

Egy másik munkájának sorsába Bécs tetteleg is beléavatkozott. A *Történeti olvasmányok*-ról van szó. Ezeket Apponyi iratta Benedek Elekkel, minisztersége idején. A könyvet lefordították minden magyarországi nemzetiség nyelvére és minden iskola könyvtárával megvették. Benedek Eleknek volt gondja arra, hogy szelleme egyetlen nemzetiség érzelmeit se bántsa meg. Nem is a nemzetiségekkel volt a baj, hanem Béccsel, mihelyt Apponyi a miniszteri székből távozott. Az *Édes anyaföldem!* elmondja, hogyan hívta fel a könyv szerzőjét a »tanácsos úr« a kultuszminisztériumba, hogyan akarta rávenni a Habsburg-ellenes részek átdolgozására, milyen választ kapott, hogyan semmisítették meg a könyv példányait. Ehhez én csak azt fűzöm hozzá, hogy újabban az Országos Levéltárból kiásta valaki az ügy előzményeit. Ezt a miniszteri levelezést, amelyet Benedek Elek természetesen nem ismerhetett, egész terjedelmében ki szándékozik adni: pompás dokumentuma a közösügyes időknek. Itt elég, ha néhány szóval ismertetem. Schönauich közös hadügyminiszter német nyelvű levéllel fordul gróf Khuen-Héderváry Károly magyar miniszterelnökhöz. Közli, hogy a katonai intézetek könyvtárából kitétette a Benedek-féle könyvet, amely alkalmas arra, hogy az ifjú katonák lelkében az uralkodó iránti hűséget megrendítse, történetileg különben is hamis, nem számol a fennálló helyzettel stb. Kéri őexcellenciáját, vizsgálta meg az ügyet saját hatáskörében és gondoskodjék arról, hogy a könyv a magyar iskolákból is kikerüljön. Khuen-Héderváry gyors intézkedést ígér; szigorúan bizalmas levéllel fordul gróf Zichy Jánoshoz, Apponyi

utódjához: Zichy elismeri, hogy hivatali elődje alatt sajnálatos módon ellenőrzés nélkül rendeltették meg a könyvet az iskolákkal (Apponyi személyesen olvasta el. B. M.) — és természetesen gondoskodni fog arról, hogy... Khuen-Héderváry értesíti Schönaichot, Schönaich köszöni a gyors elintézetést...

Benedek Elek utolsó történet-népszerűsítő munkája túlságosan nagy vállalkozás volt: a *Nagy magyarok élete*, nem kifejezetten az ifjúság vagy a nép, hanem a nagyközönség szélesebb rétegei számára. A kisebb-nagyobb monográfiák megírásához rengeteg tanulmányra volt szükség — gondoljunk Kossuth vagy Széchenyi megírásának súlyos, sokrétű problémáira! — A munka (egyéb munkák és harcok között, amelyek maguk elegendők lettek volna két ember számára is) évtizedeken át húzódtott. A vége felé már Lengyel Miklós és én is részt vettünk benne, de nem jutott túl a XIX. század derekán. Tizenhárom megjelent kis kötetében sok munka és sok értékes anyag van eltemetve.

6.

A *Testamentum*-nak az újságírásról szóló passzusa előre érezteti, hogy Benedek Elek pályafutásának állandóan visszatérő vezérmotívuma a lapszerkesztés lesz. Amikor ezeket a sorokat írta, túl volt már a *Budapesti Hirlap*nál töltött éveken; tudnia kellett, hogy az ő ideáljait egy tőkés vállalat szolgálatában nem lehet megvalósítani. Függetlenségre törekedett. A függetlenséget — aminek, az ő háta mögött meghúzódva, annyi derék, de félnék ember vette hasznát — meg is szerezte, de csak azzal az egy szál írótollal, amely elegendő volt a baconi ház és kert megteremtésére is. Hogy tőke nélkül a lapszerkesztő függetlensége is illuzórius, vagy helyesebben: csak annyi ideig tart, ameddig a hajótörött a nyílt tengeren bírja a reménytelen küszködést a hullámokkal — ezt *nem akarta látni*, tehát nem is látta. Ő, aki senkit meg nem csalt életében, változatos és leleményes módon csalta önmagát. Lapjainak történetében nem az az érdekes: hogyan buktak meg (a vég minden esetben előrelátható volt) — hanem, hogy milyen bizakodással kezdett egyre szaporodó keserű tapasztalatok után, újabb meg újabb vállalkozásba, amely most már bizonyára sikerülni fog.

Két szerkesztés között — amikor lázas munkával törlesztette adósságait — hányszor kiáltott fel valami gyalázatosság láttán: — Mért nincs nekem most lapom! És lett lapja, mert ez életszüksége volt.

Házassága évében (1884) még mint a *Budapesti Hirlap* munkatársa, helyettes szerkesztője lett az *Ország-Világ* című képes hetilapnak. A mellékkeresetből a függetlenség reménye kezdett kibontakozni. Felelős szerkesztője, aztán tulajdonosa lett a hetilapnak (épp oly olcsón, mint ahogy később továbbadta: nem volt aranybánya). Az *Édes anyajövedem!*-ben leírja, milyen munkát, gondot és költséget jelentett akkor egy képes lap kiadása. Az illusztrálás egyetlen technikája a cinkográfia; minden képet Bécsben kell megcsináltatni. A szerkesztő sokat ír a lapba, humoros heti krónikákat is, Székely Huszár álnéven; amíg lehet, gavallérosan fizeti munkatársait is, Vajda János tőle kapja a legnagyobb honoráriumot. A »független« szerkesztő nagyon is függ — a közönségtől; kénytelen Beniczky né Bajza Lenke regényeit közölni, mert az olvasók csak az ő grófi hőseire kíváncsiak...

A *Budapesti Hirlap*-ot elhagyja, hogy egészen a szerkesztésnek élhessen. Ezt Rákosi Jenő soha meg nem bocsátja neki. A *Budapesti Hirlap* a nevét sem említi meg többé.

Az *Ország-Világ*-ból nem lehet megélni. Közben kísérletezik egy *Magyar Nép* című politikai képeslappal is; de ez nem tud eljutni a néphez: tőke nélkül nem lehet terjeszteni. Ebbe az időbe esik részvétele az *Én újságom* szerkesztésében is. Nem ér rá bejárni a szerkesztőségbe; Wolfnerék elégedetlenkednek: »Hordárral nem lehet lapot szerkeszteni«. Szakítanak; de szerződése oly körmőfontan volt megfogalmazva, hogy ifjúsági munkát éveig nem írhat máshova; *Aranyvirág versei* című kötetét Huszár Zoltán álnéven adja ki.

Amikor (1893-ban) az *Ország-Világ*-ot továbbadja Váradi Antalnak, már a *Magyar Hirlap* munkatársa.

Most aránylag hosszú szünet áll be a lapszerkesztésben. Ekkor folyik az a hatalmas munka, amelyről már beszámoltam: a *Testamentum*, *Huszár Anna*, *Katalin*, *Magyar Mese* és *Mondavilág*, *A magyar nép multja és jelene*, s a tárcákból összeállított kötetek egész sora, köztük a *Szív könyve*, és a *Csöndes órák*, amelyekben az ifjúkori írások játékos humora a szinte hivatgatott, magára erőszakolt öregedés melábus hangulatába olvad át.

Ha lapot nem is, de ifjúsági könyvsorozatot most is szerkeszt. A *Kis könyvtár* megindítása egy ambiciózus máramarosszigeti könyvkereskedő, Berger Miksa gondolata volt. Az első, elég primitív külsejű, 20—25 köteteske ebben a távoli kisvárosban jelent meg; csak aztán vette át a vállalatot a Lampel-cég. Igazi ifjúsági író nem sok volt még Magyarországon; fiatal újságírókat kellett biztatni, hogy próbálkozzanak meg ezzel a nem éppen könnyű műfajjal. A Lampel-korszakban némiképpen írói segélyegyletté is vált a *Kis könyvtár*:

szegény íróknak, megszorult újságíróknak a szerkesztő előre kiutalta egy-egy kötet honoráriumát (s ezeknek a köteteknek nagy része sohasem készült el). Nagy fölfedezésekkel nem dicsekedhetik a vállalat, de azzal igen, hogy a kezdő, ismeretlen Móricz Zsigmond *Állatmeséi* ott jelentek meg először; s talán azzal is, hogy későbbi időkben magyar klasszikus költők válogatott műveit adta a gyermekolvasók kezébe, megfelelő bevezetéssel és jegyzetekkel. (Ebben a munkában már magam is résztvettem.)

De a lapszerkesztés öröge nem aludt. Két olyan lapnak is élére került Benedek Elek neve, amelynek elsősorban mint független emberre volt rá szüksége.

Az egyik, a *Nemzeti Iskola*, aránylag hosszú életű volt: vagy másfél évtizedet ért meg. Hasznót nem hozott, de különösebb áldozatba sem került. A tanítószáz erkölcsi és anyagi érdekeit szolgálta. Földes Gézával, volt iskolatársával együtt szerkesztették. Benedek Elek pontosan úgy, ahogy a *Testamentum*-ban tanította, a gyöngék és védtelenek, az államtól vagy papi gazdáiktól függő szegény néptanítók oldalára állt — keményen odamondogatva olyan miniszternek is, akivel — mint Wallasics Gyulával — személyes barátságban volt.

A *Nemzeti Iskola* mellékleteként jelent meg Gárdonyi Gézának egy forradalmi szellemű, keserű verses elbeszélése: *Ygazság a földön*. (Később eltűntették művei sorából.)

A másik a *Magyar Kritika* volt. Ez a kéthetenként megjelenő folyóirat, amelynek költségeit a »szerkesztő- és kiadóbizottság« adta össze, az Otthon-kör úgynevezett tanári asztalánál született. Három esztendőig élt (1897—99) s egy darabig tengődött még, mint a *Nemzeti Iskola* melléklete. Benedek Elek nem volt kritikus, de az ő függetlensége, bátor kiállása nélkül a lap, amelynek szükséges voltát a »tanári asztal« oly helyesen érezte, soha meg nem indulhatott volna. Az irodalmi élet bűnei és bűnösei ellen hadakozó vezércikkeket mind Benedek Elek írta. (Az ő cikkein kívül a többinek legalább fele óvatos névtelenségbe burkolózva jelent meg, vagy tárgyánál fogva nem volt veszedelmes.) Harcolt Légrádyék nagy reklámmal dolgozó, silány irodalmat árusító hatalmas vállalata ellen; verekedett Gyulai Pállal — a maga ügyében is, bebizonyítva, hogy Krizának az övénél »őseredetibb« meséit annakidején — ő írta meg, Gyulai megbízásából; közügyben is, amikor Gyulai megakadályozta, hogy a Kiszfaludy-társaság koszorút küldjön az aradi vértanúk szobrára; harcolt Tóth Bélával, az *Esti levelek* önelégült »prédikátorával«, leckét adva neki az irodalmi tisztességből, amikor olyasmit támadott, amit szemmeláthatóan nem ismert; harcolt vele még egy jelentéktelen költő-barátja védelmében is, egészen a sajtópörig... de ennek a felsorolásnak sohasem lenne vége. A *Magyar Kritika* három évfolyamának vezércikkeit kell elolvasni, hogy a harcoss Benedek Elekről fogalmat alkothassunk.

A *Magyar Kritika* elvérzett, minekutána legalább két tucat hatalmas ellenséget szerzett szerkesztőjének. Ha a napisajtó eddig hallgatott könyveiről (a *Magyar Mese- és Mondavilág* öt kötetéről napilapban egyetlen sor sem jelent meg) — ezután még inkább *tabu* volt a neve, ha csak támadásra nem nyílt alkalom. (Színdarabokról okvetlenül kell írni: az 1899 végén, a Vígszínházban színrekerült *Többszines királyfi* című mesejátékáról Légrádyék lapja sem hallgatható; lerántotta. — Ezt a darabot azonban nem a vígszínházi előadások teszik jelentőssé: később, más vonatkozásban emlékezem meg róla.)

Alig mosta le magáról Benedek Elek a *Magyar Kritika* harcainak porát (kevésbé költői kifejezéssel: alighogy a Tóth Béla-féle sajtópörben reárott pénzbüntetést kifizette) — 1901 őszén olyan szerepre hívták meg, amely a gyanakvást nem ismerő embert valóban a legszebb reményekkel tölthette el. Györfly Gyula országgyűlési képviselő megvette a tengődő *Magyarság* című napilapot és Benedek Eleket kérte föl felelős szerkesztőnek. A lap célja: a székelység ügyét szolgálni.

A rémregényt, amelyet alább igyekszem rövide fogva elmondani, az *Édes anyajövedem!* alig érinti: annak írásakor Benedek Elek lelke kiforrt már magából ezt a családost, amely negyven-egynéhány éves korában megöszítette; új családások felé sietve nem akart, talán nem is tudott visszaemlékezni a régre.

... Megkezdődött hát a Benedek Eleknek való munka: a Rákosi Jenő módjára első személyben írt, majd nem naponta megjelenő vezércikkek, amelyeknek stílusa, bátor hangja aláíratlanul is elárulja a szerzőt; kiállítás az oly végzetesen elhanyagolt székelység mellett, és kiállítás személyi ügyekben, valahányszor úgy látja, hogy méltatlanság, igaztalanság történt valakivel. Ehhez a típushoz tartozik a »vén pap« ügye. Sajtópör lett ebből is, végső fokon súlyos pénzbüntetéssel.

Ma már nehezen megérthető történet, de a korra jellemző. Egy erdélyi falucska öreg kálvinista papjának leánya, meg egy katolikus gimnázium tanára megszeretik egymást. A katolikus tanár állását vesztené, ha reverzális nélkül venné el a kálvinista leányt. (Talán meg kell már magyarázni a reverzalist is: kötelező nyilatkozat a születendő gyermekek vallásáról.) A vén pap nem állhat útjába leánya boldogságának, vérszívvel belenyugszik abba, hogy unokái katolikusok lesznek. Egyházközségük papjai ezért le akarják rántani válláról a palástot. Benedek Elek vezércikket ír — egyformán ostorozva Majláth katolikus

püspök könyörtelenségét és a kálvinista papok középkori elfogultságát. Egy vidéki református esepes becslétsértő, rágalmozó cikket ír ellene egy református érdekeket szolgáló lapba. A válasz olyan kemény, hogy kölcsönösen törvény elé állítják egymást. A tárgyaláson jelen voltak; életem egyik legszebb emléke. A bíró látható tisztelettel hallgatta Benedek Eleket; a perrendtartás ellenére nem akadályozta meg abban, hogy fél óra hosszat olvasson fel a református papok életét idillikusan ábrázoló írásaiból. Az ellenfél szánalmas volt; még szánalmasabb a református lap kitért zsidó szerkesztője, aki arról akart tanúskodni, hogy Benedek Elek »árulója lett hitének«.

— Úgy érti, kérem, hogy talán vallást változtatott? — kérdezte a bíró.

Mint »visszaeső bűnöst«, mégis el kellett ítélnie a keményhangú válasz íróját is; ezt az ítéletet aztán a felsőbb bíróság súlyosbította, fölemelve a pénzbüntetést. Az ítéletet is közölni kellett volna, de a lap akkor már nem volt meg.

... Egy-két hónapig sem zavarta a szerkesztő boldog illúzióit. Aztán már a vak is láthatta, hogy a képviselő úr nem önzetlenül tartja fenn a lapot. A vak is láthatta, de a szerkesztő ragaszkodott illúzióihoz. Székely barátai, akik kisebb-nagyobb részt vettek a lapszerkesztésben — Jancsó Benedek, a román kérdés szakértője, Gaal Mózes, mint színikritikus, Földes Géza, a tanügyi rovat vezetője — józanabban ítélték meg a helyzetet.

Az első gyanús jel az volt, amikor Györffy behozott a laphoz egy Gondos Sándor nevű sunyi nézésű, csupaszképi fiatalembert. A belső munkatársak — egyszerű, derék újságírók, akiket a lappal együtt vettek át — rögtön megérezték, hogy ezt az embert kémnek küldték közéjük. Gondos cikket írt valami szövegép-akcióról, a székelyek fölségítésére. Később derült ki, hogy ez lett volna az az üzlet, amelynek kedvéért Györffy lapot akart a kezében tartani.

Egyelőre azonban a főszerkesztő-laptulajdonos állandó pénzzavarral küzdött. Elseje táján láthatatlanná kezdett válni. A szerkesztő két-három hónap elmúltával nemcsak a fizetését nem kapta meg, hanem a maga írói keresetéből adogatott előlegeket a munkatársaknak is. Júniusban, hogy a lap megjelenését biztosítsa, váltót adott a nyomdának, Györffy ígérgette, hogy ennek kifizetésére nem kerül sor.

A nyár folyamán Györffy ellátogatott a baconi házba. Itt tette ezt a vallomást:

— És te igazán azt hitted, hogy én a székelyek érdekében vettem át a lapot?

A házigazda, élőszóval nem adhatta meg a méltó választ erre a vallomásra. Györffy Tuszánra ment át, ahol akkor a székely kongresszusra készülődtek. (Ezek az urak hajtatnak el a *vén bányász* mellett...) Benedek Elek levelet küldött utána: tiltakozik az ellen, hogy a neve alatt megjelenő lapot üzleti célra használják fel.

Néhány nap múlva megérkezik egy újságíró az »államcsiny« hírével: Benedek Elek nevét levették a lapról, levelét rosszhiszemű magyarázattal közölték, a munkatársakat szélnek eresztették, végkielégítésért a felelős szerkesztőhöz utasítva őket, aki szerződésüket aláírta. A szerkesztést néhány kulival Gondos vette át, aki mellesleg azzal dicsekedett, hogy őt nem lehet felelősségre vonni, mert orvosi bizonyítványa van arról, hogy »moral insanity-ben szenved. (Az ilyen bizonyítványt ma »dili-flejni«-nek hívják.)

Benedek Elek összeszedte minden követelését a kiadóknál és kifizette a munkatársakat.

Ezzel még nincs vége a rémregénynek. Györffynek szüksége volt arra, hogy az eltávozott szerkesztő erkölcsi hitelét tönkretégye. Rágalomhadjáratot indított ellene a *Magyarság*-ban, megtevesztő rabulisztikával úgy tüntette fel a dolgot, hogy Benedek Elek busás jövedelmeket élvezett a lapnál s ezek megszüntetése miatt távozott.

Az ügyet nem törvényszék, hanem az *Olthon* választott bírósága elé vitték. Benedek Elek felutazott Budapestre s oly világosan védte meg igazát, hogy a tárgyalás folytatását meg sem várva, visszatért Baconba. Elment a tuszádi kongresszusra; látta ellenfelét a székelymentés dícsfényében sűtkérezni. Aztán ismét Bacon: nem volt szerkesztőség, ami Budapesthez kösse.

Távollétét arra használta fel Györffy, hogy új rágalmakkal álljon elő... Ha a derék Tábori Róbert (az *Új Idők* tényleges szerkesztője) le nem leplezi, rosszra fordulhatott volna az ügy.

Amikor végre Benedek Elek is feljött Pestre, a székely barátok — hogy a pörösködés a székelység ügyére árnyékot ne vessen — valami tessék-lássék békét szereztek közöttük. Györffy vállalta a helyette kifizetett nyomdaköltség és végkielégítések megtérítését. Az első részletet ki is fizette — aztán nem jelentkezett többé. A »székely hadisarcot« bank-kölcsön alakjában Benedek Elek, Jancsó, Gaal és Földes fizették még évekig.

A lap piszkos vége már nem tartozik a történethez. Külső és belső züllöttségben élt addig, amíg Györffynek szüksége volt rá, hogy bő és tendenciózus tudósításokat közöljön a szövegépek pöréről, amely Györffy és Sztéryeni államtitkár közt folyt.

Ahogy Madách Ádámjának a színpadon csak egy felvonásköz kell, hogy csalódása után új hittel induljon új harcra: a *Magyarsággal* járó csalódás, harag, undor heves rohama az ezt követő fizikai leromlás és lelki ernyedtség is hihetetlenül rövid ideig tartott.

A rendező, aki új díszletről gondoskodott, ezúttal Földes Géza volt. Derék, becsületes híve Benedek Eleknek, sokat is köszönhetett neki (az ő számára szinte életbevágóan fontos kérdés volt a *Nemzeti Iskola* sorsa, hiszen nevét, tekintélyét ennek köszönhette). Szó sem lehet arról, hogy rosszhiszeműen rántotta bele az új vállalkozásba, nyomban a *Magyarság*-ügy lezajlása után. Az öncsalásnak, naiv optimizmusnak az ő lelke is tárva-nyitva állt. Maga iratott a *Nemzeti Iskola*-ban olyan cikkeket, amelyek napilapot követeltek a tanítók számára — aztán elhitte és Benedek Elekkel is elhitette, hogy csak zászlót kell bontani és harmincezer tanító egy emberként sereglhet mögéjük. Nincs tőke? Részvénytársaságot kell alapítani, szakszervezeteket, részletekben befizethető részvényekkel, ezeket is jegyzi majd a tanítók. Így is történt. Benedek Elek tíz részvényt jegyzett (»mert bízom a lapban«).

December végén megindult a *Magyar Világ* — tanügyi rovat nélkül, mert az egész lap a kultúra és ezen belül a tanítóság ügyét szolgálta. Vezérkarában ugyanazok, akik még javában fizették a »székely hadisarcot«.

A szerkesztő beköszöntőjén annyiban meglátszik már az eddig szerzett tapasztalások nyoma, hogy számol a bukás lehetőségével: a *Magyar Világ* addig fog élni, amíg becsülettel élhet.

Csendesen gyűlnek a befizetések a részvényekre, gyűlnek az előfizetők is, hamar elérik a háromezres számot, aztán — nincs tovább. Élnek napilapok ennél kevesebb előfizetővel is, csak más szerkesztői és kiadói elvekkkel. Benedek Elek lapjai semmi szenzációt nem »lovagolnak ki«; arra is vigyáz a szerkesztő, hogy az újságot nyugodtan le lehessen tenni a család asztalára; még ama bizonyos drágán megfizetett hirdetések sem kapnak helyet benne, nemhogy a »maison Légrády« módjára találgatásokat közvetítené az apróhirdetéseiben. Jövedelemforrásai közül — természetesen — hiányzik a meg nem jelenő cikkek vagy hírek gyümölcösztetése.

Hogy is mondta a dílileplis Jódos Sándor? »Becsületes marhákkal nem lehet lapot csinálni.« Hát — nem lehet. A lap jó, szeretik, lelkes és alkalomadtán kemény vezércikkei megteszik hatásukat — de néhány hónap kell csak és a vérmes fantáziájú Földes Géza, minékutána aranyóráját zálogba csapta egy nap nyomdászámra kifizetéséért, kénytelen bevallani: nincs tovább. December végén indult a lap, áprilisban gáskykeretbe foglalja a szerkesztő a *Magyar Világ* címet és bejelenti, hogy becsülettel tovább nem tarthatja fenn. A *Magyar Világ* meghalt.

Az előfizetőket a *Pesti Napló* elégíti ki. S a részvényeseket, akiknek befizetett néhány ezer koronája elúszott? Természetesen: a szerkesztő, aki maga is csak az első hónapban vette fel fizetését. Senkit sem kérdezve, körlevelet intéz a részvényesekhez, feltárja a helyzetet. Aki kéri, tőle visszakapja pénzét.

Sok lelkes, szinte megható válaszlevél érkezik, de legtöbbször ez a vége: ami pedig a befizetett 25 (vagy 50) koronát illeti, azt tessék ide meg ide elküldeni.

Benedek Elek, amikor a körlevelet írta, elszánta magát az egész összeg kifizetésére. De most minden levél egy-egy fájdalmas csalódás.

A dolog pénzügyi részén enyhít az »igazgatóság«, egy hivatalos levéllel, amelyre újra válaszolni kell, s ez csökkenti a visszakövetelések számát. A csalódáson (amely csak ilyen tiszta, naiv lelket érhet) nem lehet segíteni. Benedek Elek lesújtottabb most, mint a Gyórfy—Gondos-féle rémregény után.

A napilap-szerkesztésnek örökre vége. Több mint két esztendő telik el újság nélkül, rengeteg munkával (egyebek közt elemi iskolai tankönyveket is szerkeszt Földes társaságában) — s ekkor váratlanul felkéri Baconból Apponyi, aki egy esztendeje kultuszminiszter a koalíciós kormányban. (Egyszer beszéltek egymással minisztersége óta. Apponyi megkérdezte, van-e valami kívánsága. — Csak az, hogy téged egészségedben dolgozni lássalak.)

Most a félhivatalos *Neptanítók Lapja* szerkesztésével kívánja megbízni. Benedek Elek, mint félhivatalos lapszerkesztő! Évekkel ezelőtt egész életre szakított egy miniszteri tanácsos barátjával, aki tudta nélkül fölterjesztette erre az állásra. (Nyilván kedveskedni akart miniszterének azzal, hogy »leszereli« a kellemetlenkedő *Nemzeti Iskola* szerkesztőjét.) Most más a helyzet — de nem annyira más, mint akár Apponyi is képzeli. Ő azt hitte: örökös, nyugalmas állást ad régi hívének. Benedek Elek mindenekelőtt kijelentette, hogy vállalja a szerkesztést — de csak Apponyi miniszterségének idejére. Ha Apponyi megy, mentse fel őt is. Örökös hát nem lett az állás; nyugalmas sem. A lapból — Apponyi kívánságára is — eltűnt a miniszterek, államtitkárok éremlyító feldicsérése — ellenben organumává lett a tanítók általános tájékoztatásának a kultúra egész területén. Tudomány-népszerűsítő, irodalmi, művészeti cikkek, színházi és könyvkritikák, tárlat-ismeretesek jelentek meg benne. Szép-irodalmi mellékletet is kapott, komoly írók közreműködésével és néhány fölfedezett tehetséges tanító írásaival. A sine curá-ból, amire Apponyi gondolt, egész embert követelő munka lett. Neheztette a munkát a lapot előállító Egyetemi Nyomda is — akkor fenn a Várban dolgozott, tisztességes korához illő lassúsággal; a *hetilap* anyagát nyolc nappal a megjelenés előtt kellett átadni. Fáradtságos szerkesztés volt, de ez egyszer legalább gondtalan. Amikor aztán a

koalíciós kormány *ex lex*-be került és bukása előre látható volt, Benedek Elek elkérte és meg is kapta Apponyi levelét, amelyben szerkesztői állásától elismeréssel és köszönettel fölmenti. Asztalfiókjában őrizte a levelét és a kormány lemondásával egyidőben kiadta.

Most — közvetlenül a *Néptanítók Lapja* után — még egy nyugalmas szerkesztői munka következett, az utolsó a nagy, tragikus szerkesztés előtt.

Sebők Zsigmond, Mackó úr kedves alakjának megteremtője, összekülönbözött Singer és Wolfnerékkal s a Franklint igyekezett új gyermeklap alapítására rábírní. A gyermeklap — nem üzlet ; hasznát csak akkor látja a kiadó, ha úgy bele tudja építeni kiadványai rendjébe, mint Singer és Wolfner az *En Ujságomat*. A Franklin csak azzal a föltétellel volt hajlandó a lapot megindítani, ha Sebők megnyeri Benedek Eleket a közreműködésre. Így, kollegialitásból lett az 1910-ben megindult *Jó pajtás* társszerkesztője és Sebők halála után szerkesztője.

A *Jó Pajtás* sztárja eleinte Sebők híres mackója volt — de már Dörmögő Dömötör néven. Sebőköt is szigorú szerződés kötötte Singer és Wolfnerhez : Mackó Mukit nem vihette magával. Az *En Ujságom* aztán valamilyen Balambér nevű medvét talált ki...

Dörmögő Dömötör helyét Sebők halála után nemsokára — Öcsike foglalta el, »nadselü gondolataival«. Akkor már Benedek Elek *Nagyapó* néven írt a gyermeklapba. De ennek a többszörösen jogos névnek használatát nehezményezte az *Ujság* gyermekrovatának ifjú szerkesztője, aki előbb foglalta le... Benedek Elekben volt annyi humor, hogy engedett a fiatal újságíró pökhendi követelésének és az Elek nagyapó nevet vette föl. A fiatal újságíró különben nem érte meg az igazi nagyapaságot ; 1919-ben halálos baleset áldozata lett.

Az Évike-versek és Öcsike-történetek mellett egyszer »személyes ügyben« is felhasználta a *Jó Pajtás*t a szerkesztő. 1912-ben hetekig tartó lelki összeroppanást okozott nála, hogy a sajtó lecsepült a Nemzeti Színházban előadott idilljét, a *Falus bohémeket*. A nagy összeroppanást ismét gyors gyógyulás követte. Ennek jele volt *A vén sas* című vers a *Jó Pajtás*-ban : a magasba szárnyaló sas észre sem veszi az odalenn csiripelő verebeket.

1919 tavaszán melléje adták társszerkesztőül az *ego* néven ismert ifjúsági írónt (Fogarasi Béla nővérét). Ennek a finomlelkű asszonynak gyöngéd tapintatáról melegen emlékezett meg az *Édes anyajöldem!*-ben.

Hogy a *Jó pajtás* történetét befejezzem : 1921-től fogva gyakorlatilag én szerkesztettem a lapot mindaddig, amíg Benedek Elek (akkor már a *Cimbora* szerkesztője) szükségesnek nem látta, hogy a neve lekerüljön róla. Ekkor Schöpflin Aladár vette át a szerkesztést.

A *Cimbora*... ennek története előtt kissé vissza kell kanyarodnom.

7.

Az 1921-es hazaköltözés tulajdonképpen majdnem harminc évvel előbb kezdődött meg — azon a nyáron, amikor Benedek Elek először vitte le egész családját Kisbaconba, hogy a nyarat szülei házában töltsék.

Mint elemista gyerek, naplót írtam erről a nyárról. A napló adta Benedek Eleknek a *Nagyapóéknál* gondolátát : egy pesti fiú naplójának alakjában írta meg a nyár történetét. Népszerű könyv lett. Halála után ennek is, mint az *Apa mesél*-nek, én rendeztem új kiadását sajtó alá. A kiadó-politika ebben az esetben is nagyobb terjedelmű könyvet kívánt ; ez a könyv egy kicsit az enyém is volt, jogosnak éreztem hát, hogy a magaméból bővítem ki.

Már ezen a nyáron megszületett Benedek Elekben a házépítés gondolata. Nemsokára visszavásárolta Anna nővérétől az úgynevezett hátsó kertet, amit egyetemi tanulmányai idején adott el. Aztán — részletekben, ahogy pénz-viszonyai engedték — kezdte összehoztatni a ház anyagát.

A falu (amely sok mindenért, többek közt az állami iskoláért is hálás lehetett neki) — büszke volt arra, hogy a »nagyságos úr« házat akar építeni Baconban. A község adta a fát a téglák kiégetéséhez, a szekeresgazdák szállították a követ, a homokot, s a cseréptető felrakását »kalákában« végezte a falu népe.

1898-ra állt a ház. Legalább kétakkora, mint a pesti lakás — építtetője már a megházasodott és férjhezment gyermekekre, az unokákra is gondolt. Apránként vásárolt földekkkel egyre nő a kert. L-alakú fenyőfásor vezet ki az utcai kapuhoz (a ház mélyen a fák közt rejtőzik). A domboldalban gyümölcsös születik — 8—900 fa. Fenn a karéjban hosszan elnyúló erdőszáv, egyik fele fenyő, másik lombos fa ; utak kanyarognak benne. Szondy György szep tanulmányában »faültető embernek« nevezi Benedek Eleket, önzetlenségét, jövőbe tekintését szimbolizálva egyszerre.

1916-ban ott kell hagyni a házat, a kertet, azzal az érzéssel, hogy : örökre! Népvándorlásra emlékezett menekülés a vasúti állomásig ; nyolcnapos, Dante Poklát idéző utazás Budapestig. Ott — a Székely Egyesületben — a segélyre váró, koldusbotra jutott nép látása hosszú heteken át. Ebben a segítő munkában forr össze — ha lehet, az eddiginél is erősebben — népével az író.

Karácsony előtt már leutazik a felszabadult faluba János öcsém, a húsvétot Lengyel Miklós meg én kettesben föltjük ott — Benedek Elek nem siet, amíg hármunk tanúskodása meg nem győzi, hogy kedves fáiból nem pusztítottak el többet, mint amennyit az első hír mondott: egy kis csíkot a fenyvesből. Nyáron már lenn van az egész család, unokák játszanak a kivágott fenyők mögött húzódó román lövészárokban: Elek nagyapó verset ír róluk, a sebet benővi az új sarjadás, lelkében is, a fenyők között is.

1919—20 tele. A rettenetes év, amikor felesége Baconban ápolja a haldokló Jánost, levél nem érkezik sem ide, sem oda. Benedek Elek tíz évet érgeszik (vissza fog fiatalodni nem-sokára!). Próbáljuk kiragadni szörnyű lelkiállapotából: írjon! Így születik meg — jórészt Tóth János Mórictanyáján, kaszálgatás, gazdálkodás közben — az *Édes anyaföldem!*

Anyánk eltemette Jánost; kalandos, életveszélyes úton hazaérkezik. Haza? Budapestre. Az otthon most már végképpen: Bacon. Benedek Elek fölszedi a kiadóknál minden járandóságát, egyes könyveit örök áron is eladja. Hazamegy, osztozni az erdélyi magyarság sorsában.

Egy teljes esztendeig — fogadalmat tett erre — ki sem mozdul kertjéből, csak szülei és fia sírját látogatja meg. Első találkozására Erdély életével a segesvári Petőfi-ünnep. Aztán gyorsan következik a többi.

(Életének ezt az utolsó korszakát néhány hónappal halála után, még a friss fájdalom hatása alatt, megírtam *Magyar író tragédiája 1929-ben, Benedek Elek utolsó évei* címen. A kis könyvet mint a *Literatura 1930-as Almanach*-ját küldték szét a folyóirat előfizetőinek. Én honorárium fejében 600 példányt kaptam s ezt szétküldtem azoknak, akik a családot részvétükkel fölkeresték. Valami hozzájárulást kértem tőlük Benedek Elek szellemét szolgáló célokhoz. Az összegyűlt adományokból meg lehetett alapítani Kolozsvárott a Benedek Elek gyermekotthont, amely felekezeti különbség nélkül fogad be gyermekeket, és jelentős támogatásban lehetett részesíteni három kollégium könyvtárát. — Más példány a könyvből nem jelent meg, könyvárusi forgalomba nem került. — Mái is hátas vagyok Supka Géza barátomnak, a *Literatura* szerkesztőjének aki megírására felszolgált.)

Ennek a kis könyvnek segítségével foglalom most össze az utolsó évek történetét.

A személyes kimozdulás előtt is szolgálta már Benedek Elek tolla az erdélyi magyar kultúra ügyét. Az Erdélyi Irodalmi Társaság fölkerésére népszerűt könyvet írt Petőfiről.

De volt »népszerűbb« munkája is. A közeli Barót községben dolgozott egy nyomdász, akinek a viharos évek után összesen egy ív kiszedésére való betűnyaga maradt. Ez a nyomdász megkérte: szerkeszen neki kalendáriumot. Ő kiszed és kinyom egy ívet, szétdobja a szedést, kiszedi a másikat. . .

Kenyérkeresetből sok naptárt szerkesztett annakidején Benedek Elek, amikor hat gyermeknek kellett cipő. Most megcsinálta lelkesedésből, a nép iránt érzett szeretetből, gondosabban, mint akármelyik régi kalendáriumát. Az *én naptárom* három esztendőért ért meg.

Ami munka Kisbacon és Barót határán kívül esett, azt már megkeserítette a »jobb- és baloldal« viszálykodása. A budapesti arányokra felnőtt kolozsvári napilap, a *Keleti Újság* haladó szellemével vörös posztó volt a reakció szemében. Benedek Elek »fiai«, akikkel személyesen jórészt a segesvári ünnepen ismerkedett meg, ehhez a haladó gárdához tartoztak. Néplapot adtak ki, *Vasárnap* címen, Benedek Elek nevével. A papság kiprédikálta a veszedelmes lapot, másikat ajánlott helyette. . . Végül egyik sem tudott megerősödni. A kisebbségbe jutott magyarságnak ez az öngyilkos kettészakítása már előrevetette a kezdődő tragédia árnyékát.

Szentimrei Jenő szólította fel Benedek Eleket, hogy vegye kezébe egy Szatmáron nemrég megindult gyermeklap, a *Cimbora* szerkesztését. A lapot még furdetni, fésülgetni kellett egy darabig, amíg nevét rátehette. Akkor azután teljes energiával, valósággal megfiatalodva vetette magát a munkába.

Egy szót a technikai nehézségekről. Kisbacon és Szatmár, a vasút és posta jóvoltából, messzebb van egymástól, mint Kisbacon és Budapest. De később volt olyan idő is, amikor más-más városban volt a kiadóhivatal és a nyomda. Az illusztrációk ügyében Kolozsvárral kellett levelezni, az írók egész Erdélyben elszórva éltek.

A nyomda távolága miatt korrekktúrát Baconban nem lehetett csinálni. Minden szám új izgalmat és bosszúságot hozott sajtóhibáival. A szerkesztő igyekszik minden kéziratot olvashatóvá tenni, egyet-egyet le is másol. . . Később rövid fénykor következik: írógépet és gépirónót kap a kiadótól. A kisasszonyt nem tudják soká fizetni, de a gép megmarad: a szerkesztő és felesége kopácsol rajta egy újjal.

Ha az Egyetemi Nyomda nyolc nappal előre kérte a kéziratot, nem csoda, hogy a szatmári nyomdának három héttel előre kell szállítani. Később, amikor Benedek Elek a tél derekát ismét Budapestnek tölti, tíz-tizenkét számot is elkészít előre.

A lap egyre tökéletesebben szolgálja hivatását: a magyar iskolát kell pótolnia. (Magyar iskolát csak az egyházak tarthatnak fenn, de számos tárgyat ott is románul kell tanítani, magyar történelemről szó sem eshetik.) Az egyre nagyobb tömegben özönlő gyermek-levelek

— a *Cimbora*-unokák levelei — helyesírási hibáikkal mind szomorúbb képét mutatják az erdélyi ifjúság nevelésének.

A *Cimbora*, jóformán első perctől fogva, nemcsak verset-mesét-képet közöl a kicsikék szórakoztatására, hanem nagyobbaknak való, ismeretterjesztő írásokat is. Lengyel Miklós megteremtí a *Tamárs érdeklődik* rovatot: párbeszédés alakban a legkülönbözőbb tárgyakat világítja meg. A szerkesztő és egy-két munkatárs a magyar és erdélyi történelem nagy alakjairól, jelentős eseményeiről ír. Sorrakerülnek a nagy magyar írók és költők. A közlemények közt itt is, ott is, egy-egy idézet a nagyok verseiből.

De legfontosabb rovat az *Elek nagyapó üzeni*. Minden kis olvasó élete érdeklí nagyapót, kérdéseivel újabb, bővebb levél írására serkenti; könyv-pályadíjat tűz ki a legszebb, leghibátlanabb levélre. Akárhányszor visszaküldi a levelet, a hibákat megjelölve. Célja világos, nem szorul magyarázatra; megérteni csak azt nehéz, hogyan tudott egymaga — sok egyéb mellett — ezzel a levél-áradattal is megküzdni. És levelez — nemcsak a gyermekekkel, az írókkal, a kiadóval, a nyomdával, a cinkografussal, hanem a szülőkkel is, akik tanácsért fordulnak hozzá. Most kap új értelmet a *Testamentum* Jankónak címzett levele. A kétségbeesett szülőkkel azt kell megérteni, hogy ne akarjanak minden áron urat nevelni a gyermekeikből. Drága árat fizettünk az uraskodásért. Ha az »úri« pályákat elzárják előttük, fogják meg a kapa-kasza nyelét, az iparos szerszámát, ne nézzék le a kereskedést: így lehet Erdély magyarságát jobb idők számára megtartani, az anyagi összeomlástól megmenteni.

Allásfoglalása az új uralommal szemben: »Az állam nyelvént meg kell tanulni, az édesanyátok nyelvént nem szabad elfelejteni.«

A nemzetiségi kérdésben? »Az Erdélyben együtt élő népek ismerjék és becsüljék meg egymást«. Ezért közli néha nagy román költők műveinek fordítását is.

Szociális kérdés? »Ember és ember, gyermek és gyermek között nyelve, nemzetisége, vallása, gazdag vagy szegény volta miatt különbséget nem ismerek.«

... A *Cimbora* elegendő, hogy Benedek Elek úgy érezze: szűkség van rá; olyan munkát végez, amit helyette más nem végezhetne el. Élete pontosan addig tart, amíg ezt a munkát ki nem űtik a kezéből.

... Félészteendővel a segesvári ünnep után a székelyudvarhelyi református kollégium vendiák találkozásán olvasott fel. (Udvarhelyre eljutni sem gyerekjáték: az 55 kilométeres távolság vonattal is jó félnapba kerül.)

Az ősi kollégium elvesztette alapítványait, amelyek idáig lehetővé tették, hogy szegény székely gazdák iskoláztassák fiaikat. Most nagy tandíjat és internátusi díjat kell szednie, hogy fennállhasson: éppen legszebb célját nem érheti el. Vendiákjaihoz fordul támogatásért. Benedek Elek ott van, ingyen felolvasással és állandó anyagi hozzájárulással.

A felolvasás megdöbbenő hallgatóságot. Ugyanaz van benne, ami a szülőkhöz szóló levelekben. Megtapsolják, de tartalmát lerázzák magukról. Még nem szenvedtek eleget.

Sepsiszentgyörgyön kétszer olvas fel: a kollégium és a tervezett tanítónőképző javára.

De az igazi harcos és egyben apostoli munka Kolozsvárott folyik. 22/23-ban háromszor is megfordul a pártok és világnézetek harcának színterén. (Kolozsvári otthona: Szentimreiék háza.)

Első útján azt hihette, hogy személyes megjelenésével sikerült kitörnie a világnézeti ellentétek méregfogát. Végiglátogatott haladó és konzervatív kapacitásokat, magyarázott jobbra és balra. Nem diplomatáskodott, de meggyőződésének, hitének erejével bajos volt a megszokott frázisokat szembeszegezni. Úgy látszott, helyreáll az »Isten békéje«, a jobb- és baloldali kezekben levő vállalatok egyesültek a két erdélyi folyóirat kiadására: a *Pásztortűz* az értelmiség, a *Vasárnap* a nép lapja lesz; a *Kalácsa*-társaság fölveszi a *Haladás* nevet.

Az egyetértés nem tarthatott sokáig. Az igazgatóság jobboldali tagjai szerint a lapok túlságosan baloldaliak, a baloldaliak megfordítva látják a helyzetet. A *Haladás* r. t. felbomlik; Szentimrei a maga szakállára szerkeszti a néplapot, amely *Vasárnap*-ból *Vasárnapi Újság*-gá lesz, s a néptől, amely nem tudja eltartani, inkább a középosztály felé fordul.

Ha a vezetőket nem: hallgatóságát egy pillanatra valóságos egységbe kovácsolta Benedek Elek az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülésén. Mesét olvasott fel, a nagy gyűjteményéből ismert *Tündér Erzsébet*-et, felnőttek számára átírva, kimélyítve a minden akadályon áttörő férfihűség himnuszává.

Az emberek sírtak, megértették a mese felsőbbrendű igazságát és egygyé olvadtak benne. Ha akkor kezébe tudja fogni őket valaki, akiben a költő tiszta emberisége a politikus gyakorlati érzékével egyesül!...

23/24 Budapesten töltött tele csak félig volt a családé. Benedek Elek az Otthon-körben és egyebütt is előadásokat tartott az újonnan sarjadó erdélyi irodalomról; interjúvoló újságíróknak diktálta az ismeretlen neveket. Lapoknál házalt erdélyi írók tárcáival s nem egynek, hazatérése után, maga előlegezte a pesti honoráriumot.

Az Athenaeumot rábeszélte egy erdélyi novellagyűjtemény kiadására. Tizenkilenc írő műve látott itt napvilágot. A kötet előszavában húsz erdélyi íróat mutatott be (a huszadik Makkai Sándor volt, akinek írásait később ismerte meg). Ott volt köztük Gulácsy Irén, Berde Mária, Nyíró József, Sipos Domokos, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, s a »Benjámin«, a most feltűnt Tamási Aron; volt jobboldali, mint Gyallay Domokos, modern, mint Tabéry Géza, öreg, mint Sebesi Samu és Kovács Dezső; keresztény, zsidó, örmény eredetű »erdélyi magyar«. Olyan ember írása ez az előző, aki soha faja, vallása miatt ember és ember közt különbséget nem tett; az írónak sem korát, sem »oldalát« nem nézi, csak tehetségét és becsületes szándékát. Hamarosan döntö bö bizonyágát adta megértő és fejlődő képességének.

Nyáron Baconban dolgoztam az *Ady-breviárium*-on. Asztalomon Ady verseinek tíz kötete. Mindet elolvasta vagy újraolvasta. Sokat beszélgettünk Adyról. Olvasás és beszélgetés közben sorra foszlottak le róla a régi előítéletek. Nem mondom, hogy olyan értelemben a »maga költőjének« vallotta Adyt, mint az ifjabb nemzedék, de érezte lángelméjét és megértette magyarságát.

Ezen a nyáron Zilahon és Érmindszenten ünnepelték Ady emlékét. Szülőházán táblát helyeztek el. A jobboldali irodalom tüntetően távolmaradt az ünnepről. Benedek Elekét betegsége tartotta otthon. A rendezőkhöz intézett leveléből:

»Vágyva vágytam kezét szorítani mindazokkal, akik megjelenésükkel tanúságot tettek arról, hogy meglátták Ady Endrében az újabb idők legmagyarabb lelkű költőjét... akit, fájdalom, oly sok magyar meg nem — vagy félreértett. És kérlek, vegyétek jó néven a szoborra egyidejűleg s *egyelőre* küldött kicsiny összeget. Hangsúlyozom: *egyelőre*, mert ha Isten éltet, nem feledkezem meg arról, hogy Ady Endrének mindnyájan adósai vagyunk.« Ennek az állásfoglalásnak még erősebb (és harciasabb) folytatása lesz néhány esztendő múlva.

Közben együtt ismerkedünk az újabb erdélyi irodalommal, elbeszélőkkel, lírikusokkal. A magyarországi irodalom jóformán Budapestre koncentrálódik; itt minden városban bukkannak fel tehetségek, sokszor maguk-kiadta, szegényes külsejű vers-füzetekkel. Számon tartjuk őket, figyelmeztetjük rájuk egymást. (Pesti előadásaimban magam is igyekszem őket népszerűsíteni.) Szentimrei felhívja figyelmünket egy háborús sebesülése miatt megvakult festőre, akinek *Bábel tornya* című regénye megjelent a *Brassói Lapok* kiadásában, s van egy nagy kéziratot műve: *Az ötszínű ember*. A festőből lett író neve: Szántó György. Benedek Elek a *Bábel tornya* első mondata után megállapítja: ez író! Az *Ötszínű ember* lapjait egymás kezéből szedjük ki. Politikailag lehetetlen kiadatni, de hatalmas írás. (A *Dante* könyvkiadó, amelynek lektora vagyok, hamarosan leköti Szántót és egymás után adja ki regényeit.)

Én lettem akaratlan okozója annak, hogy Benedek Elek szakított a *Keleti Újság*-gal, amely eddig rendelkezésére álló napilap-fórum volt. Nem tudta megbocsátani, hogy — bár igen lojális formák közt, válaszat előre bejelentve — közölte Hatvány erős támadását az *Ady-breviárium* ellen.

Író-felfedezés minden évben akadt. A következő nyáron, emlékszem, csodálkozva olvastuk a *Cimbora*-unokák levelei közt egy kis gimnazista, Dsida Jenő formailag-tartalmilag egyaránt remek Heine-fordításait. Egy másik *Cimbora*-unoka, a kis Ignác Rózsa, prózájával tűnik fel.

Kritikusi minőségemben segítségére lehettem, hogy visszatérje a költészethez a tehetséges, nagy forma-művész Szombati-Szabó Istvánt, akit az erdélyi kritika támadásai már-már elnémitottak.

Ebben az évben (1925) a kiadó azzal kedveskedett a *Cimbora* olvasóinak, hogy megküldte nekik Elek nagyapó arcképét. Sok erdélyi család szobájában függ máig is ez a kép, alatta négy sorral, amelyet Benedek Elek sírfeliratának szánt (rá is vésztük sírkövére):

Jézus tanítványa voltam:
Gyermekekhez lehajoltam,
A szívemhez jötemmeltem:
Szeretetre így neveltem.

1925/26 telén a Petőfi-társaságban, amelynek tiszteleti tagja volt, Mikes Kelemenről olvasott fel, a hűség és a honvágy megtestesítőjéről. A társaság neki és Reményik Sándornak ítélte az 1926-os Jókai-díjat. (A díjra szükség is volt, mert szerkesztői fizetését kezdte már rendetlenül kapni.) Hazautaztában Kolozsvárott megismételte a felolvasást az Erdélyi Irodalmi Társaságban. Itt banketten ünnepelték a Jókai-díj alkalmából. A banketten távollétével tüntetett a jobboldal.

Most rövid időre ismét volt napilapja. A *Keleti Újságnál* dolgozó »fiaink otthagyták a lapot. Paál Árpád — volt Udvarhely megyei alispán, kitűnő publicista — rászánja birtokát egy új lap alapítására. Zágoni, Szentimrei és a többiek vele együtt írják az *Újság*-ot. Egyelőre függetlenek mindentől és mindenkitől.

Különös, érthetetlen epizód: Marosvécsen, az ifjú Kemény János báró kastélyában megalakult az erdélyi írók szabad közössége, a *Helikon*. A »fiak« mind benne vannak; rajtuk kívül még vagy harmincan. Feltűnik Benedek Elek távolléte. Nem hívták meg. Beérték egy üdvözlő távirattal.

Magyarázat — nincs, csak az a föltevés, hogy *vezért* nem akart a *Helikon*; Benedek Elek pedig bizonyos vonatkozásokban — akarva, nem akarva — a vezér feladatát volt kénytelen teljesíteni.

Bármily kevés személyes hiúság volt benne, érthetően bántotta ez a mellőzés. »Fiainak« azonban meghagyta, hogy csak maradjanak benn a *Helikon*-ban, amely folyóiratot, kiadó-vállalatot készült indítani. »Bosszút« pedig a maga módján állt: amikor Budapesten a *Helikon* is megtették baloldali, sőt »vörös« alakulásnak, ezt a »vádat« igen energikus szavakkal utasította vissza. A *Helikon*nal azt az egyetlen kívánságát közölte, hogy több üdvözlő távirattal ne bosszantsák.

1926/27 telén a Lantos-antikvárium emeleti termében, ahol gyakran voltak irodalmi előadások, az erdélyi irodalomról olvasott fel. Beszélt mindenkiről, akiről valami jót mondhatott. A felolvasást párbeszéd alakjába öltöztette. Egy öreg akadémikus, irodalomtörténész barátjával beszélget benne, aki egy árva kukkot sem tud az erdélyi irodalomról. A párbeszédben az az érdekes, hogy nagyjában — csakugyan így folyt le.

A felolvasás után átnyújtják a honoráriumot.

— Ez nevezetes pillanat — mondja —, életemben még felolvasásért honoráriumot nem fogadtam el.

1927 — éppen ötven esztendeje, hogy az udvarhelyi kollégium érettségi bizonyítványával felutazott Budapestre s első írása — az *Ústökös*-ben — megjelent. Körülötte jobbra-balra ülik az irodalmi jubileumokat — sokszor az ünnepeltek maguk kezdeményezik, sokszor az értelmes kiadós ássa ki a megfelelő kerek évszámot. Őt is kiadói oldalról környékezik meg. Nem enged.

— Lehet, hogy sok emberi gyöngém van — mondja —, de a hiúság nem tartozik ezek közé. Aztán meg nekem dolgom van még Erdélyben. A jubileum: skartba tevés. Megjubilálunk, öreg, mit akarsz még? Menj Isten hírével!

A Petőfi-társaságban kedves, humoros és megkönnyeztető felolvasást tart *Nem jubilálunk* címen. Az ő jubileuma az lesz, ha Nagyanyókéval végigsétál a baconi kert Mária-útján a régi temetőig, ahol ősei porladnak.

A felolvasást az *Új Idők* elkérte, kifizette és — elsüllyesztette. A *Singer és Wolfner* abban az esztendőben két írójának rendezett jubileumot, műveik részletre árusított gyűjteményes kiadásával kapcsolatban...

1927 nyarán fölkereste Móricz Miklós (Zsigmond testvéröccse), a *Brassói Lapok* egyik szerkesztője, azzal a kéréssel, hogy írjon időnkint cikkeket a lapba. Örömmel fogadta ezt az ajánlatot: ismét lap nélkül volt. (Az *Újság* sorsára később térek át: ennek messzenyúló következései voltak.)

A *Brassói Lapok*-kal nem sokáig tartott a kapcsolat.

Megjelenik Makkai Sándor püspök *Ady*-könyve: *Magyar fa sorsa*. Budapesten dühös támadások érik, amiért *Adyt* Balassi mellett a legnagyobb magyar *vallásos* költőnek nevezte. (A vallásosság legfőbb tényezője Makkai szerint: a büntudat.)

Az egyik támadás rosszhiszeműsége különösen felbőszíti Benedek Eleket. Írójával, Szász Károllyal, személyileg jó viszonyban van — de ez sem akadályozhatja meg abban, hogy megírja, amit igazságnak tart. Két részből álló hatalmas cikket ír. Az első rész — Makkai könyvének ismertetése — megjelenik a *Brassói Lapok*-ban. A másik, a keményhangú polémia — »nem közölhető«. A felelős szerkesztő hosszú mentegetőző levelet ír: »Lapunk olvasóközönységének 90%-a *Ady*-ellenes. A cikk hatása alatt előkelő helyről máris erős támadó írást kaptunk Makkai ellen s ennek közlését csak úgy tagadhatjuk meg, ha *Bátyám* cikke nem folytatódik...«

Móricz Miklós (már egyike a kedves fiaknak) otthagyja a lapot.

Benedek Elek — három cikk honoráriumára — kétszáz példányban röpiratként nyomtatja ki írását a *B. L.* nyomdájában és szétküldi magyarországi és erdélyi irodalmi embereknek. Büszke rá — és joggal. Közél a hetvenhez, még mindig van érzéke új igazságok iránt — és harci kedve, hogy védelmükre keljen. Ezt bizonyítja *A püspök meg a püspöktji*.

»Még csak most ismered meg az apádat, — írja az egyik »fiának«. — Azt hiszem, egy hét múlva megtisztelhetlek 146. számú remekművemmel, amely összesen 16 oldal, legkisebb összes művem közt, de a legértékesebb, mert ebben mutatom meg, hogy még mindig ifjú vagyok és bohó, s ami fő, nem tudom hallgatással nézni a legsötétebb középkorra valló disznóságokat...«

A röpirat szövege aztán mégis megjelenik egy másik lapban, a kolozsvári *Ellenzék*-ben. A *B. L.*-ba csak később, új emberek felkérésére írt ismét Benedek Elek.

... 1927 nyarán nemcsak ő vesztett el egy cikkíró-fórumot, hanem a »fiak« is — csak-hogy azok mellesleg a kenyerüket is elvesztették.

Az *Ujság*, amikor Paál Árpád kis öröksége elfogyott, kénytelen volt függetlenségéről lemondani s a Magyar Párt szolgálatába szegődni: Ismét szégyenletes guerilla-háború folyt a szerkesztők meggyőződése és a tulajdonos érdekei közt. A párt aztán egyik napról a másikra megszüntette a lapot, szélnek eresztvél 19 embert és másik lapot vett magának, amely eddig támadta s most (ugyanazokkal a kulikkal) hivatalos orgánumává lett.

Így kezdődött a muszáj-vezérkedésnek új, különös korszaka, amely csak Benedek Elek halálával ért véget. Felolvasó-előadó körútra indult egy kis csapattal. A cél kettős. Az egyik : magyar kultúrát hordozni szét Erdélyben mindenfelé, nagyböb városok mellett kisebb helyekre is, ahol irodalmi társaságok sohasem fordulnak meg. A másik : megkeresni a »fiak« kenyerét. Az irodalmi esték mindig az ő bevezető szavaival kezdődnek. Ahol a hatóságok engedékenyebbek és nem cenzúráznak meg minden szót, ott szabad előadást tart : sokkal hatásosabb ez a felolvasásnál. Bekonferálja Szentimreit, Nyírot, Tamásit, a lírikus Bartalis Jánost — a szabad vers meghonosítóját Erdélyben — s a távollevő, szanatóriumban haldokló Sipos Domokost. A többiek közül mindig jelen van kettő-három; novellát, verset olvasnak fel. Verszavallójuk György Dénes, az állását vesztett tanár. Szentimreiné Bartók és Kodály székely dalait, balladáit énekli. Sokszor meg kell engedni az anyagi siker érdekében helyi dilettánsok fellépését is. . .

Rengeteget küszködnek a hatóságokkal, különösen határszéli városokban. Az előadás napján, alkonyatkor, gyakran nem tudják még, meglesz-e az engedély. Sokszor a helyi magyar előkelőségek húzzák fel orrukát valamiért és tüntetnek távollétüikkel. Megesik, hogy egy utazó orfeum-társaság vendégszereplése vonja el a közönséget. Néha a posta működik rosszul s a szereplők későn tudják meg, mikor hová kell érkezniük. Néha összezúzódnak az előadások. December 2-án Brassóban szerepel a »trupp«, 3-án délután Baróton, Bacon közelében ; még aznap este Sepsiszentgyörgyön. Nem nagy távolságok ezek, de — rossz utakon, pokoli autóbuszokon rázkódik az öreg »vezér« feleségstül, s a nádszáltermetű Zsizi, Szentimreiné. A közönség türelmetlenkedik már, amikor lihegve, porosan, összetörve megérkeznek, konferálni, felolvasni, éneklni. Ugyanezen a héten még Kolozsvár és Torda, ahol a »székely sors« kifejezést kicenzúrázzák a bevezető előadásból. Budapesten is terveznek egy estét, de az ezen a télen elmarad. Karácsony szombatján meghal Sipos Domokos ; marad utána egy asszony meg egy kisgyerek, 50 000 lei patika — és sokezer lei egyéb adósság, 30 és egynéhány százalékos kamattal. Benedek Elek Budapesten gyűjtőívvél járja végig kiadóit és barátait ; felolvas Cegléden és Debrecenben — most újra elfogad honoráriumot, a Sipos árva javára. 11 000 leit visz le. — Debrecenben felhívja a közönség figyelmét egy tehetséges — debreceni ifjúsági író, Szondy György munkásságára.

A *Cimbora* tragikussá vált végével később foglalkozom. Itt csak annyit jegyez meg, hogy miközben Benedek Elek két országot utazik be a »fiak« és a Sipos-árva érdekében : maga is több mint 30 százalékos kamatra veszi fel a bank-kölcsönöket, mert a *Cimbora*-tól nem lát pénzt, gazdaságát már régen kénytelen elhanyagolni, s ha könyvei a pesti kiadóknál új kiadásokat nem érnének s csodálatos módon egy-két új könyv megírására is nem futná az idejéből : nem telnék a pesti teletésre. Így is minden őszön azt hiszi, hogy most már igazán nem utazhatik fel.

A »fiak« érdekében tett utazások mellett (s ezeket megelőzve is) említést érdemelnek azok az esték, amikor különböző városokban a *Többszines királyfi* előadásain jelent meg az író. Ez a színpadra tett népmese most teljesítette igazi hivatását : nemcsak gyönyörködtetett és vigasztalt, hanem egyébe is olvasztotta Erdély magyarságát. Volt olyan előadása, amelyen az énekarban grófkisasszonyok együtt vettek részt paraszt- és polgár-szülők gyermekeivel.

1928 tavaszán tovább folyik az utazgatás, konferálás. Most, hogy a »fiak« nagyobbára elhelyezkedtek és könyveik is jelenetnek meg, a Sipos-árvaé a jövedelem. Érdemes erről az utazgatásról is képet adni. Április 17-én legkisebbik leányánál van Csikszeredában. Elkésve kapja a táviratot, hogy estére Szászrégenben kell felolvasnia. Kerítenek egy rozoga autót. Defekt. Sötét este. Éjfélre érkezik Szászrégenbe. Találkozik az előadásról kiözönlő közönséggel. Az egész társaság egy vendéglőbe vonul át, ott hallgatják meg az elkészt előadót. Másnap Gyergyószentmiklóson, 20-án Csikszeredában van irodalmi estély. Május 10—19 közt : Zilah, Szilágyosmly, Nagykároly, Szatmár, Nagybánya — meleg barátkozás Thorma Jánossal és körével — Kolozsvár. . . itt : *Cimbora*-mese-délután. Erről a körútról betegem érkezett haza, de jún. 7-én már Udvarhelyen került szóba először közte és »fiak« közt a *Székely Népművelő Társaság* gondolata. Innen röppentette fel egy esztendő múlva azt a gondolatot, amelynek szolgálatában a toll kiesett kezéből. Udvarhelyen beszélték meg azt a budapesti bemutatkozást is, amely 1929 tavaszán meg is történt. Senki sem sejtette, hogy ez Benedek Elek bucsúja lesz Budapesttől.

De közben, a nyár és az őszy folyamán, át kellett még esni egy olyan irodalmi verekedésen — (a szó enyhé!) — amely, az ellenfél fegyvereit illetően, páratlan a Benedek Elek harcainak történetén.

Ezen a nyáron jelent meg Tamási Áron első regénye, a *Szűzmáriás királyfi*. Komoly kritikusok — élükön Makkai Sándorral — úgy beszéltek róla, hogy »megszületett az erdélyi regény«. Tamási az *Ujság* megszűnése óta állás nélkül volt (a grófi protekcióra kínálkozó 2500 lejes — 80 pengős — banktisztviselői állást nem fogadta el) s csak cikkeket írogatott ide-oda. Ez a regény most komoly jelöltjévé tette a Baumgarten-díjnak.

A fiak közül Kacsó Sándor (a *Vakvágányon* című regény és néhány szép novella szerzője) akkoriban került a *Brassói Lapok*-hoz. Megkérte Benedek Eleket: béküljön meg a lappal és írjon bele cikket »Áronka« könyvéről.

A cikk elkészült. Benedek Elek ötvenéves írói pályáján szerzett hitelét tette rá arra a kijelentésére, hogy ez a fiú ma »valamennyiünk közt legkülömb«.

Ami erre következett, arról ma is nehéz tárgyilagosan írnom.

Egy budapesti folyóiratba Szabó Dezső valóságos főrmérvényt írt a *Szűzmáriás királyfi* ellen. Az obskurus folyóirat cikkét átvette egy elterjedt erdélyi napilap, amely rövid idővel saját dicséző kritikája után »megszívlelendő szempontokat« talált benne.

Benedek Elek — minden megtámadott igazság védelmezője — nem törődött azzal, hogy a mérges nyálat fecskendező Szabó Dezsőnek már régen nem felel senki — s a *Brassói Lapok*-ban tüzes vassal vert végig Szabó Dezső és erdélyi szállásadóin.

Csak az kellett Szabó Dezsőnek, hogy szóba álljanak vele! Az ismeretlen folyóiratban rövidesen Benedek Elekről írt cikket. Ennek reprodukálhatatlan durvaságai közül groteskségével kiemelkedett az, hogy Szabó Dezső — aki nemrégben azzal fenyegette meg a hálátlan hazát, hogy elmegy román írónak — Benedek Eleket *konjunktúra-székelynek* nevezte.

Dicséretére legyen mondvá azoknak a jóbarátoknak, akik az ilyen támadásokat rögtön közlik az érdekeltekkel: a cikk sohasem jutott Benedek Elek kezébe. Én közöltem vele, hogy: megjelent, végtelenül aljas, de ha valaki elküldené neki, tegye azt vele, amit sokszor tett más támadással is: vessze tűzbe olvasatlanul. Erre sem került sor. De a »konjunktúra-székely« kifejezés mégis tudomására jutott — Szentimrei válaszcikkéből, amely a *Brassói Lapok*-ban jelent meg. (Különböző helyeken Szántó György, én és mások is rávertünk az eszeveszett piszkolóóra. Ezt ő így közölte egy pesti interviewerrel: »Közéjük csördítettem, erre elhallgattak«.)

Benedek Eleknek Szentimreihez írt levele, fájdalom, arról tanúskodik, hogy a *Cimbora* haldoklása és az emésztő anyagi gondok mellett Szabó Dezső aljassága is rossz heteket szerzett az öreg »konjunktúra-székelynek«.

Egy passzus a levélből:

»Végtelen rossz a kedvem ma (és mostanában), kétségbeesetten nézek a jövődbe (nem a magaméba): meg van pecsételve az erdélyi magyarság sorsa. Nem tartom Istennek magamat, de joggal Jézus tanítványának, s ha velem megselekedhették azt, amit megselekedtek, remélhető-e, hogy akadjon még valaki, az én példámat követő? Ember önzetlenebbül alig szolgálhatta a fáját, mint én, a nyugalmat rég megérdemelt öreg ember — s a jutalom? Megfűrésztés a pocsolójában.«

Amikor Benedek Elek novemberben megjelent Kolozsvárott az egyházkerületi közgyűlésen (Makkai püspöksége óta mintha a papok is megbocsátottak volna neki) — olyan ünneplésben részesítették, amely különösen ellenfél támadásáért is méltó elégtétel lett volna. Egy estére megvalósították kedvéért a székely egységet: polgár, paraszt, kisiparos, mágnás együtt ült az asztalnál.

Nyomasztó adósságai miatt ezen a télen lemondott volna a pesti útról, ha nem érez még egy kötelességet: hogy székely fiainak odaajándékozza magyarországi közönségét.

Februárban érkezett fel. A székely írók estjének előkészületei szinte egész idejét elfoglalták; de meg kell említenem azt a bizalmas vitát, amely a Kisfaludy-társaságban folyt Babits Mihály beválasztása körül. Azt mondta ebben a vitában: »Ezek a fiatalok akkor is élni fognak, amikor rólunk már azt sem tudja senki, hogy a világon voltunk valaha.« »Ne szegüljünk ellene a haladásnak. Ne várjuk meg, amíg hátulról rugdosnak bennünket előre.« Felajánlotta a maga tagsági helyét — de megmagyarázták neki, hogy ez a szabályok nem engedik. (Babits ekkor visszavonatta jelölését. Benedek Elek — mégis átadta neki helyét, halálával. Babits székfoglalójában méltó szavakkal emlékezett meg róla.)

A székely estével kapcsolatban meg kell valamit magyaráznom. Erdélyben nem mindenki nézte jó szemmel a székelyek turnézását. Partikuláris törekvést láttak abban, ami az egyetemes magyar és erdélyi irodalom egy jellegzetes árnyalatának kifejezése volt. A vádak ellen odahaza is minduntalan védekezni kellett; itt végképpen le akartak számolni velük. De,

hogy létjogosultságukat bebizonyíthassák, ahhoz — siker kellett. Ősszel fennjárt Pesten a *Helikon* — benne a fiak közül Szentimrei és Tamási — s nagyon megérdemelt sikerét a hivatalos világ részvétele támogatta. Erre számítani most nem lehetett — enyhén szólva, stílszerűtlen is lett volna. Annak sem lett volna értelme, hogy erdélyiek töltsék meg a termet és egymásnak tapsoljanak. Az eddig rendezett erdélyi estékről a törzsökös budapestiek nem is tudtak. Ezeket kellett becsődíteni.

És Benedek Elek, akit egész életében oly nehéz volt társaságba vinni, most mindenütt »jelen volt«, mindenütt elmondta : tessék eljönni a székely estére. Személyesen címzett meg és pótolta meg egy-két szóval vagy háromszáz meghívót. Még jegyet is hordott magával, el is adta.

Március 17-én megvolt az este. A Zeneművészeti Főiskola nagyterme megtelt Benedek Elek közönségével.

Bevezető előadásában megrajzolta a félbeszakadt pályafutásokat, a turnézásokat az utcára tett újságírókért és az író árvájáért ; megvédte a »truppott« a partikuláris törekvések vádjá ellen és elmondta a maga hitvallását a faji és felekezeti különbséget nem ismerő szerzetéről. Szép búcsúzás volt.

Utána sikerrel szerepelt az egész »trupp«. Szentimrei és Bartalis, a két lírikus ; Nyirő, Kacsó és a már Baumgarten-díjas Tamási, a novellisták ; György Dénes, a versmondó, és Szentimreiné, akinek sikerére Kodály elragadtatott dicsérete tette fel a koronát.

Két nap múlva rádióban ismétlik meg az este anyagának javarészét.

A magyarországi turné folytatása : 20-án Cegléd, 21-én Szeged, 23-án Debrecen. A közönség mindenütt nagy és lelkes, de Debrecenben feltűnnek bizonyos távollétek ; felekezeti és világnézeti ellentétek bukkannak fel. Benedek Elek itt értesül arról, hogy melyik »fia« katolikus, melyik református. — Középkor! — ezzel a szóval (és ezzel a szájizzel) búcsúzik a 29-es Magyarországtól.

Erdélyben még kétszer jelent meg a nyilvánosság előtt. Utolsó szereplése : júliusban a brassói református templom szószekérről beszél. Régi álma teljesült ezzel. Jótékonycélú összejövetel volt, s az olcsó belépőjegyekből több gyűlt össze, mint jótékonycélú bálókból valaha. Erről is beszélt a szószekén. — Ide jöjjetek — mondta — és ne drága ruhákban, táncolva jótékonykodjatok. (Erről már a *Testamentum* is ejtett egy-két szót.)

Utolsóelőtti szereplését későbbre hagytam — folytatása — vagy, úgy is mondhatnám, nem-folytatása miatt.

Májusban Udvarhelyt a régi kollégium örökébe lépett tanítónőképző javára olvasott fel.

Itt öntötte határozott formába a Székely Népművelő Társaság gondolatát.

»Az erdélyi magyarságnak a falura, a földművesre és az iparosra kell támaszkodnia. Ki kell mennie a falura a magyar értelmiségnek, együtt kell élnie a néppel, hogy megismerje népének lelkét, hogy nevelje és tanítsa. . . Meg kellene szerveznünk az Erdélyi Közművelődési Egyesületet, ebbe tömöríteni írókat, művészeket, orvosokat és jogászokat, és kimenünk a faluba, jó magyar irodalmat adni a népnek, orvosi tanácsokat nyújtani, társadalmi úton gazdasági tudáshoz juttatni az embereket, hogy jobban műveljék a földet ; megszervezni a gazdaköröket, hogy a terményeket jobban értékesítsék ; téli iskolákat alapítani, hogy megtanítsuk írni és olvasni azokat a gyermekeket, akik mint analfabéták kerülnek ki a román iskolákból — és öntudatosítsuk a falu népében a magyarságot.«

Erre az eszmére várta a sajtó visszhangját. Visszhang nem jött, még csak tudósítás sem. Ő maga írt róla egy — nem közölhető cikket. Egyik legjobb híve kénytelen volt megvallani, hogy nem tudja lapjában közölni — úri gazdái miatt.

Szentimrei Jenőnek, aki álnéven megjelent cikkel mű-visszhangot kelteni, végtelenül rezignált levelet ír. De még ebben a levélben is, amelyben a nagy hangtalanságba való visszahúzódásról beszél, megszólal a holtig tartó harcikészség : »megmozdulok, mihelyt muszáj lesz megmozdulnom«. Tisztán látja a helyzetet az emberi hiúságok és az érdekek oldaláról egyaránt. Bezzeg lett volna visszhang, ha a szereplési alkalmakat, a szépen csengő címeket előre kiosztogatják! És : »szent meggyőződése, hogy a nemesség most is görcsösen ragaszkodik az úri pályához és nem akar kimenni a „bűdös“ nép közé. Csak képviselőválasztáskor, akkor is undorral.«

Két hónap múlva, az ugyancsak Szentimreinek szóló, félbemaradt *utolsó levélben* még egyszer ír erről a tárgyról. Közben csak egy akcióra készül még a »seregtelen vezér«. Utolsó szerepe a vendéglátó házigazdáé lenne, aki falusi házában nagykapujában állva tessékeli be a városi vendégeket, falu és város ölekezésének napján.

Augusztus 25-re tervezték ezt az ölekezést Kisbaconban. A község akkorra várta vendégül Brassóba elszármazott fiait. Erről szólt Benedek Elek utolsó cikke, amely halála napján jelent meg a *Brassói Lapok*-ban. A látogatók a tervezett napnál valamivel előbb érkeztek meg — Benedek Elek temetésére.

Benedek Elek, életének hetvenedik, frői munkásságának ötvenkettedik esztendejében, azon a napon halt meg, amikor fölöslegesnek érezte magát.

A kisbaconi házban nyaraló unokák nem vesznek észre semmit. Ők minden reggel hangosan köszöntik Nagyapót a hagyományossá vált szavakkal:

— Adjon Isten jó reggelt, édes Nagyapókám!

És Nagyapó derűs arccal válaszolja, mindig egyformán:

— Adjon Isten *minden embernek*.

De aztán eltűnik arcáról a derű; a felnőtték aggódva nézik, alig-alig merik szóltan töprengését megzavarni. A *Cimbora* nem egy válságon ment át az utolsó esztendőben, de most: haldoklik, tulajdonképpen meg is halt. Megjelenése hosszú hetekre elakad, már nem is merjük számontartani, mikor jött meg utoljára. A tömegesen érkező gyermek-levelek elmaradoznak; van olyan nap, hogy a régi 50—60 helyett egyet sem hoz a posta.

Mi történt?

Kis könyvemben friss haraggal, részletesen jellemeztem a *Cimbora* három, egymást követő gazdáját: a közömbössé váló nagy üzletembert, a nagyszájú, halandzsázó fezőrt és a jelentéktelen, felelőtlen tacskót. Huszonöt év elmúltával látnom kell: ezek az emberek nem érdemlik meg, hogy a tragédia szereplői közé kerüljenek. Közélről nézve különböznek egymástól, mint Shakespeare I. gyilkosa a II. gyilkostól, de ma már látom: mindegy, hogy egyéni-
leg milyenek voltak, mivel áltatták a mindig hinni és bízni akaró Benedek Eleket, aki érezte, hogy élete összefügg a *Cimbora* életével.

A tragédia körül forog, hogy egyénekre, üzletemberekre volt bízva egy olyan ügy, amelyet a közönségnek kellett volna kezébe vennie: akár annak az egyházi pénzekből fenn tartott vállalatnak, amelynek vezetői előtt Benedek Elek először pendítette meg az eszmét, akár a Magyar Pártnak, akár a Helikonnak — amelynek lelkiismerete oly későn ébredt fel, hogy Tamási Áron levele a Helikon *Cimbora*-mentő elhatározásáról már az öntudatlanul heverő Benedek Elekhez érkezett meg. A tragikus hős ellenjártékosa nem az I., II. és III. gyilkos — akarom mondani: kiadó volt, hanem az az osztályok és felekezetek szerint tagolt, önző, kopottságában is gőgös erdélyi magyar világ, amelynek halálthozó bűnei és gyöngeségei ellen Benedek Elek öntudatos életének utolsó pillanatáig harcolt. Az a magyar világ, amelynek »pártja«, hivatalos lapjában, képes volt reklámot csinálni egy Bécsen át beküldött, a »magyar« szót félve elkerülő gyermekeklapnak — ugyanakkor, amikor a *Cimbora* senkik kezére bízva tengődött, szerkesztője pedig fizetés helyett 32 százalékra szedegette fel a kölcsönt a baróti takarékpénztárban.

Ami a kölcsönnél is szomorúbb: fehér keresztrel jelöl meg kertjében egy sereg fenyőfát. . . Idézek néhány sort egy leveléből:

»Halálra ítélttem vagy 400 szál magamültette fenyőfát, s búsulok erősen, hátha csakugyan akad vejóje. Igen fáj a szívem. . .«

A fenyőfák kivágására nem került sor — egyetlen fenyőszál kidőlte megváltotta őket. Augusztus 15-én Benedek Elek levélben közölte a kiadóval, hogy a *Cimborát* megszünt-
nek tekinti.

16-án, pénteken reggel, szokása szerint sétál a háztól a kapuig nyúló L-alakú fenyő-
sorban. Ezeken a sétákon mostanában mindig »másról beszélünk«. A tornácón, családilag elköltött tízórai után bemegy dolgozószobájába. Szorongva gondolok arra: mit csinál ott? Igaz, az utolsó hónapokban, saját nem fizető és a lapot is szüneteltető kiadója arcátlan tiltakozásának ellenére s a család lelkes biztatására szerkeszti a *Brassói Lapok* gyermekmellékletét. De ez a munka a kisujjára sem elég. A *Cimborá*-nak egy sereg előkészített száma hever Szatmáron.

Benedek Eleknek nincs dolga — és úgy érzi, nincs rá szükség többé!

Mit csinál? Egy-két óra múlva megtudjuk. Levelet ír Szentimreinek — szép, gondos álló írásával (van egy sietős, dőlőbetűs írása is).

Én a negyedik szobában dolgozom valami fordításon. A déli harangszóval keveredve hűgaim és a gyerekek sikoltozását hallom. Kinézek az ebédőbe. Lengyel Miklós eltorzult arccal mondja:

— Apád elesett!

Nyilván nem választotta — ösztönösen használta ezt a harctéri szót. Rohanunk a belső szobába: már ágyra fektették, behunyt szemmel, mozdulatlanul hever. Szaladgálás, élesztési kísérletek. Anyánk nem vesz részt semmiben. Merev arccal, érthetetlen nyugalommal jelenti ki:

— Vége van. Fehéredik az orra.

Látjuk, hogy kétszer forrón megsókolja. Aztán csak később vesszük észre, hogy eltűnt a szobából.

Közben az íróasztal fiókjában keresek valamit. Megtalálom a félbemaradt levelet; az imént valaki becsaphatta a fiókba, amikor mosdótálat, törülközőt rakott az asztalra.

A levél gondos írása az utolsó szöveg nem változik. Szemem hirtelen kikap belőle egy-egy részletet. Tartsatok össze, édes fiaim. . . Lassankint abba is bele kell törődnötök, hogy én egészen visszahúzódok a »közélet mezejéről«. . . Nem mehet sehova, mert még rajta követelhetik az előfizetési díjakat a megszünt *Cimbora* olvasói. . . Aztán az Udvarhelyt fölvetett eszméről beszél. Talán megýenként történő szervezéssel jobban meg lehet mozgatni az embereket. Aláhúzza: *jó, hogy dolgozzanak*. Még egy nagy *A*, aztán egy olvashatatlan szó közepén »kihull a toll reszkető kezéből«, látszik a szaggatott vonal, ahogy végiggurult a papíron. . .

Ebben a pillanatban értem meg, hogy itt nem véletlen szerencsétlenség történt, hanem tragédia fejeződött be. Benedek Elek a maga fölőlegessé váltáról írva ejtette ki kezéből a tollat. Végrendeletszerű szavai valóban végrendeletté váltak. Régen leírt költői sorok valószínűleg meg egymás után. Mindaz, amit most lesújtottan, összetörten, szédülten élünk át, nemcsak rettenetes, de: *gyönyörű!*

És a tragédia végén már jó is a katharzis, az első, ellenállhatatlanul feltörő zokogás, s a felemelkedésnek, apoteózisnak érzése, mindnyájunkban, gyermekekben és unokákban — itt nem halál leleselkedik most, itt élet-tartalom, nagy-erős elkötelezés születik mindnyájunk számára.

. . . Közben Anyánk előkerült a kertből. Már nyilvánvaló, hogy mérget — altatót — vett be. Hiába küzdünk vele, hogy a mérget kiadja. Ledől és elalszik. Erős szervezete hetven órai alvás után megy át a végső álomba.

Bármily nehéz is, a fiúnak itt képet kell adnia az irodalomtörténet számára arról az asszonyról, aki Benedek Eleknek negyvenöt éven át társa volt az életben s a maga akaratából társa lett a halálban.

Az volt, amit »anya-típusnak« szokás nevezni: ápoló, etető, aggódó. Ahogy Benedek Elek a *Mária*-ban megírta: gyermekének tekintette őt is. A reális látású háziasszony gondosságával, takarékoságával, óvatosságával igyekezett fékezni vagy ellensúlyozni férje gavallérságát, sokba kerülő bizalmát emberekben és eszmékben, a baconi kert türelmetlen, gyors növelését. . . Anyagi apróságokban vállalta a kerékkötő szerepét: »Legyek én a rossz«. Nagy dolgokban — az író patetikus kifejezése szerint — »együtt szárnyalt« az urával.

Nem tudott megérteni az övétől eltérő véralkatot vagy erkölcsi felfogást; megbocsátani sem tudta.

Személyét illetően tökéletesen igénytelen volt. Éppen mint az ura, korán öregnek nyilvánította magát: öregasszonyan öltözött, amikor a társaságban még mint szépasszonyról beszéltek róla. Társaság — ez a fogalom korán megszünt számára. Háttérbe húzódott akkor is, amikor urát — aggodásból — elkísérte útjaira. A családban állandó szavazására volt: »velem ne törődjetek«. Dolgozni az utolsó pillanatig hallatlan erővel tudott.

Visszahúzóadásának okai közül meg kell említenem, hogy családjának tönkremenése miatt iskoláztatását korán kellett befejeznie. Még gyermekeivel szemben is (csupa tanár, orvos) feszélyezte, hogy bizonyosan nem tartják elég műveltnek. Pedig férje mellett elég irodalmi ismeretre tett szert, jó kritikája volt, elmésen is tudott bírálni, ha feszélyezettsége egy-egy pillanatra feloldódott.

Nem ismerem férfit, aki egyenesebb, őszintébb volt nála. Még a konvencionális udvariaságokat is látható gyötördéssel ejtette ki. Nem hazudott soha. Nem tudott kedveskedni. De a szívnek olyan hőstetteit hajtotta végre, mint Huszár nagyanyó ápolása életének utolsó heteiben, a haldokló fiával Baconban töltött esztendő, a halálra-kész Baconból — és a végső gesztus.

Az utolsó esztendőben anyai érzelmei velünk, gyermekeivel szemben jóformán csak az aggodásban nyilatkoztak meg. Úgy érezte: nekünk megvan a magunk családja, támasza — igazi szüksége csak az urának van rá. Ezért tudott pillanatnyi habozás nélkül elhagyni bennünket, ezzel a szóval: »Szegények, kifogytok belőlünk«.

Utólag összeszedett, elejtett szavakból tudjuk már: férj és feleség közt a 16-os menekülés óta megállapodás volt, hogy nem élük túl egymást.

. . . Benedek Elek halálküzdelmé péntek déltől szombat — augusztus 17 — este 3/4 10-ig tartott. Nem bizonyos, hogy öntudata egész idő alatt szünetelt, de beszélni, jelt adni nem tudott.

19-én délután együtt temették őket. Falu és város találkozására megtörtént: Kisbacon főtútcáján sorban álltak az autóbuszok, amelyek Udvarhelyről, Szentgyörgyről, Brassóból hozták az embereket. A »fiak« még idejében megérkeztek Kolozsvárról.

A temetési szertartásra várni kellett, amíg a déltájban megeredt eső elállt: a gyászolók tömegét nem lehetett a házba beszorítani. A két koporsót aztán az udvaron állították fel. Szemközt, egy asztal mellett, a környék öt papja. Csak bibliát olvastak és imádkoztak; Benedek Elek — mint már apja, Huszár nagyapó is — régen megmondta, hogy »fölötte pap

ne bőrbítéljen«. A »fiak« nevében Szentimrei beszélt, sírásba csukló hangon : »Mit tettél velünk, Apánk!«

És mert ez a tragédia-befejezés idáig is tele volt szimbólumokkal, itt is meg kell írnom, hogy a szertartás végén egyszerre meghasadt a felhő, az udvar sarkában egy fára rásütött a délutáni nap, s a víztől csillogó ágon énekelni kezdett egy madár.

Akkor elindult a két halottaskocsi a fehérkeresztes fenyőfák sora közt.

A temetőben egyszerű falusi ember mondott szívbemarkoló beszédet a nyitott sír mellett.

A román szolgabíró könnyes szemmel állt ott a szertartás alatt ; a beszédek előtt tapintatosan eltűnt.

Besötétedett, mire a nagy kettős sírt felhantolták, Huszár nagyapóék és János öcsém sírja közt. Nagyapóék sírfelirata szószerint megvalósult :

*»Ami jót, nemeset könyveimben láttok,
E két öreg ember szívéből eredett.
Ha majd kihull a toll reszkető kezemből :
E két öreg ember mellé temesetek.«*

(Benedek Elek sírkövére a már idézett négy sor került.) Anyánk sírfelirata Ruth könyvének két verse : »Ahová te mégy, odamegyek, ahol lakol, ott lakom. A te néped az én népem, a te Istened az én Istenem. Ahol meghalsz, ott halok meg és ott temettetem el.«

A hetekig özönlő részvétlevek megmutatták, hogy Erdély átérezte pótolhatatlan veszteségét. Sok megható és megrázó írás akadt köztük. Egyszerű emberekben, kis olvasókban költői, forró szavak, nemes érzések forrását fakasztotta a gyász. Ahogy a család nevében írt köszönőlevélben mondtam : »Jobb lett a világ«. Tisztító, fölemelő hatása volt a kettős tragédiának. Romain Rolland is az életnek a művészet legmagasabb szintjére emelkedését fejezte ki részvét-levelében : »Szomorú a gyermekek számára, de — szép«.

»E populo praesens unus et alter adest.«
 »Csupán a nép közül van egy vagy másik velem.«
 (Pécsi Lukács Bornemiszára írott gúnyverséből. — Schulek Tibor fordította.)

»Hiába gondolok végig ezen a négyszáz éven, nem találok egyetlen drámaírórt sem, aki a művészi nyelvnek ekkora fokán volna. — Háromszázhatvanöt évig lappangott az írás, most napfényre került, s kell, hogy megtermékenyítse a magyar múltat és a magyar jövődőt.« — írja MórícZ Zsigmond lelkesedve a Nyugat 1930-as évfolyamában a felfedezők örömeivel Bornemisza Elektrájáról.¹ Azóta sem akadt azonban sem író, sem kutató, aki Bornemiszának klasszikus tökélyű nyelvét és stílusát érdemének megfelelően vizsgálta volna. Pedig ez a nyelv a nép nyelve, ez a stílus a nép stílusa; nem véletlen, hogy éppen MórícZ Zsigmond volt az, aki oly szenvedélyesen vallotta magáénak Bornemisza ügyét. És ha véletlenül nem 1923-ban, hanem egy évszázaddal előbb akadnak egy könyvtár mélyén az Elektrára, mikor még nemcsak az irodalomtörténet, hanem maga az irodalom is, Petőfi és Arany János irodalma, szerves kapcsolatban állott a múlt nagy népi hagyományaival, sőt sokszor éltető eleme volt ez a hagyomány az irodalomnak, — akkor Bornemisza a magyar diákoknak és az egész magyar népnek oly szívheznyótt kedves alakja lenne, mint tanítványa, Balassi Bálint. De, jól tudjuk, a harmincas évek hivatalos irodalmát a régmúlt haladó hagyományai mindennél kevésbé érdekelték és így senki sem gondolt arra, hogy ennek az Elektrát író Bornemisza deáknak néhány ezer lapnyi prédikáció kötetében is lehet kincs, mint ahogy van is.

Az alábbiakban, a Postillák vizsgálata alapján, ezt a hiányt szeretném pótolni. Talán sikerül hozzájárulnom ahhoz, hogy Bornemisza életműve valóban »megtermékenyítse a magyar múltat és a magyar jövődőt«, mint ahogyan MórícZ Zsigmond remélte.

*

Bornemisza 1568-tól haláláig dolgozott élete fő művén, prédikációin. Ezek a prédikációk eleinte szószékről való elmondásra szánt, többé-kevésbé gondosan szerkesztett orációk. Tartalmuk kifejezetten vallásos, mégpedig a szó lutheránus értelmében. A szerzőnek az a célja, hogy hasznos gyakorlati segédkönyvet adjon a prédikátorok kezébe. De ez a vallásos tartalom színes, szép köntösben jelenik meg, világos, jólérthető magyar nyelven; a szerző nyilvánvalóan ügyelt arra, hogy gondolatait ne csak egy prédikátor, de mindjárt a nép is értsse. Az Elektra megjelenése óta eltelt évek nem változtatták meg Bornemisza írói elveit. Most is vallja az Elektra utószavában megfogalmazott nyelvgazdagító programot.² Stílusa szemléletes³, színes, népi kifejezésekben gazdag, erőteljes stílus. Szereti az érzékletes, mozgalmas leírásokat. Évszázadok távlatából is gyönyörködünk ötletes kifejezéseiben, a népnyelvből merített sikerült hasonlatok:

»Ki akár mint hangoskodjék is, csak ő magát törí, mint az láncolt eb, midőn marja haragjában az láncot, és ugyan ottan vagon, sőt még fogát is kitörí a láncmardosásban...« (P. I. 32b)

»A Mojzes törvénye mint egy holdvilágos éjtszaka a Krisztus evangéliumához képest.« (P. I. Adv. 1. vas.)

(Az ördög) »Mintha egy mérges nyilat eresztenének beléd, oly mérges fullánkokkal csip szüntelen.« (P. I. LXIII.)

»Mint egy tőr a madarat, meg csap és el lep tégedetis...« (CIIIb)

Ha fordítania kell egy-egy, esetleg meg sem honosodott kifejezést, gondosan mérlegel, válogat, a legtalálhatóbb szót keresi. Az első kötet előszavában azt írja, hogy a »vasárnap« szó használatá-

¹ MórícZ Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok.* »Bornemisza Péter Elektrája«. 223. és 234. Művelt Nép Kiadó, 1952.

² Elemzi Turóczy-Trostler József: »A magyar nyelv felfedezése« c. tanulmányában.

³ Bornemisza stílusának szemléletességére már Schulek Tibor felhívta a figyelmet: »Bornemisza Péter« c. művében, 297. 1.

val nincs megelégedve, mert ez nem felel meg a szó eredeti tartalmának. Ezért ő az úrnapi szót tartja alkalmasabbnak és azt is használja következetesen. Ugyanígy vélekedik a húsvét szóval kapcsolatban is:

»Az mely napot mi gonosz szokásból Husvétnak hívunk, de igazban Krisztus feltámadása napjának mondhatunk, azt régen a zsidók két névvel nevezték, pogácsák ünnepének és Passahiának.« (P. I. husvétii préd.)

Általában humanista erudícióját összeegyeztetni igyekszik prédikátori meggyőződéssel. Bornemisza nem vetette el, mint kárhuzatos múltat, humanista műveltségét, hanem felhasználta lelkipásztori működésében:

»Az álmokról. De az álmokról vedd eszedbe, hogy sokféle álom legyen. Mért némely csak nappali törődésünkből, beszédünkből, és zugolódásunkból leszen. Némely betegségünkből, némely kedigcsak a természetnek folyásából. Némely ördögtőlis, némely pedig az Ur Istentől.« (I. CD.)

Mindezek a sajátosságok jól megférnek egy vallásos szónoklat keretei között. A szónoklatok szerzőjük dicséretére válnak: XVI. századi egyházi prózánk becses alkotásai közé tartoznak.

Ahogy azonban a fejezetek gyűlnek, úgy tágul a prédikációnak ebben a korban szinte tetszés szerint tágítható kerete. És egyszersmind úgy nőnek a Postillák is fejezetről-fejezetre és kötetről-kötetre egyre nagyobb jelentőségűekké. Bár a Bornemisza-irodalom egybehangzóan megállapítja, hogy az élőbeszéd fokozatosan könyvbeszéddé változik⁴ — tehát hogy az orációkból próza születik — nem figyelték meg eddig magát a rendkívül érdekes *folyamatot*, ahogyan Bornemisza stílusa fejlődik.

Hogyan történik ez?

Bornemisza Postilláiban az élettel való közvetlen kapcsolatot keresi. Ábrázolni akarja, és ábrázolni tudja az életet, az életben sürgő-forgó embereket, a *társadalmat*. A biblia mondani-valóját a maga korába transzponálva közvetíti. Mindig megtalálja a bibliai mondanivalót és a maga kora, valamint korának hallgatósága közötti kapcsolatot. Bornemisza ablakot nyit a bibliából — Európába. A maga korának ez az ábrázolása Bornemisza stílusának első, alapvető jellegzetessége. Olyan jellegzetesség, mely ilyen fokon szinte példátlan XVI., sőt XVII. századi prózairodalmunkban. Úgy elevenednek meg a hallgatóság előtt a biblia egyes fejezetei a kor tükrében, mint a nagy kortárs festőknek, különösen Peter Breughel-nek festményein. A hallgatóság pedig, kiknek Bornemisza írt, maga a nép:

»Irtam én is egy Postillát... hogy akármel falubeli parasztságis könnyen megértheti, kit azértis mielttem, hogy csak egy gyermek olvasásárais sokan tanulhassanak.« (1569. IX. 20. Levél a nagyszombati városi tanácsnak.⁵)

Az alábbiakban látni fogjuk, hogyan ragad meg minden alkalmat, hogy mondani-valójának a legteljesebb aktualitást biztosítsa.

(A Krisztus által kiűzött ördögök) »Ezért szinte úgy cselekedtek, mint amely kevély Királyt, avagy kevély Urat a szomszéd Ur meg fogat és tömlöcbe teteti. És ha annak előtte kevélyége miatt csufolta, és boszontotta volna szomszédját, de a tömlöcbe meg-alázza magát, térdreis esik, és urának nevezi, és úgy könyörög, hogy ne kinoztassa. Ki noha tiszteli, de kedve ellen mieli, mert a nyomoruság kényszeríti reá.« (P. I. XCII.)

»Tehát boldogok lesztek, ha én bennem meg nem botránkoztok. Az az, ha az én nyomorult nyavalyás ábrázatom miatt, és szegény voltomhoz képest meg nem utáltok. Mintha azt mondaná. Ne nézzetek az én külső nyavalyás voltomra, és ne csudáljátok, hogy én nagy fejedelem módjára frissen és gazdagon nem tartom magamot.« (P; I. LXXIIb.)

»De így rendelte vala az Isten, hogy az ő fiának csak annyi helye se legyen, mint a madarak fészke, avagy a rókák lika. De az embereket tekintvén, nagy irgalmatlanság és kegyetlenség volt ez, hogy látván a nehézkes asszonyt, helyt nem adtanak nekik. Kik bizony drága személyt fogadtak volna be házukba és meis fizette volna. Azért vegye minden eszébe, hogy egy nyomorult előttis, ne rekesszék be házokat. Midőn kedigeljött volna a Mária szülésének ideje, Ime nincs nyavalyásnak sem jó szomszéd asszonya, sem esmerő barátja, aki bábalkodnék mellette: Nincs meleg vize, sem gyenge gyolcs ruhája, hanem posztócskával' ő maga be pólálá őtet, és barmok jászlába a szalma közibe fekteté.« (P. I. CLXXVII.)

Krisztus életét Bornemisza már nem az uralkodó osztály szemszögéből, de nem is a humanista szemével, hanem a nép oldaláról nézi és a nép nyelvén magyarázza.

⁴ Schulek Tibor id. művében, valamint Koltay-Kastner Jenő sok új szempontot adó és sok értékes új megfigyelést közlő tanulmányában; »Bornemisza Péter humanizmusa«, Irodalomtörténet, 1953. 4. sz.

⁵ Schulek id. mű 35. l.

A következő lépés, hogy a társadalom tagjainak, az embereknek tetteit, e tettek rugóit kutatja és ábrázolja. Lélektani indítékokat keres, cselekedetek közötti összefüggéseket tár fel. A biblikus szövegtől is ezt kéri számon és ha abban nincs meg a lélektani indokolás, a motiváció, megírja ő. A biblia alakjai számára nem jelképes figurák, hanem hús-vér emberek, kiknek tetteit emberi ösztönök irányítják.

A második kötetben tehát Bornemisza stílusa újabb, második alapvető sajátossággal gazdagodik — és gazdagítja a magyar irodalmat. Ez a sajátosság a tudatos emberábrázolás.

A kánai menyegző :

»Továbbá igen jó ime ezeket is eszünkbe vennünk, hogy mely csudaképpen cselekedék velek víznek elváltotatásába : A szolgálknak csak ezt mondja : töltsétek meg a vedreket vízzel és mérjétek ki immár, és vigyétek a násznagnak, nem szól egyebet, nem mondja azt, no víz, változzál borrá, az szegény szolgálkis nem értik, sem tudják, mit műelnek, azt sem veszik eszékbe, ha az víz borrá változott-e avagy sem, hanem csak meritik víz gyanánt és az násznagnak viszik, az megkóstolja és csudálkozik jó voltán az bornak, a szolgálk a násznagy szavából veszik eszékben, hogy a víz elváltozott borrá. A vőlegény is semmit nem értett ezbe, ingyen sem tudta az szép ajándékot várni, hanem látván szükségét, csak fohászzkodott szegény és szemérmeskedett az vendég előtt, hanem őis az násznagytul érti meg, hogy jó borok vagon, és ezután az szolgálk kezdik megbeszélenni, honnan vagon ez bor...« (P. II. 86.)

Péter gyávasága :

»Ime csak egy leánynak lágy beszédétül, mihent belepik, ottan elijed amaz előbbi magahányó jeles vitéz. Bizony, az mi erőnk is csak olyan, mint egy füst, kit a szél idestova szaggat. Gyakorta kisebb dologban kételkedik a te dobogó szivedis, egy kis betegséggel és szegénység ottan elfonnyasztja szivedet, sokszor csak az levél csergésétül is megijedsz, egy kis hír hallván, elszáradsz.« (P. II. 660b.)

A feltámadásnak a bibliában szüksézávan elmondott eseményeit is az *tró* logikus összefüggéseket kereső módján próbálja megeleveníteni :

»Eljövén az több asszonyok előtt Mária Magdolna még setét korán az koporsóhoz, látta, hogy az kövel vettetett volna az koporsóról. És alétván, hogy ellopták az urát, ijedtébe meg sem áll, az angyalok sem szólnak neki, sem látta őket azkor, hanem el futamodik, hogy Péternek és Jánosnak hírré tegye, és vélek meg kerestesse az ur testét. Azonban még ő a városba fut, elérkeznek az több asszonyok és nekik megszólálnak az angyalok. Di ijedtebbe eszékbe sem veszik, mit mondott, hanem el futamodván az kert alatt, hallgatnak, álmélkodván az dologról.

Azonban Mária Magdolna elérkezik a két tanítvánnyal, kik az lepedőket és a sebekért való ruhákat látván álmélkodának, mi dolog, hogyha ellopták, mért nem lopták mind ruhástul, és az álmélkodással megtérnek.

Ezek lőnek ... bimbózó és kinyíló virági az Ur feltámadásának az ő szivekbe.« (P. III. ffij.)

»Mindezek a mi gyarlóságink miatt lőttenek ily halkal. Mert mint amely édesanya midőn hallaná, hogy fia megholt az hadba, és ha azonban az nagy keserves siralom közt találkoznék bejönni, az anyja megis halhatna örömébe az nagy változás miatt.« (P. III. ccijj)

Így születik meg a bibliából, mint ösztönző alaplól kiindulva a modern szépprózai elbeszélés. Ime, az átvezető szálak : »No, víz, változzál borrá...«, »szegény szolgálkis nem értik...«, »ingyen sem tudta az szép ajándékot várni...«, »csak fohászzkodott szegény és szemérmeskedett...« ; »gyakorta kisebb dologban kételkedik az te dobogó szivedis!« elfutamodván az kert alatt, hallgatnak, álmélkodván...«, »hogyha ellopták, mért nem lopták mind ruhástul...« — stb.

De nemcsak az emberi életet, hanem az életet általában is megfigyelte, sőt — szinte anakronisztikus kifejezés — fejlődésében ábrázolta.

»Mert noha azis megrohad, azmit el vetsz, akár alma magocska, buza, szekfű, akár mi legyen. De az rothadás után ottan megcsicsorozik és sokkal szépben és ékesben nő ki az földből, hogy nem mint be vetőtted ; mint az rut fekete szekfű magocskán nagy, szép, ékes és jóillatú virág nevededik, és így minden elvetett kis magon csudálatos szép termések, és egy kis alma magocskán nagy, ágas, leveles, virágos és gyümölcsös fák teremnek.« (P. III. hhhijj.)

Kövessük tovább nyomon Bornemisza fejlődését. Milyen meglepetést rejtegetnek a további kötetek?

Már az eddigi idézetekben is észrevehettük, hogy Bornemisza mennyire a nép mellett áll. Szívesen tér ki a fősvénységgel,⁶ telhetetlenséggel, zsarnoksággal kapcsolatos bűnök ostorozására. Ahogyan azonban világnézete fejlődött, nyilván fejlődnie kellett stílusának is, mégpedig nemcsak a fentiekben elemzett módon, hanem úgy is, hogy írásaiban a feudális társadalom kritikája is ki kellett, hogy lépjen a biblikus keretekből. Annál is inkább meg kellett ennek történnie, mert megváltoztak a társadalmi körülmények. A Postillák megírásának éveiben — a XVI. század hetvenes éveiben — a győzedelmeskedő reakció nyomása és agresszivitása egyre fokozódott és ez Bornemiszából is fokozott ellenállást, éles társadalomkritikát váltott ki. Az ifjú humanista által az Elektra utószavában feltett kérdésre: szabad-e szembe szállni a zsarnokkal, a férfi Bornemisza csattanós választ adott, olyan választ, melyért csaknem életével fizetett. Ez a válasz az Ördögi Kisértések volt, vagyis a Postillák negyedik kötete. Ennek megírásának körülményeire és Bornemisza példatlanul éles társadalomkritikájára előző tanulmányomban⁷ már rámutattam. E dolgozat szempontjából azért fontos magunk elé idézni megegyeszer — bár ismétlések elkerülése végett most idézetek nélkül — Bornemiszának a feudális társadalom bűnei ellen lázadó magatartását, hogy iássuk: *stílusának fejlődésébe* ez is mennyire zservesen beletartozik. Így egyszerűen világossá válik, hogy mennyire félreismeri Bornemiszt az, aki az Ördögi Kisértéseket, írói fejlődésének ezt a *természetes* és fontos állomását, érthetetlen rejtélynek, az író életművéből messze kieső tévedésnek tartja.

Ha most Bornemisza stílusának fejlődése szempontjából vizsgáljuk ezt a kérdést, megállapíthatjuk, hogy amilyen tudatos Bornemiszában az uralkodó osztály bűneinek számonkérése, az Ördögi Kisértések óta oly fokozottan érezhető ez a fejlődés stílusában. De nem csak annyiban, hogy a gondolatokkal, mondanivalóval együtt a *hang* is élesedik! Nem csupán a társadalmi, »szociális« mondanivaló kifejezések érezzük a stílus változását. Bornemiszában ez az 1578-as nagyjelentőségű élmény — amely az Ördögi Kisértések megírásához vezetett — ember- és társadalomábrázoló széprői képességeit, szépprózai stílusát is hatalmasan fejlesztette. Az Ördögi Kisértések tehát nemcsak a Szkhárosival meginduló társadalomkritikai irány jelentős állomása, hanem szépprózánk fejlődésének történetében is határkö.

Miben nyilvánul ez meg konkrétan?

Abban hogy Bornemisza végképp elszakad a Bibliától, mint ösztönző alaptól és a reális életből vett közvetlen megfigyelései alapján mind novellisztikusabb önálló történeteket ír, melyek csak lazán függenek össze. Ez Bornemisza fejlődésének harmadik fontos állomása és egyben stílusának is harmadik fontos sajátossága. A Postillák kötetében ugyanazt a fejlődési folyamatot figyelhetjük meg, mint e kor festészetében, mely egyházi témák ábrázolásából kiindulva, egyre szabadabb és kötetlenebb módon halad a reális élet hű ábrázolása felé.

Íme:

»A mi hős katonáink is... előszer nyakatlan köntöst, az után nagy gallérost, végre csapott miszer gallérost válogatának, és hol kurta ujjut, hol igen zserosat, hol igen bőv ruhát kévännának, hol gombos nadrágot, hol nagy tollu sarkantyut, hol igen kicsint, hol elő, hol hátra rántják az köntöst, hol fél, hol egész vállra taszigálják.« (P. IV. 545.)

»Minden rendbéli ember: fejedelmek, nemesek, parasztok mikor vendégségben vagynak, ha az két vagy három pohárocska meghaladja őket, ottan megzajosul, esze mihent megváltozik; oasztán minden dolga szerencsére úgy forog, mint az szélmalom: mint az gyermekskék is értelem nélkül, valami eszekbe jut, és valamit egyik említ, imezt, amazt játszunk: porba pösölösdít, lovagosságot, körvélyest, futosást és akármit egyik másiknak mond, ottan az többi utána: sem elejit, sem utójját nem gondolván semmi játékoknak. Ilyek az öreg emberek is, mikor megzajosodnak; akár prédikátor, akár itélőmester, akár bírő, akár fejedelem is legyen. Ezer bolondságot üznek: ki barát táncot kezd, ki tapogatós táncot. És aza mind fület, száját, orrát, melyét, csesét mind talpig eltapogatja. És úgy izgatja az Sátán sokféle fertelmességre. Azután sövény táncot. És olyan táncot, hogy a lábok között átalvetik a kezeket. Némely(ek) ezféle ördögi csalárd-ságot is találtak, hogy egymás kezit verjék, és ők hegyes, vagy sarkantyus gyűrűt csináltak és úgy ütik az leány kezét, hogy az vér kijő az tetemekből. Az boritalhoz kedig ezer álnokságot találtak, imez-amaz jó szerencséért. Arra hegedőt vontat, trombitát fujtat, hogy hamar megigyák: ezek között kedig százezer dicseködésök, kérkődések, ki jószágával, ki pénzével, erejével, okosságával, vitzéségével, ki eggyel-mással; végre üstökvonások, szitkok, gyolkosságok.« (P. IV. 908.)

⁶ Már az első kötetben van ilyen megnyilatkozás: »Rettenetes gyűhösség volt azért Heródesbe... Kire ötet nem egyb vitte, Hanem a fősvénység, telhetetlenség, és uralkodásnak kívánsága.« (447.)

⁷ Nemeskürty István: Adalékok Bornemisza Péter »Ördögi Kisértések« című művéhez. Irodalomtörténet, 1951. 4. sz.

Hol vagyunk már a prédikációtól, hol a biblia illusztrációjától! Bornemisza már túljutott ez első kötetek itt-ott előforduló kifejezésbeli nehézségein: mindent el tud mondani, amit el akar mondani. Ez a stílus a lenyűgöző élményeknek szinte kényszerítő hatása alatt álló ember stílusa. Bornemisza rendkívül finom, de sohasem fölösleges realista részlet-megfigyelésekkel gazdagítja leírását és ennek megfelelően mondatai is kibővülnek: a mondani-való átszakítja a mondat szűknek bizonyult kereteit. Bornemisza egyre hosszabb, egyre bonyolultabb felépítésű mondatokat ír, de mondatai úgyszólván sohasem homályosak. Élvezetes, jól előadható mondatok ezek, melyekben az írásjelek pontosan helyükön vannak; az író bravúrosan bánik a kettősponttal és a pontosvesszővel, ezekkel a meglepően modern írásjelekkel. Ezek a mondatok még nem fárasztóak (később látni fogjuk, mivé alakulnak). A pontosvessző, a kettőspont a helyén van, máshova tenni nem is lehetne. Hogy mennyire ura Bornemisza mondatainak, tehát, hogy milyen pontosan kifejezi, amit akar, mutatja az idézett részt — ezeket a fűzészerűen egybekapcsolt mondatokat — hirtelen lezáró négy szó: »végre üstökvonások, szitkok, gyolkosságok.«

Mindhárom szó fokról-fokra továbbviszi a gondolatot, egymásból következik és ige nélküli rövidségével, szűkszavúságával meghökkentően rezzenti fel az anekdotikusan lejtő mondatokon elringatózó figyelmet.

»Láttam olyakat is, kik más ember feleségének lábait nyomdosták, és az férjek előttis, mikor gyöngyöt fűztekis, egy szemet felvőtt és hogy már neki nyujtotta és akkor csipte az ujját úgy, hogy az ura eszébe nem veheté, de az felesége értötte, mirevaló ezféle csipés...« (P. IV. 768).

Főúri várkastélyban vagyunk. Az udvari prédikátor valamilyen ügyben a kastélyban időz. A vár urával beszélget. A háttérben a háziasszony-feleség gyöngyöt fűz és egy látogatott úrral beszélget udvariasan. Ugyan ki venné észre, hogy ez a beszéd több, mint udvarias társalgás? A két szerelmes a lábnyomkodás mellett raffináltabb módját is tudja érzelmei közlésének: leesik egy gyöngyszem, mindketten utánahajolnak, futó kézszerítés... Rejtve hiszik magukat, pedig volt, aki észrevette és akinek jóvoltából ez a villanásában is éles kép évszázadokra megörökítődőtt...

Innen már csak egy lépés az, hogy az író az európai irodalomban a Petrarca által megkezdett útra lépve, *önmagát* figyelje meg és írja le. Az *önmagát*, mint embert ábrázoló író a modern irodalom bölcsőjét ringatja. Az alábbi részletet Bornemisza ugyan harmadik személyben, »bölcs deáki ember«-ről szólva mondja el, mégis igen valószínű, hogy saját élménye. Csak ő lehetett az, aki nemhogy éles megfigyelőképességgel elemezte magát és viselkedését, hanem azt még a korban szokatlan intelligenciájú és megértést tanúsító feleségével is megbeszélte, aki valóban »fő nemzet« volt. Bornemisza gyakran folyamodik saját élményeinek harmadik személyben való elmondásához, ha nem is mindig jegyzi meg lapszélén, hogy »én voltam«, mint diákkori kassai kalandja elbeszélésekor.

»Bölcs deáki ember beszélt ezt, hogy ötöt sokszor az ő felesége oltalmazta, mert akaratja ellenis annyira izgattatott bujaságra, hogy mihent leánt látott, ottan esze, kedve, értelme meg változék. De azelőtt meg mondta feleségének az ő ily gonosz természetét és intötte, hogy reá vigyázzon és meg szólítsa, ha valami gónosz jelt látnais hozzá. Mert gonosz indulat annyira volt rajta, hogy noha nem akarta, és meg mondta feleségének, sőt mindennap imádkozottis, hogy Isten elvennie róla, de mindazonáltal, bár szinte felesége reá nézettis, azért egyik szeme feleségére nézett, ha látja-é, és titkon hol meg csipte szolgáló leányát, hol lábával nyomta, avagy csak mellé mentis, könyökével megérte. Mikor asztalnál ültis, elő hitta valami örvével, ha tányért, cipőt, pohárt vett el tüle, az ujjával mégis megérintette az ujját. Egy nap százféle nyughatatlanságit beszélt, annyira, hogy mint az macska, mikor egeret lát, ottan futamodik, avagy az agár a nyulra, őis, noha nagy értelmes volt magába, de meg vakult és meg kábult ottan, mihent leánt látott és bolondulis reájok röpösött a szive és annyira nyugtalanzkodott, hogy mihent az írást letötte kezéből, ottan az jutott eszébe, hova vigye az személyeket; niha el gondolta, hogy kertébe, szénaasztag megé, niha pincéjébe, kamarájába és egyéb röjtek helyre, niha még az kemence is jutott eszébe, de mindezeket eszébe vette, hogy ördögi gonoszág rajta. Mert felesége fő nemzet, tisztos ember és maga is tisztességbeli volt.« (P. IV. 895.)

Bornemisza itt már túljutott humanista nyelvgazdagító programján: nem az előtte fekvő szövegnek legmegfelelőbb színes, ízes és népi, magyar megfelelőit keresi, ezt ő már az Elektrában sikerrel megoldotta; neki az a célja, hogy egy belső élményt, egy lelki folyamatot vagy egy eseményt híven és mozgásban ábrázoljon. Feltűnő, hogy ezt milyen egyszerű nyelvi eszközökkel éri el: hasonlatot, mellyel a leírást megkönnyíthetné, egyetlen alkalommal használ: »mint az macska mikor egeret lát...«

Láthatjuk tehát, hogy az Ördögi Kísértések e téren is Bornemisza fejlődésének csúcspontját jelentik. Megteremtődött az alap egy nagyarányú elbeszélő próza kialakulásához ; Bornemisza minden elvi feladatát megoldott, ami csak egy »modern« íróra vár. Joggal sajnálhatjuk, hogy ez a rendkívüli jelentőségű író nem hatott nemhogy a maga korában, de voltaképpen egyáltalán a magyar irodalomban. Ennek okát, mely Schulek Tibor számára rejtélyes⁸, már tudjuk. Bornemiszt szervezett bojkott az az uralkodóosztály üldözése némitotta el, abban a reményben, hogy — örökre⁹. A mi feladatunk megszólaltatni Bornemisza szavadoakra elnémult hangját.

Kérdés most, hogy vezet-e még tovább is út — mert mű még van : Bornemisza utolsó műve, melyen haláláig dolgozott, a Foliópostilla. Ennek a terjedelmében is hatalmas kötetnek tanulmányozása két okból is különösen értékes számunkra : egyrészt, mert e művét az Ördögi Kísértések okozta vihar kitörése után, de nem annak csillapultával, üldözötten és megalázva írta ; másrészt mert ebben a kötetben az előző kötetek témaanyagát ismétli, illetve foglalja össze : ebben is ugyanazokat a bibliai szövegeket magyarázza, mint az előzőekben.

Az első kérdés tehát : mi volt a feudális társadalom hibáit felismerő és ellenük állást foglaló, e tette miatt üldözött Bornemisza utolsó szava?

A Foliópostilla arról tanúskodik, hogy Bornemisza nem alkudott meg. Az Ördögi Kísértések nem volt intermezzo, a humanista tudós tudata aljáról felkavarodott középkori világ haláltáncra, hanem tudatos lépés, melynek következményeit az író haláláig vállalta. (Sokat szenvedtem) ezféle könyvek nyomtatásim és tanításim miatt, és hogy egy kis könyvben mind ez világot bűnösnek vádoltam... Bécsbe árultatás által megfogattam... De azért az üldözésnek azutánis nem lett vége, *kit réám is várok*, mindaddig, miglen az én Üdvözítő Krisztusomat meg látom színről-szinre...» (FolP Biji).

Bornemisza maga vallja, hogy kik *ellen* irányult az Ördögi Kísértések :

»Én... javokat kívántam az Írásbais, *kit ellenek irtam*...« (előszó).

Ugyanaz a Bornemisza, aki Elektráját a prédikációk többezer, sok személyes vonatkozást tartalmazó lapján egyetlen egyszer sem említette, a Foliópostillában *hatszor* hívja fel az olvasó figyelmét az Ördögi Kísértésekre, mégpedig mindig a feudális uralkodóosztály bűneivel kapcsolatban. Például :

»Nagy gazdag, kevély ur bujdosó szegénnyé lett.« — Ezután a mondat után a lapszélen áll : »Külön is irtam a kisirtetekről egy könyvet, *olvasd azt is*.« (FolP. CXIXb)

A kísértésekről szóló fejezet ismét a *leghosszabb* ; a végén ezt a meglepő felszólítást olvashatjuk :

»De ha te többet irogatsz hozzá, nem ártasz vele. Im mostis jelentetek csak egy nihányat, melyek nincsenek ott megírva.« (FolP. CLIVb).

Figyelemre méltó az is, hogy míg az eddigi kötetek a kor íratlan törvénye szerint hódolatlejtés ajánlással, az összes címek és rangok felsorolásával üdvözölték Bornemisza főúri mecénásait, addig a Foliópostillában a címlapon csak ezt olvashatjuk :

»Becsületes nemes urinak, Gyarmati Balassi Istvánnak.«

Az előszóban pedig így indokolja eljárását :

»Mely előszámlálással (tudniillik a címek előszámlálásával) az én tisztem szerint tartoznám is, de kegyelmed megellenze róla, sőt csak a Nagyságos nevetis és egyéb Titulus nevű szókát említeni sem hagyád ez könyvbe.« (FolP) (ijb).

De nemcsak az Ördögi Kísértésekre vonatkozó utalásokban mutatkozik meg az író továbbra is következetes magatartása, hanem a bennünket közelebről érdeklő stílusban, hangban is.

»Lám, hogy nagy bátor szívet és mely nagy örömet mutatnánk e világ szerint, ha az féle fejedelmet nyakon kötve hozna a mi hadnagyunk, aki országunkat, jószágunkat sokszor rablotta, sok atánykfiait, barátinkat, gyermekinket el ragadozta. Kit ha látnánk kötözve,

⁸ Id. mű 346. l. : »Rejtélyes kérdés egyelőre, hogy miképpen sülyedhetett el ennek a maga korában annyira kimagasló embernek emléke szinte közvetlenül halálával?«

⁹ Schulek, Bornemisza kiváló ismerője és méltatója azért áll olyan értetlenül az Ördögi Kísértésekkel szemben, mert nem ismerte fel társadalomkritikáját, a mű antifeudális voltát. Szerinte »többi művének vonalából teljesen kiesik«. (342. l.) Azért fontos erre kitérni, mert igazolja Schulek tévedése a stíluselmzés fontosságát. »Hiába választotta el az Ördögi Kísértéseket Postillája IV. részének végétől és igyekezett azokat a forgalomból kivonni... már késő volt.« (107. l.) Holott világos, hogy Bornemisza éppen azért »választotta le« az ördögi Kísértéseket a IV. kötetből, hogy azt *még jobban népszerűsítse* !

⁹ Némi fényt derít arra a megdöbbentő tényre, hogy még Szenci Molnár Albert, a ki pedig feltétlenül kellett, hogy halljon földijéről, sem említi Bornemiszt érdemben ismert felsorolásában, Telegdi alább közölt néhány sora, illetve az a tény, hogy Telegdi az Ördögi Kísértéseket következetesen *de arte amandi*-nak nevezi. »Ott, ahol, mint ű mondia, az ördögi, világi és testi kisirtetekről ír : de minden, valaki olvassa, látja, hogy *de arte amandi* és egyéb e féle éktelenségekről prédikál.« (Telegdi Postilla II. köt. előszó.) Telegdiék így akarták az Ördögi Kísértésekre a feudális társadalom ellen irányuló élet elvenni ; Bornemiszt por-nográf írónak kiáltották ki. Egyszermind mindez igazolja Koltay-Kastner Jenő véleményét (Id. mű) a Lorenzo Valla-féle irodalom hatásáról, illetőleg, hogy ez mennyire közkeletű olvasmány volt.

csak fittyet hányánk orra alá, akár mely haragos szemmel nézne is...» (FoIP. CCCXXXII.)

Bár e fejedelmen nyilván a török szultán értendő, ez a megfogalmazás nemcsak azért érdekes, mert a felségsértés miatt éppen e sorok írásakor is üldözött Bornemisza részéről legalábbis merész, — hanem azért is, mert a stílus, a közlés módja *a nép szemével néző ember állásfoglalását tükrözi*. Erre vall a többszám első személy használatán kívül az olyan fordulat is, mint »fittyet hányánk orra alá, *akármely haragos szemmel nézne is*»: az elnyomott ember elnyomói iránt érzett gyűlölete érződik ki e szavakból.

A Foliópostillában gyakori az ilyen megnyilvánulás.

A második kérdés: ha ilyen következetes Bornemisza elvi, politikai állásfoglalásában, következetes-e írói elveinek, a Postillák írásakor elért eredményeinek alkalmazásában is? Röviden: mutatkozik-e fejlődés az olvasmánypróza felé?

Nemcsak a szöveg elemzése mutat nagy fejlődést ebből a szempontból, hanem a szerző közvetlen nyilatkozata is.

Évekkel az utolsó műve előtt, még 1578-ban, az Ördögi Kisértések előszavában ezt a — sajnos, csak töredékesen ránkmaradt — kijelentést teszi:

»Kikről, ha bővebben akarsz értelmet venni, mire és kikbe valók legyenek, olvashatsz az előljáró beszédben, mely ez után mindjárt következik, *hol noha prédikációnak nevezetetik, de te értsed előbbi szándékához képest. Immár pedig nem mint prédikációt, hanem mint magadban olvas...*» (olvashatatlan rész) ...*úgy tartsad.*»¹⁰

Ugyanebben az értelemben írja a Foliópostillában is:

»Az öreg Postillában az *magának olvasó* tanolhat bővebben róla.« (XXV. b).

Ezekhez a sorokhoz nem kell kommentár. *Tudomásom szerint ez a legelső ilyen megnyilatkozás a magyar irodalomban*. Szinte kitapinthatjuk azt a határkövet, mely az akusztikus irodalomélményből a vizuálisba vezető utat jelöli. Minthogy az irodalom ősi fokon elmondásra, hallgatóságnak szánt szöveg volt, nálunk, a nemzeti nyelvű irodalom nagyarányú kibontakozásának századában, a XVI. században sok irodalmi mű még ilyen céllal készült. Feltehető — és ezt az előbbi idézet is alátámasztja — hogy sok olvasó ekkor még, ha egyedül volt is, hangosan olvasott. A század vége felé azonban már kialakult az olvasott szövegnek mai értelemben vett próza-jellege. A stílus fejlődése szempontjából ennek rendkívül nagy jelentősége van. Nézzük meg Bornemisznál e felismerésnek következményeit.

Ha az eddig bemutatott szövegeket hangosan elolvassuk, feltűnik Bornemisza stílusának rendkívüli plasztikussága. Művész előadására kívánczik izes, magyaros, Móricz Zsigmond által annyira csodált stílusa. Vessük egybe most két azonos témájú írását. Egyiket már idéztem más vonatkozásban, de ismét ideiktatom, hogy az összehasonlítás könnyebb legyen:

»De így rendelte vala az Isten, hogy az ő fiának csak annyi helye se legyen, mint a madarak fészke, vagy a rókák lika. De az embereket tekintvén, nagy irgalmatlanság és kegyetlenség volt ez, hogy látván a nehézkes asszonyt, helyt nem adtanak nekik. Kik bizony drága személyt fogadtak volna be házukba és megis fizette volna. Azért vegye minden eszébe, hogy egy nyomorult előttis ne rekeszék be házokat. Midőn kedig eljött volna a Mária születésének ideje. Ime nincs nyavalyásnak sem jó szomszéd asszonya, sem esmerő barátja, aki bábálkodnék mellette: Nincs meleg vize, sem gyenge gyolcs ruhája, hanem posztócskával ő maga be pólálá ötet és barmok jászlába a szalma közibe fekteté.«

Lássuk most ugyaneznek a témának a Foliópostillában második megfogalmazását:

»Szól kedig ez Evangélium felötte igen nyomorult, igen nyavalyásagos, igen szegény, és csuda alázatos születéséről. Mondok főképen arról szól, mely nagy alázatosan, mely nagy szegényül, mely nagy nyomorultul, nem házba, hanem istállóba, és pedig más Istállójába, nem emberek, hanem barmok között, s szegén Leánzótul, nyomorult anyátul született volna ez világra, mondom embersége szerint az mi urunk Jézus Krisztus: mondok, az született így, akit a bölcs Angyalok azután idvezítőnek nevezének, Szabadítónak mondanak, kit az egész Szent Írás elálmélkodással, drága szókkal magasztal: nevezvén ötet sok helyen áldott Istennek, örök Istennek, Istennek egyetlen egy szülöttének, Királyoknak Királyának, uraknak urának, mennyei Királynak, csudálatosnak, Tanácsadónak, Erős Istennek, örök Atyának, Békesség fejedelmének, Immanuelnek, az az Isten mi velünk, és olynak, kinek hatalma volna Égen, Földön, Pokolban, minden látható és láthatatlan állatokon, kinek nevére meghajolna minden térd, és ki Istennek saját Fia, és természet szerint való örököse volna, ki álta teremtett, ma is éltet, tart, nevez mindeneket, ki szolgájává szerzette az angyalokat is, ki Istennek igéje, képe, fénye, dicsősége, bölcsessége volna, egyenlőképen imáandó és tisztelendő az Atyával, és az Szent Lélekkel, ki ez Istentül neveztetett volna mi bölcsességünkre, igazságunkra, megváltásunkra,

¹⁰ Széchenyi Könyvtár, fényképmásolat a pápai példány csonka előszaváról.

ki feltámasztana minden halottakat, és megítélne, némelyeket az örök kárhozatra, némelyeket az örök életre, mondok az kit az egész Szent Irás ily nagy drága és sok felségesképen magasztal nagy sok helyen, annak születéséről szól az mai Evangélium, és azt mondja meg: Ez mely igen nagy alázatosan, csuda elvetett nyomorult módra született ez világra, idegen földön, Betlehembe, más ember barmos istállójába, szegény, nyavalyás Leánzó-tul, szolgálók, szolgálók nélkül, meleg víz, lágy ruha nélkül, posztócskába és szalma közibe, az Jászolban betakarván Mária és Joseph.» (XXIII.)

Egyetlen, folióoldalnyi mondat! Ebben akarja közölni ugyanazt, amit az első kötetben néhány rövid, szép, érzékletes mondatban mondott el. Szinte képtelenség ezt a mondat-kolosszust — ami nem ritka kivétel a Foliópostillában — érthetően felolvasni, vagy elmondani. Egyetlen mondatban — egész teológia. Figyeljük meg, hogy a mondat végén a karácsony leírása azonos az első idézettel, de hiányzik a megelevenítés: első megfogalmazásban így hangzik:

»...posztócskával ő maga be pólálá őtet és a barmok jászlába a szalma közibe fekteté...«

A másodikban pedig:

»született...posztócskába és szalma közibe, az Jászolban *betakarván* Mária és Joseph...«
Szenvtelenebb megfogalmazás, inkább értekező próza jellegű.

Jellemző erre a mondatra az is, hogy bizonyos kifejezések vissza-visszatérnek, megadva a szükséges lüktetést a szövegnek:

»Szól kedig...arról szól...annak születéséről szól...«;

»Mondok főképen...mondom embersége szerint...mondok azkit az egész Szent Irás...«;

»Igen nyomorult, igen nyavalyaságos, igen szegény, és csuda alázatos... mely nagy alázatosan, mely nagy szegényül, mely nagy nyomorultul...«; »...mely igen nagy alázatosan...nyomorult módra...«;

»Nem emberek, hanem barmok között...nem házba, hanem istállóba...«;

Mint ahogyan Koltay-Kastner Jenő is rámutatott más vonatkozásban — a humanista Bornemiszaról írott tanulmányában — ettől a mondatától csak egy lépés Rimay prózája! Nem érthetünk ugyan egyet azzal a megállapítással, hogy ez a keresett hasonlatoknak Marini és követői által alkalmazott stílusa, de kétségtelen tény, hogy Bornemisza ugyanazt a mondanivalót kétszer is megfogalmazva, élete végén, tudatosan olvasmányprózára törekedve, olyan körmondatokban fejezte ki, melyek a nálunk Rimay révén ismert stílusra jellemzőek. Érdekes elgondolkozni azon, hogy Bornemisza tanítványa volt Balassi, Balassié viszont — Rimay...

Ennek a stílusnak Itália a szülőhazája, és bár valóban olyan jellegűek Bornemiszának ezek a mondatai, amelyet népszerűen gyakran »barokk«-nak neveznek, mégis inkább egy jóval korábbi itáliai folyamattal vethetjük egybe Bornemisza stílusát. Amikor az olasz próza Boccaccio — és kortársai — műveiben a Bornemiszánál megfigyelt folyamathoz hasonlóan elmondásra szánt szövegből olvasmányprózává kezdett válni¹¹, hasonló jelenségek figyelhetők meg. Boccacciora is jellemzőek a »hőmpölygő körmondatok«, mint Koltay-Kastner Jenő találóan mondja, a pontosvesszők, kettőspontok gyakori, ügyes használata; általában a mondatok egész felépítése, ritmusa, a népi ízű kiszólások. Filológiai egyezések (szövegegyezés) híján nem foglalkozhatunk ezzel bővebben, annyit azonban megállapíthatunk, hogy Bornemisza prózastílusa, mint az irodalmi tudatosodás egyik első megnyilatkozása, itáliai példákra emlékeztet, hogy az irodalmi, írói öntudat jelentkezése a stílusban az itáliai folyamat-hoz hasonlóan megy végbe.

Győződjünk meg most arról, hogy Bornemisza stílusának milyen kapcsolata van esetleges forrásainak stílusával. Vajon mindezek a megállapítások nem vonatkoznak-e inkább esetleg Bornemisza előtt feküdt latin vagy más idegennyelvű műre? Hiszen ebben a prédikáció-rendetegen lépten-nyomon olyan részletre bukkanunk, melyről könnyen felismerhető, hogy idegen forrás nyomán készült. Különösen az Ördögi Kisértésekben közölt anekdotákon látszik meg, hogy nem eredetiek.¹² Vajon fordítás, ügyes és tehetséges kompiláció enne csak Bornemisza hatalmas életműve? Vajon csak idő kérdése-e, hogy minden rész-

¹¹ Herczeg Gyula tanulmányában kifejtette Boccaccio prózájával kapcsolatban ezt a folyamatot.)

¹² Király György, György Lajos és legújabban Eckhardt Sándor az Ördögi Kisértések új kiadásának sajtó alatt lévő előszavában mutat ki forrásokat.

letéről kimutathassuk az eredetét? Hiszen ma is általánosan elterjedt az a nézet, amit legnépszerűbben Kerecsényi Dezső fogalmazott meg a Magyar Próza Könyve első kötetének előszavában: (12. l.)

»A magyar olvasmány fordítás-jellegén sem a reneszánsz, a humanizmus, sem a reformáció, ellenreformáció lényegesen nem változtatott. A latinság volt továbbra is a magyar próza főtáplálója.«

Az alábbiakban ki fog derülni, hogy Bornemisza stílus megcáfolja ezt a nézetet. *Nemcsak maga a magyar nyelv, de a XVI. századi magyar élet is eredeti élmény Bornemisza számára.* Hogy »korabeli, illetve előző német és latin postillairódalomnak vizsgálata közben bizonyos hatásokra lehetne találni,«¹³ amint azt már Schulek Tibor megállapította, kétségtelen. De az is kétségtelen, hogy egy esetleges hatás *csak témabeli*, nem pedig stílusbeli egyezéseket mutatna ki, tehát egy esetleges idegen szöveg pusztán ötletnél többet alig jelent Bornemisza számára.

Mi bizonyítja ezt az állítást? Bizonyítja például a Postillák III. kötetének ttttíj apján olvasható diadalmenet-leírás. Szemléletes, az író stílusának minden előnyét megcsillogtató leírása ez egy XVI. századbéli győztes sereg felvonulásának. Bátran mondhatjuk: filmszerű elevénységgel peregenek az olvasó előtt a képek: a lobogós kopjákat tartó vitézek jó magahányó lovakon, a foglyok, a zsákmány, az ágyúk...

»Régen szokás volt egynehány országban: hogy midőn az Hadnagy, az Fejedelem avagy az király ellenségét megverte: Azt a nagy győzedelmes fejedelmet nagy magas drága aranyozott és ékesített szekérre ültették az vitézek: és az urnak szekere mellett az ő megköötötetett ellenségit, azoknak megfogott hadnagyát láncozva vitték, felöltöztetvén őket szomorú ruhába. Tovább minden nyeretett zsákmányát, álguyit, puskáit, fegyverit, gazdag marháit, jó lovait az ellenségnek egy csoportba szép renddel helyeztetvén, min-dennek látásra mutogatva vitték. Az győzedelmes urnak kedig serege elől és hátul, jó magahányó lovakon, megkoszoruzva löbögött kopjájokkal, és kiterjesztett zászló-jokkal, nagy örömmel, az ő hadnagyok közből lévén, ékes szóval mendegéltek az ő lakozó városokba. Az város népe kedig megent sok ékes hősekkel, dobos leánzókkal, sippal, lanttal, pálmafáknak ágival, sok szép ékességökkel nagy örömlökben elejkebe jöttek, és nagy tisztességgel, és jó kedvvel fogadák, köszöntötték és áldották őket, és nagy vigan vendéglettek...«

Nézzük a forrásokat.

Maga a diadalmenet leírása annak szemléltetése hogy miképpen történik az egekben Krisztus mennybemenetele. Az ötletet a hatvannyolcadik zsoltár és Pál apostol egyik levele adták:

»... Mely prófétálásba szent Dávid király... seregbe röndöli a Kr. mennybemenésének győzedelmét, Kiről te megolvashatod mind az egész hatvannyolcadik psalmust.«

»Krisztusnak feltámadását és mennybemenését hasonlítja szent Pál az győzedelmes királynak és hadnagynak nagy tisztességes szekérben, sok néppel és nagy nyereséggel mendégelő magamutogató seregéhez.« (M. f.)

De honnan ismerte *részleteiben* ezt a régi szokást Bornemisza? A harmadik kötetben e leírás után nem találunk utalást erre vonatkozólag. A Foliópostillában viszont, ha ugyan- ehhez a vasárnaphoz lapozunk, bár a leírást nem ismétli Bornemisza, a következő lapszéli jegyzet hívja fel magára a figyelmet:

»Extat descriptis Triumphi apud Plutarchum in vita Pauli Aemilii.«

Tehát a témát, a diadalmenet leírását Plutarchosból ismeri. Ime az eredeti:¹⁴
»Harmad napon kora reggel először trombitások vonultak elő, kik nem a menetelésnél vagy díszfelvonulásnál szokásos dalt fújták, hanem azt, amellyel a rómaiak csatára indultak. Ezek utánvezettek százhusz hizott ökröt, bearanyozott szarvakkal, szalagokkal és füzérekkel ékesítve. Az ifjak, kik ezeket vezették, az áldozás céljából gazdagon kivarrt kötényt viseltek; utánuk fiuk haladtak, arany és ezüst áldozati edényekkel...«

Világos, hogy az »eredeti« nem más, mint *fantáziamegindító ötlet*, melyből saját, a maga korában és maga társadalmában szerzett élményei segítségével alakította ki a maga mondani-

¹³ Id. mű 316. l.

¹⁴ Fordította Kaskovics Kálmán, 1895. Plutarchos párhuzamos életrajzai. II. 71. l.

valóját. Bornemisza tehát *eredeti író*¹⁵ és éppúgy nem jutunk előre megértésében pusztán esetleges forrásokat keresve, mint ahogyan Shakespeare nagyságát sem forrásai és a mindenfelől kölcsönvett ötletek határozzák meg. Egyébként is éppen legjelentősebb részleteknek, mint ahogyan már rámutattunk, maga a biblia a forrása és pontosan az az érdekes, hogy hogyan és mivel bővíti ki a bibliában leírt eseményeket.

És mégis — ha alaposabban utánanézőnk, találhatunk Bornemiszánál csaknem szószentírti átvételeket is! Ezek azonban *nem idegen, hanem kortárs magyar írók szövegei!* Mégpedig mindig közvetlenül a maga korának *legaktuálisabb* vonatkozásával kapcsolatban teszi ezt Bornemisza. Leírja például a török pusztítás szörnyűségeit:

»En időmben is mind a Tatórok, mind a Törökök rabláskort csak Magyarországbani nagy szörnyűségeket cselekedtek, kik sok apró gyermeskéketis szablára hánytak, és hármásávalis az Ló hátára tarisznyába kötözték, kik egymáshoz verődvn, elbágyadtak, elfulladtak, éheztek, szomjuhoztak. Édesatyjukat, anyjokat látván, ételt, italt sírván kértek, de szüleiket Tatár ostorral, mint az barmot hajtották, agyok veleje, belek kiomlott, ha meg szállottak, lövérrrel, kacolatejjel itatták, és köztök sok ifjak, szüek, inasok, vének, menyecskék röttenetes kinokat és szeplőket szenvedtek. (FolP, LXXIIB)

Hatásos leírás. Bornemisza azonban nem járt török területen. Viszont olvasta — és ki is adta — Szegedi Kis István Siralmas Énekét. Ebben hiteles leírás van a török pusztításáról, Bornemisza fel is használta:¹⁶

»Jámbor vén népeket ők tisztelni nem tudják
Az csecsemőket is egy szálnyira nem szánják
Rettenetességgel, nagy kegyetlenséggel
Őket szablára hányják.«

»... Sok gyermekágybéli asszonyi állapot
Az lóhátra felvonnak.«

»... Gyenge szép szüeket rontanak és vesztenek
Nagy sok ezer szüet ők megszőplősitenek.«

»Mint egy sereg csordát, az tatár ostorral
Elöttök hajdogálják.«

»Éhségek miatta mind elszakadozának
A szomjuság miatt nagy sokan meghalának
Az vad lovak hátán nagy sok gyenge szüek
halálra bágyadának.«

»Nagy sírván anyjoknak az gyermekek kiáltnak:
»Adnál vizet innom, édes anyám!« ezt mondják:

Ó édes anyjoknak csaknem hasad szüek,
Hogy csak ezt sem adhatják.«

»Nagy undok étellel szegény rabokat tartják,
Az lóhúst fővetlen őeleikbe hányják.

Az csikók vérével, káccolák tejével
Szegényeket itatják.«

»Még nem keserednek a kised gyermeken.
Kettősével őket ültetik az nyeregben

Az ártatlanoknak csak sírni sem hadnak
Fejek összeverésén.«

¹⁵ Hogy mennyire »eredeti író«, azt már Elektrájában is megmutatta. Keresünk, kutatunk egy esetleges változott latin szöveget, mintha abból és nem egy hü latin fordításból ismerte volna meg témáját. Pedig ha Devesceri Gábor fordításában (Sophoklész drámái, 1950.) megnézzük az eredetit és összehasonlíttuk Bornemiszával, kiderül pompás stilisztikai teljesítmény és az, hogy lényegét tekintve egyezik a görög témával. (III. felvonás, 2. jelenet.)

Érckürt szavára szökkentek futásra és
Lovát biztatva, gyeplőt rázva, mindegyik
Előre tört; a pálya megtelt gördülő
Szekeük kerékzajával, fölfelé röpült
A por; mind egy csomóba csörtet, ostarót
Egy sem kéméli, vágyik hátrahagyni mind
A társa tengelyét és tomboló lovát,
S a versenyző vitézek vállát s a kerék
Küllőit a lovak tajtékja lepte be.

Szépen írja Waldapfel Imre — bár ő időmértékes lejtés tudatos visszaadására is gondol — hogy »Bornemisza nyelvi bravúrja bármely fejlett irodalmi nyelv boldog birtokosának sem válna szegényére« (Nyugat, 1931. I. 124.)

¹⁶ Régi Magyar Költők Tára 5. kötet, 8. I.

Mihent trombita zendüle, egyszermind megsújták az lovakat, mint a szél, úgy mentek, az por csaknem az eget ütötte, kiáltás, sikoltás volt nagy. Az kocsik peregetek, csikorgottak, törtek erősen. Serinykedtek az vitézek elöl egymást haladni, ő is bizony válsztig gyorsolkodott, az kocsin is ugyan igen emberkedett...

letéről kimutathassuk az eredetét? Hiszen ma is általánosan elterjedt az a nézet, amit legnépszerűbben Kerecsényi Dezső fogalmazott meg a Magyar Próza Könyve első kötetének előszavában: (12. l.)

»A magyar olvasmány fordítás-jellegén sem a reneszánsz, a humanizmus, sem a reformáció, ellenreformáció lényegesen nem változtatott. A latinság volt továbbra is a magyar próza főtáplálója.«

Az alábbiakban ki fog derülni, hogy Bornemisza stílusa megcáfolja ezt a nézetet. *Nemcsak maga a magyar nyelv, de a XVI. századi magyar élet is eredeti élmény Bornemisza számára.* Hogy »korabeli, illetve előző német és latin postillairadalomnak vizsgálata közben bizonyos hatásokra lehetne találni«,¹³ amint azt már Schulek Tibor megállapította, kétségtelen. De az is kétségtelen, hogy egy esetleges hatás *csak témabeli*, nem pedig stílusbeli egyezéseket mutatna ki, tehát egy esetleges idegen szöveg pusztá ötletnél többet alig jelent Bornemisza számára.

Mi bizonyítja ezt az állítást? Bizonyítja például a Postillák III. kötetének ttttíj apján olvasható diadalmenet-leírás. Szemléletes, az író stílusának minden előnyét megcsillogtató leírása ez egy XVI. századbeli győztes sereg felvonulásának. Bátran mondhatjuk: filmszerű éleveséggel peregnék az olvasó előtt a képek: a lobogós kopjákat tartó vitézek jó magahányó lovakon, a foglyok, a zsákmány, az ágyúk...

»Régen szokás volt egynéhány országban: hogy midőn az Hadnagy, az Fejedelem avagy az király ellenségét megverte: Azt a nagy győzedelmes fejedelmet nagy magas drága aranyozott és ékesített szekérre ültették az vitézek: és az urnak szekere mellett az ő megköötöttett ellenségét, azoknak megfogatott hadnagyátláncozva vitték, felöltöztetvén őket szomorú ruhába. Tovább minden nyeretett zsákmányát, álgyuait, puskáit, fegyverit, gazdag marháit, jó lovait az ellenségnek egy csoportba szép renddel helyeztetvén, mindennek látásra mutogatva vitték. Az győzedelmes urnak kedig serege elől és hátul, jó magahányó lovakon, megkoszoruzva lobogtató kopjájokkal, és kiterjesztett zászló-jokkal, nagy örömmel, az ő hadnagyok közből lévén, ékes szóval mendegéltek az ő lakozó városokba. Az város népe kedig megent sok ékes hősekkel, dobos leánzókkal, sippal, lanttal, pálmafáknak ágival, sok szép ékességökkel nagy örömben elejekbe jöttek, és nagy tisztességgel, és jó kedvvel fogadák, köszöntötték és áldották őket, és nagy vigan vendéglettek...«

Nézzük a forrásokat.

Maga a diadalmenet leírása annak szemléltetése hogy miképpen történik az egekben Krisztus mennybemenetele. Az ötletet a hatvannyolcadik zsoltsár és Pál apostol egyik levele adták:

»...Mely prófétálásba szent Dávid király...seregbe röndöli a Kr. mennybemenésének győzedelmét, Kiről te megolvashatod mind az egész hatvannyolcadik psalmust.«

»Krisztusnak feltámadását és mennybemenését hasonlítja szent Pál az győzedelmes királynak és hadnagynak nagy tisztességes szekérben, sok néppel és nagy nyereséggel mendegélő magamutogató seregéhez.« (M. f.)

De honnan ismerte *részleteiben* ezt a régi szokást Bornemisza? A harmadik kötetben e leírás után nem találunk utalást erre vonatkozólag. A Foliópostillában viszont, ha ugyan-ehhez a vasárnaphoz lapozunk, bár a leírást nem ismétli Bornemisza, a következő lapszéli jegyzet hívja fel magára a figyelmet:

»Extat descriptis Triumphi apud Plutarchum in vita Pauli Aemilii.«

Tehát a témát, a diadalmenet leírását Plutarchosból ismeri. Ime az eredeti: ¹⁴

»Harmad napon kora reggel először trombitások vonultak elő, kik nem a menetelésnél vagy díszfelvonulásnál szokásos dalt fújták, hanem azt, amellyel a rómaiak csatára indultak. Ezek utánjvezettek százhusz hizott ökröt, bearanyozott szarvakkal, szalagokkal és füzérekkel ékesítve. Az ifjak, kik ezeket vezették, az áldozás céljából gazdagon kivarrt kötényt viseltek; utánuk fiuk haladtak, arany és ezüst áldozati edényekkel...«

Világos, hogy az »eredeti« nem más, mint *fantáziamegindító ötlet*, melyből saját, a maga korában és maga társadalmában szerzett élményei segítségével alakította ki a maga mondani-

¹³ Id. mű 316. l.

¹⁴ Fordította Kaskovics Kálmán, 1895. Plutarchos párhuzamos életrajzi. II. 71. l.

valóját. Bornemisza tehát *eredeti író*¹⁵ és éppúgy nem jutunk előre megértésében pusztán esetleges forrásokat keresve, mint ahogyan Shakespeare nagyságát sem forrásai és a mindenfelől kölcsönvett ötletek határozzák meg. Egyébként is éppen legjelentősebb részleteknek, mint ahogyan már rámutattunk, maga a biblia a forrása és pontosan az az érdekes, hogy hogyan és mivel bővíti ki a bibliában leírt eseményeket.

És mégis — ha alaposabban utánanézőnk, találhatunk Bornemiszánál csaknem szószentírti átvételeket is! Ezek azonban *nem idegen, hanem kortárs magyar írók szövegei!* Mégpedig mindig közvetlenül a maga korának *legaktuálisabb* vonatkozásával kapcsolatban teszi ezt Bornemisza. Leírja például a török pusztítás szörnyűségeit:

»En időmben is mind a Tatórok, mind a Törökök rabláskort csak Magyarországbani nagy szörnyűségeket cselekedtek, kik sok apró gyermeskékétis szablára hánytak, és hármásával is a Ló hátára tarisznyába kötözték, kik egymáshoz verődven, elbágyadtak, elfulladtak, éheztek, szomjuhoztak. Édesatyjukat, anyjokat látván, ételt, italt sírván kértek, de szüleiket Tatár ostonnal, mint az barmot hajtották, agyok veleje, belek kiomlott, ha meg szállottak, lövérrrel, kacolatejjel itatták, és köztök sok ifjak, szüzek, inasok, vénék, menyecskék röttenetes kinokat és szeplőket szenvedtek. (FolP, LXXIIB)

Hatásos leírás. Bornemisza azonban nem járt török területen. Viszont olvasta — és ki is adta — Szegedi Kis István Siralmas Énekét. Ebben hiteles leírás van a török pusztításáról, Bornemisza fel is használta:¹⁶

»Jámbor vén népeket ők tisztelni nem tudják
Az csecsemőket is egy szálnyira nem szánják
Rettenetességgel, nagy kegyetlenséggel
Őket szablára hányják.«

»... Sok gyermekágybéli asszonyi állapot
Az lóhátra felvonnak.«

»... Gyenge szép szüzeket rontanak és vesztenek
Nagy sok ezer szüzet ők megszőplősitenek.«

»Mint egy sereg csordát, az tatár ostonnal
Előttök hajdogálják.«

»Éhségek miatta mind elszakadozának
A szomjuság miatt nagy sokan meghalának
Az vad lovak hátán nagy sok gyenge szüzek
halálra bágyadának.«

»Nagy sírván anyjoknak az gyermekek kiáltnak:
»Adnál vizet innom, édes anyám!« ezt mondják:
Ó édes anyjoknak csaknem hasad szívek,
Hogy csak ezt sem adhatják.«

»Nagy undok étellel szegény rabokat tartják,
Az lóhúst fővetlen őeleikbe hányják.
Az csikók vérével, káccolák tejével
Szegényeket itatják.«

»Még nem keserednek a kiseded gyermeken.
Kettősével őket ültetik az nyeregben
Az ártatlanoknak csak sírni sem hadnak
Fejek összeverésén.«

¹⁵ Hogy mennyire »eredeti író«, azt már Elektrájában is megmutatta. Keresünk, kutatunk egy esetleges változott latin szöveget, mintha abból és nem egy hű latin fordításból ismerte volna meg témáját. Pedig ha Devescéri Gábor fordításában (Sophoklész drámái, 1950.) megnézzük az eredetit és összehasonlítjuk Bornemiszával, kiderül pompás stilisztikai teljesítménye és az, hogy lényegét tekintve egyezik a görög témával. (III. felvonás, 2. jelenet.)

Érckürt szavára szökkentek futásra és
Lovát biztatva, gyeplőt rázva, mindegyik
Előre tört; a pálya megtelt gördülő
Szekekrük kerékzajával, fölfelé röpült
A por; mind egy csomóba cörtet, ostonát
Egy sem kéméli, vágyik hátrahagyni mind
A társa tengelyét és tomboló lovát,
S a versenyző vitézek vállalt s a kerék
Küllőit a lovak tajtékja lepte be.

Szépen írja Waldapfel Imre — bár ő időmértékes lejtés tudatos visszaadására is gondol — hogy »Bornemisza nyelvi bravúrja bármely fejlett irodalmi nyelv boldog birtokosának sem válna szegényére« (Nyugat, 1931. I. 124.)

¹⁶ Régi Magyar Költők Tára 5. kötet, 8. I.

Mihent trombita zendüle, egyszermind megsújták az lovakat, mint a szél, úgy mentek, az por csaknem az eget ütötte, kiáltás, sikoltás volt nagy. Az kocsik peregetek, csikorgottak, törtek erősen. Serinykedtek az vitézek elől egymást haladni, ő is bizony válszigtig gyorsolkodott, az kocsin is ugyan igen emberkedett...

Ha meggondoljuk, hogy ilyen kétségtelen egyezés nem egyedülálló kuriózum, hanem máskor is előfordul, szép és meggyőző bizonyítékot találunk a XVI. századi eleven magyar irodalmi életre és arra vonatkozólag, hogy mennyire nem csak »a latinság volt e kor prózájának főtáplálója«. Miért kellett volna Bornemiszanak latin munkából ihletet kölcsönöznie a fősvénység ostromzásához, mikor megírta azt előtte már Szkhárosi Horvát András is, kinek műveit Bornemisza jól ismerte, felhasználta és aki — mint más helyen erre rámutattam¹⁷ — hatott is stílusára? Horváth János viszont a »Siralmas énnéköm« refrénje és Tinódi két sora között lát kapcsolatot¹⁸. Ideje, hogy felismerjük és méltassuk a XVI. századi magyar irodalmi élet¹⁹ jelentőségét. Különösen Bornemisza élt ez irodalmi élet kellős közepében: Huszár Gál segédként talán éppen ő korrigálta az »Igaz papság tükörét«, de minden bizonnyal más műveket; mint naptárkiadó és nyomdatulajdonos hivatásszerűen is kellett, hogy foglalkozzék a korabeli magyar irodalommal, mégpedig feltétlenül kritikával, hiszen az élete vége felé kiadott »Énekek három rendbe« című kötetéhez szelekcióra volt szükség; Balassi Bálint első szárnypróbálgatásait ő irányítja; énekszerzőkről, lantosokról tud; kiadja Heltai Evangélium-fordításait és felhasználja azokat — és így tovább.

Bornemisza tehát elszakadt már a klasszikus írásbeliség nyűgöt jelentő hagyományaitól és új utakra tért, azokra az utakra, melyek az új magyar széppróza születéséhez vezettek.

Ha tehát Bornemisza helyét keressük régi magyar prózánk nagyjai között, mind időrendben, mind pedig jelentőség tekintetében Heltai és Telegdi mellé kell állítanunk, szem előtt tartva azonban, hogy több vonatkozásban náluk is előbbre mutat.

Miben különbözik Bornemisza stílusa e kortársainak stílusától?

Telegdi stílusa csiszolt, világos, rendkívül szabatosan megfogalmazott, tiszta, szép magyar nyelv; ez a próza valóban a *klasszikusok hatását mutató, humanista próza*. Kevés kivétellel mentes azonban őszinte emberi megnyilatkozásoktól és Bornemisza lendületétől. Telegdi nem lenyűgöző írói ihletől, alkotói élménytől elragadva ír, hanem a tudós egyházi férfi józan megfontolásából: van működési területen népszerű postillája az ellenfélnek? Ír ő is. A tanulatlan falusi néphez és alsópapsághoz szól? Ahhoz ír ő is. Népszerű Bornemisza könyveinek külső formája és beosztása? Átveszi azt is.

Nincsenek tehát Telegdi értékes és szép magyar stílusában olyan sajátosságok, melyek bennünket éppen Bornemiszával kapcsolatban érdekelnének.

Annál érdekesebb azonban Bornemisza stílusát Heltaiével összehasonlítani.

Mivel Heltai prózai stílusának beható ismertetése most nem feladatom, e két, jelentőségében egyformán nagy író stílusának azokat a jegyeit mutatom csak be, melyek a kettő közötti különbséget — és egyszersmind a magyar próza fejlődésének kétféle útját — világítják meg.

Heltai nem kevésbé hatalmas arányú életművéből a Krónikát választom összehasonlító alapul. Azért a Krónikát, mert ebben, ha más úton-módon is, de ugyanahhoz a célhoz ér el Heltai, mint Bornemisza a prédikációkban. Vagyis a Krónikának szintén igen rugalmas műfaji korlátai hasonlóak a prédikációkéhoz. Ebben a korban prédikációba és krónikába minden befér. Ezt mindketten jól tudták és éltek is az alkalommal. Heltai is felhasználta Krónikáját írói ambíciói szabadabb megvalósítására éppúgy, mint Bornemisza a prédikációkat. Lássuk, hogyan?

Zsigmond és az apuliai király, a bukott trónkövetelő a sikertelen kísérlet után ilyen szívélyes hangú levelet váltanak egymással:

»Nincs kedvesb dolgok a magyaroknak, mint hogy sok új királyok légyen. Akkoron vagyon önökik nagyobb vigasságok, mikoron egybe-vezést szereshetnek a királyok között.«²⁰

Egy török betöréssel kapcsolatban, mikor az urak nem törődtek a védelem megszervezésével, ezt írja, nem titkolható kárörömmel:

»És mikoron az urak megették volna immáron a bélest Budán az menyeközébe, visszatérvén megtalálták a puszta helyeket hazájokban.«

Mátyás király olyan uralkodó volt, aki »nem terem minden borkorban«.

A királyné-feleségek valami borzasztó befolyással voltak felséges férjeikre, István király egyéniségével például nem tartja összegegyeztetetőknek, hogy Vazult megvakíttatta, azért két Gizellát vetet el Istvánnal!

Ugyanez a motiváció mint amilyent Bornemiszával pl. a Kánai Menyegző leírásánál figyelhetünk meg.

A második Gizella.

¹⁷ Nemeskürty id. mű.

¹⁸ Horváth János: »A reformáció jegyében«. Akadémiai Kiadó 1953.

¹⁹ A XVI. századi magyar irodalmi életéről Bisztray Gyula egyetemi előadásai az eddigi eredményeket összefoglalva tájékoztattak. Kiadva érdemleges méltatás és elemzés nincs erről a kérdésről.

²⁰ Varjas Béla 1944-ben sajtó alá rendezett Krónika-kiadásából idézek.

»Kevély és haragos asszonyi állat, kinek csak ez világi dolgok kellenek vala« — ő buzdtja Istvánt a megvakíttatásra. Maga István király tanácsolja Vazul fiainak, hogy meneküljenek külföldre, mert ő már tehetetlen, beteg ember, nem tud parancsolni vérszomjas feleségének. Ottokár cseh király fél a morvamezei csata előtt és csak felesége gúnyolódására ütközik meg mégis; sőt Mátyás királyunk

»Igen kegyelmes és szelíd erkölcsű vala mindaddig, méglen Beatrix királyné asszony hozzá nem jöve.«

Tovább is folytathatnánk, de ez most nem célunk. A lényeg világos: A Krónika Heltai számára maga volt a megíratlan regény, novella és széphistória máshol ki nem élhető lehetősége. Heltai is felhasználta Krónikáját találó társadalomkritikájának megfogalmazására; ő is a felfedező gyönyörűségével ír magyarul. De mi a különbség? Az, hogy ami Bornemisznál drámaian sűrített, komoly és izzóan lelkesült stílusban jelenik meg előttünk, azt Heltai finom gúnyval, bő anekdotázó kedvvel *meséli el*. Heltai stílusának ez az anekdotikus volta véleményünk szerint a legmegfoghatóbb, bár semmiesetre sem egyetlen különbség. Ahol Bornemisza drámái helyzeteket teremt, ott Heltai — ellenállhatatlanul ez a hasonlat kínálkozik — mikszáthi humorral ábrázol.

Igy indul el egymással párhuzamosan szépprózánk fejlődésének két, a legújabb korig jellemző iránya.

*

Ezzel a tanulmánnyal azt is igazolni szándékoztam, hogy régi magyar irodalmunk értékes alkotásainak stílusselemezése hasznos vállalkozás, mert részben feltárja a lappangó értékeket, részben pedig hozzásegít olyan társadalmi vonatkozások felismeréséhez, melyek pusztán életrajzi adatokra támaszkodva homályban maradnának. Irodalomtörténetünk és irodalmi életünk csak gazdagodnék, ha e nagy XVI. századi írók stílusát behatóbban tanulmányoznánk.

Bornemisza látszólag ellentmondásos egyénisége is így oldódott fel egy fokozatosan fejlődő, elveihez halálig hű egyéniséggé, aki a humanizmustól a reformáción keresztül eljut a társadalmi állapotok harcok kritikájáig és aki a magyar szépprózai elbeszélés bölcsőjének egyik ringatója volt.

Talán sikerült ebben a dolgozatban újabb emléket állítani a nép nyelvén, a népért dolgozó és a nép mellé állása miatt elfelejtett Bornemiszaéknak; talán valóban meg fogja termékenyíteni irodalmunkat színes, ízes magyar stílusa, mint ahogyan Móricz Zsigmond remélte; talán végérvényesen bebizonyult az, amit kortársai, ha gúnyolódva is, de oly igazat szólva kifejeztek:

»Csupán a nép közül volt egy vagy másik vele.«

Balassi Bálint katonai méltatása nem könnyű feladat. A hadtörténet kutatója nehezen tudja megtalálni azt a helyet, ami vitézi költészetünk eme legnagyobb alakját katonai szempontból megilleti. A kérdés megoldását három körülmény nehezíti. Elsősorban Balassi haditetteit, katonai érdemeit nem ismerjük olyan részletességgel, hogy ennek alapján megnyugtató módon ítélhessünk katonai értékéről. Másodsorban: nincs összefüggő, lélektani módszerek alapján kidolgozott katonai értékelési rendszerünk. A jó katona kritériuma más és más, aszerint, hogy hadvezérről, csapattisztról vagy egyszerű közkatonáról beszélünk. Koronként is változott a jó katona ideálja. A magyar hadtörténetírás még nem dolgozta fel azt az igen lényeges kérdést, hogy egyes korokban milyen követelmények alapján minősítették a katonákat, milyen tulajdonságok kellettek ahhoz, hogy valaki érvényesülhessen a hadipályán. Az irodalomtörténet művelője a költő Balassit versei után nagyjából kiforrott és elfogadott értékelési rend alapján értékelheti, a hadtörténész azonban nem ismeri megfelelő részletességgel a katona Balassi »művét«, és nem áll rendelkezésére kidolgozott értékelési rendszer sem. Ebből adódik azután a harmadik nehézség — és egyben feladatunk különlegessége, hogy versek alapján kell katonai méltatást írunk. Ismételjük: *versek alapján*. Mi ugyanis nem értünk egyet Takáts Sándorral, aki Balassi jellemének megértéséhez elsősorban leveleit akarta alapul venni.¹ Szerintünk a katona Balassi jellemének megrajzolásánál elsősorban verseire kell támaszkodni, leveleit és egyéb életrajzi adatait pusztán kiegészítő eszköznek lehet tekinteni a feladat megoldásához. A probléma irodalomtörténeti: mennyiben tarthatjuk igaznak a költő lírai vallomásait? Helyes-e Takáts felfogása, aki Balassi egyik legszebb költeményét, a hazafias érzés olyan gyönyörű megnyilatkozását is, mint az »O én édes hazám, te szép Magyarország« kezdetű versét, melyben búcsút vesz hazájától, sem tartja őszinte vallomásnak.² És a költő kétségbeesését, életének egyik legsötétebb szakaszában azért nem hiszi el, mivel akkor a bécsi utcalányokkal mulatgat.³ Szerintünk Takáts túlságosan leegyszerűsítette a kérdést: nem lehet kettő választani, külön szemlélni Balassi életét és alkotásait, egy ugyanazon személyiség megnyilvánulása mind a kettő. Értékelésében költészetét kell alapul venni.⁴ Ami Balassi életében, személyiségében lényeges, az, verseiben található. Botránnyai, kalandjai csak esetlegességek. Ezért tanulmányunkban Balassit *katonailag* elsősorban versei alapján fogjuk értékelni. Ezt annál is inkább jogosultabbnak tartjuk, mivel vitézi költészete teljes egészében katonai élmény kifejezése. Eckhardt Sándor szavai szerint: »Élet és költészet talán sohasem forrott össze oly tökéletesen, mint Balassi Bálint vitézi énekeiben. Egész életének célja, gyönyörűsége, legtisztább része volt a végbeli vitézkedés, a pogány elleni harc.«⁵

¹ »Balassi Bálint jellemét nem versei, hanem bizalmas levelei adják megértenünk.« Takáts Sándor: *Régi idők, régi emberek*. 2. kiad. Bp. é. n. 132. l.

² »A költő — mondják életiról — erre bánatában bujdosásra adta fejét. S megható színekkel festik a lelkiileg megtört és kétségbeesett Balassa kínjait... Megvizsgáljuk az olvasót, hogy ezt a mardosó kint Balassa nem érezte.« *Id. mű*: 147. l.

³ »Bécsbe jön, hol a királynak felajánlja kardját... Balassa Bálint még hadnagyságra való szert sem kapott. Nem kellett az ő szolgálat! A visszautasítás bánatának bántó, de azért Balassa nagy kínban nincsen miatta. Vidám természeté hamar elnyomja pillanatnyi keserűségét. Mulat és szaladgál a bécsi leányok után.« *Id. mű*: 149—150. l.

⁴ A kérdést végérvényesen tisztázta Eckhardt Sándor: »Bár minden rávonatkozó okmány, vagy tőle származó irat az ő kivételesen érdekes, izgatott vagy zseniális egyéniségét tükrözi, jobbik énjét, lelkiének szebb, mélyebb tartalmát költészetébe tette bele.« *Ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 216. l.

⁵ Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. 1940.

A XVI. század hadtörténelmi valósága. A végvári háború

A török hódítás Európát hadtörténetének egyik legnagyobb válságában érte. A nehéz páncélba öltözött feudális lovagi seregeket a harcmezőn felváltja a gyalogság. A gyalogság diadalmas előnyomulásának okai: a városi polgárság kifejlődése, a löfegyverek elterjedése és gyalogos tömegek zárt harcrendjének fölénye az individuálisan harcoló lovagok felett. Ez az átalakulás nem máról-holnapra történik. Mikor a páncélos lovagi seregek ideje már lejárt, s gyakorlatban és elméletben is bebizonyosodott, hogy a gyalogságé a döntő szó, hiányzott még az a szervezet, mely a gyalogságban rejlő összes lehetőséget életre hívhatta volna. Ez a szervezet az állandó hadsereg. Az állandó hadsereg fenntartása azonban az alapjában véve még feudális berendezésű, decentralizált, vagy a centralizáció felé csak tapogatózva lépkedő államok számára pénzügyi, adminisztrációs és politikai okok miatt nem lehetséges.

Mint átmeneti megoldás jelentkezik a zsoldosság. Nélkülük a hadviselés elképzelhetetlen, de velük igen körülményes. Drágák, zabolátlanok, megbízhatatlanok. A hadvezetés kénytelen alkalmazkodni hozzájuk és a háború alapvető elve: az ellenség megsemmisítése nem érvényesíthető velük. Mivel a zsoldos hadsereg drága, a hadivállalkozó, a condottieri nem szívesen kockáztat döntő ütközetet, de ha mégis rászánja magát, nem biztos, hogy a zsoldosok is akarnak harcolni. Viszont, ha a döntő akció pillanatnyilag nem indítható meg, kérdés, hogy egyáltalán lesz-e alkalom rá, mivel huzamosabb ideig egyik állam sem bírja fizetni zsoldosait, és széteszlanak. Végül pedig a zsoldos csak kardjával szolgál, meggyőződése nincs. Számára alapjában véve közömbös az a cél, amiért a háborút vívják. A nyugati országok nehézkes, érzékeny, ideológiailag közömbös hadseregeivel szemben a török a kor legfélelmetesebb harci apparátusával rendelkezik. A hadsereg maga, a janicsár gyalogság és a szpáhi lovasság lényegében állandó hadsereg. Kitűnő janicsár gyalogsága révén képes a gyalogsági tömegharc előnyeinek kifejtésére. Ugyanakkor a könnyű lovasság alkalmazásával tág teret biztosít a hadművészet legfontosabb elemének: a gyorsaságnak és mozgékony-ságnak. Tehát harcmodora egyesíti a szervezettséget és a gyorsaságot. Technikailag újat nem hoz, de a nyugati találmányokat és eljárásokat ügyesen alkalmazza. Végül pedig népének vallási fanatizmusa állandó hajtóerőt jelent, motorja a hadseregnek, állandó terjeszkedést parancsol.

Nyugat, elsősorban a Habsburg birodalom, tehetetlen a hódítóval szemben: itt erősen összpontosított államszervezet, ott feudális szervezetlenség, itt a hadvezér kezében engedelmis, hajlékony harci apparátus, ott nehezen összegyűjthető és könnyen feloszló, egyoldalú taktikára kiképzett hadsereg, itt fanatizált tömegek, ott ideológiailag közömbös zsoldosok. A mérleg annyira kedvezőtlen a Nyugat szempontjából, hogy úgy tűnik fel, mintha a törököt visszazorítani soha nem is lehetne. Azonban a török hadseregek is megvannak a maga korlátai. A hadsereg tulajdonképpen hadibázisa maga Törökország. Az elfoglalt területek katonai ellenőrzésére és védelmére aránylag csekély számú őrségek maradnak vissza. A hódító hadsereg és annak magja, a janicsárság és a szpáhi lovasság zöme minden hadjárat után visszatér Konstantinápolyba és Drinápolyba. Innen indul el azután újra következő hódító hadjáratára. Ezeknek a hadjáratoknak az ideje azonban a török emberanyag és lóanyag jelentős részének sajátosságai miatt, mely a téli hadviselést nem bírja, igen korlátolt: a tél beállta előtt vissza kell térniök hazájukba. Így a hadjáratok lebonyolítására alig marad néhány hónap. A kutatások egyre inkább azt mutatják, hogy a török hódítás megállt, mert a török állami, társadalmi és katonai szervezet elérte teljesítőképességének határát.

A török terjeszkedésnek tehát szükségképpen Magyarországon kellett lefekeződnie, majd véglegesen megállania. És ez a megtorpanás történelmileg és hadtörténelmileg olyan helyzetet idézett elő, mely a magyar fejlődés különlegességét másfél századra meghatározta. Az ország nem süllyedt el teljes egészében a török hódítás árjában, mint a Balkán félsziget államai. Megmaradt részei: — Erdély és a királyi Magyarország — morális bázisai lesznek az ellenállásnak.

A kényszerűség és a józan felismerés is azt diktálta, hogy a magyarság a Habsburg birodalomra támaszkodva vívja meg harcát. A XVI. században, a nagy csalódások előtt, a Habsburg segítség még reális lehetőségnek, sőt egyetlen lehetőségnek látszott. A katonai helyzetből eredő kényszerűség okozta, hogy a magyar állam pénzügyi és katonai vezetése átsiklik a Habsburgok kezébe. Történelmünk nagy tragédiája, elvérzésünk és hadtörténelmi fejlődésünk különlegessége ebből a tényből ered. Az ország egész területe határterületté válik. A harc itt folyik, de Bécsből irányítják.

A harc szintere a végvári vonal. A végvárak feladata nem a török hatalom nagyobb támadásait feltartóztatni, mert erre sem őrségeik számánál, sem felszerelésüknél fogva nem alkalmasak. A végvári vonal feladata gyakorlatilag az volt, hogy az egyes hadjáratokat elválasztó időközben megakadályozzák a török portyázásokat. A végvári vonal a török hódítás határán kifejlesztett hálózhoz volt hasonlítható, mely erősebb nyomást feltartani nem volt

képes, szervezeténél fogva azonban bármelyik részén gyakorolt nyomásra — bizonyos határon belül — összességében azonnal reagált. Egy végvár megtámadtása, vagy közelében a török megjelenése jel volt a többi végvár számára a segítségre: a várakban lévő huszárság nyeregbe szállt és szélesebb nyargalással indult a szomszéd segítségére. Ugyanakkor a védelemhez tartozott az is, hogy kisebb-nagyobb beütésekkel, portyázásokkal nyugtalanítsák, pengécskék a törököt, és helyzetét, szándékait kikémleljék. Tehát a végvárak őrségei állandóan harcban voltak és a védelem távolról sem abban állt, hogy behúzódnak a várak falai mögé, hanem életük nagy részét a várakon kívül, portyázásban töltötték. A portyázás a vitézek ellátása miatt is szükséges volt. A végvárak ellátását a hozzájuk tartozó várbirtokok, vagy hozzájuk utalt kincstári birtokok és a haditanács által kiutalt pénzek szolgáltatták. A várbirtokokról befolyó jövedelem behajtása a török miatt nem egyszer csak katonai biztosítás mellett történhetett és szabályszerű harcokkal járt. Legtöbbször azonban a birtok jövedelme nem volt elegendő a vár eltartására, a haditanács által előírányzott összeg pedig szinte soha nem érkezett meg rendes időben és a kellő mennyiségben. Így a végvárak őrségei, hogy éhen ne haljanak, rá voltak utalva a zsákmányszerzésre. Beütöttek török területre, kifosztották a falvakat, elragadták a vásárosok árúit, zsákmányul elvették a török adószedők pénzét és főtisztek vagyonát. Mind ehhez sajátoságok harcmódra és különleges csapatokra volt szükség. A harcmód lényege a váratlan gyors rajtaütés volt. A gyanútlanul menetelő ellenében lesből rajtaütni, vagy egyenesen lesre csalni, ezernyi csellel félrevezetni, megtéveszteni — ez volt a cél. A harcot a terephez való alkalmazkodás, a táj jellegének megfelelő magatartása határozta meg: a nyílt mező a lovasszatának kedvez, a cserjés, erdőfoltokkal tarkított vidék a lesvetésnek, a hegyvidék a gyalogság területe. Erős test, jó lovaglói készség, kitartó gyalogság, a kard és kopja mesteri kezelése, edzettség az időjárás viszonyaitól való függetlenség, fáradtság és éhség bírása, lassú túrés és villámgyors cselekvés, megfontolt, okos tervezés és gyors, kíméletlen végrehajtás — alapkövetelmények ebben a harcmódban. A magyar hadtörténelmi fejlődés a végvári harcok által eltér a nyugatitól: Nyugat a zárt, rendezett tömegek, főleg gyalogsági tömegek harcászata felé halad, a magyar fejlődés a portyázó harc, a laza, szétszórtan működő, kis egységek gyors és meglepetésszerű akciói felé.

Ennek a portyázó harcmódnak eszköze a magyar huszár és hajdú. Könnyű lovasság és könnyű gyalogság, szemben a Nyugat nehéz gyalogságával és vértés lovasságával. Egyik sem csatadöntő fegyvernem, de a török elleni harcban nélkülözhetetlenek. Ez a két végvári fegyvernem a magyar hadtörténelmi valóság a XVI. században. A gyalogsági harcnak nincs méltó énekese, a huszárok költője: Balassi Bálint. Költészetében fejeződik ki a végvári harcok politikai tartalma. A török elleni harc szabadságharc, a nemzet összes erőit, de elsősorban lelki tartalékait igénybe vevő harc. Ez a harc elképzelhetetlen öntevékenység és a harc céljának átélése nélkül. A zsoldos érdeke csak a zsold kifizetése — a végvári vitéz érdekei egzisztenciálisak: önmagáért, családjáért, nemzetének fennmaradásáért harcol.

A XVI. század magyar hadtörténelmi valóságát nemcsak a harcmód és a szervezeti forma, hanem mindenekelőtt a lelki tartalom határozza meg. Olyan lelki tartalom, mely egy sajátos morális, kulturális és tevékenységbeli magatartást eredményez — a magyar vitézi erkölcsöt. Sajátos magyar életstílus alakul ki a végbeli harcok során. Az emberi magatartás formálóját az élet minden területén a vitézi erkölcs.

Tanulmányunk célja kimutatni: hogyan helyezkedik el Balassi Bálint a XVI. század hadtörténelmi valóságában, milyen mértékben reprezentálja a kor magyar katonáját és életében mennyire volt mozgató, meghatározó erő a kor emberének magatartását formáló vitézi ethos?

A huszártiszt

Balassi vitézi költészetében teljes az élmény és kifejezés összhangja. Vitézi verseiben érezhető, hogy a kimondott szó mögött igazi élmény, teljes átélés, alapvető lelki diszpozíció van — a kardot forgató, természetben élő, lovon nyargaló huszártiszt lelki diszpozíciója. Vitézi költészetének nagyszerűsége, de egyben korlátai is innen erednek. Csak a magyar huszárról énekelt, mintha végvári gyalogosok nem is lettek volna, és csak a portyázó harcról, mintha ez tenné ki a hadművészet egészét. Zrínyi szemei előtt a hadviselés egésze volt, Balassi előtt csak egy része. Lehet, hogy a különbség oka a két költő társadalmi helyzete. Zrínyi magas katonai pozíciót töltött be. Balassi egyszerű huszártiszt volt. Valószínűbb azonban, hogy alapvető alkati különbségről van szó: Balassi azért volt csak a könnyű lovasság énekese, mert alapjában véve nem érdeklődött mélyebben a hadi tudományok iránt. A hadművészettel kapcsolatban nem voltak problémái, elméleti kérdések nem érdekelték és csak azt énekelté, amit átélt, amiben része volt. Ezt azonban minden porcikájával, minden csepp vérével élte át és ahogyan élményét kifejezte, az tökéletes volt, nemcsak költőileg, de katonai szempontból is!

Már testi adottságai révén is a huszártiszt típusa volt. Rimay feljegyzéseiből tudjuk, és ránk maradt arcképe is bizonyítja, hogy szép külsejű, izmos férfi volt. Hatalmas testi erőfeszítésekre volt képes, hiszen már mint ifjú tökéletesen táncolta a juhásztáncot, ezt a hirtelen legulósokkal, felugrásokkal, sebes fordulásokkal teli, igen nehéz táncot. A fegyverforgatásnak minden csínját ismerhette, karddal és kopjával egyformán jól vívott, egyébként nehezen lenne elképzelhető, hogy egy napon több bajvívásban is részt vegyen.⁶ Erejének és ügyességének tudatában lehetett és magabiztosan mozoghatott a világban, hiszen nézeteltéréseinek elintézésében mindig hajlamos volt a közvetlen, tetteges akciókra, amire egy fél-szeg, ügyetlen ember nem vállalkozott volna. Férfiasan tűrt fáradsalmat, éhséget, szomjúságot, sőt a mai ember számára szinte elviselhetetlen fájdalmat is, amikor halálos sebét a felser tüzés vassal piszkálgatta.

Indulatos, félelmetes haragú, kirobbanásaiban szinte belelovalta magát a dühbe. Székrossynak eltángálása közben szinte egy lélekezetre így dől belőle a káromlás: »Bestia hitetlen lélek, kurafi vagy meghalsz ma, vagy megszegik egynéhány oldalad csontját, hogy soha ha megélsz is, emberré nem leszel belé: mert jutott eszedbe bestye lélek kurafi! te éretted mint vert volt atyám Divénben. Azért bestia lélek, kurafi bizon te is meghalsz ezentől érette... stb.«⁷

Italos, szoknyás ember, bordélyházi lányokkal mulatgat, fellobbanó szenvedélyeinek ellentálni nem tud. Mindezt azonban olyan természetességgel teszi és olyan őszintén bevallja, hogy nem tudjuk ma sem elítélni érte, a maga korában pedig a bányavárosok polgárain kívül, nem igen botránkozhattak meg rajta. A katonák életstílusa ez, olyan embereké, akik nap-mint nap a halál szemébe néznek és akik ki akarják használni az élet örömeit: »Ez világ mi nekünk, kiben mi most élünk, vendégfogadó házunk. Kiben ha ma lakunk, vagy jót vagy bűt látunk, de holnap meg kimulunk, Azért azon legyünk, az míg tart életünk, legyen vig telünk nyarunk!« Ezekben a sorokban azonban egyéniségének csak egyik oldala tárul elénk. Verseiből elénk tűnik másik oldala: a vitéz ethos tüzetől áthatott katona arcképe is.

Költészetében állandó motívumként tér vissza a huszárság életének öt leglényegesebb eleme: a ló, a vadászat, az éles szablya és kopja, a táj és a »vitézi község«, a bajtársi közösség.

A »hamar lovak«

A huszár számára a ló a legfontosabb harci eszköz. A végvári portyázó harcok hirtelen rajtaütéseiben, gyors visszavonulásaiban, kitartó nagy meneteléseiben a ló biztos járása, gyorsasága, szívóssága, fordulékonysága, legkisebb combnyomásra való engedelmessége lovasa számára, a siker alapja a harcban, egyetlen menekvése a veszedelem idején.

Az ellenség törbeccsalásának legelterjedtebb módja a lesvetés volt:⁸ a csapat zöme, a derékles alkalmas helyen rejtőzve felállt, a csalogatásra kiküldött kis csapat; a martalék ráment az ellenségre, csipkedte, nyugtalanította, maga után csalta a derékles által felállított csapdába. Ez a csalogató, rárohanásokból és gyors visszavonulásokból álló taktika jó ló nélkül biztos halált jelentett. A ló legkisebb botlása, elkésett kanyarodása vagy ijedtsége a fejébe kerülhetett a lovasnak. De a végvári harc minden más mozzanatában, a könnyű lovaságra háruló valamennyi harci feladatban: az ellenség helyzetét felderítő cirkálásban, a biztosító strázsza szolgálatban, az egyéni párviadalban és a tömegben végrehajtott lovasrohamban a ló megbízhatósága, könnyedsége, kitartása, tehát »hamarsága« alapkövetelmény volt. Nem csoda tehát, hogy mind abban, amit a hadba induló vitéz az Istentől kér, ott van a ló, pontosabban a ló megbízhatósága is: »Te vagy szál kopiam, te vagy éles szablyám, jó lovam hamarsága.«

A ló harci eszköz, munkaeszköz, de egyben a legjobb barát, leghűbb társ is. Lovas ember énjének másik fele. A lovaglás, mint sport, testmozgás, a mozgási öröm legteltesebbike: a mozgás ritmusa egy másik lény ritmusával fonódik egybe, egyesül teljes harmóniává és ez teszi szinte életörömmé. A lovas lovával szinte szinbiozisba kerül: a ló legkisebb mozdulatát, nyakának vagy hátának legkisebb rezdülését érzékeli a kantáron és combjain keresztül. Lovas szakkifejezéssel élve a »kantár és comb között, tartásban lévő ló« tulajdonképpen a lovaglás alapja. Jézsi a ló »összeszedettségét«, mozgásának harmonikus kiegyensúlyozottságát és egyben azt a készséget, hogy a lovas akaratát, gondolatát megértse.

⁶ A róla írt vers tizenegy bajvívásról tudósít: »Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, annyszor részesült a győzelmekben Es annyi kópia vitéz töréseken.« Véleményünk szerint ez egy napra túl sok lett volna. Éltékintve attól, hogy egy ilyen bajvívás igen nagy erőfeszítést kívánt, szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a bajvívás formáságai időben is nehezzé tették volna egy napra ennyi párbaj beiktatását. A vers idézetet Dézsi Lajos: *Balassi Bálint minden munkái*. Bp. 1923. c. művének XL. lapjáról vettem.

⁷ *Balassi Bálint összes művei*. Kiadta: Eckhardt Sándor. Bp. 1951. 403. l.

⁸ Takáts Sándor: *Török-magyar lesvetés*. Századok. 1912.

A »ránőtt a ló hátára« kifejezés nem azt jelenti, hogy a lovas nem esik le a lóról, hanem a ló és a lovas harmóniáját jelzi. A jó lovas számára a ló ugrálása, fickándozása, farának és elejének játékos emelgetése a trombita hangjára, öröm és jóérzés. Jól kiegészíti a harc előtti várakozás izgalmát, amiről egy felvillanó képből számol be a költő: »Jó szerencseny lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt.«

De a lovaglás csak tavasztól kezdve igazán gyönyörűség. Az eső, a csüdig éró sár, a hó, a fagyott föld a ló mozgásának ritmusát zavarja, a ló és lovas harmóniáját megbontja. A tavasz nemcsak a szűkös zab- és szénaadagtól való szabadulást és általában a ló testi megújulását jelenti, hanem a szabad, lélegzetállító nyargalások vagy kellemes séta- és vadászlovaglások idejét is. A tavasz a ló számára a mozgásban való kiteljesedés ideje. Nemhiába köszönti Balassi így: »Neked virágoznak bokrok, szép violák, Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak, Az jó hamar lovak is csak benned vidagnak.«

És milyen szép állat a ló! Esztetikum és célszerűség együtt: a száraz fej, a karcsú nyak, a széles szügy, az almás, gömbölyű far, az inas láb; a szép ló, de a jó ló jellemzője is! Mozgásának harmóniája, büszke tartása, ritmikus lábmozgása nemcsak a szemet tölti el gyönyörűséggel, de biztosíték használatossága mellett is.

Érthető a lovas népek lószerelete. A ló egyenrangú barát, társ, a legnagyobb kincs, mely minden áldozatot megérdemel, ahogy a középkori török közmondás mondja: »Amíg a csikóból ló lesz, addig a gazdájából kutya lesz.« A társadalom érintkezési formáit is áthatja a ló szeretete és megbecsülése. A kara-kirgizek így köszöntik egymást: »Hátas- és igás lovad egészséges-e?« Embernek és állatnak ez a közvetlen kapcsolat, szinte egyenrangú viszonya Balassi életérzésében is megvolt. Búcsúversében, melyben Lengyelországba indulása alkalmával elkészön hazájától, külön-külön elbúcsúzik mindattól, ami számára fontos volt: elbúcsúzik a tájtól, az egri vitézektől, a bajtársaktól, a fegyveres, jó ruhás seregetől, a barátoktól és atyafiaktól, az angyalképet mutató szép szüzektől⁹ és »szerelmes ellenségétől« Losonczy Annától is. Külön-külön mindegyik kap egy versszakot, — a lovak is: »Ti is rárószárnyon járó hamar lovak, Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak Gyakorta kergetnek s hol pedig szaladnak, Adassék egészség már mindnyájotoknak!« Így csak az tud írni, akinek a ló harcban és örömben társa, megélhetés és biztonság, esztétikai élmény és hasznosság.

A vadászat

Már Eckhardt Sándor kimutatta, hogy Balassi költészetébe milyen sok vadászati emlék vegyül. A vadászat az urak szórakozása volt, borozgatáson kívül szinte egyetlen időtöltése a XVI. század urainak. De a vadászat nemcsak szórakozás volt, hanem a katonai kiképzés legfőbb eszköze is. Fáradság, hőség elviselésére nevel, fejleszti a harcászati érzéket és az idegrendszer reakcióképességét is. »Sok okosságok és bátorságok, gyorsaságok kellenek affélében lenni, az ki öreg vadra találkozik: mint azt kelljen meglesni, megcsellegni (kerülni), lüni, ha reá futamik, arcul szembe menni vele, meg nem ijedni, fogni, vágni, gyakni (szűrni): mind afféle aprólikok az nagy dologra is bátozejtják és örvendeztetik embernek szívét« — írja valaki 1577-ben.⁹

Benne van ebben a néhány sorban a végvári harc minden eleme. A vadászat legfőbb előnye mégis az, hogy megtanít a terep ismeretére. A terep ismerete a mai katona számára is fontos, régen pedig, amikor térképek még nem voltak, a szabadban való tájékozódás, a táj változó arculatának néhány jellegzetes vonásban való felfogása nélkülözhetetlen volt. Ma a katona a térkép alapján pontos képet tud alkotni magának az általa nem látott tereprészekről is. Régen a tapasztalás segít ehhez, amint Machiavelli is írta: »Ha az embernek megvan ez a készsége (ti. a terepismereti készség), akkor első pillantásra tudja, hogy milyen messze húzódik ez a síkság, milyen lejtjei vannak annak a hegynek, honnan ered ama völgy és minden más hasonló dolgot, amiből hamar megbízható tudományt alkot. Eme készséget vagy inkább tudást sokkal inkább a vadászattal, mint más gyakorlással lehet elsajátítani.«¹⁰

Ugyanígy vélekedett Zrínyi is: »Az mely kapitány a földnek csinyját nem tudja, keveset viszen végeben a maga szándékában, mert ha egy nyulfogásra szükséges hogy tudjad a helyét hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: Mentül inkább szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, és hun kell állítani a lovast, hun a gyalogot, hun az ágyukát; és másutt: »Szükséges, hogy jó feje legyen a hadviselő embernek arra, hogy mihánt meglátja a helt, megismerje az ő mivoltát, és tudja alkalmaztatni a maga hasznára... az ilyen tudó-

⁹ Eckhardt: *Ism. Balassi* 15. l.

¹⁰ Machiavelli: *Vom Staate*. (Gesammelte Schriften. I. Bd.) München: 1925. 440. és 441. l.

mást nem elég theoretice tudni, hanem practice : azt pedig leginkább a vadászatokban tanulhatni meg.¹¹

Balassinak katonai iskolája ifjúkorában a vadászat volt. Később is szeretett vadászni, sőt testének fárszításával igyekezett a vadászatban »Julia szép szemétől, gyönyörű szemétől« szabadulni: »Sokszor vadászással, szép madarászással én mind csak azon voltam, Hogy nagy szerelmemet, ki forral engemet, szivemben mind megoltsam«. Vadászati élményei verseiben sokszor egészen váratlanul bukkannak elő, de mindig elevenné, plasztikussá teszik a képet. A szerelmi gondoktól megszabadult lélek örömet jobban nem lehetne kifejezni : »Örülök, röpülök nemkülönben mint karuly, Kinek sárga lába lábszijakbul szabadul.« Vagy az egész életét betöltő, megkeserítő, legnagyobb szerelmének gyötrelméről így énekel : »Mert mint mérges nyíllal lőtt vad, kibül nyilván ki nem szakad, Fétreng, sem élhet, sem halhat, úgy tűr én szivem fájdalmat.« Szerelmi vágya benne van ebben a néhány sorban : »Mint sólyom a kis fuót, bus lelkem magadat szerelmében úgy üldöz.« A vad, vérszomjas vadászó madarak betanítása sok fáradságot, türelmet, hozzáértést kíván, de mégis megszelídülnek : »Szóval, kiáltással szelidek, kézre jönnek.« Egyedül Annát, ezt az édes, széptollú vadmadarat nem sikerül megszelídíteni : »Téged pedig sólymom, én édes vad ráróm, az én kiáltott szóm kezemre nem hihat.«

A táj

Balassi vadászatokban és »az nagy széles mező, az szép liget, erdő« tanuló iskolájában kifejlődött tájérzéke katonai érzék. A művész is a katona szemével nézi a tájat. Szépre szomjas lelke nem tud betelni a táj szépségével. Amikor szól róla, magasztaló szavaiból mégis a katona beszél. Szinte magunk előtt látjuk a csapata élén lovagló huszárhadnagyot, amint kitágult szemmel issza be a táj színeit, vonalait és átadja magát a szépségnek, de ugyanakkor éles szemmel, teljes figyelemmel követi az előreküldött cirkálók mozdulatait, figyelni jeleiket és veszi számba a terepet. A vidék minden változása új panoráma a művész számára és új »terepszakasz« a katona számára. Új szépség, de új lehetőség és új veszélyforrás is! Éles figyelem és teljes elengedettség, meleg szeretet és kritikus vizsgálódás, a táj dalba kívánczó hangulata és részleteinek racionális számbavétele : ez adja meg a költő huszártiszt természetlátásának különlegességét, férfias komolyságát. Nincs párja a világirodalomban. A táj elemei katonai szempontok szerint rendeződnek, így a sík mező a lovas roham a »vitézi próba« helye, a »fákkal, kősziklával bővös hegy : völgy, erdő« a lesvetésé, a takarmányt adó »szép szagú mező« a táborozásé. A művészi és katonai szemléletmódnak ez az egysége teszi felejthetlenné természetét képeit. A zord, véres harci valóság és a természet bája harmonikusan fonódnak össze művészi élménnyé és katonai tanulsággá : »Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező, S fákkal, kősziklával bővös hegy : völgy, erdő, Kit az sok csata¹² jár s jó szerencseleső, Legyen Isten hozzád sok vitézt legelő!¹³

Az éles szablya és a kopja

A XVI. század huszárságának fegyverzete a kard és a kopja volt.¹⁴ Nem is lehetett más, mert könnyű lovasság volt. Fejlődéséből is ez következett. Nyugaton a lőfegyverek használata a lovasságnál általános volt. Ez azonban a lovasság előnyeit megbénító ún. caracola-taktikához vezetett. A lovasság bonyolult mozdulatokat hajtott végre, hogy a tűzfegyverek hatását kifejthesse : lépésben megközelítette az ellenséget, lőtávolba érve az első sor tüzelt, majd elkanyarodott, hogy helyet adjon az utána következő soroknak. Kartot csak akkor rántottak, mikor az ellenséget 40—50 lépésre elérték és ügetésben rohamra mentek. A caracola-taktika a lovasságot legnagyobb lehetőségétől a teljes vágatában, karddal vagy kopjával végrehajtott lovas roham mindent elsöprő és letipró lendületétől fosztotta meg.

A magyar huszárokat a végvári harcok tapasztalatai megkímélték ettől a helytelennek bizonyult taktikától. A kard maradt továbbra is a fő fegyverük. Arról voltak híresek még a XVIII. században is, hogy a puskát nem valami jól kezelik.¹⁵ Huszárságunk a XVI. század folyamán ellenállt a hadvezetéség ama törekvésének, hogy lőfegyverrel szereljék fel. 1554-ben a győri huszárok inkább ott akarták hagyni a szolgálatot, semhogy puskát vegyenek a kezükbe.

¹¹ Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1891. 297. és 246—247. l.

¹² csata : csapat

¹³ legelő : tápláló

¹⁴ Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. 1934.

¹⁵ Az 1732-ben kiadott Morelli *Dictionn ire* így ír : »Ils ont des armes á feu, dont ils se servent assez mal, mais le sabre á la main ils sont extraordinairement adroits.« Tóth : Id. tanulmány 192. l.

1597-ben a bécsi haditanács hajdúkat ültetett lóra, mert a huszárok nem voltak hajlandók lőfegyverrel harcolni.¹⁶

Balassi a végvári huszárok életét élte és fejezte ki költszetében. Ismerte a tűzfegyvereket, látta hatásukat is, mégsem emlékezett meg róluk. Verseiben mindössze egy helyen találkozunk lőfegyver hasonlattal, a *Kiben morog Cupido* c. versében: »Hol tüzes laptáid, kikkel távol gyujtasz, Az kiknek fákyáddal közöl te nem árthatsz? «Ez a »tüzes lapda«: a bomba, a gránát és a kézigránát magyar neve. Ostromoknál használták már a XVI. században a vár területén levő lakoházak, raktárak, istállók felgyújtására.¹⁷ Ezen az egy hasonlaton kívül csak vágó és szúró fegyverekről beszél, kardról és kopjáról. A nyíl gyakori előfordulása verseiben klasszikus és humanista átvétel, — vitézi énekeiben egyszer sem találkozunk vele, csak szerelmi verseiben. A nyílat a huszárság már a század közepe táján, de inkább előtte, elhagyta. Szerelmi verseibe belekíváncozott a nyíl, vitézi verseibe nem, mert valóságos »munka-eszköz«, a kard és a kopja volt.

A »vitézi község«

A végvári rendszerben a kölcsönös támogatás és segítség nemcsak katonai, de morális parancs is volt. A korabeli levelezésben oly gyakran visszatérő mondás: »Nam tua res agitur, paries, cum proximus ardet«¹⁸ a végvári vonal katonai működésének alapelve és morális kötelessége. Még az egymásközt állandóan perlekedő, egymást feljelentető, egymás birtokaira törő főurak között is ebben az egyben egyetértés volt.

A végvári szolgálat a magyar társadalom nagy olvasztó kemencéje lett, benne ötvöződött egybe a birtokairól kiszorult nemes és a földönfutó jobbágy, a magyar végbeli katonaság és a déli vidékekről a török elől magyar területre felszoruló délszláv katonaelem egysége társadalommá, a végvári vitézek osztályává.

Egy-egy végvár vitézi sajátos katonai demokráciát, »vitézi községet« alkottak. Ez a demokratikus gyűlési község a katonai hierarchia mellett, azzal párhuzamosan működött. A várakban a katonai rendtartás mellett kialakult egy kodifikálatlan jogrendszer is, ennek alapján döntött a vitézi község a vitézek leglényegesebb ügyeiben: véleményt adott egyes vitézek érdemeiről, előterjesztette őket jutalmazásra, becsületbírságokat rótt ki, »felváltott« vitézek útján sürgette Bécsben és a kamaráknál az elmaradt zsoldot, síkraszállt a zsákmányhoz való jogaikért, szegények, árvák, iskolák segélyezésére a zsákmány egy részét felajánlotta, a fogságba esett bajtársak kiszabadításáért akciót indított stb.

Hogyan illeszkedett bele Balassi Bálint, ez a büszke, önmaga értékével tisztában lévő lélek a vitézi község életébe? Hogy tudta magát alárendelni a kollektív akaratnak az a férfiú, aki ezeket a büszke szavakat mondotta: »Ha tenéked az szerencse hamis s az emberek abba nem esmernek, ami vagy és volnál, mit bánkodom, ha éhhozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát.«¹⁹ Ezek a szavak Balassi lelkének mélyéből fakadtak, a magatartásában lelkének parancsait követő, a világ értékelési rendszerét sokszor megvető, autonóm jellem büszkeségéből. Befeléforduló ember volt, önmagából merített, saját törvényei szerint cselekedet, akiben »minden korlással, tételes törvénnyel szemben élt saját szuverenitásának érzete, s minden esetben önállóan határozta el magát cselekvésre, amint belsejében a becsületérés, szenvedély, bosszúvágy vagy lemondás, csüggedés szava diktált.«²⁰ »És ez a független büszke lélek teljesen alávetette magát a vitézi község törvényeinek! Egyéniségének nagy erényei: erkölcsi és fizikai bátorsága, bajtársiassága, hűsége, összhangban és kölcsönhatásban voltak ezzel a világgal: itt virulhatott ki egyénisége a maga törvényei szerint és itt emelkedhetett a hősi halál dicsőségére. A vitézi község törvényei szentek voltak számára. A vitézi becsületén ejtett sérelmet nem szenvedhetette el. Mikor a zólyomi polgárok iszákossággal és buja étellel vádolták, ez különösképpen nem háborította fel, sőt félvállról felelt rá: »Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk« és a polgárságot dolyfösen lenéző nemes és vitéz ember göggyével vágja szemük közé: »abban pedig az én یتالomban mi ellenek lehetett nekiek, soha nem tudom: holott sem az k. . . bestia attyuk keresményét nem ittuk, hanem a mi magunkét költögettük.«²¹

Mennyire másként védekezett akkor, amidőn vitézi becsületéről, a vitézi községhez való viszonyáról volt szó. Nagybátyja, Balassi András azzal vádolta Ernő főhercegnél, hogy

¹⁶ Takáts Sándor: *A magyar vár. Századok.* 1907.

¹⁷ Saád Ferenc: *A magyar tüzérségi szavak története.* Pécs. 1936. 48., 50. és 57. l.

¹⁸ »Mert a te ügyedről van szó, ha a szomszédban ég a fa.«

¹⁹ Eckhardt: *Balassi* 5. l.

²⁰ Uo. 69. l.

²¹ *Összes Művei*, 332. l.

Egerből »gyalázattal ment el.«²² Az iszákosság és a bujaság vádjával szemben fölényesen védekezett, most azonban szinte kapkodva sorolja fel ellenérveit, tanúkat akar állítani és bizonygatja feddhetetlen vitézi hírnevét, amin a vitézi község sem találja kivetni valót: »Azon mindamellett csodálkozom, miként merészkedik azt írni, hogy én Egerből és Újvárból infámiával távoztam. Hol lettem én becstelenségeire ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottak rám olyan gonosztettet, mely infámiát érdemel? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infámiámról szóló ítéletet és bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű dokumentummal is, ne pedig a tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életű háborgatja. Becsületem, sértetlen jó hírem-nevem mellett tanusodni felhívom egész Egert, ahol ha a négy év alatt egyszer-másszor köztem és bajtársaim között egyenetlenség támadt is, az úgy ki lőn mindig egyenlítő, hogy becstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítéltettem el csekély bírság fizetésére.«²³ Csodálatos a vitézi község légköre! Mindent átváltoztat, magához formál! A gögös Balassi ivadéka, akit felháborít, hogy Rubigalus bányabíró szolgálja a fürdőben melléje ül, vele együtt fürdik és »egyenrangúvá tette fel magát« vele²⁴, a végekben az egyszerű katonákkal együtt borozgat.

A főúri kastélyok kedvelt vendége, a fejedelmi és királyi udvarokban szívesen látott lovag, a finomszavú elegáns udvarló, a tudós férfiak társaságában műveltségével feltűnő humanista, a muzsákkal társalgó költő, otthon van és feltalálja magát az egyszerű vitézek társaságában, sőt mintha csak itt érezné magát igazán jól. Annával való viszonyának megszakadása után így ír egyik versében: (*Kiben örül, hogy megszabadult a szerelemtől*) »Szabadsága vagyon már szegény fejemnek, Szerelemtől, nincsen bántása én lelkemnek.« Vajon mi lépett szívébe a szerelem helyébe? Minek adta oda magát? Nema költészetnek, nem is tudós gyülekezetnek, sem a finom, előkelő társaságnak, hanem a vitézi és a bajtársi közösségnek: »Kell immár énnekem csak jó ló, hamar agár, Ifjak társasága, éles szablya, jó madár, Vitézek közt ülvén Kedvem ellen sincsen Jó borral teli pohár.«

A »jó vitézek harca«

Népünk XVI. és XVII. századi történelme, a török és német elnyomás ellen folyó véres küzdelem megeremtette a magyar vitézi költészetet. A világirodalomban egyedülálló jelenség ez: egy nép kultúrájának legszebb virágai a harcmezőn nyílnak. Aki igaz volt ebben a két évszázadban, akiben írói hivatástudat élt, aki átérezte a magyar írástudó felelősségét és akinek szíve együtt dobogott a magyarsággal, azt gyötörte a milliónyi jaj, nem szabadulhatott a szenvedés és a patakokban folyó vér látványától. A nemzeti létért, a pusztá megmaradásunkért folyó élet-halál harc volt népünk döntő élménye, ez határozta meg a költők mondanivalóját is. Témát nemigen kellett keresniök e két évszázad költőinek, hiszen amit láttak, ami körülöttük történt, egészen eltöltötte őket. A tárgyválasztás azonossága jellemzi e kor költőit, de a kifejezés azonossága is. A költő a körülötte végbemenő véres jeleneteknek nem passzív szemlélője, harci tapasztalata meghatározza költészetének a kifejezőmódját és formáját is. Még akkor is, ha külföldi, világirodalmi minták lebegnek a szemei előtt.²⁵

A katonai mesterséget értő költőnek eme szakszerűsége vitézi költészetünk egészében feltalálható, Tinóditól kezdve egészen a névtelen kuruc költőig. Sőt verseikkel tanítani is akarnak, amint ezt Tinódi is mondja *Cronicája* ajánlásában: »Ez a jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébert gondolám, hanem, hogy a hadakozó, bajjivó, váraak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság... a pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak.«²⁶ Balassi is rendkívül éles szemmel látott meg harcászati problémákat. Azonban mélyen járó különbség az öt megelőző és követő költőkkel szemben az, hogy amíg ezek általában a hadviselés egészét látták, ő csak a könnyű lovasság, a huszárság harcát, tehát azt, amit *átélt*. Részt vett ő más harcokban is mint a portyázás, látott ő más fegyvernemeket is, mint a huszárság, — azonban csak a huszárság életét élte át és csak azt fejezte ki. Versei egyébként sem valami konkrét csatát írnak le, inkább a vitézek életének morális páthozát adják vissza. Egy olyan verse van, amely csataleírás, (*Vitézek mi lehet...*) de ez sem egy megtörtént harc, hanem általában a portyázó, könnyű lovasság harcéljárásának a leírása. Egyike legértékesebb hadtörténelmi dokumentumainknak ebből a

²² Eckhardt: *Ism. Balassi*. 99. l.

²³ *Összes Művei*, 373. l.

²⁴ Ugyanazt írta a selmecbányaiaknak, hogy mind ezzel nem törődött, azonban, ha így lett volna, valószínűleg nem tartotta volna érdemesnek, hogy megjegyezze. *Összes Művei*, 322. l.

²⁵ Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* Marino példájára felvonultatja az alvilág szörnyeit »csak hogy Zrínyinél a Szigetvárra öznölő alvilági erők nem valami rendetlen összeverzárásban jelennek meg, mint Marinónál, hanem világos csatarendben.« Klaniczay Tibor: *A régi magyar irodalom*. Kézirat. Bp. 1952. I. köt. 404. l.

²⁶ *Régi magyar költészet*. Bp. 1904. I. köt. 17. l.

korból. Benne van mindaz, ami a huszárság feladata harc előtt, harc közben, biztosító szolgál-
latban, felderítésben: leírja a hirtelen rácsapásokból és gyors visszavonulásból álló könnyű
lovassági taktikát, sőt arról is szól, hogy a különféle terepeken melyik harcmód a legjobb.
Az első versszak természetleírása után a második strófa első sorában a felnyergelt lovai mellett,
riadókészültségben lévő végvári huszárságot írja le, amint éppen nyeregbe száll a végvári
vonal valamelyik pontján felbukkanó »ellenség hírére«. A második sorban az önkéntes portyát,
az ellenség területén végzett felderítést és szákmányszerzést ábrázolja. Mindkét harci mozzanat-
ban »sebesedik, öl, fog, vitézkedik« a huszár. A harmadik versszakban a huszárság feladatai-
ról szól a rendezett, nagy seregekkel kapcsolatban. A huszárok a »roppant sereg előtt
távol a sik mezőt szelleg nyargalják és nézik«, azaz felderítenek. A negyedik versszak
a strázsaszolgálatot mutatja be. Az ötödik versszak a harcmező minden részét átnyargaló,
hol itt, hol ott felbukkanó, mozgékonyágánál fogva nagy taktikai értékű huszárság
apró rajtaütéseit írja le, »midőn mint jó sólymok, mezőn szelleg járnak, vagdalkoznak
és futtatnak«. Felderítés, biztosítás, rajtaütés: a könnyű lovasság klasszikus feladatai
ezek még néhány évszázadon keresztül Európában.²⁷ A hatodik szakaszban a lovas
csaták dinamikáját látjuk, az előrefeszített kopjával, teljes vágásban végrehajtott zárt
roham képét: a sikertelen roham után az ellenség nem rendült meg és ellenlél, »sulyosan
vagyon az dolog harcokon«, a vitézek visszafordulnak az ellenség vérszemét kap, üldözi a
huszárokat, csatarendje felbomlik: itt a döntő pillanat, visszafordulnak és »arcul reá térvén
üzőt sokszor megvernek.« A hetedik versszak a harcok színterét írja le, a nyolcadik az okozott
és elszenvedett veszteségeket. Bizony ebben a mozgékony hadviselésben sok fejet lehetett
szedni, de sokan ott is maradtak temetetlenül a harcmezőn: »Sok vad s madár gyomra gyakran
koporsója vitézül holt testeknek.« Az utolsó versszak a huszárok dicsérete. Világhíre van
már a huszárságnak: »Kiknek ez világon szerteszeren vagyon mindeneknél jó neve.« És ez nem
volt túlzás. Már a schmalkaldeni háború magyar huszárjairól is azt mondták, hogy »nemicsak
a leghasznosabb, de a legszükségesebb katonaság is.«²⁸ És nem hiába olyan előzékeny a zsold
dolgában a magyar huszárokat felfogadó Zamojszkij lengyel kancellár, hogy a toborzással
 megbízott Balassi ezt válaszolja: »E levél olvasásáról felbuzdulva . . . bizom abban is, hogy
 egyáltalán nem történhetik meg, hogy én és katonáim. . . illő zsoldunktól elűtessünk.«²⁹
 A *Vitézek mi lehet* kezdetű vers is tökéletes kép a huszárság harcmódjáról, de még sem tudatos
 hadművészeti elmélkedés. A páratlan tehetségű költő intuitív lényeglátása. A vers szerzője
 örömmel vetette bele magát a harc forgatagába, gyakorolta a könnyű lovasság taktikáját,
 de nem elmélkedett felette.

»Aggasztó bánat« és a »békességes élet«

Balassi életfőri mind megegyeznek abban, hogy az igazi, a nekivaló élet a vitézi élet
 volt. Ezt Balassi maga is állította: »Ne véljen uram senki olyan bolondnak, hogy ha *ott kinn*
 tisztességesen szolgáltatótnak velem, hogy örömesben az szolgálatban, mint az versfaragás-
 ban nem foglalnám az elmémet. . . Bezeg ha valamely szorgos gondot biznának reám, Mint
 Tatát, vagy Palotát, ahol kik-kintelen distrahálnom kellene az elmémet az Virtus gyakorlá-
 sára, elhadnám Krakkót érte, s úgy el is távoztathatnám az emberek rágalmasát, mert az
 mindennapi munka és fáradság az testet is megenyhítené az hivolkodásban.«³⁰ Számára
 a vitézi élet, a lovaglás, a vadászat, a természetben való élés, a fegyver forgatása, a bajtársi
 közösség, életszükséglet volt. Régi lélektani megfigyelés az, hogy a megfelelő környezet elő-
 segíti az én integrációját, a lélek harmóniáját, sőt növeli az életkedvet is. A táj, a lovak, a baj-
 társak, a jó fegyverek, az élet örömforrásai Balassi számára. Az élet zürzavaraiból, a szerelmi
 kínlódasokból a vitézi élet egyszerűségéhez menekül vissza.

Balassi életének színtere: a XVI. század magyar társadalma, a szerelem, a költészet
 és a vitézi élet. A vitézi életen kívül egyik sem adott neki megnyugvást. A társadalom nem
 ismerte fel Balassi értékét. Barátja és hú tanítványa, Rimay János mondta: »De bizonyval
 hiszem azt én, hogy ha ennek az mi Alcibiadesünknek is (hogy így szóljak) jószágának és
 elméje gyümölcsének adatott volna oly piaca, ahol azoknak hasznait kitergegethette volna,
 mind nevének, és mind hazájának sokat szolgálhatott volna.«³¹ Valójában nem volt »elméje
 gyümölcsének« piaca. Élete szinte példázta a társadalmi szintjükről lehulló emberek sorsát:

²⁷ Például 200 évvel később, Mária Terézia és Nagy Frigyes háborújában, a zseniális hadvezér összes
 számításait keresztül húzta a hadseregét körülrajzó magyar huszárság, mely minden szándékát kipuhatolta,
 a külvilágtól elzárta, utánpótlását elvágta, futárjait elfogta.

²⁸ Károlyi Árpád: *Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. Századok. 1877.*

²⁹ *Összes Művei. 376. l.*

³⁰ Öccséhez, Balassi Ferenchez írt levele Krakkóból, 1590-ben. *Összes Művei, 379–380. l.*

³¹ Uo. 379. l.

az öröklött, igényelt életszínvonalnak és a való helyzetnek feloldhatatlan ellentétét. Apja mellett még a társadalmi érvényesülés és elismerés legmagasabb szintjén élt, igényei ehhez igazodtak. Az életét csak apja módjára, gazdagságban és hatalomban tudta elképzelni. A jellemből kibékülni nem tudott, sorsát nem fogadta el, de ahhoz, hogy kis törtétek módjára előreküzdje magát, sem türelme, sem képessége nem volt. Amit felajánlottak számára, azt keveselte, amit ő kívánt, azt sokallták. Az apát a zólyomi főkapitányság még megillette, a fiát még a palotai kapitányságra sem tartották érdemesnek. Léván csak egyszerű kapitány lehetett volna, ő vezető tisztségre tartotta alkalmasnak magát. — Alkata szerint sem volt arra teremtve, hogy érvényesülhessen, mert befelé forduló lélek volt, magatartásának normáit önmagából merítette. A társadalom szabályai, a törvények nem nyújtottak számára biztos támaszt a tájékozódásra, sőt szinte gyermekes naivitással csetlett-botlott közöttük. Bámulatosan otthon volt kora jogtudományában és teológiájában, azonban mindez csak elméleti kincs maradt számára : házassági és birtokpereiben egyremásra ütközik bele a paragrafusokba, illetve a paragrafusokat akarja saját céljához és igényeihez hozzáigazítani, ahogyan Eckhardt írja : »Képtelen jogi ügyekben egyenesen, tárgyyszerűen okoskodni. Érzelmeihez, érdekeihez gyújtja az érveket. . .³²« Nem is csoda, hogy állandó bonyodalmak voltak az életben. Ő, aki semmivel sem volt kevésbé, erőszakosabb, hatalomvágyóbb, mint kortársai, a »község csudájává« válik. A világ tehát csak »aggasztó bánatot« tartogat a számára és csak az Isten segítheti meg őt »kit a világ által« és csuol.

Életének másik színterén, Vénus birodalmában is csak keserűség a része. Férfiasságának ereje ellenállhatatlanul sodorta a nők felé. Rimay a haragon kívül csak a bujaságot találta benne kivetni valónak. Ő maga finomkodva ír róla egyik ifjúkori versében : »Mondják, jövendülők bizonynal énnekem, Hogy születésemben Vénus megkért engem Arra, hogy csak magának szolgáljasson velem.« Ebben bővérű kortársaihoz hasonlított. De ő érzelmileg is belebonnyolódott szerelmi ügyeibe. Még kisebb szerelmi ügyei is sok problémát okoztak számára. Amilyen hamar tüzet fogott, ugyanolyan hamar ki is ábrándult. Egy-egy új szerelme elnyeréséért testi és lelki erejének minden tartalékát latba vetette, de egy nő mellett nem tudott sokáig megmaradni. Azonban mindez nem ment könnyen és problémái voltak : »Megyek?³³ már nem tudom, ha látom, hogy én el nem hagyhatom, Noha kinjást vallom, de válnom tüle nem kívánkozhatom, Szeretném pedig azt, ki fáraszt, sok buért, mi hasznom? Hát megyek? ellene vétsek-é? Ő, azt sem lehet, mert számom.« Szerelmek nélkül életét értelmetlennek látja, szerelmeivel elviselhetetlennek. Életében rengeteg szerelmi sikere volt, házasságában és legnagyobb szerelmében azonban teljes balsiker volt osztályrésze.

Társadalom és szerelme elviselhetetlen gyötrelmeket, nyugtalanságot, megalázást hoztak számára, de a költészet, életének harmadik színtere sem adott nyugalmat. Kényszer hajtja az írásra, ki kell fejeznie magát, élményei versbe kívánkoznak : »För, gerjed elmémre, mint hangya fészkekre sok új vers mint sok hangya.« Minden alkotó előtt ismerős állapot ez : a bennünk uralkodó érzelmi, gondolati zavar megszüntetése és kifejezése, formába öntése : parancs, kényszerítő erő. Amíg e parancsnak nem tehetünk eleget, az élet szinte elviselhetetlen, értelmetlen. Balassi »irt, mert írnia kellett.«³⁴ Az írás életének mozgatója, de egyben keresztyje is. Egyszerű, gondtalan életet élni — ez minden vágya. Ezért akarta tüzre vetni a verseket is : »Ti pedig szerettem átkozott sok versek, Bunál kik egyebet nekem nem nyertek, Tüzben mind fejéknél éjgetek, vesszettek, Mert haszontalanok, jót nem érdemeltek, vágyakozása a végekbe: menekülés a társadalom rengetegének útvesztőjéből, menekülés a »kegyesek gonosz kedvítől«, menekülés az alkotás kínzó vajúdásaitól, az egyszerűség, a derű, a világos, áttekinthető viszonylatok birodalmába : a vitézek közé. Ime költészetének ez az alaphangja. Balassi ragaszkodásában a katonaelethez kétségtelenül része volt az érvényesülésnek és megélhetésnek is, és az is bizonyos, hogy a végvári élet erkölcsi tartalma nagy hatással volt rá és vonzotta. Főként mégis nélkülözhetetlen lelki és testi szükséglet volt számára : a katonaeletben biztos belső támaszra lelt. A végvári katonaeletét a megszokott életrend, a pontosan körülhatárolt feladatok és kötelességek áttekinthető rendszere, az élet dolgaiban való tájékozódás egyszerűsége, az alárendeltségből adódó gondtalanság, egyszerűen a problémamentesség jellemezte. Minden olyan páratlanul egyszerű. A barát barát, az ellenség ellenség. Mennyivel egyszerűbb itt tájékozódni, mennyivel biztosabb itt élni, mint a társadalomban, ahol az ellenség nem karddal, hanem paragrafusokkal kell elintézni. »Mert csuda most ez világ! Nincsen is háromnál több, akinek én higgyjek«³⁵ — írja. Vissza tehát a vitézek közé, ahol a kardok csattogása kellemesebb a fülnék, mint a világban a végtelen pereket író tollak percége, és ahol a csatakiáltás és halálúlvöltés nem olyan hangos, mint a rágalmazók sut-

³² Eckhardt : *Ism. Balassi* 110. l. Hasonló, igen találó megjegyzések még ilyen vonatkozásban 80. lapon és a szerző *Balassi Bálint* c. műve 69. lapján.

³³ megyek? : mit tegyek?

³⁴ Eckhardt : *Balassi* 98. l.

³⁵ *Összes Művei*, 367. l.

fogása. »Künn harcizaj, benn végre csend«³⁶ — írja találoan Eckhardt —, mert hőse a vitézek között, a harc zajában találja meg lelke csendjét és békeességét.

Verseiből és leveleiből szinte kitapintható a vitézi életnek eme megnyugtató hatása. 1583-ban, Losonczy Annával való szakítása után diadalmasan tör ki lelkéből a megkönnyebbülés: »Szabadsága nagyon már én szegény fejemnek, Szerelemtől nincsen bántása én lelkemnek, Vagyok békeesség, Én elmém is csendesz, Nincs gyötrelme lelkemnek.« Mitől lett elméje »csendesz«? A katona élettől: »Szerzém ez nyolc verset vig és szabad elmével Gyűlésben indulván jó ruhás legényekkel, Hozzám hasonlókkal, Vitéz ifiakkal, Nem kehegő vérekkkel.«

Akinek »az szolgálatra sem lévén hivatala«

Balassi mindent elkövetett azért, hogy megkapja valamelyik jelentősebb vár kapitány-ságát. Tizenhárom éven keresztül kérvényez, könyörög minden eredmény nélkül. Mi volt ennek az oka? Teljesen hasznavehetetlen katona lett volna, amint azt Takáts Sándor állítja?³⁷ Vagy az összeesküvéssel vádolt Balassi János fiát az udvar gyanúja kísérte? Talán Báthory Istvánnal való kapcsolatát nem tudták elfelejteni? Rendezetlen magánélete, botránnyai vág-tak volna el katonai érvényesülésének az útját? Okmányzerű adatok alapján nem adhatunk határozott választ ezekre a kérdésekre. Nem mutatható ki pontosan, hogy az udvarnál, a kormányserveknél és a haditanácsnál milyen érvek és ellenérvek szólaltak meg mellette és ellene. Nem tudjuk, hogy fontos pillanatokban, amikor döntésről volt szó, mennyit nyom-hattak latba kétségtelen érdemei és tagadhatatlan hibái. Az adatok alapján néhány feltevést állítunk fel.

Huszártiszt bajtársainál semmilyen tekintetben nem lehetett alábbvaló, sőt úgy látszik, hogy a végvári vitézek között katonai tekintélynek számított. Így kellett lennie, hiszen meg-választják vállalkozást vezető parancsnoknak, és hajlandók vezetése alatt harcba indulni. A hatvani, dömsödi és gyarmati vállalkozásokban, melyek sikertelen kimenetele miatt, Takáts Sándor elmarasztalta,³⁸ Balassi volt a parancsnok. Sőt a dömsödi vállalkozásban több vár katonasága az ő kardja alatt vett részt: az egriek, tokajiak, a diósgyőriek, ónodiak, cserepiek és sirokiak. Mivel ezeket a vállalkozásokat a végbeliek a felsőség engedélye, sőt parancsa ellenére hajtották végre, nyilvánvaló, hogy Balassit sem felülről jelölték ki a veze-tésre, hanem a »vitézi község« választotta meg. Ez pedig elismerés volt, a legmagasabb elismerés, mert olyanoktól származott, akik teljesen közelről ismerték őt és bíztak vezetésében. Hogy egyik vállalkozása sem sikerült, ez még nem döntő érv ellene. Természetesen egy katona értékelésénél a siker a legdöntőbb tényező, de a sikertelenség önmagában még nem bizonyíték. A leghelyesebben kitervelt és végrehajtott vállalkozásba is könnyen beleszólhatott a szerence. Balassit a róla fennmaradt adatok alapján mint harcászati vezetőt elmarasztalni nem lehet. Hasonló balsikerben a kor minden huszártisztjének volt része. A katonai kiválósága miatt helyettes főkapitánysági rangra emelkedett híres Thury György hírnevét sem csorbít-totta az a tény, hogy a török túljárt az eszén, lesre csalta és ennek következményeként ő maga és 300 jó magyar vitéz halálát lelte.

Vizsont meggyőző bizonyítékaink is vannak arról, hogy Balassi jó harcos és jó harcá-szati vezető volt. Szokás volt abban az időben, hogy a vitézek szolgálataik jutalmaként birtokadományért folyamodtak. Kérésüket először a vitézi község tárgyalta. Balassi egri

³⁶ Eckhardt: *Balassi* 105. l.

³⁷ »A végekben csak a jeles vitézeknek és hősöknek neve járt szájról-szájra, a végbeliek csak az ilyenek nevét és tetteit örökítették meg leveleikben. De akit az ellenség gyakran megvert, aki olyankor is megterőt fuvatott, amikor más még a »hozza vitézek hozzá«-nál tartott: aki a legelső magyar végházból is búcsúvetlen távozott, ennek neve és tisztessége hogy is öregedhetett volna?« *Régi idők, régi emberek* 128 – 129 l. Eltekintve attól, hogy negatív bizonyítékok alapján, tehát abból, hogy a rendelkezésünkre álló – pontosabban Takáts rendelkezésére álló – évelitári anyag nem emlékezik meg Balassiról, következtetni nem lehet, látni fogjuk a későbbiekben, hogy vannak Balassi mellett szóló pozitív adatok is, még hozzá elég szép számmal. Különbön Takáts csodálatos következtetéssel alkotta meg véleményét. Miután egész munkásságán az a helyes felismerés vonul végig, hogy a bécsi udvar elnyomta a magyar honvédelem ügyét és nem engedte érvényesülni a magyar katonai tehetségeket, Balassival kapcsolatban helyesli a mellőzést és a bizalmatlan ságot. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, hogy miért nem bíztak Balassában... még holmi kiseb palánk kapitányságát sem bízták rá.« *Régi idők* : 130. l.

Más helyen viszont a legnagyobb elismerés hangján ír Balassi katonai kvalitásairól: »Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak hősek (herosnak) mondták őt. S Balassi Bálint meg is érdemelte ezt a nevet: mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országban példának állított.« *Régi magyar kapitányok és generalisok*. 2. kiad. Bp. é. n. 221. l.

Szükségesnek tartottuk ezeket a megjegyzéseket, mert a Balassiról kialakított vélemények közül Takátsé a legelterjedtebb még az irodalomtörténetileg művelteknél is. Ezért van az, hogy sokan Balassiban egy magyar Villont látnak, akinek csak annyiban volt köze a végvárai vitézeihez, amennyiben közöttük rablásra nyílt alkalom. Ez a vélemény még Eckhardtnek úgyszólván mindent tisztázó munkássága után is tovább lappang.

³⁸ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. Bp. 1915. I. köt. 369. és köv.

szolgálat idejében két vitéz társával együtt folyamodott ilyen birtokadományért s ezt a vitézi község támogatta.³⁹

Azt sem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy ő maga gyakran hivatkozott katonai érdemeire előljárói előtt. Ha nem lettek volna érdemei, nem mert volna hivatkozni rájuk.⁴⁰ Érdemeit, katonai előljárói is elismerték. Rueber kassai főkapitány Balassi említett, a vitézi község által felterjesztett kérvényére ezt írta: »a fent nevezett három személy (köztük Balassi) ... igen érdemes, szinte a legjobb katonák Egerben.«⁴¹

Katonai értékeinek elismerése az is, hogy a lengyelek igyekeztek szolgálatát megnyerni, és igen kedvező feltételek mellett szerződtették katonáival együtt. Katonai hírneve még halála után 60 évvel is élt. 1653-ban, a Balassi Imrét grófi rangra emelő okirat miután felsorolja őseinek, Balassi Menyhértnek, Jánosnak és Ferencnek érdemeit, így folytatja: »Hogy ne is beszéljünk Balassi Bálintról, aki Pallas és Mars művelésében rendkívüli hírt szerzett magának.«⁴²

Mi volt az oka mégis, hogy jó katona létére sem érvényesült? Apjának fenséguralmi pere nem lehetett döntő, hiszen öccse, Balassi Ferenc igen szép jövővel bíztató, egyenletesen emelkedő katonai pályát futott be egészen addig, amíg egy tatár nyíl fiatal életét ki nem oltotta. Erdélyi kapcsolata miatt? Ilyen kapcsolatai majdnem mindenkinek voltak a királyi Magyarországon. Tudjuk például, hogy Huszár Péter, aki otthagytta a király szolgálatát és Báthory Zsigmondhoz szegődött, kegyelmet nyert, sőt lugosi és karánsebesi bánná nevezték ki.⁴³

Balassi bár személyileg bátor katona, jó harcászati vezető, jó taktikus, mégis volt benne egy súlyos katonai hiányosság. Ebben a hibájában véljük megtalálni mellőzéseknek igazi okát. Az igazi katona, a jó hadvezér nemcsak jó taktikus, hanem jó csapattiszt és jó stratégia is. Ez a három katonai tulajdonság nem jár szükségképpen együtt. A csapattiszt szolgálat aprólékos munkát követel, a stratégia inkább nagyvonalúságot.

Ismerve Balassi egyéniségét, nehezen tudjuk elképzelni, hogy jó csapattiszt lett volna. Aligha érdekelték a »laktanyai« szolgálatot járó feladatok és problémák.⁴⁴ Hiányzott belőle a csapattiszteket jellemző aprólékos munka szeretete: a legénység fegyverzetének, a lovak patkóinak ellenőrzése, a korahajnali zabolástól az esti takarodóig való fűrészés a legénység dolgaiban és az istállók félhomályában. Ha meg is tette mindezt — meg kellett tennie — azonban egyre csökkenő érdeklődéssel, nagy kihagyásokkal és fokozódó türelmetlenséggel. Valószínűleg sem kedve, sem türelme nem volt ahhoz, hogy Huszár Péter pápai kapitány módjára minden éjjel végigjárja ellenőrzés céljából a strázsákat.⁴⁵ Vagy ahhoz sem érezhetett különösebb kedvet, hogy a csapattiszt számára olyan fontos és kedvelt gyakorlatot, mint amilyen a riadógyakorlat, megszervezze, végrehajtsa és ellenőrizze.⁴⁶ Szeretettel nézte a szép tavaszi időben fegyvereikkel és lovaikkal foglalatoskodó vitézeket és szép versben meg is örökítette a jelenetét. De a művész szemével nézte és nem a katonatiszt szemével. Inkább gyönyörködött bennük, mintsem ellenőrizte őket. Egy csapattiszt, aki leheveredvén katonái közé Marullust fordítja!

³⁹ Bár ez a folyamodvány nem került elő, azonban a kamarai levelezésből megállapítható, hogy létezett. Eckhardt: *Ism. Balassi*, 97. l.

⁴⁰ 1588. II. 16-án a szöllősi jószág ügyében ezt írja Ernő főherceghez: »Fenségedet újra meg újra kérem, kegyeskedjék tekintetbe venni az én régi várakozásomat és a sok pénzt, amit fiatal korom óta különféle végekben elkötöttem és ha valami kegyet ingathatatlan hűségemmel vagy szakadatlan munkámmal és szolgálatommal kiérdemeltem, hadd érezsem és lássam végre már, mit érnek ezen érdemek?« Ungyancsak ebben az ügyben írja Ungnád Dávidhoz: »Megérdemlettem annyira Ó Felső kegyét, mint Görög János Ur, ha akár őseim érdemeit, akár Ó Felső szolgálatában vállalt költségeimet, akár gyakran kipróbált hűségemet, akár pedig a katonai szempontot mérlegelni kegyeskedik.« *Összes Művei*, 364. és 365. l.

⁴¹ »Die obennente drej Personen... wollverdiente, und schier die besten, Kriegsleutt in Erla seien.« Eckhardt: *Ism. Balassi*, 247. l.

⁴² Eckhardt: *Ism. Balassi*, 212. l.

⁴³ Takáts: *Régi kapitányok* 330. és köv. l.

⁴⁴ Természetesen az akkori idők hadseregeinek belső szolgálati rendje nem hasonlítható össze a maival. A ránk maradt hiányos adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a hadseregek élete eléggé pontosan körülhatárolt keretek között folyt. S ha ezek a szabályok nem is voltak minden esetben írásban rögzítve, szokásokká váltak, s mint ilyenek törvényerővel bírtak. Altalános érvényű, a hadsereg vezetésére által kibocsátott szabályzatok abban az időben még nemigen voltak. Inkább katonai kézikönyvekről, mindentudó kis »Discursusok-ról tudunk, melyeket egy-egy tapasztalt hadvezér vagy a haditudományokért lelkesedő műkedvelő, — mint Machiavelli — írtak. Balassi idején ilyen kézikönyv volt Schwendi Lázár: *Kriegs-Discurs von Bestellung dess gantzen Kriegswesen*. Frankfurt a. M. 1593. c. könyve, mely részletesen foglalkozik a táborozás, a menet, az ellátás, a katonai fegyelmzés és büntető bíráskodás kérdéseivel, az őrszolgálat stb. 1616-ból származik az első magyar nyelvű »Hadi szabály« gyűjtemény is. (L. Gömörly Gusztáv. *Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára*. Hadtört. Közl. 1891.) A végvárat belső szolgálatának rendjét »rendtartások szabályozták, melyek főleg az őrszolgálat, a fizetési renddel, az ellátás kérdéseivel, fegyverek gondozásával foglalkoztak. L. Takáts: *Magyar erösségek. Rajzok a török világból. II. köt.* Rohonyi Gyula: *A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból*. Hadt. Közl. 1954. 1. szám.

⁴⁵ Takáts: *Régi kapitányok*, 322. l.

⁴⁶ Hogy ezek a riadógyakorlatok miképpen zajlottak le, nem tudjuk. Mindenestre kellett, hogy legyenek, mivel a vár védelmi tervének megfelelő csoportosítást csak alapos gyakorlás után vehették fel a vár őrségei még éjjel is. Minden csapatnak megvolt a »maga pontosan kiszabott helye: a lovasság a huzárvarban gyülekezett, vagy a vár piacán, a gyalogság megszállta a bástyákat és a falakat. Takáts: *Rajzok II.* köt. 117 — 118. l.

Tehát nem volt jó csapattiszt. Ezért nem bíztak reá fontosabb várat, mert ott a vitézség mellé pontosság, fegyvelmező készség is kellett s nélkülözhetetlen volt a szolgálat ellenőrzése is. Közömbössége a szolgálat dolgaival szemben okozta azt is, hogy nem tudott sokáig egy helyben maradni. Bármennyire is szerette a vitézi életet és bármennyire lelki szükséglet volt számára, mégsem töltötték ki életét a szolgálati élet apróságai.

Hiányzott belőle a stratégiai és a hadtudományi érdeklődés. Nem érdekelték a stratégiának, a szervezésnek, a kiképzésnek, ellátásnak a kérdései.

Erre a katonai fogyatékoságra két dologból következtethetünk. Egyik az, amit már említettünk: költészete csak a huszárság dicsőítése, mintha a várakban nem is lett volna gyalogság. Pedig a gyalogság ebben az időben már nemcsak Nyugat-Európában, de nálunk is döntő fegyvernem. Hiszen éppen a végvári vonal kifejlődése adott lökést a gyalogság fejlődésének is. Nélkülük nem lehet a várakat megvédeni, és a várak kapitányai egyre kérik, hogy az őrséget gyalogsággal erősítsék meg.⁴⁷ És itt van már a török legfélelmetesebb ellensége, a portyázó harcok nélkülözhetetlen fegyverneme, a magyar könnyű gyalogság, a hajdúk! Ott vannak a várakban mindenütt és létszámuk már 1554-ben nagyobb volt, mint a huszárságé.⁴⁸

Szinte igazságtalan és méltánytalan a gyalogságnak ez a mellőzése Balassi költészetében, hiszen jóban-rosszban osztozott a huszársággal. Sőt inkább csak a rosszban. A gyalogság vállán volt a szolgálat legnehezebb része, éjjel csak ők adják az őrséget és nappal pedig a vár berendezéseit javítják. Még a korabeli jelentés is szánakozva ír a hajdúk sanyarú sorsáról: »Éjjel strázsát áll, verraszt cirkál, vártán hál, nappal pedig az kapun vagyon. Minden szolgálat csak rajtok vagyon szegényeken.«⁴⁹ És a végvári életben annyira fontos zsákmányszerzés tekintetében is sokkal hátrányosabb helyzetben vannak, mint a huszárok: ezek lóra pattanva máris ott teremhettek valamelyik hódoltsági falu határában vagy török vár alatt és bő zsákmánnyal térhettek vissza. A gyalogosoknak ez nem ment ilyen könnyen: a jó lovakon járó törökök egykettőre utolérhették őket. De a harcban is a gyalogságra hárult a legnehezebb feladat. A huszárok, ha a helyzet rosszra fordult, lovaik sebes vágtaiban menedéket találhattak, míg a gyalogság igen sokszor ott pusztult a harcmezőn.⁵⁰ Ott volt a gyalogság Balassi szemei előtt. Látta, látnia kellett őket, de egy szóval sem emlékezett meg róluk: nem tartoztak bele az ő világába, s a közvetlen élmények nagy énekese, miért törődött volna velük?

Közömbös volt a katonai tudományokkal szemben is. Olvasta Machiavelli könyvét: *Az államról*, s Rimayhoz írt levelében csak ennyit jegyez meg róla: »Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékeztetire küldtem két könyvet is. . . Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle politikai tiszteknek igazgatása módjában annyit én nem okoskodtam, mint ez egymással ellenkező két atornak írásából.«⁵¹ A könyvből tehát csak a politikai tanulságok ragadták meg, holott mintegy harminc fejezete tisztán csak katonai kérdésekkel foglalkozik. Machiavelli korának nemcsak legnagyobb politikai írója volt, hanem katonai teoretikusa is. Korának hadtudományi problémái közül a két legfontosabbat felismerte: a nemzeti, állandó hadsereg és a gyalogság jelentőségét. Művében ezenkívül benne van a kor katonai elméletének egész problematikája: a tüzérség alkalmazásának kérdései, a várharc, a gyalogság és a lovasság viszonya, a kiképzés fontossága, a szervezés, a vezetés leglényegesebb problémái.

Szinte érthetetlen, hogy Balassi, korának egyik legműveltebb embere, ennyire közömbös maradjon az általa is gyakorolt és kedvelt hadi mesterség elméletével szemben. Talán az tette szkeptikussá a hadi tudományok iránt, hogy mindez, ami ennek a jegyében folyt: a török ellen viselt nyugati háború, teljesen eredménytelen maradt? Hogy mindegyik birodalmi hadsereg, legyen az bármilyen erős, itt Magyarországon a török ellen nem tud eredményt elérni és csúfosan felbomlik, szinte szétmállik? Hogy minden nyugati haditudomány ellenére az egyetlen eredményes eljárás a törökkel szemben a magyar hadak portyázó harcmodora? Lehet, hogy a közvetlenül tapasztalt tények ereje befolyasolta és emiatt nem tarthatta sokra Nyugat hadi elméletét. De éppen azért, mert így volt, mert a tények ennyire megáforták az elméletet, miért nem váltott ki belőle ellenkezést? Miért nem kezdett vitába a lovas tiszt Machiavellinek ilyen kijelentésével, hogy »a hadsereg alappilére és idege, amivel a legtöbb

⁴⁷ Takáts Sándor: *A magyar gyalogság megalakulása*. Bp., 1908. 14. és k. l.

⁴⁸ Demkó Kálmán: *Magyarország hadereje a XVI. században*. Hadt. Közl. 1916–17. (5 közl.). A gyalogság létszáma ekkor 8420 fő, a lovasságé 5997 fő.

⁴⁹ Takáts: *Id. mű* 28. l.

⁵⁰ Balassi János, Bálint apja, 1562-ben vereséget szenvedett a töröktől. A vereség oka az volt, hogy a lovasság magára hagyta a gyalogságot: »Lovasaink pedig. . . anélkül, hogy megütököztek volna az ellenséggel, elfutottak és engem a gyalogsággal együtt ott hagytak.« Eckhardt: *Ism. Balassi* 93–94. l. Ugyanilyen eset fordult elő 1577-ben Győrnél, 1587-ben Buda alatt, 1592-ben Szikszónál. Takáts: *Rajzok*.

⁵¹ Balassi levele Rimayhoz, 1591. januárjában. A két könyv közül az egyik »Az államról« latin fordítása: *Di rutatio de Republic. Rom. civitatum* (az általunk használt német fordítás címe: *Vom Staate*). A másik könyv címét nem tudjuk. *Összes Művei*, 381. l.

kell törődni, a gyalogság.«⁵² Machiavellinek a nemzeti hadsereg felállítására és a zsoldosok használhatatlanságára vonatkozó kijelentései semmilyen gondolatot nem keltek benne akkor, amikor a magyar katonaságot mindenütt idegen zsoldosokkal akarja helyettesíteni a bécsi udvar? A végvári harcokban felnőtt és várkapitányságra pályázó katonának nem ragadta meg a figyelmét Machiavelli kijelentése, hogy várak építése teljesen felesleges, mert »jó hadsereggel rendelkező országnak nem szükségesegek várak, ahol pedig nincs hadsereg, ott haszontalanok.«⁵³ Machiavelli éles szemmel felismerte, hogy a hadsereg szabályozott csatarendje, nemcsak taktikai szempontból fontos, hanem a hadsereg harci morálja miatt is: »A rend az, ami igazi bátorságot és kedvet szül. A jó csatarend állandóan új bátorságot és új tüzet ad.« És más helyen: »A hadsereget nemcsak azért kell sorban és rendben felállítani, hogy rendezetten harcoljon, hanem azért is, nehogy valami véletlenség zavart idézzen elő.«⁵⁴ Tehát a hadakat egységes, zárt tömegekben kell felállítani és módszeres eljárással kell csatába vinni. Mindez egészen más, mint a végvári harcok gyors, rajtaütő taktikája, melyekben nincs szabályszerű felállítás, tagolt harcrend, hanem a kis csoportok terephez alkalmazkodó önálló mozgása, gyors rácsapása és hirtelen visszavonulása. Úgy látszik, mindez Balassiban nem indított meg semmi különösebb reakciót, pedig nála kisebb költők felismerték és kifejezték, ahogyan ezt már más helyen kifejtettük.⁵⁵ A magyar hadtörténelem alapvető ellentmondásáról van szó, a portyázói és reguláris hadviselés ellentétéről, melynek feloldása és kiegyenlítése tette Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, Zrínyi Miklóst, II. Rákóczi Ferencet nagy hadvezérré.⁵⁶

A katonai elmélettel szemben való közömbössége miatt nem volt »ez az mi elmés tudós Balassi Bálintunk«⁵⁷ egyben tudós vitéz is. Pedig ahhoz, hogy valaki a katonai pályán érvényesülhessen, hogy magasabb beosztásokat nyerjen, például, hogy valamelyik nevesebb vár kapitánya lehessen, ilyen »tudós vitéznek« kellett lennie.⁵⁸ A stratégiai tudás Balassi Bálintban hiányzott, pedig apjánál megvolt. Bálint kiváló taktikai érzékkel szervezte meg vállalkozásait, jól felmérte a vállalkozások közvetlen környékének erőviszonyait, de a stratégiai helyzet egésze nem érdekelte úgy, mint apját, aki a várakat fenyegető veszélyen túl, a török egész hadseregének terveire akart kicsikarni adatokat az elfogott török főtisztból.⁵⁹

Balassi Bálint nem érvényesült a katonai pályán, de amint látjuk, nem is érvényesülhetett. Tehát afelett való »morgolódása«, hogy »az szolgálatra sem lévén hivatala«, nem volt egészen jogosult.

A hősi halál

A katonai Balassi arcképének megrajzolásánál kitértünk egyéni, testi, fizikai adottságaira, kiemeltük taktikai vezető képességeit, igyekeztünk magyarázatot találni katonai pályafutásának sikertelenségére, rámutattunk a katonai elmélettel szemben tanúsított közömbösségére. Láttuk mint a XVI—XVII. századi sajátos magyar vitézi erkölcs énekesét. Kutatásaink legérdekesebb eredménye, hogy a katonai Balassi tetteiben, ugyanúgy, mint a költő Balassiban, valami csalhatatlan biztos érzék, ösztönösség nyilvánul meg. »A legdrámaibb benne a zseni ösztönös munkálása, sikeres küzdelme a kifejezésért egy olyan nyelv eszközeivel, mely addig csak egyszerű igényekre volt berendezve« írja a költő Balassiról Eckhardt Sándor,⁶⁰ de ugyanez áll a katonára is. Ösztönösen felismerte a magyar huszárok hadtörténelmi jelentőségét, a portyázó harc fontosságát. És ahogyan a költő ösztönös biztonságával írta szerelmi verseit olyan időben, amikor senki »az szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javalja peng, sőt kárhözhatná«⁶¹ — ugyanúgy a katonai is biztos érzékkel választja a könnyű lovasságot és a portyázó taktikát olyan időben, amikor az leszorult a hadi tudomány perifériájára. Láttuk, hogy a vitézi élet igenlése is elsősorban ösztönös választás volt a társadalom, a szerelem és a belső feszültség bajaival és zavaró érzésével szemben. Ösztönös biztonsággal ragadta meg és fejezte ki a magyar vitézi erkölcsöt és látta meg taktikát formáló erejét. S, mindaz, amit verseiben leírt, a lovak, a fegyverek, a táj, a vadászat, a baj-

⁵² Machiavelli: *Vom Staate*, 246. l.

⁵³ Uo. 270. l.

⁵⁴ Uo. 432. és 371. l.

⁵⁵ *Adatok az alkuruc balladák vitájához*. Kézirat. Az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelenő tanulmány.

⁵⁶ Közismert dolog, hogy Rákóczi mennyire fontosnak tartotta a reguláris hadviselést. Zrínyi pedig majdnem ugyanazt mondja, amit Machiavelli: »Rendeld meg táborodat, a seregeidet, ha akarod, hogy confusio ne jöjjön köziben.« *Id. mű*: 317. l.

⁵⁷ Rimay írja róla. Dézsi: *Id. mű*, 11. l.

⁵⁸ Így pl. 1557-ben Eger kapitányságát nem kaphatja meg Kisserényi Mihály, mert »Eger várába hadban jártas, harcon forgott és tudós vitéz kell s nem olyan, mint Kisserényi.« Takáts: *Régi kapitányok*. 199. l.

⁵⁹ Lásd az 1575-ben Ali vajdával felvett vallomási jegyzőkönyvet. Eckhardt: *Ism. Balassi* 62. és köv. l.

⁶⁰ Eckhardt: *Balassi* 219. l.

⁶¹ Rimay szavai: Dézsi: *Id. mű*, 10. l.

társak — a huszártiszt élményanyaga, de egyben a XVI. század hadtörténelmi valóságának szerves részei. A zseni ösztönös biztonsága ez — bár egyúttal forrása is katonai korlátainak.

Nem lenne azonban teljes ábrázolásunk, ha a katona Balassinak csak az ösztönösségét emelnénk ki. Zaklatott élete ellentmondásainak feloldása a hősi halálban, a vitézi erkölcs tettel való bizonyítása tudatos volt. Maga választotta, tudatosan akarta és ezzel vált a magyar katona örök mintaképévé, ezzel tette fel a koronát művére. Úgy fejezte be életét, ahogyan az a katona ember számára a legszebb: »Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus« — mondta Zrínyi.⁶²

Hősi halála Esztergom alatt a hazáért vállalt magasztos áldozat. »Hiszen azt akartuk atyánk, hogy így legyen« — mondotta halálos ágyán és így lett a magyar irodalom nagy mestere, a vitézi élet ösztönös énekese, a XVI. század egyetlen lehetséges magyar életformájának tudatos elfogadója és kiteljesítője.

⁶² *Id. mű* : 360. l.

VATHAY FERENC ÉNEKESKÖNYVE

Á Magyar Tudományos Akadémia kézírattára M. cod. 4° 29. jelzéssel érdekes XVII. századi munkát őriz: Vathay Ferenc dunántúli kapitánynak török rabságban írt énekeskönyvét. (Énekes könyv, melyet én Vathay Ferenc az Fekete tenger mellett, az fekete toronyban való nyomorult rabságomban szerezvén, és punktrull punktra egy vonyetésig, minden újonnan magamtull szerzett énekekvel, magam tulajdon kezeivel irtam. Anno 1604.) Szerzőjére, a tizenöt éves háború tragikussorsú katonaköltőjére már Dézsi Lajos figyelmes lett: 1914-ben írt cikkében azonban elsősorban a történettudomány számára érdekes motívumokat emelte ki életéből és munkásságából.¹ Azóta nem foglalkoztak Vathayval, énekeskönyve pedig mindmáig várja a kiadást. Reméljük, erre a kiadásra most már nemsokára sor kerül: addig is azonban Dézsinél bővebben szeretnők ismertetni az énekeskönyvet, históriás énekeit és lírai jellegű verseit. Mindenekelőtt néhány szót kell szólni magáról az íróról és koráról, a magyar történelem egyik válságos szakaszáról.

Ez a szakasz a tizenöt éves háború kora, a XVI. század utolsó és a XVII. század első éve. Nemzetünk legjobb fiai ekkor elérkezettnek látták az időt az ország felszabadítására, a török iga végleges lerázására. »Míg a tizenöt éves háború a magyart újjászületve találta, a török megfogytokozott volt mind anyagi, mind erkölcsi erőben« — mondja erről a korról Salamon Ferenc, multszázadi nagy történetírónk.² 1593-ban kezdődött a háborúskodás, amelynek terhét — bár külföldi csapatok is résztvettek benne — elsősorban a magyarság viselte, katonászkodás és anyagi áldozatvállalás terén egyaránt. Értékes sikereket is ért el a hazája szabadságáért küzdő magyar nép: a gyenge és rosszakaratú II. Rudolf azonban nem fordította az ország javára az elért eredményeket, sőt az idegen zsoldosok garázdálkodása csak fokozta az elkeseredést. Hiába volt a magyarok hősiessége, hiába néhány jóakarató császári hadvezér, elsősorban a kiváló Mansfeld gróf tehetsége: Rudolf és politikusai nem nyújtottak komoly segítséget az ország felszabadításához.³ Érthető tehát, hogy a küzdelem utolsó szakaszát Bocskai felkelése jelentette: a magyarság szembefordulása a Habsburgokkal.

Ennek a hősi és tragikus korszaknak hősi és tragikus alakja Vathay Ferenc. Dunántúli protestáns középnemesi családból születik 1568. szeptember 24-én a sopronmegyei Nagyvágon. Családjában nemzedékek tradíciója a törökellenes harc, a vitézi élet. Már nagyapja, Ferenc, várkapitány: apja, Vathay Lőrinc Csesznek várának, a Bakony egyik fő-erősségének kapitánya, anyja Csaby Klára, az egri főkapitány lánya. Vathay Lőrinc csakhamar meghal: 1573-ban egy tarack felrobbanásánál életét veszti: a kis Ferenc négy testvérével árván marad. 1578-ban anyja iskolába küldi: Németújvárra, majd Sopronba. Az iskolában csak négy évig bírja ki, mégis itt sajátítja el azt a protestáns színezetű humanista műveltséget, amely verseiben is előtűnik, s úgy látszik itt tanulja meg a festést, rajzolást, börtönveinek a költészet mellett másik kedvelt időtöltését.

1592-től 1602-ig, tehát éppen a tizenöt éves háború periódusában a Dunántúl végváraiban szolgál Vathay Ferenc. Bármennyire fontos szerepük is volt a váraknak és hős vitézeiknek ebben a harcban, mégis, a Habsburgok tehetetlen és magyarellenes politikája nyomán hanyatlani kezdett a végvári élet. A császár emberei »nagy éhséggel s koplalással az végházakat tartották« — mondja a kortárs Illésházy István.⁴ — A nyomor és elhanyagoltság ellenére a vitézi virtus fel-feléledt a végeken katonáskodó paraszti és nemesi harcosokban, gyalogosokban, huszárokban, hadnagyokban. Ilyen hadnagy Vathay is: Tihany várában, majd Cseszken, Győrött, később Magyaróvár, Sárvár, Pápa és Veszprém váraiban. Csupa veszélyeztetett

¹ Dézsi Lajos: *Vathay Ferenc. Századok*, 1914: 1—16. I. Vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1910. 14. köt. 1443—1444. h.

² Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában*. Második, javított kiadás. Bp., é. n., 181. l.

³ Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 2. kiadás. Pest, 1871. 4. köt. 413, 433, 479—481. l.

⁴ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. Bp. 1915. 2. köt. 122. l.

pont ez, s veszélyben forog nem egyszer Vathay élete is, főleg akkor, amikor vitézeivel rajtaütéseken és »lesvetéseken« vesz részt. Ezek a lesvetések — amelyekre a tettvágyon kívül a fizetelenség is gyakran rákényszerítette a végbelieket — veszélyes vállalkozások voltak: nem mindig sikerültek. A bátorságon kívül lélekjelenlétet, önfegyelmet kívántak ezek a vállalkozások, amelyeket néha a váraktól igen nagy távolságra hajtottak végre. A tavasz és az ősztől a lesvetések legalkalmasabb időpontja, néha azonban télen is sor került az ilyen vitézi kalandra.⁵ A lesbecsált és szétvert ellenség úzásában, ebben a »mezei munkában«, aztán igen gyakran a környék parasztsága is résztvett, így töltvén ki haragját az öt zsaroló idegen elnyomón. Ilyesmíróll számol be Vathay egyik vitéz kortársa, Barcsay András lugosi kapitány 1598. július 4-én kelt levelében, amikor megírja Szuhay Istvánnak és Istvánffy Miklósnak, mint vertek szét és ejtették foglyul vitézei a temesvári törökök egyik csapatát:

Idevaló ujságot egyebet nem írhatok, hanem az mi kegyelmes urunk házában itt Lugason az temesvári főszpahiákat, zaimokat vendéglem: reméllem azt is, hogy az basának az feje is ott leszen, mezei dolog régen nem esett ennél szebb szóval... Ma virradva vittünk meg, tizenegy órakorig hoztak be harmadfél száz fejet, száz elevent; de az vitézeknek még fele kergetőben vagyon, sok parasztemberrel egyetemben.⁶

Ilyen harcokban gyakran vesz részt Vathay, s ekkor még lát valamit a »végeknek« abból a hősiességéből és dicsőségéből, amely Balassit is inspirálta. Bús fogságában ezekre a szép évekre — s Balassi vitézi énekeire — visszaemlékezve, így énekli (XIX. ének) a végbeliek dicséretét:

*Mert világi rendett az ti hivattok
Mindent meg halladott az ti tudományok,
Holott tisztességért van csak szolgálattok,
Az hitért, s Istenért vagyon járadásotok.*

*Csak jó akaratbull ezett mivelitek,
Az jó tisztességért halált nem féltitek,
Hanem jó hírt nevet ebben keresitek,
És hogy fízeltetek kevés nem nészítetek.*

Látja jól a végbeliek hősi elszántságát, önfeláldozását, hazaszeretetét, látja azt is, hogy rossz életkörülményeik ellenére kitartanak a végsőkig. A hosszabb vers további strófaiban azután — szép hasonlattal — virágokként aposztrofálja a vitézeket, majd búcsúzóul hozzájuk és Istenhez fordul:

*Vitéztek titekett ez parasztt versekvell
Egy társatok köszöntt igen nagy jó szívell,
Ki vala nem régen köztetek jó névell,
Most penig rakodott rabságnak terhévell.*

*Kegyelmes Ur Isten fölségedett kéröm,
Hogy vitézlő rendett lássa gyakran öröm,
És szerencséjekben ne legyen sérelöm,
És így az énekett eszel be pöcséttöm.
Vathay vagyok ki ezekett éneklöm.*

A vitézi énekköltészetnek az egész XVI. századon végigvonuló hagyománya tör fel Vathaynál, aki a rabságban, katonaelétének szép éveire visszagondolva, ezt a költői hagyományt folytatja. Az utolsó strófának ötödik toldaléksora pedig egyenesen középkori tradíciókra utal: ekkor volt szokásos, hogy a költő, verse végén, így megnevezte magát.

A tizenöt éves háborúban újjáéledő magyar vitézi élet aztán tragikus akkorddal végződött Vathay számára. 1601-ben ő is tisztje annak a magyar-német seregnek, amely Mercoeur herceg és Rosswurm tábornok vezetésével szeptember 17-én visszafoglalja a töröktől Székesfehérvárt.⁷ A háború egyik legragyogóbb győzelme volt a fontos dunántúli várnak, az Árpádok temetkezőhelyének felszabadítása. A tehetetlen habsburgi politika miatt ennek a győzelemnek sem volt meg a méltó és a hazafiaktól várt gyümölcse. Igaz, hogy a győztesek magyar és német őrséget helyeztek a várba s Vathay Ferenc, a magyar őrség kapitánya mindent megtett a törökök várható támadásának kivédésére. »Székesfehérvár visszafoglaltatván a töröktől — írja Takáts Sándor —, az ősszelőtt bástyák és a ledöntött falak helyébe magyar módra erős,

⁵ Takáts, *id. m.*, 1. köt. 386—415. l.

⁶ Közölve: Andrei Veress: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. București, 1932. 5. köt. 170. l.

⁷ Horváth M., *id. m.* 4. köt. 476. l.

sározott palánkot építettek⁸ (Kiemelés Takáttól). Ezt az építkezést nyilván Vathay vezette. Még Bécsben is megfordult, vitézi fizetésének érdekében. Komoly intézkedés azonban a Habsburgok részéről nem történt, s az egyszeri hadisiker után elbizakodó Rossworm tábornok késlekedése, meg a német őrség hűtlensége következtében Székesfehérvár 1602 augusztusában ismét török kézre jutott,⁹ Vathay pedig, súlyos sebekkel, fogságba.

A katasztrófális eseményt, amely meggátolta a Buda közeli felszabadulásában bizakodó remények beteljesülését, általános megdöbbenés követte. Ennek a megdöbbenésnek ad hangot a kortárs Pethő Gergely, amikor krónikájába feljegyzi az 1602. év eseményeit. A látszólag nyugodt, adatszerű beszámoló is éreztet valamit az író elkeseredéséből:

Jemiscsi Haszan Basa a' Vezér, a' Császár erejével ki jüve, ki előtt Csik-Várból ki szökének a' köröszttyének. És Székes-Fejér-Várat, Augustusnak 12. napján meg szálla, Kiben Joannes Marcus Conte Isoláno, egy jeles Vitéz Olasz Ur vala fő Capitány és azt nagy erős Ostromok után, augusztusnak 29. napyan, erővel meg vevé, Kiben öt ezer Magyar és Német veszet el. Az Olasz Grótot elevenen, de igen sebesen fogák el, Vathai Ferenczczel a' Vice-Capitányal egygüt.¹⁰

A tragikus csatavesztés után Vathayt a törökök Budára viszik, innen Belgrádba kerül, majd Temesvárra, végül a tengerpartra, a galatai Fekete-toronyba. Útközben ismételt szökni próbál, azonban mindig rajtaveszt. Rabsága kemény és keserves: egyedül az vigasztalja, hogy börtöne ablakából láthatja a tengert, a természetet, s alkalma van az írásra, rajzolásra. Itt, a rabságban születnek versei, s hozzá azok az érdekes, színes illusztrációk, amelyek még kissé középkorias technikával, de kétségtelen realisztikus szándékkal örököltik meg raboskodásának, vagy a vitézi életnek egy-egy mozzanatát. A kéziratos verseskönyv tele van ilyen illusztrációkkal: a magyar művészettörténetnek érdemes volna velük foglalkoznia.

Hogyan ért véget Vathay élete, pontosan nem tudjuk, 1605—6-ban megjelent előtte a szabadulás reménye. A Fekete tenger partjáról visszaszállították Budára, de hozzátartozói szegények voltak, a Habsburgok pedig nem akartak pénzt áldozni a derék magyar vitéz kiváltására. Ismét Belgrád felé vitték: további sorsa aztán ismeretlen. Lehet, hogy valahogy mégis kiszabadult — erre vallana az, hogy énekeskönyve, egykorú bejegyzések tanúsága szerint, már a XVII. században magyar kezekben volt —, de lehet, hogy visszavitték tengerparti börtönébe, s itt, vagy útközben halt meg.

A verseskötetről szólván, mindenekelőtt említenünk kell Vathay két históriás énekét: ezekkel a 16. század kévdelt epikai műfajának válik kései folytatójává, olyan korban, amikor a politikai és társadalmi fejlődés következtében hanyatlani kezdett ez a műfaj, holott a tizenöt éves háború eseményei bőséges anyagot szolgáltatottak volna. Vathay egyéni élményeiből, emlékeiből tud méríteni, amikor megírja két epikai művét, a *Székesfejérvár veszéséről való históriát* és a *Szinán és Ibrahim basa idejében lett tatár rablásról való históriát*.

Elmélkedő strófákkal kezdődik a »székesfehérvári história«. Vathay hazaszeretete szólal itt meg, a haza romlásán érzett fájdalom. Ez a hazafiság ugyan nemesi színezetű, de már a »népség« és a »kösség«, azaz a parasztok pusztulását is meglátja, azt a csapást, amelyet a törökudulás a legszélésebb néprétegek számára jelentett:

*Szegény Magyarország már ha álhatsz lábra,
Sok romlás miatt mert gyakran jutsz kárra,
Minapis rabság szálla egy fiadra,
Székesfejérvár juta pogánságra.*

*Előbbis eszért sokatt te bänkódáll,
Kéthéán hattvan esztendég kilt gyászláll,
Nem rég keszedhöz hogy juta vígadáll,
Nem lén segéded s meg fále ell váláll.*

*Kárt valla veled ebben köröszttyenség,
Jelesben Sárvár, s Györközt levő népség,
Fiad rabságát báná sok nemesség,
Balatonig be, Bakonbeli kösség.*

⁸ Takáts S., *id. m.* 2. köt. 14. l.

⁹ Horváth M., *id. m.* 4. köt. 483.

¹⁰ Pethő Gergely: *Rövid magyar cronica*. Bécs, 1660. Lapszámzás nélkül: Anno 1602. (A debreceni református kollégiumi könyvtár példánya.)

*Errül de rendell én is kezdek szólnom,
Mind voltaképpen és dolgát meg írnom,
Végre romlását utóll meg mondanom
Mert ezért fejem hid én is fájdalom.*

A vers további strófáiban elmondja Vathay, mint érkezik meg »Duca Mercury Emanuel« (így nevezi a császári hadvezért!) vezetésével a keresztény sereg a város alá, amelyben a törökök csak csekély erőket hagytak. Hat ágyúval löni kezdik a falakat, majd a két külső erődöt foglalják el, utána pedig a belső vár ostroma következik. Ezekben a strófákban is megvannak — ha nem is túlságos részletezéssel — azok »a riadalmas hangbenyomások« és az »az égig kevergő por«, amelyet Horváth János a históriás énekhagyományra olyan jellemzőnek tart, s amely képeknek útját Zrinyiig lehet követni.¹¹ Idézzük az ostrom leírásának befejező szakaszát:

*Vala szállásnak tizenegyed napja,
Várat két felől kezdék rontania,
Küfialatt földre mind ontogatnia,
Törökök ezt nem kezdék álhattnia.*

*Ezt látván mindgyárt magokatt el szánák,
Port az bástyákban s tornyok alá rakák,
Vitézsek küvöl ustromott indétták,
Törökök várast ő magok meg gyújták.*

*Szörnyen az váras akor mind ége,
Monostortornya, s bástya néhán düle,
Maga négy órán csak tartá lövése,
Isten így adá körösztyn keszébe.*

*Elevenen bég akor foglyá esék,
És sok fű török vele kézben esék,
Bég felesége, sok bulya fogaték,
Németekbennis portul sok hányaték.*

*Stiettven irák ezt német császárnak,
Koronázóhelyek kézben magyaroknak,
Kiért hálákkatt Istennek adának,
Mátyás herceggvell urak vidádnak.*

A szembenálló két hadsereg mindegyike a vár környékén gyülekezik. Tizenkétezer keresztény és hatvanezer török vítéz táborozik a közelben — meséli Vathay. A magyarok — írja — állandó merész rajtaütéseikkel sok veszteséget okoznak az ellenségnek. Szépen festi le Nádasdy Ferenc kapitánynak, a tizenöt éves háború egyik legkitűnőbb magyar vezérének hőstetteit, s elismeréssel szól a többi hadisikerről is.

Közben beköszönt a tél, majd eljön a tavasz. Háromszáz németet, százötven hajdút bíznak meg a védelemmel. A kapitánynak — Vathay itt sajátmagát érti — sokáig Bécsben kell lennie: ezért a megerősítés munkája csak lassan halad. Júniusban még mindig sok a rés a falakon. Mégis folytatják az erődítést, majd előkészítik a harcra és megszállják a város külső erődeit. Ezeket a külső sáncokat kezdi ostromolni a közeledő török sereg.

A növekvő veszedelem láttára a szigeti erődből a hajdúk megszöknek. »Magyar nemzetben mell gyalázatt esék« — kiált fel keserűen Vathay. A törökök nyomása pedig egyre erősebb. Már a belső vár alatt állnak és tizenhét napig lövik. A »külső törés« magasabb, mint a vár belső részei, így a török könnyen és biztosan célózhat. »Lövéstől belől igen vesznek vala« — mondja a költő. A kapitány lábát is eltalálják, a németek egyrésze megadásra gondol, nagy a pusztulás. Néhány sikerült, szinte már Zrinyire emlékeztető drámai képpel festi le a helyzetet Vathay:

*Töltésről kapu meg sem nyitathaték,
Adíg az népség mind úgy odatorlék,
Sokaknak az beltíprásban ki omlék,
Hátull töröktül meri vágaték öleték.*

¹¹ Horváth János: *A reformáció jegyében*. Budapest, 1953. 206–207. l.

*Rettenetős rüt romlás ez lett vala,
Palota kapunáll le vágattak vala,
Inkáb egymáson mind ott holtak vala,
Mind német magyar igyen vesztek vala.*

Elkezdődik a végső harc : sok magyar és német jut fogságba — köztük maga Vathay —, a többi elesik. A legtöbb szökevényre rüt halál vár. Amikor a költő erről megemlékezik, utána a végsőik elszánt hősök emlékét örökíti meg néhány meleg szóval. Egy versszakot idézünk, ahol az »embermódra« való veszés motívuma, a »szegény« és »szegény kis« jelzők használata kifejezi azt a szeretetet, amelyet Vathay hősi halott bajtársai iránt érez :

*Töb katonais ki ben maratt vesze,
Szegén Kovács György embermódra vesze,
Hadnagya mellett végig lén s ott vesze,
Szeğin kis Teke Jánosís ott vesze.*

Felsorolja a többi elesett hős nevét, majd buzdító szavakat intéz a magyarsághoz : gondoljanak a veszélyre, az önvédelemre. Meglátja a korabeli feudális társadalom széthúzását, a jogi formalizmust, amely elfeledkezik arról, hogy a haza sorsáról van szó. Így kiált fel : »Csak az törvényre s nagy pörre jók vagyunk«. Majd pedig később : »Vajde heában mert nincs fejedelmünk«. A dunántúli protestáns nemescsalád sarja, a vitéz kapitány tehát világosan felismeri a feudális »jogászvilág« vétkes mulasztásait, s érzi azt is, hogy »fejedelemre«, a nemzet véréből való uralkodóra volna szükségünk. Ebben is már Zrínyi költészete és gondolatvilága felé utal — bár formai szempontból még inkább Tinódi közelében mozog.

Vigyázzunk a végek sorsára, mindegyiket veszedelem fenyegeti — hangoztatja históriájának befejezésében. Isten ki akarta próbálni a magyar nemzetet : Fehérvár sorsa azonban megmutatta, hogy nem méltó az isteni segítségre. Kemény szavak ezek, a protestáns prédikátorok tanítványához méltóak! Imádsággal és a végvári kapitányok buzdításával zárul az ének.

A végvári vitéz hazafiassága, a nemzet pusztulásának fájdalma, de a prédikátorok korholó, a magyar társadalom hibáit bíráló hangja is újra felcsendül a *Szinán és Ibrahim basa* históriájában. A história történeti háttere Szinán basának, a török nagyvezérnek és hatalmas török-tatár hadának dunántúli és alföldi pusztítása 1594-ben. Horváth Mihály így foglalja össze ezt a magyar nép számára oly tragikus eseménysorozatot : »Szinán basa július végén jelent meg Tata alatt roppant táborával, mely, miután a betört negyvenezer tatár is hozzá csatlakozott, 200 ezer főből állott. A tatárok július közepén Mármarosban törtek az országba, honnan Debreczennek, Szolnoknak vették útjokat, iszonyúan dúlva, pusztítva mindenütt, merre mentek.«¹² Később maguk a törökök is kénytelenek voltak elismerni az okozott roppant kárt, s IV. Murád szultán 1624 májusában kiadott, a Nagykőrörsre visszatelepülő jobbágyokra vonatkozó rendeletében ezek a szavak tán éppen a Szinán-féle dúlásra vonatkoznak : »... a városbeliek ennekelőtte háború idejében a sereg kihágásától menekülvén, elszéledtek, — a körülfekvő helységek lakosai szinte mindegyik elfutván, a helységekéből kibujdostak.«¹³

Persze a szultán még mindig szépíteni igyekszik a helyzetet, s a »sereg kihágásának« említése csak éppen sejteti azt a sok szörnyűséget, amelyet a török-tatár hordák az alföldi magyarság ellen elkövettek. A magyar kortársak már őszintébben beszéltek, akkor is, amikor mint Báthory Zsigmond fejedelem 1599-ben, a szultánhoz írtak. Báthory levelében többek közt ezeket olvassuk : »... az temesvári Hasszán pasa egynehányszor küldte az birodalmunkra és városokat, falúkat raboltata, pusztította el, sok embereket is vágatott le.«¹⁴ Vathay pedig egyenesen megdöbbenő képeket rajzol a tatárok és törökök erőszakoskodásairól, a nők megbecsületlenítéséről, a lángoló falvakról, városokról, az apró gyermekek pusztulásáról az elhagyott, feldúlt otthonokban. Leírja például a szülők nélkül bolyongó gyermekek hányattatásait, akik az általános pusztulás közepette nagyobb városokban, így Kecskeméten keresnek menedéket, de a kóbor farkasok rengeteget megölnek közülük. Formai egyszerűségükben is mélységesen megrázó strófák ezek : érezní, mennyire fájlalja a költő magyar népének szörnyű sorsát :

*Széles mind az Alföld már el pusztult vala,
Nyomorult szegénség ki meg marattvala,
Imít, amot, kettő s holl egy ell bütt vala,
Kecskemétre sokan bolyogtanak vala.*

¹² Horváth Mihály, *Magyarság történelme*, 4 köt. 419. I.

¹³ Szilády Aron—Szilágyi Sándor: *Török-magyarkori történelmi emlékek*. Okmánytár. Pest, 1863. I. köt. 11. l.

¹⁴ Uo., Pest, 1868. 3. köt. 39. l.

*Derekast Kecskemét elnem pusztult vala,
Egy ideig rajta mégis laknak vala,
Nagy sok árva gyermek erre tartottvala,
Szélyell ott kuldulván tekeregne vala.*

*Csak az lakos népis alig tönög vala,
Az sok éhezőkett s már nem győzik vala,
Éhségtüll gyermekek szakaszkottak vala,
Pusztán házban s utcán nyivákolnak vala.*

*Olly igen farkasok sokasultak vala,
Barmott mert az meszön már nem kapnak vala,
Éhség miatt ntha többet esznek vala,
Váras környül szélyell csavarognak vala.*

*Mondgyák nagy bizonnal várasra be jártak,
Ugyan nagy felesen adig csavarogtak,
Szélyel gyermekekben azmellyet kaphattak,
Mint egy baromfiat mindgyárt meg ragattak.*

*Eleven szájokban sikett úgy kiáltott,
Némelnek segítség jó ha találtatott,
De sokkall töb köztök így ell szaggatatott,
Illy szörnyü halálnak és köztök adatott.*

A Dunántúlnak, közelebbről Győr környékének pusztulásáról is néhány megdöbbentő képet fest Vathay. Nem elégszik meg azonban az eseményleírással: az okokat is nyomozza. S itt mutatkozik meg, hogy költőnk a XVI. század néphez-tartó protestáns prédikátorainak hű tanítványa: a gazdagok bűneinek büntetését látja a pusztulásban, s a rettentő jelenetek leírásához szervesen kapcsolja társadalomkritikáját. Az alföldi városok polgárságáról például ezeket írja:

*Sok szép gazdagságvall ez föld rakva vala,
Rajta sok szép váras, s roppant falu vala,
Ezt sok szép vén ember s polgár lakja vala,
Iffju népe erős medve moldra vala.*

*Tekéntetre kedves aszonymép ottvala,
Menyecskék leányok köztök szép sok vala,
Kik görjedeszéstüll ugyan égnek vala,
Olthatatlanképen kívánságok vala.*

*Az gazdagság ökett el ragatta vala,
Részegség, bujaság, köztök regnáll vala,
Nem Isten, sok barom bizodalmok vala,
Az Isten ígéje nekik nem kellvala.*

Félreismerhetetlen ebben a részben a Szkhárosi Horvátok prédikatori pátoszával, éles bírálatával rokon hang. Érdekes ebből a szempontból a história bevezetése is, ahol — a reformátoroknál kedvelt zsidó-magyar párhuzam bőséges alkalmazásával — »régi példákbulle« akar Vathay okulást és tanulságot adni, majd így folytatja:

*Iránzom így jára országunk mind szélyell,
Mert mi nem gondolánk Isten ígévell,
Sem az ő nagy kemény fenyegetésévell,
Igaz tanéttóknak sok szép intésekvell.*

*Még akkor meg törék birodalmunk szarva,
Hogy pártolás szálla rendell az urakba,
Kél királis leve együtt országunkban,
Mind fejenként valánk elég nagy vakságban*

*Mind ezeknek azért én most békétt hagyok,
Sok históriákból mert ezt gyakran halltok,
Azért mi időnkben lett dologrull írok,
Mert énekkell ha csak magunkatt sirattok.*

Az »urakba« szállott »pártolás« és a »nagy vakság« említése Tinódinak és névtelen históriás énekszerzőinknek egységre való buzdításával rokon, az »Isten ígéjének« említése pedig a protestáns prédikátorok tanításával. A prédikátorok és énekmondók közti kapcsolat, a köztük érvényesülő »munkamegosztás«, amelyet Klaniczay Tibor említ, Vathaynál is megmutatkozik. Nem hiába szerepelnek az idézett három strófában az »igaz tanéttók«, majd pedig később a »sok históriák«. Vathay tudta a saját tapasztalatából, amit Klaniczay a XVI. század szövegeinek vizsgálatából állapított meg: »mindketten (t. i. a prédikátorok és az énekmondók) ugyanannak a nagy társadalmi és nemzeti mozgalomnak az irodalmi harcosai.«¹⁵ A XVII. század elején író Vathaynál már kissé egygyé is olvad az »énekmondói« és »predikatori« magatartás: ebben Zrínyi útját egyengeti. Szépen mutatkozik ez a históriának abban a részében, amelyben — a nemesi és polgári luxus keményhangú megrovása után — így fohászodik:

*Oh irgalmas Isten, királyok királya,
Az benned bizóknak ki vagy nagy ótalma,
Árvák özvegyeknek gondviselő attya,
Az szegén raboknak meg szabadéltója.*

*Ne nézd büneinkett nézd sőt szent fiadatt,
Szent emberid általl tett fogadásidat,
Temagadért uram áld meg fiaidat,
Szent fiad vérévell meg váltattakat.*

*Jézusért Krisztusért ad meg országunkat,
Fordulj verd meg immár léged káromlókatt,
Csöndeszécsd meg köztönk hadakozásokatt,
Szabadécs meg szélllyel az szegény rabokat.*

*Ime mint káromtyák mert már szent fiadat,
Kik törökké lettek meg úgy szent lölködet,
Mert már ezek mind meg tagadtak tégedet,
Szdgyák rútalmaszák edös szüleikett.*

*Nó mindnyájan azért oh szegény magyarok,
Kik sok ellenségtüill környül vétettetök,
Éltetök jobbtván Istenben bízatok,
S meg adgya tñektek régi szabadságtok.*

A prédikatori hangba, a megtérésre való felszólításba szervesen belefonódik a hazafiaság, a »szegény magyarok« sorsán érzett fájdalom, a nemzet jobb jövőjébe, felszabadulásába vetett remény.

Prédikatori és énekmondói magatartásnak ez az összekapcsolódása figyelhető meg Vathay egyik lírai jellegű versében is, kéziratának huszonnegyedik énekében, »mely az magyar nemzetségnek nyomorult mult és jelen való állaptyát traktállya«. A hosszabb, elmélkedő költemény visszapillant a XVI. századba és találgatja, milyen lesz az új, a XVII. század. Megsiratja Batthyányi Boldizsár, Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc, Thury György halálát, majd gúnyos szavakkal ostromozza »az jó szűz papokat«, az olasz divatot, Velence és Róma kurtizánjait, s csipős megjegyzéseket tesz a pápára is. Térjen meg az ország, elsősorban az ifjúság — hangoztatja —, akkor ismét hősök támadnak köztünk. A »megtérést« természetesen ő is úgy érti, mint a XVI. század prédikatorai: eszményképe nyilván a protestáns hitben egyesült, a török igtát magáról lerázó Magyarország. — Önfeláldozó, mely hazaszeretetről tanúskodik a költemény hangulatos és szép bevezetése:

¹⁵ Klaniczay Tibor: *Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában*. A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 2. köt. 57. l.

*Áldott magyar nemzet kevés maradékja,
Régen Európának kivaláll csillagja,
Avagy ez világnak tüköre s szászlója,
Az jó tisztességes hírnék kíványója.*

*Szolgálatom néked örökké ajánlom,
Ne bánd néhány versöm hogy tenéked mondom,
Édös nemzetségöm : mert romlásod szánom,
Siratom, szerencséd hogy semmit nem látom.*

*Átokra magamat híd érőtéd hadnám,
Szörnyű nagy halálra és magamat adnám,
Nagy veszedélmedért kinomat nem szánnám,
Szabadságod aszall hogyha meg hozhatnám.*

Balassi »Búcsújának hazájától« visszhangját láthatjuk az első strofában, ez azonban nem véletlen, hisz a tizenöt éves háború sok magyar hazafiának lelkében élték ilyen gondolatok. Érdemes összevetnünk Vathay versével azt a beszédet, amelyet a törökellenes harcra készülő Báthory Zsigmond megbízásából Kovacsóczy Farkas mondott el a kolozsvári gyűlésen 1594. augusztus 20-án az erdélyi rendek előtt :

Forogjon az tisztességes hírnév, ki nagyobb az életnél, kegyelmetek előtt, hogy magyar nemzetek lévén mint vonhatnátok ki azok közül magatokat, kik most minden erejeket, tehetségeket, életeket, halálokat arra vetették, hogy a szegény hazát, kiért soha egy jámbor is halálát nem szánta, az nagy ínségből megszabadítsák. Vajjon micsoda reménysége lehet ott kegyelmeteknek, a hol a magatok vérét, nemzetségét halljátok, látjátok rablani, pusztítani, vágni, veszteni per omnia genera mortis, per omnia supplitia et tormenta : kinek nem fáj ezen a szíve, kiváltképpen ha meggondolja azt, hogy a mi ma ő rajtok vagyon, holnap mi reánk is elérkezhetik, ki hiszi azt el, hogy a kik a mi atyánkfiai in így kegyetlenkednek, azok minket azoknál inkább szánnának? . . . Az Magyarországnak veszedelme, kit Isten eltávoztasson, részi léssen az mi utolsó romlásunknak. Csak addig maradj Erdély meg, még Magyarország léssen előtte, az után ki tarthat meg bennünket, ki szánhat meg, ha elvész a mi vérünk?¹⁶

Kovacsóczy beszédében, Vathay versében — bár egymástól nyilván függetlenek — ugyanazok a hazafias gondolatok szólnak meg, ugyanaz az aggodás a nemzet sorsáért, ugyanaz az önfeláldozó szemlélet. Nem idegen azonban ez a hang a népköltészettől sem. Népünk »katonadalaiban« nem egyszer találunk olyan motívumokat, mint Vathay előbb idézett versében. Példának felhozhatjuk Kálmány Lajos népdalgyűjtésének egyik darabját, ahol a következő sorokat olvashatjuk :

*Életem áldozom a magyar nemzetért,
A vérem kiontom a magyar hazáért,
Ne félj Magyarország! vigyáz az Isten rád,
Ellenség kezébe nem adja határát.*

*Felemelem karom, felkötöm a kardom,
Szomorú szívemre új bánatot rakok ;
Mindenféle nemzet harczol magájáért,
Hazáját szerető kedves testvéreért.¹⁷*

A verset kommentáló Dégh Linda jegyzete szerint ez az ének a XIX. század közepéről való, egyes motívumai pedig a XVIII. századra mennek vissza. Valójában még tovább vezethetjük az ének »családfáját« : egészen Vathayig, illetve a »végvári világ« katonaköltészetéig. A »folklorizáció« jellemző esetét látjuk itt — ha talán nem is éppen Vathay verse volt az, amely a Kálmány-gyűjtötte népdalt inspirálta —, egyúttal azonban azt is, mennyire rokon a végek költészete a magyar nép költészetével. »A nép irodalmi tevékenységének, költői alkotásainak hallatlan gazdagsága most valósággal beárad, beözönlik a magyar nyelvűvé lett irodalom területére« — mondja Klaniczay Tibor XVI. századi irodalmunkról.¹⁸ Vathay verse azt bizonyítja,

¹⁶ Szilády—Szilágyi : *Török-magyarokori történelmi emlékek*. Okmánytár, 3. köt. 32. l.

¹⁷ Kálmány Lajos : *Történelmi énekek és katonadalok*. Budapest, 1952. 329. l.

¹⁸ Klaniczay T., *í. l. tanulmány* 58. l.

hogy ez a tétel még a századforduló, az 1600 körüli és utáni évek »végvári költészetére« is áll. Népköltészet és vitézi költészet összefüggése egészen természetes, hiszen a végvárak paraszti vagy kismemesi hősei is a *nép ügyéért* harcolnak, hazafias önfeláldozásukat az egész nép magáénak érzi. Láthattuk ezt egyébként már Barcsay lugosi kapitány idézett levelénél is, ahol arról volt szó, mint segítenek a parasztok a török hódítók ellen küzdő végbelieknek.

Összefüggés a XVI. század irodalmi hagyományával, rokonság a népköltészettel: ez Vathay más költeményeiben is megmutatkozik. Érdekes ebből a szempontból verseskötetének tizenhatodik éneke, ahol a börtöne ablakára szálló, hazájának emlékét felidéző fülemüléről szól. A hosszabb vers — Vathay költészetének egyik legkedvesebb alkotása — így kezdődik:

*Áldott fülemile ill nagy énekelve hogy hogy jutáll mast ide,
Holott lám házamban harmad szent György-hóban valáll, s mi hoza ide,
S-ott szólván kertemben, ruzaágak közben ki az, ki küldé ide.*

*Illy nagy mesze földre s tengernek szélire, hogy tuttáll ide jünni,
És csudálom láttván, vig vagy az fák ágán s kedved van énekelni,
Snem pedig fogságban mint engöm sok lánchban hoztak, s gyöztéll röpülni.*

*S-talánd csak ez órán, emez ciprus ágán, kezded ell énekedett,
Mert mind az útais nem hallottam szódis sem láttam szömmélyedett,
Miuta hazámtull, el váltam vigságtull, s most indétád szívemett.*

*Azért hogy ha te vagy, s értem fáradva vagy, nagy munkádat köszönöm,
Jó akarodat vigasztalásodatt elég jó néven veszöm,
De az te jütödön, hangas énekedén, nincsen semmi örömöm.*

*Mert felettem vala s most vettem vala, szívbüüll bánatimat,
Én édes hazámat jó szabadságomat, és szerelmes árvámat,
De meg jól fordétádd s újjoban indétádd, szóddat: régi nagy búmat.*

A megható vers szépen mutatja, hogy a költő — bárha akarná is — nem tudja feledni »édes hazáját«, »jó szabadságát« és »szerelmes árváját«, Vághy Zsuzsannát, akit — első feleségének halála után — 1602 elején, kevéssel fogságbajutása előtt, vett el. — A költemény ötletét nyilván Balassiból merítette Vathay, Az *fülemilének szól* című versből: ezt már a formai közelség is sejteti. Balassi is, Vathay is végső fokon szembeállítja egymással a maga szomorúságát a madárka vidám énekével, a különbség csak annyi, hogy Balassi a szerelem »rabságában« él, míg Vathay valóságos rab, a tengerparti fekete torony foglya. Iktassuk ide a Balassi-vers bevezetését:

*Te szép fülemile zöld ágak közébe mondod el énekedet,
De viszont az ellen az én veszett fejem mond keserves verseket,
Kiket bánatjában, szerelem langjában szép Júliáról szerzett.*

*Menybeli szép harmat tégedet mosogat, engem pedig könnyhullás
Szüntelen nedvesít s bánattal keserít, hogy oly kemény mint a vas
Az én szép Júliám, kitül jómot várnám, hogy lenne már irgalmas.*

*Az hév verőjénnek mívoltát nem érzed, mert ülsz híves árnekbán,
Engemet peniglen gyujt buzgó szerelem, süllök, főlök langjában;
Te szabad vagy, repülsz, hol akarod, szállsz, ülsz, nem ugy mint én ez vasban.*

*Örömmel és szépen csak tavasz időben szép énekeket mondasz,
Énnekem peniglen mind nyárban mind télben versem oka csak panasza,
Kínomat számlálom, Júliát imádom, dolgom nekem mind csak az.¹⁹*

Eckhardt Sándor — Balassi-kiadásának kommentárjában — joggal látja Vathay östében a Balassi-vers »legszerencsésebb ihletésű hatását.«²⁰ A Balassi-inspiráció mellett azonban itt is utalni kell a népköltészeti kapcsolatokra, arra a rokonságra, amely Vathay fülemülénekét a magyar népi líra »rabénekeivel« összefűzi. Ezeket a »rabénekeket« hol magának a rabnak, hol pedig szerelmesének nevében éneklé a nép, állandó azonban a török rabság, a

¹⁹ Balassi Bálint östé: művei. Kiadta: Eckhardt Sándor. Bp. 1951., 1. köt. 94. l.

²⁰ Uo., 226. l.

rabhoz odaszálló madárka, sőt gyakran a tenger motívuma is. Ismét Kálmány gyűjtésének egy dalát idézzük :

*Repülj madár, repülj Nagy-Törökországba,
Szállj le egy rablegény börtönablakába,
Vedd le a vasbékót kezéről, lábáról,
Dalolj kis madárkám szép Magyarországról !*

*Mond meg : hogy szeretem, mond meg : hogy siratom,
Mélyebb a tengernél az én búbanatom !
Mond meg : hogy hozzá száll lelکم sóhajtása,
Vele élni-halni szívem óhajta !*

*Mond meg : hogy a nevét zokogva kiáltom,
Nehéz rabságából kincsekért kiváltom,
Hogy érte örömet koldusbotra jutnék,
Még újra nem látom : meghalni sem tudnék.²¹*

A bánkódó, vágyakozó hang, az elvesztett szerelmes, illetve hitves utáni epedés, a madárka, mint a távoli hazá üzenete : mindez Vathaynál is, a népdalban is megvan, s bár közvetlen «hatásra» itt sem szabad gondolnunk, az egyezés mégis bizonyítja a dunántúli vitéz kapitány költészetének és a magyar népköltészetnek rokonságát.

Meg kell emlékeznünk Vathay költészetének még egy érdekes alkotásáról, a gyűjtemény kilencedik énekéről, ahol az író honvágya, hazaszeretete szépen fonódik össze természetérzékével, azzal a humanista-reneszánsz szemlélettel, amely a rabság keservei ellenére is tud gyönyörködni az elébe táruló újszerű, szép tájakban. Legyen szabad ezt a hangulatos éneket egész terjedelmében idéznünk :

*Ázsiának földje, ell untalak nészni, Európábull szömlélni,
Mivell meg tiltatott énnékem te benned mint akarván úgy jární,
De mint madárkának, réssén kalitcának, bánom kel úgy rád nészni.*

*Látom hogy vagy ékös, hegyyell, völgyell díszös hol lehet örvendetesb,
Tudom hogy még bellyeb ennélis vagy kedvesb, s lakóknak édösségösb,
De Pannoniának földje nékem hasznosb, volna még békességösb.*

*Olympus hegyei magassan kékkelni, tülem távull láttattok,
És Bithyniának bojtos ciprus fáí, dícséretre jók vattok,
De körösztýeneknek vagy sok haját hoztok, vagy fejett kopaszt hattok.*

*Tenger tiszta víze, szép igrvenessége, s-rajta hajók szépsége,
Föl vont vitorlákon széltüill sebessége örvendetös menése,
De az Duna víze volna szökesége, szívem job kedvessége.*

*Európábull látom, ell hídyed barátom, Ázsiában juh s barom
Jár és legeltetik, kí, szánt s-kaszálódík, ezt igazán írhatom,
De el untam nésznöm, ezetís szemlélnöm, mert más én gondolatom.*

*Jó Ázsia földje s Európának vége, mivel még dícsérjelek,
Holott tejel s mészel folyysz és nagy büséggel Kánán földhöz itéllek,
De adnája Isten véled elégedvén többé már ne nésznélek.*

*Hanem Tráciának, ott jüt határinak, utát vissza mehetném,
És Bolgárországna, s Hemus havasának sziklás hegyeit nézhetném,
Rodoppe hegyének utát, mély völgyének haszafelé szökögném.*

*Tí kik Európának, világ harmadának, csak nem köszepin vattok,
Én pedig az végén, és níha éhezvén, köszöntvén tülem vattok,
Pohártok töltetvén, segétségték az lévén, egyget értem igrvatok.*

²¹ Kálmány, *Történeti énekek*, 197. 1.

*Sok szép nemős asszony, ifjú s mind vén asszony, írok sok köszönetőt,
Kikben mind méssz, s méreg, öröm keserűség világon helyeztetőt,
Isten megengedje kedvetek se szegje, soká légyen éltetők.*

*Oh jó Magyarország s-édős jó társaság, vallyons mikor látthatlak,
Kitt jó szabadságért, s egy szegin árvájért, bizom igen óhajtlak,
Ki azért vagy nehéz, s életem végezés, hogy hirrell sem hallhatlak.*

Mélyen pillanthatunk Vathay lelkébe ezen a versen keresztül: látjuk honvágyát, amely »unalmassá« teszi előtte az idegen tájat, de látjuk azért, hogy szépségét, különlegességét mégis meg tudja becsülni. Igen fejlett természetérzék mutatkozik itt, amely szereti a tengert, szereti a távoli hegyi tájat, sőt a zord, sziklás vidéket is, azt a Balkán-hegységet, amelyet volt alkalma megismernie. Csak az fáj neki, hogy rab, hogy nem járhat-kelhet szabadon a csodálatos tájban, s hogy ez a sok szépség hazájától, barátaitól, családjától távol van. Érdekesek s az addigi magyar költészetben szokatlanok azok a sorok, ahol Európáról és Ázsiáról elmélkedik, s ahol mintegy maga előtt látja egyfelől rabsága helyének, másfelől pedig hazájának földrajzi helyzetét.

Azt, hogy Vathayban volt költői érzék, esztétikai fogékonyság, vallásos versei is bizonyítják. A prédikatori tónus, a biblicizmus, a bűnbánat hangjai fel-felbukkannak ezekben a versekben, ugyanakkor azonban nem ritkák a művészien megfogalmazott képek, erővel és költőiséggel teljes kifejezések sem. Bizonyíthatjuk ezt a versgyűjtemény ötödik énekének három szakaszával, ahol »Isten fölségének« kedvelt korabeli témáját így fogalmazza meg:

*Nagyall mert magasbak egeknél bölcseségid,
Az nagy mélységetis által hatlyák hatalmid,
Széles ez világot az bennevalókkall jól láttyák szent szömeid.*

*Csudán az egekelt az vizekre fondálád,
Az temérdek földelt az mélységre alkatád,
Kiknek kü lábait és erős oszlopitt csak egy szódall csindlád.*

*Im kúttfejeknekis ereitt te hordozod,
Az magas hegyekben küsziklák közt jártatod,
Az nagy széles tengörtt benne sok csudákvall egyedül csak te bírod.*

A vallásos téma, teológiai megfogalmazás mögül állandóan elő-előbukkan Vathay esztétikai érzéke, természetszeretete: amikor Istent dicsőíti, tulajdonképpen akkor is a természet szépségéről énekel, ha a »Deus sive natura« brunoi-spinozai gondolatához még nem is jut el. Szemléletében igen jellemző a hetedik ének is, ahol Isten hatalmáról és irgalmasságáról elmélkedik, közben azonban bájos természeti képet rajzol:

*Az szép virágokis nészem mikéntt lesznek,
Az feketé földbül mely szép lassan jünnek,
Csuda szép formákra, s ábrázatra lesznek.*

*Külömb külömb szünnell, s szagokall föl nőnek,
És széllyel az meszön szépen tündöklőnek,
Gyönyörűk és gyöngék kedvesek mindennek.*

Balassi természetérzéke él tovább és folytatódik ebben a lírában: Vathay itt egyik úttörője lesz a XVII. század gazdagabb, színesebb, dúsabb magyar költői stílusának.

Költészetének jelentősége így foglalható össze: folytatja a XVI. század irodalmi hagyományait, a históriás éneket, a végvári költészetet, a prédikatori hangot, ugyanakkor azonban fokozott esztétikai érzékével — Rimayval egyidőben — ő lesz a XVII. század első figyelemreméltó nemesi költője. Tinódihoz, Szkhárosihoz, a kortárs Balassihoz és a magyar népköltészethez vezetnek szálak az ő lírai és epikai műveiből, de ezek a művek sokban a jövőbe is mutatnak: Zrínyi, Gyöngyösi, Beniczky forma- és gondolatvilága felé. A szomorú sorsú dunántúli katonaköltő tehát mindenképpen megérdemli a figyelmet, megérdemli azt, hogy verseskötete immár nyomtatásban is napvilágot lásson.

FÖLDI ÉS CSOKONAI VERSELMÉLETE

I.

1951. április 6-án volt annak 150 éve, hogy Földi János nyugodni tért a hadházi temető akácai alá, és 1955. december 21-én lesz születésének 200 éves évfordulója. A véletlen játéka az, de mégis nagyon szép, hogy a mesternek és tanítványnak — Csokonainak — egy évben lesz az évfordulója. Halálának évfordulója csendben múlt el, de az idén már születése kétszázadik évébe léptünk, és ideje, hogy az eddignél több figyelmet fordítsunk felé.

Nevét ma már legfőllebb abból ismerik, hogy a felvilágosodás legnagyobb magyar költője: Csokonai Vitéz Mihály még Földi tanítványának vallotta magát. Az »Anakreont dalok« bevezetésében írja:

»Ifjúi tehetségemnek, s addig szerzett olvasásomnak az iskolai korlátok közül való kivezérélséért, a régi jó izlésnek az újabbakkal való egybeköttetéséért tek. Kazinczy Ferencz úrnak és néhai tudós Földi János úrnak tartozom«. Ezeket a dalokat Földinek is ajánlja, halálakor pedig egy gyönyörű ódában siratja el mesterét:

*Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát
Ákászod alján, Földi! tenéked is?
Oh néked is, kit dúlt hazáért
Sustorogó tüzed onta egybe!*

*Lesz még az a kor, mellybe felettem is
Egy hív magyarnak lantja zokogni fog,
S ezt mondja népünk: Oh miért nem
Éltek ez emberi századunkban?!*

Földi János életével és munkásságával nagyon kevesen foglalkoztak. Verstanti munkákban ugyan föl-fölbukkan a neve, de az egész munkásságát összefoglalóan még senki sem próbálta felmérni. 1910 óta pedig a nevével is alig találkozunk, eltekintve egy-két alkalomszerű megemlékezéstől. Behatóbban csak Mixich Lajos foglalkozott vele, aki 1910-ben kiadta költeményeit¹ is. Földi nem annyira költő volt, hanem inkább tudós. Kissé igazságtalan vele szemben Révai Miklós, de nagyjából mégis elfogadható az, amit róla mond:² *Dominum Földi praeclare quidem de praestantia versus Hungarici disputare, sed in eo exprimendo infelicem esse, ad eum fere modum, quo olim Quintilianus eximia condiscendae eloquentiae praecepta aliis tradidit, ipse in declamationibus suis jejunos ac steriles fuit;* «

Igaz ugyan, hogy Révainak ez a véleménye csak közvetett úton maradt ránk, Horváthnak egy 1788. február 10-éről kelt levelében, melyet Kovács Ferenchez írott, hitelességében azonban mégsem kételkedhetünk.

A *Tübingai Pályaműben* Kazinczy is hivatkozik Földire és az *Enyim Juliska* című versét a németen kívül még görög, latin, francia, olasz és szláv fordításban idézi a magyar nyelv tömör költőiségének döntő bizonyítékául, és megjegyzi: »Az itt adott dal gyönyörűen van gondolva, s hangja tökélyesen illő tárgyához, a szökellő lábakat (uu —) is nagy szerencsével választá.«³ Különben az volt a véleménye, hogy: »Földi izlése nem volt

¹ Régi Magyar Könyvtár. 25. sz.

² Földi úr bizony kiválóan fejtegeti a magyar vers jelességét majdnem oly módon, ahogy egykor Quintilianus az ékesszólás elsajátítására kitűnő útbaigazítást adott másoknak, ő maga (azonban) saját szónoklataiban száraz és üres volt.

³ R. M. K. 37. sz. 107–108. l.

megtisztulva, s költeményei gyakran, mint prózája, csaknem mindig hihetetlen mértékben rögzösök.⁴

Nagyjából megegyezik ezzel Négyessy László véleménye is: »A formát ritka könnyűséggel kezeli, de úgyszólván csak formákat ír, nem költeményeket, technikai kísérletező, ki az alakcsín iránti érzék fejlesztésére hatott.«

Négyessy László megállapítása túl szigorú, és nem is mindenben tudjuk elfogadni, mert vannak Földinek egészen magas lírai telítettségű költeményei is (*Eryim Juliska, Juliska, Egy téli vig napra, Az én sírhalmom*). Az *Eryim Juliskáról* — mint láttuk — Kazinczy is nagy elismeréssel beszél. Négyessy László nem veszi figyelembe azt a jelentőségét, amelyet Ember Ernő így állapít meg helyesen: »Legnagyobb érdeme kétségkívül ösztönző hatásában van, mellyel a debreceni írókat és tudósokat a magáénál nagyobb eredmények elérésére buzdította.«⁵

II

Földi, ha nem is volt nagy költő, de nagy tudós volt. Ezt bizonyítja a természettudomány terén elért eredményein kívül az az eddig még kiadatlan verstana is, melynek kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban van és melyet itt kívánunk ismertetni. A verstan nem külön munkája Földinek, hanem csak a »*Hadi és Más Nevezetes Történetek*« szerkesztői — Görög Demeter és Kerekes Sámuel — 1789-ben meghirdetett pályázatára írott »*Nyelvkönyvé*«-nek a második része: a 121—185. lapig, 50 §.-ban.

1789. július 3-án, amikor megindul a *Hadi Tudósítások* c. lap, a szerkesztők az olvasóközönségnek ígérnek valamit. Az ígéretet szeptember 25-én teljesítik is, és ez az ígéret egy pályátétel, mely így szól:

»Kérvén, sőt unszolván minden érdemes hazafiakat, akiknek mind idejek, mind ahhoz megkívántató készületek vagyon, ne tiltsák fáradságukat, melyet, meg kell vallani, egy jó magyar nyelvtanító könyv hazai nyelvünkön való kidolgozása kíván.«

Görög Demeter és Kerekes Sámuel azonban nem hagyja ennyiben a dolgot, hanem személyes levelezést is indítanak a grammatika elkészítésének érdekében. Ezt bizonyítja az a levél, melyet Benedek Mihályhoz írtak 1793. április 5-én. A levél a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában található (R. 585/25. jelzet alatt); szövege így hangzik:

»Nemcsak minékünk, hanem az egész hazánk nagy meglepődésére fog lenni, ha a tiszteletes urak magok fognak egy Magyar Grammatikát készíteni. Arra nézve nemcsak örömmel fogadjuk a szíves ajánlatát tiszteletes úrnak, hanem kérjük is barátságosan, tessen a már készen lévő részét azon grammatikának mennél hamarabb hozzánk felküldeni, bécsi kereskedő által, ki beszkokott innen a debreceni vásárookra jární.«

A pályázat díja: 20 arany, melyet azonban Nunkovics György címzetes püspök s pécsi nagyprépost 50 aranyra egészített ki. A pályázat titkos, és határideje 1790. július 13, melyet azonban később jóval meghosszabbítottak. A pályázat megkívánja, hogy a grammatikában részletesen legyen kidolgozva: az etymologia, a syntaxis, az orthographia és a prozodia.

Öt pályamunka készült el, és ezek megbírálására Görög és Kerekes: »elsőben is kolozsvári és a nagyenyedi főiskolákbéli tudós professzorokat«, valamint Domokos Lajos Debrecen főbíróját, Hunyadi Ferencz superintendenst, Szikszay György prédikátort és Benedek Mihály egyházkerületi aljegyzőt kérték fel. A bírák a: »Grammatica est Philosophia verborum subtilis et acuta« jellegű pályamunkát találták a legjobbnak, és e pályamunka szerzőjének ítélték oda 26 aranyt, a többi 24-et pedig a négy pályázó között osztották széjjel egyenlő részben. A nyertes pályamű szerzője: Földi János volt. Grammatikáját azonban mégsem adták ki, hanem a debreceni pályabírák az öt grammatikából készítették el egyet, és ezt adták ki 1795-ben Bécsben.

Amikor 1857-ben a Nemzeti Múzeum megvásárolta Nagy Gábor kéziratgyűjteményét, akkor ezt a sűrűn teleírt füzetet a Múzeum akkori könyvtárára, Mátray Gábor így jegyezte be: »Földi János értekezése a magyar versírás, példabeszédek, és közmondásokról. Cod. autogr. Sec. XIX. A. 1801. E collect. Gabr. Nagy.« Könyvtári jelzete: Quart. Hung. 984. A pályamunka első része — a grammatikai rész — azonban csak 1909-ben került elő a marosvásárhelyi Teleki könyvtárból, melyet Gulyás Károly — a grammatika felfedezője — ki is adott 1912-ben a Régi Magyar Könyvtár XXVIII. kötetében. A grammatika verstani része azonban még mindig kiadatlan.

Pedig ez a verstan két szempontból is nagyon fontos.

⁴ R. M. K. 37. sz. 159. l.

⁵ Ember Ernő: *Földi János emlékezete*. Építünk. 1951—52. telén.

⁶ »A nyelvtan a szavak szubtilis és éles filozófiája.«

1 Pontosan tükrözi azt a fejlődést, amelyet Földi megtett az 1787-ben megjelent cikke⁷ óta és

2. megtaláljuk benne Csokonai *A magyar verscsinálásról közönségesen* c. munkájának a forrását.

Először magát a verstant ismertetjük röviden, majd pedig kimutatjuk egyezéseit Csokonai verstanával.

A verstan négy nagy részből
a 11

I. A hangmértékes versekről.

II. A végezetes versekről.

III. A kétszeres versekről.

IV. A verstudománynak elosztása, és ehhez járul még egy »Toldalék«.

Végül »Magyar példabeszédek és közmondások« címen 1773 ritmus-példát közöl a következő csoportosításban:

1. végezetes versekben.

2. hangmértékes versekben.

Itt a részletfelosztása a következő:

1. rövid és hosszú lábakból való versek,

2. perge versek,

3. doboló versek,

4. elegyes versek,

5. perge szökő és szökő perge versek

(— 0 0 — és 0 — — 0),

6. hosszú tagú versek, az utolsó lapokon pedig »A Nyelvkönyvben előforduló nevezeteknek kitételei« vannak megmagyarázva.

A hangmértékes versekről szóló fejezet első szakaszában a hangok mértékjeiről, aztán bizonyos »különös regulákról« és a »Versírói szabadságról« beszél Földi. A hangmértékes versek ismertetése előtt azonban magát a versírást fogalmát definiálja: »A versírást olly mesterség, melly a szorossan lekötött beszéd csinálásának módját tanítja.«

A jegyzésben így folytatja: »Ez a szó *Poesis* nem egy értelemben vétetik. Amelly értelemben itten mi vesszük, nem meghatározás, (Definitio) hanem tsak leírás, (Descriptio) és nem adja elő a versnek belső valóságát, annak tulajdon természetét és tárgya szerént; hanem tsak a versnek formáját, és külső öltözetét, vagy is a versnek tsupa kéziművét, (Mechanismus) hogy miként léssen a folyó beszédből lekötött beszéd, avagy vers. T. i. hasonlíthatom a versírókat a méhekhöz. Ezeknek munkájokra kettő kívántatik: a mesterséges léptinálás, és a mesterséges lépnek édes mézzel beöntése. Szinteugy a versírónak szükségesek a jó versformák vagy módok, és az érzékeny oktató s gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalások. Amaz első tsak hozzájáruló dolog (Accidens) a vershez: ez utolsóban vagyon annak természet, lelke és valósága. Amaz elsőben, t. i. külső öltözetében s ékességében, a versnek, külön-külön nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagyon: ez utolsó egy minden nemzet-ségeknél. Amaz tudniillik a verseknek ezen mechanikai reguláiknak egybefoglalása, melly a versnek külső alkotását, a szótagok hosszú és rövid voltát, és az abból származó hangmérsék-lésnek külön-külön tulajdonságait s elnevezéseit illeti, mondatik tulajdonképpen *Prosodiának*, melly egy részét teszi e Nyelvkönyvnek, és ezt nevezük mi is itten *Versírásnak*, vagy *Versmivnek*. A *Poesist* az utolsó értelem szerént, avagy a maga igaz természetében s valóságában nem eléggé fejezi ki magyarul még a *Versszerzés*, *Verstudomány*, vagy *Versmesterség* is; annyi-val kevésbbé pedig a *költés*, *költemény*, *költeményesség*. Ezt ma a maga tellyességében különös tudomány formában szokták előadni, melly *Aesthetikának* nevezetik.«

Már itt az első részben szemünkbe tűnik a Csokonai megállapításával való egyezés: »A verscsinálás nem poesis; mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében, és mind ezeknek fölöltöztetésében áll: a verscsinálás pedig csak a szózatok hangjának bizonyos regulákra vételére s külső elrakására ügyel, hogy azok harmoniával szálljanak az ember fülébe. A honnan lehet valaki jó poéta, ha mindjárt verset nem ír is; és ellenben jó verseket írhat valaki, de azért nem poéta. Legjobb ha a kettő együtt van.«⁸

⁷ »A magyar versekről«. Magyar Musa, 1787. április 11. és 18.

⁸ *Összes Művei*. Genius kiadás, II./2. 517. l. 1. §.

A második szakaszban szól a verslábakról és a harmadik szakaszban a »Versekről.«⁶ Ebben a szakaszban felsorolja a különböző verslábakat, melyeket azonban ő nem az idegen nevéükön használ, hanem mindegyiknek magyar nevet ad. Felosztása a következő :

1. szökö (jambus) versekről,
2. perge (trocheus) versekről,
3. a rövid és hosszú lábakból való versek,
4. a görgő (dactylus) versekről,
5. doboló (anapaestus) versekről,
6. elegyes lábú versek,
7. némely ellenkező összetett lábakból költ versek.

A harmadik szakaszban beszél még a »Szómetszésről.« Ebben a fejezetben írja meg a hangmértékes verselés történetét is, és egyuttal összeállítja az 1702-ig írott magyar hangmértékes versek jegyzékét. Mindössze 14-et ismer. Mixich Lajos szerint ennek a fejezetnek : »Legbecesebb része az, melyben a H betűt védi.«

Földi elismeri a költői szabadságot, azonban : »semmi szabadság a szó és a hasonló következes rontására szabad ne legyen.«

Verstanának szinte majdnem minden szakaszában megmutatkozik nemzeti büszkesége. Már a hangmértékes versekről szóló rész elején külön kiemeli, hogy sokkal nagyobb dicséret illeti meg a magyart, mint a többi európai nemzetet, mert mi hamarabb kezdtük követni a görög és római verselést, mint az angolok, németek vagy más európai nemzetek, és e tekintetben Szilveszter Jánost Shakespeare-nek és Miltonnak fölébe helyezi.

Végül egy olyan ortográfiai szabályt javasol, amelyet már Misztótfalusi Kis Miklós is próbált megvalósítani, azt t. i., hogy az idegen szavakat is magyar kiejtés szerint írjuk, mondván, hogy : »A magyar szájából az idegen szó is magyarul hangzik.«

A végezetes verseket így definiálja : »A végezetes vers, avagy a Ritmus az mellyben a szótagoknak bizonyos számok és bizonyos számú rendeknek egyező végezetek tési a versnek külső formáját.«

Verstanának talán ez a legfontosabb része, mert itt találjuk meg Csokonai rím-elméletének a forrását. Földi 15, Csokonai pedig 14 pontban foglalja össze rím-elméletét. Már itt hangsúlyoznunk kell, hogy nem Csokonai az, aki : »A rímre (tisza vagy szabatos) vonatkozó bizonyos hagyományos szabályokat már jól összefoglalt«, hanem Földi János.

Radó Antal *A magyar rím* c. munkájában éppen csak megemlíti Földinek a nevét, pedig Földi nélkül bajosan kaptuk volna Csokonai rím-elméletét. Radó csak annyit mond, hogy a rímelés tekintetében : »... jelentősebb haladást mutat ... a debreceni kör, s főleg ennek legnagyobb tehetsége Csokonai, kire nyilvánvalóan már igen ifjú korában hatással volt Földi János, s aki ennek a Magyar Musában megjelent verstani értekezését sokban követte is.«¹⁰

Módosítást kíván Radó véleménye, mert bár igaz az, hogy Csokonai fejlődésére és verstani nézeteire döntő hatással volt Földi cikke, de még többet tanult verstanából, amit pontról pontra be lehet bizonyítani. A kétszeres versekről már alapvetően megváltozott Földi véleménye első verstani értekezése óta. A németek mintájára »az apróbb dalokban és versekben« megengedi a mérték és rím egyesítését, ám ezzel nem a leoninust védi : »De meg kell jegyezni, hogy tsak az apróbb dalokban és énekekben, nem pedig a hatmértékű versekben (hexameter) annival inkább nem azoknak a közepekben. ... Én sem akarom az illy verseket egygyáltalában. Nem! távol légyen az illy kortsosítás! De az apróbb dalokban és énekekben a szökö és perge versekkel a ritmusokat bátran egyeztetjük.«

Tehát világosan a leoninus ellen foglal állást érett fővel, bár pályája első felében maga is írt ilyet. A IV. részben, ahol a verstudományok elosztásáról szól, két nagy műfajra tagolja a verstudományt : epikára és drámára, a lírát egyszerűen az epikához sorolja, csak a drámát érzi merőben különálló műfajnak a magyar színpézt hősorában.

»A verstudomány avagy a poesis, melly igen szélesen kiterjed, ha magának a versírásnak személyére, vagy az ő dolgozásának módjára tekintünk, tsak két fő nemekre osztathatik. Azon nemét, mellyben egyedül maga a versíró a szöllő személy, már akár beszéljen, akár lefrjon, akár fessen, akár tanítson és büntessen, akár a maga tellyes érzését fejezze ki, nevezzük *épica* vagy *narrativa* poesisnek. Ahol pedig a költő más személyeket beszélget, és míveltet, anélkül, hogy a maga beszédét közibe elegyítse, ez mondatik *dramatica* poesisnek.«

Ebbe a két fő műfajba sorolja ő a többi műfajokat.

Tárgy szerint következő a felosztása :

1. a mesék és a poétai magános beszélgetés (fabulae narratio poetica),
2. pásztori poesis (rustica poesis),
3. a címző vers (epigramma, purgoma),

⁶ Horváth János : *Rendszeres magyar verstan*. Bp. 1951. 59.

¹⁰ Radó Antal : *A magyar rím*. Budapest, 1921. 96. l.

4. a feddő vers (satira, gunyoló, orcázó vers),
5. az erköltsi vagy oktató versek (didaktika, moralia),
6. az alagyák (elégia),
7. a lantos poesis, vagy himnuszok és dalok (poesis lirica),
8. a vitézi vers (epopea, heldengedicht).

A drámához sorolja a »poétai együttbeszélgetést« (colloquia lirica), mely alatt érti pl. Ovidius Metamorphosisát, melyhez hasonló — mondja Földi — a magyar irodalomban nincsen.

Az »Eő (sic!) személyek leveleik«-et (heroidum epistolae) a vígjátékot (comoedia), a szomorú játékot (tragoedia), és az operákat vagy énekes játékokat. Mindegyik műfajról részletesen beszél, és itt látjuk meg igazán, milyen jól ismerie Földi a régi magyar írókat, nemcsak a világirodalmat. A legmagasabb elismerés hangján beszél pl. Zrínyiről, ebben része lehet Ráday Gedeonnak is, aki Zrínyinek még »hibás« verselését is próbálta mentegeetni.

A vitézi vers művelői között (így nevezi Földi az eposzírókat): »mind méltóságra mind érdemre és dicsőségre legelsőbb Gróf Zrinyi Miklós, ki maga is derék Hadi Vitéz lévén, az ő Vitéz Nagy Atyját Horvát Országi Bán Gróf Zrini Miklóst, Sziget Várának Oltalmazóját valóban Nagyságos Vitézi versekkel énekelte, ama könyvében, mellyet nevez: Ádriai Tenger Sirenájának.

Ez igaz és valóságos Zriniás, egy valóban vitéz vers, ki, ha amint az ilyen nemű munkák hosszas rágódást és angliai reszelőt kívánnak: a maga ilyen nemű munkában kimutatott nagy alkalmatos volta, tüzzes és fellengős gondolatihoz képest, a később időeknek kényesebb izlések szerént e munkát érlelte s jobbitotta volna: Mi egész nemzetünknek nagy dicsőségére, az idegeneknek nagy tsudájukra s irigységekre, előbb tiszteltünk volna Zriniben egy Homért, egy Virgilt; mint a mély gondolatu anglusok Miltonban, az elmés franczok Voltérben, és a kevésbé nemetek Klopstockban, és a mai nyomnak, s a következő maradékoknak is nem volna többé miben haladja meg Zrinit; hanem tsak miben kövesse és tsudálja. Virgilről tudjuk, hogy Éneissének szépítésébe s jobbitgatásába beléhólt. Voltér Henriássát ifjuságától fogva vénségig tökéletesítette. Klopstock Messiása 42 esztendőök alatt készült: fájdalmas és sajnálható dolog, a mi Hatalmos Iroánk ezen munkáját egy télen írta, és nagyságosan esküszik, hogy soha egy versén is jobbitást nem tett. Mégis ez tagadhatatlan hogy ekkoráig legelsőbb, legfőbb, legméltóságosabb, és legdicsőségesebb Munka a Magyar Helikonon.

A drámán belül még három műfajt különböztet meg: a vígjátékot, a szomorú játékot és az énekes játékot.

A drámát így határozza meg: »A dráma (schauspiel) vagy nézőjáték egy fundámentomul felvett tselekedetnek, az abban részesült személyek által lett személyek folytatásának valóságos előállatása.«

A vígjátéknál megemlékezik többek között Bessenyei »Filozófus«-áról, a szomorújátéknál pedig *Hunyadit* és *Agist* említi a többi példa mellett. Ez a fejezet különösen: »Azért értékes, mivel önálló véleményt mond az egyes művekről, és így első rendszeres kis költészettörténetnek kell tartanunk a magyar irodalomban« — állapítja meg Mixich Lajos.

Verstanát végül egy gazdag példabeszéd és közmondásgyűjteménnyel fejezi be. Saját bevallása szerint ezt a gyűjteményt azért csatolta ehhez a verstanhoz, hogy a »Nevendék versíróknak bőv példákbul való okos gondoskodás (provisio) és vezérlő fonál« legyen.

Tudja, hogy nem új utakon jár már ezen a téren, és fel is sorolja azokat, akik már előtte példabeszédeket és közmondásokat gyűjtöttek. Említi Déczy Jánost (Joh. Decii Barovii Libellus Adagiorum Latino Ungaricorum Argentini), Beniczki Pétert (Magyar Példabeszédek Ritmusokban. 1670.), Kis Viczai Pétert (Selectiora Adagia Latino Hungarica Petri Kis Viczai Bartphae 1719), Meliboeust (Ungarischer Sprachmeister Prezburg. 1774), Pápai Páriz szótárát, Faludi Ferencet, Dugonic »Etelkák«-ját és Rájnis József »Kalauz«-át.

A verstannak ez a része azért is fontos, mert Földi nem német minták után tanulja meg pl. a trocheus, hanem a magyar közmondások és népdalok felől közelíti azt meg. Verstanában a jambusra és a trocheusra nem versekből idéz példákat, hanem szólás-mondásokból és közmondásokból.

Földi gyűjtéséből közlünk itt néhányat. *Kéllábú szökövers*: Ne hagyj magad; u — / u — / —. *Háromlábú*: Nem angyalok vagyunk; u — / u — / u — / u — / —. *Négylábú*: Ki nagyra hág, nagyot bukik; u — / u — / u — / u — / —. és végül *ötllábú* versre példa: Magát betsüli a' ki más betsüli.; u — / u — / u — / u — / u — / —.

Perge versekre példa:

Megbetsülhetetlen a' szabadság; — u | — u | — u | — u | — —

Bóldog a' ki senkinek se tartozik; — u | — u | — u | — u | — u | u

Kazinczy még jóval később is panaszködik, hogy ő kitűnően tud német jambust és trocheust írni, de magyart nem. Ugyanekkor Földi egészen könnyedén ír trocheusban.

Pl:

<i>Senkihez Juliska férjhez,</i>	— u — u — u — u
<i>Én kívülem nem mehet ;</i>	— u — — — u — u
<i>Senkit ő azt mondja, míg él</i>	— u — — — u — —
<i>Én felettem nem szeret.</i>	— u — — — u — u
<i>Mondja ám ; de egy leányt ha</i>	— u — u — u — u
<i>Hév szerelme így fakaszt,</i>	— u — u — u — —
<i>Szélre, vagy sebess Dunára,</i>	— u — u — u — u
<i>S téli hóra írjuk azt.</i>	— u — u — u — —

Szinte azt lehet mondani, hogy Földinek ez és még néhány trocheusban írott verse a metrum kezelése szempontjából vetekszik a legnagyobb magyar trocheusi költeménnyel, a »Csongor és Tündé«-vel.

<i>Minden országot bejártam,</i>	— u — — — u — u
<i>Minden messze tartományt,</i>	— — — u — u — —
<i>S aki álmaimban él,</i>	— u — u — u — —
<i>A dicsőt, az égi szépet</i>	— u — u — u — u
<i>Semmi földön nem találtam.</i>	— u — — — u — u
<i>Most mint elkapott levél,</i>	— — — u — u — —
<i>Kit süvöltve hord a szél,</i>	— u — u — u — —
<i>Nyugtalan vagyok magamban,</i>	— u — u — u — u
<i>Örömben bánatomban,</i>	u u — — — u — u
<i>S telkem vágy szárnyára két.</i>	— — — — — u — —

Ha verstani szempontból vetjük ezt össze Földinek »Egy téli vig napra« vagy a »Juliska« c. költeményeivel, akkor azt kell mondanunk, hogy Földi semmivel sem marad alább Vörösmartynál.

De könnyedén versel jambusokban is :

<i>Ne menj szelid galamb, ne menj elöttem ;</i>	u — u — u — u — u — — u
<i>Nem háboritalak meg.</i>	— — u — u — u
<i>Az én szemem gyönyörködik te benned</i>	u — u — u — u — u — u
<i>Gyönyörködik szemedben.</i>	u — u — u — u

Kezdetben a fiatal Csokonai is ilyen tiszta trocheusokat vagy jambusokat ír, de hamarosan úgy érzi, hogy megunja az ember, ha »mindig csiklandozzák«, és rájön arra, hogy jó, ha ezeket a trocheusokat vagy jambusokat egy-két spondeussal váltja fel. Földi a legnehezebb formáknak is fölényes ura. Egész verset ír pl. ionicus a minoreban, s lefordítja Horatius »Nebuleját«, amelyből ezt a formát veszi :

<i>Te vagy immár bizodalمام ! Te reményem !</i>	u u — — u u — — u u — —
<i>Te maradj tárgya szerelmemnek örökre</i>	u u — — u u — — u u — —
<i>Juli kintsem ! Juli szépem ! Juli dízsem ! Juli fényem !</i>	u u — — u u — — u u — — u u — —

A verstan értékét növeli az is, hogy ebből a korból nem sok ilyen rendszeres verstan maradt ránk ; csak 1819-ben jelent meg Somogyi Gedeon : »Értekezés a magyar verselés módjáról, és fordításokról« c. munkája, mely azonban közel sem jár Földi verstanához.

III.

Említettük már, hogy a verstan egyik nagy értéke az, hogy benne találjuk meg Csokonai »A magyar verscsinálásról közönségesen« c. munkájának a forrását. A két verstan összehasonlítására maga Csokonai adja meg az alapot, aki az 1. §. 2. jegyzékében ezt írja : »Én a Földi

hasonlatát még jobban szeretem», és elmondja azt a szép hasonlatot, amelyet Földi verstanának első lapján találunk a lépésmézőről.

Világos tehát, hogy Csokonai olvasta Földi verstanát és jól ismerte azt. Kérdés, mi az amit ő ebből elfogadott és átvett verstani értekezésében? Azt eddig is tudtuk, hogy sokat tanult mesterétől, Földitől. Ezt azonban csak általánosságban tudtuk, de most részletesen szeretnénk kimutatni. Nem érdekeltek a kérdés: egyik legnagyobb költőnk értékes munkájának forrásáról van szó, arról a munkájáról, amelynek alapvető a jelentősége Csokonai költői gyakorlatának megértése szempontjából.

Közös a két mű felosztása:

Földi szerint: »A lekötött beszéd csinálásának módja vagy versírásnak költő formája, ma a magyaroknál háromféle, úgymint

1. lekötöttet a beszéd hangmértékek által (quantitás) és lesz *hangmértékes* vers, a régi görög és római mód szerint.

2. Lekötöttet a rendeknek egyenlő végezeiteik által, és lesz *végezetes* vers, avagy ritmusok mai nemzetek szerint.

3. Lekötöttet mind ezen előadott két módok által és lesz *kétszeres* vers, a németek szerint.¹¹

Csokonai felosztása tökéletesen megegyezik a Földiével: »... a versszerzésnek három neme szerint, három következendő részben adjuk elő a *sarkalatos*, *mértékes*, és a *kétszeres* verseknek állapotját és mesterségét a szerint amint a magyar poesist külsőképpen mindenikkel felékesíthetni.¹²

Földi történelmi sorrendjét tehát Csokonai megbontja, először a mi nemzeti versalakunkról beszél; — csak ezt írta meg.

Dolgozatunk elején idéztük Földi verstanából azt a részt, ahol az igazi költőket a méhekehez hasonlítja. Ugyanezt a példát Csokonai is említi értekezése 1. §.-ának 2. jegyzésében: »Én a Földi hasonlatát még jobban szeretem. Ugyanis csudálatos mesterséggel van rakva a méhek lépe, mely bámulást okoz, de sem nem édes, sem nem táplál. A színműz ellenben, ha a hatszögű lyukaknak regulába nincs is öntve, mely kívánatos! mit ítéljünk hát a lépés mézről, mely a szép rendet az édes izzel együtt ajánlja? ezt a példát nem szükséges szabogatni. — A poéta hát csak poéta vers nélkül is; de akire születésekor Melpomene mosolygó szemekkel nem tekintett, akármely szép verseket írjon is, a Minerva truccára, de azért nem lesz poéta, hanem csak versjártó. Ezek azok, kiktől már alig fér az ember a Parnasszuson.¹³

Igaz, hogy Csokonai verstanából csak »A sarkalatos versekről« szóló rész maradt ránk, a másik két résznek pedig vagy elveszett a kézírata, — vagy ami valószínűbb — el sem készült. De így is éppen arra vállalkozott Csokonai, ami legkevésbé volt tisztázva az ő korában: a magyar verselés törvényeinek a megállapítására. Annyit bizonyosra vehetünk, hogy abban a másik két részben is sokat vehetett át Földitől, ha esetleg megírta.

Amit Csokonai a sarkalatos versek tárgyalása előtt mond, az tökéletesen megegyezik Földinek az 1787-es Magyar Musában¹⁴ megjelent verstani értekezésével.

Természetesen az egybevetés során sohasem fogalmazásbeli azonosságot találunk, hanem *tartalmi azonosságot*.

»A *végezetes* vers, avagy a ritmus az — mondja Földi — melyben a szótagoknak bizonyos számok és bizonyos számú rendeknek egyező végezetek teszi a versnek külső formáját.¹⁵

Ugyanez a *lényege* Csokonai definitiójának is; még nem ismer a szabályos szótagszámon kívül egyéb ritmuselemet, csak a rímet írja le szabatosabban, mint Földi: »Sarkalatnak vagy cadentiának nevezzük azt, mikor valamely sornak egy vagy két utolsó syllabája éppen azokból a betűkből áll, amelyekből állott a másik soré.¹⁶

Földi is, és Csokonai is megkülönböztetnek egy szótagból vagy több szótagból álló rímet.

»A ritmusokban a végzetek avagy sarkok vagy *egy tagú* szókból állók — írja Földi — mint: *kints, nints*, vagy a több tagú szókban (polysyllab) esnek, több vagy kevesebb egyezéssel, úgymint:

1. Egy szótagban, tsak a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúság, virág*.

2. A mássalhangzótól számlálva, mint: *jóság, vidámság*.

3. Két szótagokban, a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúsága, virága*.

4. A mássalhangzótól számlálva, mint: *jóságod, vidámságod*.

5. Három szótagokban a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúságának, virágának*.

¹¹ II. §.

¹² Cs. V. M. Összes Művei. Genius kiadás. II/2. 520. l.

¹³ II/2. 517—18. l.

¹⁴ Magyar Musa. 1787. ápr. 11. és 18.

¹⁵ XXVII. §.

¹⁶ II/12. 528. l. 10. §.

6. A mássalhangzótól számlálva, mint: vidámságának, jóságának, engedelme, segedelme. Ezeknél fellyebb ritkán mégyen az egyezés és ha mégyen: kikeresett és erőszakos.¹⁷ Látni való, hogy Földi azért tartja itt másodrendűnek a mássalhangzótól számlált rímet, mert az nem ad egyebet pusztá ragrímnél, amit pedig kerülni igyekeztek.

Csokonai felfogása ettől csupán annyiban tér el, hogy ő csak egy vagy két szótagból álló rímet enged meg, míg Földi hármat is.

Csokonai fogalmazásában: »... a sarkalat (cadentia) vagy egy tagú, mikor tudni-illik csak az utolsó syllabának betűi egyeznek meg, p. o. hold (cadentia) zsold, tatár(cad) jár; vagy két tagúak, mikor t. i. két vagy több sornak mind a két végző syllabáiban ugyanazon betűk vagyunk, p. o. tatár (cadentia) határ, csuda (cad) hazuda stb.«¹⁸

Nagyon fontos megállapítása Földinek — amit kétségkívül tőle tanul meg Csokonai — hogy megkülönböztet *asszonyi* és *férfiúi* rímet.

»Midőn csak egy szótagban vagy az megegyezés... ezt nevezik *férfiúi* ritmusnak. Midőn két szótagban vagy az megegyezés... ezt nevezik *asszonyi* ritmusnak.«¹⁹

Ugyanezt mondja Csokonai a 7. §-ban: »Minek előtte a különbözőn féle soroknak összerakását és ezekből származott gyönyörű változást előadnánk: illendő lesz előbb a vers sorainak bizonyos természeti különbségéről valamit szólni t. i. egyik sor lassú lábon, másik pedig futó lábon végződik. Amannak néminemű kedveltető csendessége legyen, és halkkal záródik bé; e pedig fürgébb és elevebb, s mintegy görögve siet le a maga nyugvó pontjára; sokan amazt *asszonyi*, ezt *férfiúi* sornak nevezik, mivelhogy amaz, kivált a sarkalatokra nézve, több piperét kíván, lágyabb is, kellemetesebb is; ez pedig kedves a maga együgyűségéért, és keményebb lévén, erőt ad a verselésnek. Én pedig az asszonyi és férfiúi nevezet alatt, amazt lejtinek,²⁰ ezt pedig bukónak fogom hívni, melly két szótag, a maga syllabáinak mennyiségével, a sornak utolsó lábát, jelentésével pedig a dolognak természetét is kifejezi.«²¹

Az asszonyi ritmusnál Földi megjegyzi, hogy: »az első szótagnak mindenkor hosszúnak kell lenni, a másodíknak rövidnek«²², tehát az asszonyi ritmus csak trocheus lehet. Gyönyörű példát ad Csokonai az asszonyi és férfiúi rímre a »Tartózkodó kérelem« című versében.

Nő-rímek: szerelemnek — sebemnek; ragyogása — harmatozása; szókkal — csókkal. Hím-rímek: bánt — tulipánt; tűz — elűz; kért — válaszodért.

Az asszonyi és férfiúi ritmus »feltalálása« egyébként nem Földi érdeme, de még csak nem is Ráday Gedeoné, hanem a németeké. Földi sem Rádayra hivatkozik, hanem a németekre, és verstanában ezt többször hangsúlyozza is.

Igaz, nálunk Ráday hamarabb használja a hím és nő rímeket, mint Földi, de Csokonai mégsem tőle tanulja meg, hanem Földitől. Ráday nem az *asszonyi* és *férfiúi* kifejezéseket használja, mint Földi, hanem *hím* és *nő* rímet mond. Csokonainál előfordul mind a két elnevezés még egy mondaton belül is. Dayka verseiről írott bírálatában pl.: »... az *asszonyi* ritmusai ugyan jól mennek, de a *hímeket* sem a német nyelv természetéhez nem alkalmaztatja, sem a magyaréhoz.«²³ Ugyanebben a bírálatában néhány sorral lentebb megint ír »asszonyi cadentiát is, és hím cadentiát« is. Ez azt bizonyítja, hogy Csokonai ismerte a Ráday és a Földi elnevezését is, de használatát mesterétől — Földitől — sajátította el, nem Rádaytól. Bizonyára hatott rá, hogy Földinek meglehetősen rossz, sőt: elítélő véleménye volt Rádayról; Kazinczyknak írja az egyik levelében: »Én ugyan ezt tenéked csak sugva mondom és tartsd magadban, hogy én soha egy versét sem szerettem az öreg Rádaynak és többet nyert volna poézisünk, ha ő nem irt volna, mint, hogy irt, mert tovább kell poétai reguláinknak megállítással küszködni. Hogy pedig követőket talált, tudáalom is, sajnálom is.«

Lényeges szempont a két verstan egybevetésénél az is, hogy a *verssorok megszakítására* vonatkozó nézetük is teljesen megegyezik. A magyar versben a megszakítás voltaképp: az *ütem*. Rendkívül tanulságos, hogy még Csokonai is, — aki mestere a legváltozatosabb és legnehezebb ütemű verseknek —, amit gyakorlatban remekül tud, elméletben csak nagyjából, hiányosan képes kifejtteni. De ismeretes, hogy Petőfi sem látott még ebben a problémában világosan, sőt a magyar vers összes kérdéseinek eldöntéséig ma sem jutottunk még el.

Csakhogy Csokonai a maga költői gyakorlatából több tapasztalatot szerzett, mint mestere, és már sokkal változatosabban tudta a sorokat »megszakítani«. Az alapot azonban lát-szik, hogy Földitől tanulta: »A tíz és annál több szótagos versrendek hosszúságuk miatt, bizonyos megszakítást, vagy nyugvó pontot és annál fogva elosztást kívánnak, és ez több-

¹⁷ XXIX. §.

¹⁸ II/2. 528. l.

¹⁹ XXIX. §.

²⁰ A másolatokban mindenütt *lejtőt*-t olvashatunk, ez azonban nyilvánvalóan elírás, mert ennek a versmérteke: — u.

²¹ II/2. 523. l. 7. §.

²² XXIX. §. 2. c.

²³ H—G. II/2. 753. l.

nyire vagy középben, vagy a közepe előtt esik. Minthogy itten nem kívántatik, hogy valamely szó keresztül metszessék, mint a hangmértékes versekben, hanem tsak hogy a vers megszakasz-
tassék : ezért ezt amaoh képest mondhatjuk : versmetszésnek.²⁴

Csokonai másképpen fogalmaz, de voltaképpen ő is ezt mondja: »A hosszabb sorokat a szépség, sőt maga a szükség megkívánja szakasztani. Ezt hozza magával a harmonia és a részeknek jobb összeillesztése, valamint nemcsak a muzsikában, hanem még a közbeszédben is . . . Ez a megszakasztás a rövidebb sorokban szép, a hosszabbakban pedig azon felül szüksé-
gés is. Csak régi apáinknak volt olyan jó szusszok, hogy 16 syllabát is kimondhattak egy huzam-
ban. Minket ebbe a részbe is gyengébbé tett a csinosodás.«²⁵

Különbség kettőjük sormegszakítása között az, hogy Földi csak a 10 szótagos sortól tartja szükségesnek a megszakítást, amíg Csokonai a 8 szótagos sornál is. További külön-
ség az, hogy Csokonai két csoportra osztja a sorokat, Földi pedig nem. Az első rendbe tartoz-
nak a 8, 9, 10 és 11 szótagúak, a másodikba pedig a 12, 13, 14 és 15 tagúak.

Miben egyeznek meg? Megegyeznek abban, hogy : »a tíz szótagokban ez a versmetszés
megeshetik középben is, mint a fellyebb adott példákban : *Könnyű egy férfit* satb, de megeshe-
tik németesen is a 4-ik, sőt a 6-ik szótagon is, mint a negyediken :

*Maradj tehát — — szerentse magadnak,
Nem örülök — — már tsalárd javadnak.*

Így Szent Énekeinkben többnyire a negyediken vagyon :

*Jer ditséjjük — — az Istennek Fiját
A Szép Szűznek — — áldott Szent Magzatját.* satb.²⁶

Ez volt Földi felosztása, és ez Csokonaié :

00000, 00000 vagy : 000000,0000.

Földi felosztása a 11 szótagú soroknál :

»A tizenegy szótagú a 6-ik szótagon, mint az adott példában :

»Messe elhárítja a bu felleget, vissza hívja vígság satb.«

De a magyarban ez a vers néha két metszést is kíván, mint :

Ha tsak ugyan — — szárnyaidra — — szállassz már

Kebelünkben — — tartogatott — — szép madár satb.

Igy sok énekeinkben ; mint : Óh melly igen — — rövid volt lám — — ez világ

Télidőben — — minden állat — — kadvetlen satb.«

Teljesen megegyezik ezzel a Csokonaié a következő két esetben :

000000,00000 vagy 0000,0000,000

Csokonai azonban még másik két sormegszakítást is tud :

00000, 000000 és 000,000, 00000.

A tizenkét szótagú soroknál Földi csak a középben való megszakítást ismeri, azt amelyiket
Csokonai így szemléltet : 000000, 000000.

Földi erre ezt a példát említi :

*Valami jó és szép — — kell dolgozni érte,
Hasznunkat az Isten — — a munkához mérte.*

De megjegyzi : »Első verselőink erre nem olly szorossan vigyáztanak, mint Zrinyi
is ; de ma ennek elmulatása türehetetlen hiba.«²⁷

Csokonai még itt is ismer ezen kívül háromféle megszakítást : 0000000, 00000, aztán :
00000, 0000000, és végül : 0000, 0000, 0000.

A tizenhárom szótagos sornál Földi megint, csak egy megszakítást ismer, azt amelyik
a hetedik szótagra esik.²⁸

Pl. Másféle a természet — — majd minden emberben.

²⁴ XXXV. §.

²⁵ H-G. 11/2. 521. l. 6. §.

²⁶ XXXV. §.

²⁷ XXXV. §.

²⁸ XXXV. §.

Csokonai is említi ezt a megszakítást, de ezen kívül még tud háromfélét :

000000, 0000000
0000, 0000, 00000
00000, 00000, 000.

A *tizennégy* tagú sornál Földi csak a középen való megszakítást ismeri (pl : Kinyillik még kertemnek — — most elhervadt rósája),

Csokonai viszont ötféle megszakítást is ismer :

0000000, 0000000
00000000, 000000
000000, 0000, 0000
0000, 0000, 000000
00000, 00000, 0000.

A *tizenöttagú* sornál Földi csak a nyolcadikon való megszakítást ismeri : »Szinte mint a nyolcadfélébű szökö és perge versek, amint hogy ez a vers éppen amazoknak követései is a ritmusokban. Lásd példáját : Vizsontagságos szenvedni — — az ifjuság hatalmas . . . »²⁹

Csokonai itt is háromféle megszakítást ismer :

00000000, 0000000
0000, 0000, 0000000
0000, 0000, 0000, 000.

Látjuk tehát, hogy Földi Csokonaival nem versenyezhet ott, ahol az már öt költői gyakorlatban felülmulta. Pedig Csokonai még így sem fejezi ki azt a gazdag sormegszakítást, amit már költeményeiben elért. Nagyon szép példa erre : *Daphnis hajnalkor* c. verse. Ez nemcsak Csokonai költészetében, de az egész magyar költészetben az egyik legnehezebben ritmizálható vers. A ritmizálása azért olyan nehéz, mert a verset Csokonai nem magyar ritmusra írta. Mindenben elfogadható ritmizálását a versnek legújabbban Vargyas Lajos adta.²⁹ Vargyas írja, hogy : »Magunk csak akkor boldogultunk vele, mikor Tóth István : Ariák és dallok . . . c. régi kéziratoss gyűjteményében megismertük dallamát. Érdekes, hogy milyen mesteri ügyességgel követi a dallam hangjainak időtartamát : minden nyolcadra rövid szótag kerül, még ha ötöt kell is egymás után raknia s utána hosszút a negyedre. Viszont aki csak megpróbálkozott vele, zenész, irodalmár, néprajzos, egyenként vagy csoportosan senki sem volt képes helyesen ritmizálni. S ha volna is ezután valaki, aki első olvasásra meg tudná tenni, az sem változtatna az általános tényen : hogy nem lehet magyar ritmus az, amit ilyen nehéz megérteni átlagos magyar ritmusérzékkel.«³⁰ Persze ilyen nehéz megszakítás van Csokonainál több is : föltehetően dallamból elvonva. (Pl. : Ott, hol a patakocska . . .)

Meg kell azonban jegyezni, hogy Földi fejtegetése világosabb, mint Csokonaié, mert mindegyik megszakításra mutat példát is, Csokonai pedig csak kis körökkel ábrázolja azt, ami benne már a szavaktól elszakítva is él, mint tiszta ritmus. A XXXV-ik §-hoz függesztett jegyzetben Földi még elmondja, hogy a nyugvópont nem azonos a sormetszettel, de ha a kettő egybeesik, az nagyon szép »kivált az ellentételekben.«

Az eddigi egybevetésekből is kiténik, milyen sok megállapítást vett át Földitől Csokonai. Sehöl sem olyan nyilvánvaló azonban ez, mint éppen a rím-elméleténél.

Földi verstana XXIX. §.-ának 6. pontjában olvassuk : »Három szotagnál ritkán megyen tovább az egyezés, és ha megy : kikeresett és erőszakos.«

Csokonainál a 10. § 14. pontjában ez így nyer megfogalmazást : »Még azt az egyet megemlítem, hogy valaki ne tartsa drágalatos szépségnek, ha ő három vagy még több tagú cadentiákat tud csinálni, p. o. akarom, vakarom ; tenyeres, kenyeres ; nyomorúság, szomorúság, stb. Nem ád ez a verselésnek semmi dísz, noha mikor önkényt jön, és sok jó közt, egykettő, akkor elcsuszhat, mint a bagarus garas : kivált affectálni benne, merő gyermekség, és az illetén igazán méla poétáknak a kezébe, izibe bábót adnak a Muzsák.«

Jellemző, hogy amíg a *tudós* Földi röviden, világosan fogalmazza meg a szabályt, addig a *költő* Csokonai rögtön képen beszél.

²⁹ Vargyas Lajos : *A magyar vers ritmusa*, Bp. 1952. 40. l.

³⁰ Uo. 41. l.

Földi XXX. §-ának 1. pontja megegyezik Csokonai X. §-ának. 1. pontjával. Földi azt mondja: »A sarkokban az egyezést csak a magánhangzóktól számlálni nálunk is illendőbb.«

Ugyanezt mondja Csokonai is: »... a sarkalatnak betűit csak a vocalis, vagy magánhangzó betűjétől kezdjük, nem pedig a mint syllabázni szoktunk, ...« A XXX. § 2. pontjában Földi kimondja, hogy: »Megkívántatik a jó ritmusra a magánhangzóknak egyezések, vagy egységek a jegyvonásokban, azoknak hosszú és rövid váltók szerint; mert anélkül egyezés nem lesz. P. o. rosszul illenek egybe: vág — szag; kért — kert, stb.«

Csokonai is ezt mondja a 10. § 3. pontjában, csak talán egy árnyalattal világosabban fogalmaz: »Nem elég, ha a vocalisok ugyan egyik mind a két sarkalatban, hanem a mellett az accentusban is meg kell egyezniök, p. o. barom, nem jó cadentia: három, mert itt az: á hosszú, amott pedig rövid. Így Istenek: nem jó lesz rá, hogy pihenék, vagy fekvének.«

Földinél a XXIX. § 7. pontja megint megegyezik Csokonainak a már előbb idézett 10. §. 14. pontjával: »Az 5-ik s hatodik egyezés ha mi még azoknál is több, valósággal gyermeki ritmus, többnyire erőszakos, a versnek semmi ékességére nints, sőt annak néminemű puhaságot, és lágyaságot okoz.« Itt egy kissé ismétlésbe esik Földi, mert ezt már a 6. pontban kifejtette.

A 8. pontban Földi egy igen fontos szabályt állapít meg: »Mind a férjfiúi, mind az asszonyi ritmusokban különös kedveltetések s ékességek a sarkoknak, ha azok vagy beszédnek külön részeibe esnek, vagy azon részében különb különb esetekben, mint: játék — láték, látom — barátom, ének — vének.« Földi itt azt a fontos szabályt fogalmazza meg, hogy akkor szépek a rímek, ha különböző beszédrészek rímelnek össze, pl.: főnévre — ige.

Ugyanezt mondja Csokonai a 9. pontban: »Gyönyörű változás esik a sarkalatos szókban, mikor azok különböző részei az orationak; mikor, felteszem, az egyik sarlakatos szó verbum, a másik nomen, vagy adverbium, stb. vagy legalább, ha mind a kettő nomen, vagy mind a kettő verbum különböző flexióban s hajtogatásban vagnak, p. o.

*Mi is termesszünk e hegyen (nomen)
Hogy nekünk is olyan legyen (verbum).«*

A következő szabálynál Csokonai megfogalmazása világosabb és fejlettebb is, mint Földié, de mindenesetre ez is Földitől van átvéve. Földi 9. pontja így szól: »Hogy egy felvett saroknak a társa mindenkor csak ugyan azon szónak valami darab része legyen, mely mint egy ekhói felelet formán jöjjön ki belőle, hitván gondoskodás és alatsonyás, mint: tenyere — nyere, ága — virága.« Ugyanez a lényege Csokonai 8. pontjának: »Disztelen egyformaság, és füleket s harmóniát sértő monotonia, mikor több versek egymás után ugyanazon, vagy legalább hasonló cadentiájuk.«

Csokonai ekkor már annyira igényes, hogy 4 egymást követő sorban az azonos véghangot is kifogásolja: »dühödtébe — vérebe, ellene — istene,« — pedig ilyesmi korábban nála is fordul elő s ma sem ritka.

Földi 11. pontja lényegében megegyezik Csokonai 7. pontjával.

»Türhetők, vagy szépek is a különb — különb értelemben vett ugyanazon szók egy sarokra, mint: követ (nuncius) — követ (sequitur) stb.« — írja Földi. Ugyanez Csokonainál: »Igen is bévesszük, és emberséggel szépnek is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más értelemben van véve, p. o.

*Már a kék égnek
Ragyogó lámpásai égnek.*

Már az ilyen szép, ha csak helyyel-közzel, és önként, erőltetés és affectálás nélkül esik meg, mint valami kellemes poétai pongyolaság ... «

Csokonai 10. pontja teljesen azonos Földi 12. pontjával. »A mely sarkok nem szinte azon betűkkel iratnak — mondja Földi — de kimondásokra nézve hangjok ugyan azok egy, elmehetnek, mint: kívánja — hánja, atyja — magzatja.«

Ugyanez a szabály Csokonainál: »Jóllehet azt mondottuk, hogy a sarkalatos szókban ugyanazon betűknek kell előfordulni: mindazonáltal egyáltalában a hangok kiejtésére vagy is a pronuntiatióra szoktunk vigyázni, nem pedig arra, amint a betűk írónak, p. o. mutatta — adta, ez jó, mert a: d, mikor kimondom, úgy hangzik mint a: t, hasonlóképpen jó: egy és eredj, fattya és siratja, stb.« Csokonai 4. pontja megint Földi 13. pontjának az átvétele, csak valamivel fejlettebb fokon. Földi azt mondja: »Az egyes mássalhangzó a kettőssel, csak a férjfiui ritmusokban türhető még ott is, ha gyakorta való, ... a szép verset megrutitja, mint: falat — alatt, szeretet — vitétet.«

Csokonai ezt nem engedi meg sem a férfiúi, sem az asszonyi ritmusokban: »... a consonansokra nézve is nem elég a sarkalattban; mert nem szabad a simpla consonans mellé duplát tennem, p. o. valék, nem jó: hallék, mert amott egyes *l* van, itt pedig kettős.«

Igaz, hogy itt nem teljesen azonos dologról van szó, mert amiről Földi beszél (szóvégnél) az csak külső szépség, viszont amit Csokonai kifogásol az már lényeges hiba. Azonban mégsem hiábavaló ennek a feltevése, mert amint több helyen látni való: Csokonai nem tesz egyebet, mint a Földi szabályát világosabban fogalmazza meg, de a lényege mindkettőjük szabályának ugyanaz, és véleményünk szerint az alap itt is Földi.

A következő szabályt, melyet Földi egy pontban foglal össze, Csokonai két részre bontja, és két külön pontban tárgyalja, — ami nem éppen szerencsés.

Földi azt mondja a 15. pontban, hogy: »Akármelyik rendbeli egyezés; ha két különös versekben, vagy többen is vétetik egymás után igen dítstelen; hanem a végezeteket, és kivált azoknak utolsó szótagjaikat szüntelen tserélgetni és változtatgatni kell.«

Ugyenezt mondja el Csokonai a már egyszer idézett 8. pontban, és a most idézendő 6. pontban: »Nem vesszük be cadentiának, ha mind a két sornak sarkalattja ugyanazon egy szó, p. o.

*Nagy félelem akkor léssen,
Mikor bíró székben léssen.*

*Akkoron Toldinak máj adatik, vala,
Bika rugaszkodik, kötél szakad vala.*

Ez egy se vers, ilyet az abc-hez értő tyúk is tud kárálni.«

Amit Csokonai itt joggal kifogásol, *kívételesen* új szépség forrása is lehet. Gondoljunk például erre a népdalunkra:

*Nagyabonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézem az abonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt.*

Vagy egy másik példa József Attila »A szegényember balladája« c. verséből:

— Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
— Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?
Kirády vagyok, bírok nagy erővel,
Ha nem adod, elveszem erővel stb.

A következő szabály megint Földitől van átvéve némi módosítással. A XXXI. §-ban azt írja Földi, hogy: »A rendekben vagy sorokban egyenként a szótagok számoknak meghatározások külön-különféle. Mind azonáltal egy-egy rendre ritkán vesznek fel négy szótagnál kevesebbet, és ritkán 15-nél többet. Ezen számok között esik minden változtatások a rendeknek.«

Csokonai azt mondja a hosszú sorokról, hogy: »... már ma csak a közfüleket gyönyörködtetik: noha módjával ezek sem megvetendők, kivált ha az alább előadandó szépségekkel fűszerszámozzák unalmas voltukat«, érti ezeken a szépségeken az ütemekre való osztást. »Leginkább van divatja a 15 tagúnak«, ez az alak két rendből van összetéve: Feltekintek / még én egyszer / a / csillagos / egekre / (Földi példája).

Az előbb bebizonyítottakból tehát látjuk, hogy nem tartható tovább fent az a megállapítás, hogy Csokonai rím-elmélete teljesen eredeti, és önálló felfogáson alapszik, mert majdnem mind a 14 esetben ki lehet mutatni a forrást. Csokonai érdeme csupán abban van, hogy — néhány esettől eltekintve — általában tömörebben és világosabban fogalmaz, mint Földi.

Közismert tény az, hogy Földi prozódíája több pontban eltér Kazinczyék prozódíájától. Nem fogadja el Kazinczyék prozódíájának azt a részét sem, amely a »H-t nem tartja igazi mássalhangzónak, hanem csak hehezetnek. Kazinczyhoz frott leveleiben többször szó esik erről a kérdésről. 1789. november 17-én ezt írja: »A Te hexameteridet s dalodat, melyet hozzám küldöttél szeretem, s betsülöm. Egynehány poétai hibáit magad megvallod: tsak arra kérlek, hogy addig közönségessé ne tedd, míg az e féleket meg nem jobbitod. Osztán kérlek arra is szeretettel, tartsd meg a H. betűnek erejét! fertelmes azt elugrani, reá térnek már ma arra a kényesebb s meg nem átkodott izlésűek.«

1791 Rák Havának 18-ik napján pedig már egészen erélyes hangon ír Kazinczynek: »...tűrhetetlen előttem az a H.-ban való Heterodoxia, melyet követsz Rájnis után A' nap világot ah Hold. Ha itt tsak egyszer veszed, vagy azt az egyet is elidálod, rövid léssz a'.

tsoda Heterodoxia ez? Miért követsz barátom idegeneket majmoló, ok nélkül majmoló, idegen tanítókat? Lásd, mely nyelvünk természetéből folyó, természetes könnyű, szép módját tsináltam én a' H.-nak Poesisemban. Állj arra ezután Barátom, hagyd el a nyelvünkön való erőszakot, az ok nélkül majmolást, és *verseid tsufítását!* És a levél végén szemére veti Kazinczynak: »De még az Orpheusodban is vizet töltél a Rájnis zörgő morgó malmára.« A vita évekig húzódik Kazinczyék és Földi között. 1793. augusztus 12-én megint Földi szólal fel, de ekkor már nem csak a H. betűnek »elidáltatása« miatt, hanem a megkettőztetése ellen is. »Ide való a H. betűnek tsavarása! Ezt hol elidáljátok, hol *kettőztetitek*; mely illetlen ez a versed: a XIX-ik Dalban: »A' nap sugárit a' hód, ezt úgy-e így kell olvasni?: *ah hód*. Melyik magyar mondja ezt így? Nosza Barátom! téj az igazságra, és tartsd meg a H-ról, hogy azt a magyarban sem elidálni nem kell, sem soha ez a nehéz hang kettőztetést fel nem vehet. Az elsőt már sokan megesmerték, még a másikat kevesen látták által. Mely szépekké teszi verseit Révai a h erejének első megadásával? Az utolsó az én Grammatikámban vagon a nyelv természetéről fontosán kidolgozva.«

Nemcsak Grammatikájában, de ebben a verstanában is hosszasan foglalkozik ezzel a kérdéssel. A VIII. §-ban határozottan megmondja, hogy: »A H. betű a magyarban nem pusztá lehellés, hanem valóságos különös mássalhangzó; de egyszersmind igen erőszakos mássalhangzó, ezért a versben is, mind a szó kezdetén, mind annak közepén mássalhangzó gyanánt kell venni, és annak erejét ki kell adni, mint: *harcz, hir, hatható, terhes, felhő, vajha, terhel, tsalhat*. Mikor pedig rekeszti a szót vagy szótagot, mivel a szó végén erőszakos hangzása miatt nem igen mondatik ki; ám légyen közmértékű, és néha el is enyészessen, mint: *tereh, juh, tseh, keh, rüh*.: *Melly nagyon tseh*.« Messze vezetne az, ha most mind azt az öt érvet felsorakoztatnánk amelyekkel Földi állítását igazolja verstanában. Állításának lényege az eddigiekből is kitűnik.

A mi szempontunkból most az a fontos, hogy Csokonai is helytelennek tartotta Kazinczy — Dayka — Ráday lazább prozódiaját. Dajka úgy gondolta, hogy prozódiaja »nyelvünk természetéhez« van szabva, és Csokonai mégis azt írja Kazinczynak 1803. február 20-án Dayka verseiről: »De, ha már a H. betűnek *eltehellenését* kiállhatjuk is, eltűrjük-e a muta cum liquidánac ancepssé tételét? . . . mindég sajnálottam azoknak dolgokat, akik nyelvünket akarták a Deák (és csupán a Deák) prosodiára, s nem ezt a magunk nyelvének karakterére csavarni.«

Úgy gondoljuk, hogy nem tévedünk, ha Csokonainak ebben a nézetében is Földi hatását véljük fellelni.

Arra is rá kell még mutatnunk, hogy a verslábaknak sem Csokonai ad először magyar neveket, hanem már Földi.

Elnevezései:

1. hosszú láb = spondeus, — — próbált, hosszú
2. szökő láb = jambus, u — vitéz, szökő, rövidről hosszúra szökik fel
3. perge láb = trocheus, — u, kardot. Perge, hosszúról rövidre perdül
4. rövid láb = pyrrichius, uu visel
5. görgő láb = dactylus, — uu mennyei (Ezt hol *görgőnek*, hol *pörgőnek* hívja, mert nem talál olyan nevet, amelynek versmértéke: — uu); Arany Nemzeti versidomában »lengedi«
6. doboló láb = anapaestus, uu — adomány
7. szapora láb = tribrachys, uuu szeretet
8. chorijambus = pergeszökő, — uu — : Pergeszökő, mivel mind neve, mind a maga e két lábakból vagon.

Az anapaestus Csokonai is doboló lábnak nevezi, ellenben a spondeust már nem hosszúnak, hanem lassúnak, ami viszont korántsem olyan szerencsés elnevezés, mint az előbbi. Az egyes verslábak után Földi minta-sorokat is közöl, és utoljára szól: »az elegyeslábú és némely ellenkező összetett lábakból álló sorokról.« Összesen 92 féle verssort közöl.

Verstanának a »Magyar példabeszédek és közmondások« c. fejezetében »Skázon avagy sánta szökő vers«-et is közöl. A skázon tulajdonképpen sánta jambus, illetve olyan jambusi sor, ahol az utolsó jambusi láb helyett látszólag trocheus van, s így a ritmus kizökken a sor végén az egyenletes folyásból. Leginkább azonban a jambusi trimeternek megfelelő trochaicus végződésű jambus szóktak skázonnak nevezni.

Prozódiai képlete: $\bar{u} - u - \bar{u} - u - \bar{u} - u$

Természetesen ritmikai szempontból nem trocheust találunk itt, hanem inkább szinkópát, összevont jambusi lábbal. Mivel azonban az egymás mellé kerülő két arzis bizonyos rikító színt ad ennek a formának, ezért a görögök gúnyversnek használták. Nálunk inkább csak a klasszikai irány hívei írtak skázont, így pl. Virág Benedek:

Skázon, szerettem Skázonom, kemény vágást,
Oh csak keményt tégy rajta: hasson el csontig.

Földiről nem tudjuk, hogy írt volna skáizont, de ismerni ismerte. Néhányat közlünk gyűjteményéből:

A jó szerentse anyja a kevésységnek.
A jó szerentse eltakarja a vétket.
Kristus koporsóját sem őrizték ingyen.
Melly sok darab kenyért kíván az esztendő.
Minden gaz emberrel ne vess barátságot.

Földi megjegyzi: »A Skáizon avagy Sánta Szőkő vers tsak a hatlábu versekben gyakoroltatik: de minthogy a három, négy s öt lábu versekben is sok illy példabeszédeink találkoztának: nem vétek vele, ha nem követésre, hanem tsak példabeszédeinknek öszveszedésekre, három, négy s öt lábu Sánta Szőkő Verseket helyheztetek ide.«

Földi hatására a skáizzonnal Csokonai is megpróbálkozott a »Purgomák«-ban. Az V. purgoma:

A vén Kopácsi esküszik, hogy ifjantan	u — u — u — u — u — — —
Nem jött fel a bor asztalára víz nélkül.	— — u — u — u — u — — —
Úgy van: de csaplár volt Kopácsi ifjantan	— — u — — — u — u — — —
S most már azért van módja tiszta bort inni.	u — — u — — — u — u — — —

Földi fejlett esztetikai érzékéről tanúskodik az a rész, ahol a szép versnél elengedhetetlenek tartja az egytagú és többtagú szavaknak a váltakozását. Nem szép az a vers — úgy mond — ha egy-egy sora vagy csupa egytagú, vagy csupa többtagú szavakból áll. Szépítik a verset az epitetonok, a trópusok, a figurák, valamint a betűkben, a szavakban, a szavak rendjében és a hangütésben a harmónia.

IV.

Azt már Haraszti Gyula is észrevette,³¹ hogy »Csokonai a verselésről szóló értekezésében Horváthnak és Földinek eszméit fejtegeti élvezhetőbb előadással«. Haraszti megállapítása azonban sokkal helyesebb lenne akkor, ha előbb említene Földit, és aztán Horváth Ádámot. Mellékesen jegyzem csak meg, hogy Haraszti ellentmondásba kerül önmagával, mert néhány mondattal előbb még azt írja, hogy: »Csokonai a rímelést Fazekas példájára igen tisztán kezelte.« Lehet, hogy Csokonai Fazekastól is tanult — ámbár ezt konkrétan nem tudjuk kimutatni — de Fazekas okvetlenül sokkal többet tanulhatott Csokonaitól. Különbösen is Földi elsőbbségét ezen a téren elvitatni nem lehet. Most látjuk csak valójában, mennyire igaza volt Toldynak abban, amit az emlékbeszédében mondott 1847-ben: »Bízvást állíthatjuk, hogy azon sok szépségnek, amiket Csokonai fejtett ki nyelvünkéből, és amik költői dikciónkra nézve elveszthetetlen örökségünké lettenek, nagyrészt Földi tanának, Földi példájának, Földi buzdításának köszönhetők.«³²

³¹ Haraszti Gyula: *A debreceni kör költészete*. »Figyelő». 1878.

³² Szépirodalmi Szemle. 1847. I. k.

FÖLDES ANNA

HANNIBÁL FELTÁMASZTÁSA

Mikor Ady Endre Dankó Pista temetésén Szegeden járt, Móra Ferencsel találkozva megjegyezte, neki kellene megírni a magyar paraszt regényét. Mórát — bár első regényének megírásakor kézzel-lábbal kapálózott, még a kiadó előtt is, a neki szokatlan műfaj ellen, pályáján mindvégig végigkíséri a regényírás vágya. A napi munka, a múzeumi, könyvtári és régészeti feladatok, a vezércikk és a tárcairás, a pénzkeresés sürgető és emésztő gondja azonban idejének legjavát felőrlik s még pályája derekán is Pankát biztatja: neki kell majd megírni mindazt, amire apjának nem futotta ideje-ereje.

Supka Géza, a felfedező és segítő barát egy Móra halála után írott tanulmányában (Móra Ferenc a regényíró, Literatura, 1935.) ugyancsak megjegyzi, kezdettől úgy érezte, hogy »a mai idők reprezentatív nagy magyar regényének megírására egy ember hivatott s ez Móra«. Már 1922-ben kéri, biztatja, lásson neki a nagy műnek, de Móra még két esztendővel később, 1924 tavaszán is azt válaszolja: »Megpróbáltam világrahozni, de láttam, hogy csak koraszülött lesz belőle, hát abba kellett hagynom. Inkább rothadjon el bennem, mint hogy szégyenkezniem kelljen miatta. De a kísérletet nem adja fel, a regény-terv tovább érik lelkében. Arra a hírré, hogy Supka Géza Purjesz Lajossal együtt új lap, revü kiadására készül, újult erővel lát neki a munkának. De még ősszel sem írt semmit. December 8-án kelt levelében ad először hírt Supkának arról, hogy megkezdte a munkát. A tervezett mű címe: »Szerelmi levelező«. A mese vázlatáról ugyancsak Móra leveléből értesülünk:

»Napjainkban nagyon sok a szerelem, de kevés az intelligencia, és a helyesírás. Egy B. listás klasszika-filológus »Szerelmi levelező« c. irodát nyit, amely a régi divatú levelező könyveket pótolja. Örülten beválik, a legnépszerűbb ember lesz Budapesten — de örökre megutálja a szerelmet, amelyet hivatalosan ápol. Végre is a felesége, akivel imádják egymást, kénytelen tőle elválni és olyan férjet keresni, aki nem tud írni-olvasni. Ez a mese gerince, húsul a mai élet lötyög rajta.

A tervezett regény azonban sohasem született meg. Illetőleg, a mű, amely létrejött, nem azonos az eredetileg tervezett »Szerelmi levelező«-vel. »A regény nyúlt-nyúlt, mint a jó rétestészta és addig nyúlt, míg a közepén elszakadt. Más baj nem történt vele, minthogy az egy regényből lett kettő, s mivel csak az egyik kész, meg kell a címét változtatni. Nem »Szerelmi Levelező« lesz, hanem »Hannibál feltámasztása« — írja Móra egy későbbi levelében.

A nehezen várt regény, a »Hannibál feltámasztása« 1924 végén végre megszületett. S hogy nem rosszul, arra a mű mellett, ugyancsak Móra Supkához írott levele a bizonyíték, amelyben a szerző művét »a legnevetetőbb és legszívfájdítóbb szatirának« nevezi, s nyomban hozzászéli: »ebben a munkámban magamnak is nagy passzióm telt, és szokatlanul meg vagyok vele elégedve«. A munka befejezése után Móra az eredeti terv szerint a Világnak küldte el a kéziratot. A Világ szerkesztője azonban ekkorra már nem Supka volt, hanem Roóz Rezső, és mellette, a lap operatív vezetője Feleky Géza. Roóz és Feleky ellenzéki pozíciójuk ellenére is igyekeztek possibilities maradni a rendszer szemében, s túlságosan is veszedelmes vállalkozásnak tartották volna — tegyük hozzá: joggal — a Hannibál közlését. S így a jobb sorsra érdemes kézirat fiókról-fiókra hányódott a szerkesztőségben. Móra már 1925 januárjában Supkához írott levelében érdeklődik a kézirat sorsáról: »Szeretném rólad levenni a regény elhelyezés gondját is. Természetesen azt nem adathatom ki az állammal (ti. az Egyetemi Nyomdával — S. G.), mert olyan jóban még nem vagyunk, s Czákó Elemérnek sokkal hálásabb vagyok a jóakarataért, semhogy tönkre akarnám tenni. Arra kérnélek keresd elő a kéziratot, s küldd haza hozzám. Hiszen az is megeshetik, hogy ha elol-

vasom, amit én igen ritkán teszek meg becses kézírataimmal, elmegy tőle a kedvem, és Hannibál jobblétre szenderül, mielőtt feltámadna.»

Ebben a levélben már némi óvatosság érződik. A Világ vonakodása a közléstől, a család aggodalmaskodása megette a magáét, és Móra már fél attól, hogy az elhajított kő túlságosan is pontosan és erőteljesen talál. Ettől a kockázattól azonban szerkesztői és hozzátartozói megóvták az író. Feleky Géza hazavitte és saját iratai közé súllyesztette Móra kéziratát, s ezzel Hannibál ismét meghalt, mielőtt az író akaratából feltámadhatott volna.

Sem ereje, sem energiája nem volt Mórának ahhoz, hogy a kézirat sorsa után nyomozzon. A mű újrafírásához (másolat nem lévén, csak így támaszthatta volna fel ismét Hannibált) még kevésbé. Így aztán ő is, a család is, a magyar irodalom is beletörődött a veszteségbe. Móra halála után, a szerző összes műveinek sajtó alá rendezésekor Roóz Rezső, aki évekkel korábban Feleky Géza lakásán akadt rá a kézíratra, felajánlotta az ismeretlen Móra-regényt a kiadónak. A kiadó illetékesei azonban nem merték vállalni a felelősséget a rendszer ilyenfajta éles-gúnyos szatirjának kiadásáért s így a mű továbbra is kéziratban maradt. (Más kérdés, hogy a cenzura — feltételezhetően — különben sem, a kiadó vállalkozása esetén sem, engedélyezte volna a regény kinyomatását.)

Az elsüllyesztett kézirat feltámasztásáért egyedül a Supka Géza szerkesztette Literatura száll síkra, — amely már a kézirat történetét is közölte — s minden adandó alkalmat felhasznál arra, hogy a korabeli magyar könyvkiadás e mulasztását szóvátegye. Goitein György Móra disszertációjáról írott bírálatában a Literatura (1934. VI. 1.) nem mulasztja el megjegyezni, hogy Goitein megemlékezik Móra kéziratban maradt regényéről, és hozzáteszi »a kézirat azóta, mint egy lapjelentésből tudunk róla, újra megkerült és rendkívül fontos lenne az igazi Móra szempontjából a könyv megjelenése.« S ezzel eljut a cikkíró — minden bizonnyal Supka Géza — a disszertáció bírálatának tulajdonképpeni lényegéhez: utal arra, hogy mivel a Móra család egy tagja tiltakozott az ő Mórával való levelezésének — az úgynevezett Móra fidi buszoknak — közlése ellen — egyelőre nincs módja a regényre vonatkozó levélbeli dokumentáció közlésére. Mindössze egy mondatot idéz állításának bizonyítására, amelyben Móra munkája feletti szokatlan örömenek és elégedettségének ad kifejezést. Ezt is azért, hogy hozzáfűzhesse: »Ha egy Móra szabású írónak ez a véleménye valamelyik művéről, akkor (az az érzésünk), annak a műnek meg kell jelenni, ha mégolyan indokolatlan aggodalmak fűződnek is hozzá egy némely részről. A *legszívjádítóbb magyar szatira* (Móra kifejezése saját írásáról, Supka kiemelése) nem kallódhatik el csak azért mert akadnak emberek, akik Mórából halála után egész más szobrot szeretnének faragni, mint amilyen ő az egész életében igazán volt!«.

Hogy a Hannibál nyilvánosságra hozásáért vívott küzdelem voltaképpen Móra egész életművéért folyik, s védekezés Móra alakjának, írói tevékenységének, szemléletének meghamisítása ellen, ezt a fent idézettek mellett Szalay József »Móra Ferenc lelki alkata« című írásának a Literatura-ban közölt kritikája is bizonyítja. A névtelen cikkíró — feltételezhetően újra Supka Géza — vitába száll Szalay József néhány tézisével. »Kálváriás keserűsége volt, hogy javító szándékáért felforgatónak bélyegezték« — írja Szalay. »Nem és ezerszer nem ezt bánta ő — feleli a cikkíró — A 'felforgató' bélyeget öntudattal viselte volna, mert hiszen mindenki felforgató, aki a tegnapok bűnével szembeállítja a holnapok igazságát. Nem ez bántotta hanem az, hogy magyarságában támadták, s hogy olyan paragrafusokat húztak rá, amelyek joggal keserítették meg magyar voltában. Az bántotta, hogy aljas, alattomos pakfong magyarok mertek az ő szemérmes, bensőséges magyar érzéséhez nyúlni. *Tessék csak végre az elsüllyesztett regényét kiadni*, (Supka kiemelése) majd meglátják ki volt, hogyan érzett Móra! Állom a tanúságot, mert nevekkel is megnevezhetem, kikre gondolt ő, amikor a magyarság sírásóit idézte: az örökös elnöki megnyitóbeszédek, hivatalos üdvözlések, üresen kongó frázisok és dörgedelmes turáni átkozódások hamishangú gőlemjeit, akik utólag a közvélemény nyomása alatt persze ijedten kapkodták volna vissza régebbi gazságaikat, de többé Móra lelkeről a keserűség sebére le nem törölhettek. Ismétlem: tessék az időközben újra megkerült regényt közzétenni, — ez becsületbeli kötelesség az elhunyttal és a mai társadalommal szemben. Hadd lássanak a kortársak tisztán s ám pusztuljanak bele a gyáva göliátok!«

A Literatura követelése azonban visszhangtalan, eredménytelen maradt. A kézirat — tudtommal — a felszabadulásig is Roóz Rezső birtokában volt, ő őrizte meg annak a kornak, amely végre csorbíthatatlanul magáénak vallhatja Móra egész életművét s ő ajánlotta fel a regényt közlésre a Magyar Nemzet szerkesztőségének.

Hannibál végre, huszonöt esztendő kényszer-rabság után 1949 novemberében a Magyar Nemzet hasábjain kelt új életre, s húsz folytatásban, 1949. XII. 6-ig szórakoztatta, neveltette és nevelte az olvasókat. (Eléggé nem hibáztatható az azóta eltelt öt esztendő alatt sem akadt, aki a regényt — az olvasóközönség nyilvánossága elé bocsátotta volna. A mű egyetlen hiteles példánya, az újságban való közlés alapjául szolgáló *eredeti gépirat* jelenleg a Móra család birtokában van, és így a közléssel szemben felmerült filológiai aggályok sem indokoltak.) Reméljük, hogy ezt a hiányt könyvkiadóink, esetleg éppen az Olsó Könyvtár

szerkesztői, mihamarabb orvosolni fogják, s Hannibál ismét — másodszor is — fel-támad.*

A kisregény hőse egy jobbkezt elvesztett klasszika filológus tanár, aki Oroszországban szerzett feleségével, Diával együtt érkezik meg a többszertendős hadifogságból. A hazatérés lelkes örömet már a pályaudvari motozás lehűti. A motozás során tiltott iratnak minősítik és elkobozzák Hannibállal foglalkozó jegyzeteit, amelyekben pedig egy nagy tudományos felfedezés hamvába holt emlékét őrzi. A motozás után, két hétre vesztégzár alá kerül. Feleségétől elszakítják, de az egyik börtönőr, János segítségével néha találkozhatnak. S mivel minden szolgálatért vizontszolgálat jár, a kieszközölt találkozók fejében a tanár örömmel elvégzi a tollhoz nem szokott börtönőr szerelmi levelezését.

Mikor végre kiszabadulnak, negyedrangú albérlőkké kényszerülnek egy pesti bérkaszárnnyában. A szerelem mellé később munka, állás is kerül: a háborúviselt tanárt egykori iskolájába helyezik, a latin nyelv helyett a rajz tanárának. Kezdeti tanácsalanságában csak az nyugtatja meg, hogy az országban rajta-kivül is sokan csinálnak olyat, amihez nem értenek. Hősünk még hazatérésekor elhatározta, hogy nem foglalkozik politikával és a lehetőséghez képest állja is fogadalmát. Tanártársai provokatív kérdései elől kitér, nyomorúságos lakásának első, második- és harmadrendű bérliőivel kerüli a politikai vitákat, kerüli az összecsapás minden lehetőségét. Még Bierhuber bácsi nemzetmentő vészözettségét tervei, a méhesfűvel kapcsolatos ködös álmait is meghallgatja. A politikától való visszavonulás politikája azonban nem vált be, és az ifjú tudós ellen nőttön nő a bizalmatlanság. Már nemcsak a numerus clausus-szal kapcsolatos véleményéről faggatják, hanem az iskolaszolga ostoba fecsegése alapján őt magát is zsidónak bélyegzik. Jellemzően mutatja a gyanakvásnak, vádaskodásnak ezt a légkörét, a Horthy korszak hivatalnokrétegének embertelen szellemét az a magatartás, amellyel a tanár legapróbb hétköznapi tetteibe is tendenciát, destruktivitást magyaráznak. Mikor Dia egy hideg napon férje szvetterében meg bevásárolni, a kedves kartársak már készek a következtetéssel: ime a tanárék a gyakorlatban is megvalósítják a közönségi elv alaptételeit. Mikor egy tanári konferencián Emese álmáról enged meg magának egy megjegyzést — majd-hogy nem anyagvilkossággal vádolják.

A húsvéti szünetet hősünk egy, az iskolai évkönyvbe szánt értekezés megírásával tölti. Az értekezés — »A római csata és következményei« — Hannibál bukásával kapcsolatban egy új és bátor — ámbár tökéletesen utópisztikus gondolatot vet fel: hova fejlődött volna az emberiség története, ha a római csatateren nem Scipio, hanem Hannibál csapatai vívták volna ki a győzelmet. Ebbe a tanulmányba tanárunk elméjének minden színét és erejét összefogta, ami annál is érthetőbb, mert ettől várja felfedeztetését, tudományos karrierjének kezdetét. Nagy reményei azonban vízbehullnak, a megjelent tanulmány, nemhogy karrierjét nem segíti, de botránykővé lesz.

Az történetik ugyanis, hogy egy országgyűlési képviselő, a tanár volt iskolatársa, interpellációjában megtámadta a szerzőt. A Hannibál-tanulmányból — ha másképp is, mint szerzője várta — valóban szenzáció lesz. »Óriási botrány a parlamentben egy értekezés miatt« — hirdeti az újság. A második lap már rálicitál: »Propaganda értekezés a sémi világalomról«. A harmadik egyenesen a »lényegre« tér és többhasábos fejcímében egyszerűen orosz bérencnek címezi az értekezés szerzőjét.

Az interpelláció bombaként hat az iskolában is. Az igazgató, aki a szóbanforgó tanulmányt nem olvasta ugyan, de félti az iskola jóhírét és fél a következménytől, alig ereszkedik szóba hősünkkel. Tanácsalanságában, s hogy állását mentse, hősünk sorra járja az illetékeseket. Az interpelláció előadója jovialis közvetlenséggel fogadja s kioktatja, hogy »hja, a politika — az politika«, s minden mentegetődzésnél meggyőzőbb érvel bizonyítja ártatlanságát azzal, hogy bevallja, tulajdonképpen ő már készen kapta az interpellációt. Egy minisztériumi jóakarója csak azt fájjalja, hogy tanulmányában nem fedtette nemzeti alapra a római csata történetét. A vita során rögtön példát is mutat, hogyan kellett volna a Scipióból »csipi jő-t«, »Honi bál«-t fabrikálni az értekezésben. A tanár tudományos lelkiismerete fellázad a tanulmányból komédiát csinálók barbársága ellen, a vita egyre élesebbé válik, s végülis a tanár itt is kiérdemli a »vörös« titulust. Mivel jóakaróinál is hoppnan maradt, eltökéli, hogy ellenségeihez fordul. Felkeresi a testvérszövetségbeli kánok és mirzák gyülekezetét, ahol tiltakoznak műve ellen. Egyetlen felszólalásával, egy zseniális fogással a tanárnak sikerül megfordítani és megnyergelni a gyűlés hangulatát. Az ébredőmagyarok a Hannibál elleni hajszát üzletté akarják tenni. A petróleumkereskedő petróleummal szándékszik leönteni a tanár művének máglyáját, hogy tűzénél a maga üzletének pecsenyéjét is megsűthesse, s akárcsak őt, a többieket is az önérdék fűti. Ez a felismerés mutatja meg hősünknek a menekülési útját. Az ötlet, amellyel a támadásokat kivédi, nem más, minthogy Hannibálból a résztvevő iparo-

* Jelen cikk megírása és leadása után nagy örömmel értesültem róla, hogy könyvkiadásunk jövőteszi eddigi mulasztását és az újonnan alakuló *Tisztaíj Könyvkiadó* első kiadványai sorában *megjelenteti a Hannibál feltámasztása*.

sok és kereskedők érdekvédőjét formálja, aki bátran szembefordult a forgalmi adót követelő Scipióval. Beszámol arról, hogy Hannibál iktatta törvénybe, hogy a tüzelőkereskedők mérleg helyett hiteles szemmértékkel mérjék ki a fát és szenet, ő vezette be, hogy a katonák mézeskalácsból süített prófuntot kapnak reggelente, hogy jobban elhiggyék a hősi halál édességét. Az utolsó, döntő római ütközetben pedig úgy búcsúzott e földi siralomvölgytől: »Isten áldja a tisztet ipart!« Ezzel a fogással a tanár nemcsak megbuktatja tanulmánya ünnepélyes megérettésének tervét, de azt is eléri, hogy a gyűlés résztvevői szobrot akarnak állítani Hannibálnak. A hangulat még forrponton van, mikor a tanár észrevétlenül elhagyja a gyűléstermet. Szerencsés megmenekülése felett érzett örömet elhalványítja az emésztő lelkiismeretfurdalás: saját életének, munkájának védelmében elárulta a tudományt, elárulta Hannibált. Lelkiismerete végül is megköveteli: mondjon le tanári állásáról.

A regény záróakkordjaként a tanár megtudja, hogy felesége, Dia, gyermeket vár. Ugyanekkor érkezik meg a család barátja, János, az egykori börtönőr, aki elhozza a tanárnak régi, elveszettnek vélt Hannibál jegyzeteit. Késő — a hősnék már nincs szüksége a tudományos feljegyzésekre. Mégis átveszi, megköszöni, elteszi — nem maga, hanem a fia számára, akinek még szüksége lehet az effélére. »Az ő idejében majd más lesz a világ... nem akarják majd az igazság kutatásáért máglyára tenni az embereket...« Ezután a páthosszal teli, hitet sugárzó vallomás után egy hétköznapi, triviálisabb, de egybe realisabb mondattal ér véget a regény: »A szemem a jövő képe felé csillant — s beleharaptam lekvároskenyerembe...«

A »Hannibál feltámasztása« teljesen új oldalról mutatja be Móra Ferencet. Szatirikus tolla ezúttal nem apró felületi kérdéseket, kisebb-nagyobb társadalmi, magatartásbeli vagy kulturális hiányosságokat gúnyol, hanem a rendszer egészét. Ha nem is hatol a problémák gyökeréig, a kapitalizmus ellentmondásainak, az osztályellentétek felszínre hozásáig, a társadalom-gazdasági alap problémáinak felismeréséig, a felépítmény kritikájában az ellenforradalmi rendszer bírálatában a lehető legmesszebbre megy. Szatírája az egész homokra épült kurzusvilág ellen-irányul. Torzképet rajzol az összes neo-nationalista-turul-sámán csoportosulásokról, kipellengérezti ostoba ideológiájukat, hamis nemzetmentő elképzeléseiket, az antiszemitizmust, s a mindezek mögött rejlő mérhetetlen önzést és szellemi sötétséget. Megmutatja, hogy az ellenforradalmi kor mesterségesen ápolja a tömegek tudatlanságát és gátat vet a tudományos munka elé. Élesen bírálja a rendszer által kitenyészett ellenszenves emberi tulajdonságokat, a karrierizmust, érdekhajhászást, opportunizmust, — s az ezek szövődése nyomán kialakult nyomasztó, bizalmatlansággal, gyanakvással teli elviselhetetlen légkört, amelynek mélyén »az ember embernek farkasa« erlettentő, tapasztalatokból sarjadt elmélete állott.

A regény egy félreérthetetlen eszmei mondanivaló jegyében, félreérthetetlen leleplező szándékkal íródott. A hősök ábrázolt konfliktusának, — egyfelől a tanár és másfelől a tanártársaiból, az igazgatóból, az iskolaszolgából álló ellenforradalmi klikk összeütközésének, — megfelel egy másik, kevésbé konkrét, de ugyanilyen mélyreható konfliktus: a tudomány és a tudományellenes ellenforradalmi rendszer elkerülhetetlen összezapása. Mindkét konfliktust az ellentétek végső fokon jellemző kibékíthetatlensége határozza meg. Ha harcol is a tanár ideig-óráig állása biztosításáért, ha eltűri is a rendszer egy bizonyos hátság a tudományos kutatók igazságratörékvését — az ellentétek kibékíthetatlensége előbb-utóbb elkerülhetetlenül kiroban. Az alapjában becsületes, derék, tudásra éhes tanárnak nincs helye a kurzus hivatalnoki karában, a tudományos igazságnak a turul és sámán misztika gőzében álló szellemi atmoszférában. Az erőviszonyok bemutatásában Móra nem szakad el a realitástól: a tanár egyedül van, ellenfelei mögött ott áll a rendszer egész hatalmas szövetsége; a tudománynak útját állja a tudományellenes szellemi atmoszféra, az alkotókedv guzsbakötése és a cenzúra. A pozitív erők az adott helyzetben elkerülhetetlenül csatát vesztenek. De a végső, szükségszerű győzelem mégis az övék. A tanár tudja és bízik benne, hogy fiára már más élet vár, hogy egykor újra lesz tere és értelme a tudományos munkának. És ez az optimizmus, ez a magyar irodalomban minden tragikus korokon át tisztán csendülő jövőbe vetett hit — az »És mégis, mégis fáradozni kell«, az »Ember küzdj és bizva bízzál« gondolata itt is felderíti a regény egészének vigasztalanul sötét atmoszféráját. Akárcsak hat esztendővel korábban, egy győztes forradalom időszakában, Móra most, az ellenforradalmi terror dühöngése idején is, »hisz az emberben«.

A regény főtengelyében álló Hannibál ötlet mellett is érdemes megállnunk egy gondolatra. Hannibál, a pun háborúk hőse, a hispánai zsoldosok vezére, Karthago hatalmas virágzásának és alkonyának jellegzetes alakja, akinek nevéhez fűződik nemcsak a római csatavesztés, de a karthágói államszervezet megreformálása, az alkotmány demokratikusabb tétele is. Livius így ír Hannibálról: »Nem volt szenvedés, amely testét elgyötörte, vagy szellemi erejét megtörte volna. A hőséget és a hideget egyformán jól bírta. Sokszor látták, hogy köpenybe burkolózva őrségen álló katonái között alszik. Mind a gyalogos, mind a lovas harcokban messze maga mögött hagyta a többieket. Mindig elsőnek ment az ütközetbe és utolsónak hagyta el a csatateret«. Mindez persze nem indokolja a hősnék Hannibálba vetett hitét:

feltételezhetően az emberiség történetén, a történelmi fejlődés irányán a sorsdöntő csata ellenkező jellegű kimenetele mitsem változtatott volna. A tanár elképzelései nyilvánvalóan utópisztikusak. És ebben Móra talán a tanár reménysegeinek hiú voltát is jelzi. Mégis, ennek ellenére is, érdekes az ötlet. A történelem alakulása szükségszerűségének elvitatásában a magyar történelem ilyen alakulásának tagadása is érzik. Talán, ha egyszer egy csata, egy fordulat másképp történik? ... talán ha egyszer másé a győzelem, másé a harci babér, Hannibál népe, és a tanár nemzedéke is más sorsra jut? ...

Lehet, hogy gondolt erre Móra, lehet, hogy soha nem fordult meg az agyában a Hannibál-írásakor hasonló. De az, hogy az olvasóban, a kritikusan ilyen érzéseket kelt, mégsem lehet véletlen.

A művészi tudatosság feltételezhetően a történelmi motívum megválasztásában is érvényre jut. De, ha ott nem is teljes egészében, a jellemábrázolás kérdéseiben annál inkább. A regény egészének jellemfestését jogosan bírálta. Az alakok ábrázolása minden esetben néhány jellemző vonás kiemelésére szorítkozik. Sokrétű figurákkal, bonyolult lelkifolyamatok elmélyült ábrázolásával nem találkozunk a regényben, és az egészre a riportszerűség, a publicisztikai hang nyomja rá bélyegét. Ez kétségtelenül hiányossága a műnek. Ugyanakkor azonban látnunk kell, hogy ez a hiányosság szorosan összefügg a mű pamflet-jellegével, azzal, hogy az írás elsőrendű célja nem hőseinek bemutatása, hanem a rendszer egészének szatirikus bírálata, abszurd helyzetek sorozatán keresztül. Mégis a jellemfestés hiányosságai ellenére is, éppen a mű jellemábrázolásában rejlik a «Hannibál» egyik legérdekesebb művészi tanulsága.

Napjainkban sok vita folyt arról, vajon lehet-e, kell-e, szatirikus írásban pozitív hőst megjeleníteni. Vajon nem bontja-e meg a mű szatirikus, tehát szükségképpen torzító nézőpontjának egységességét, ha a negatív hősök bolyát néhány pozitív hős megzavarja? S ha már helyet is kap a szatirikus alkotás keretein belül a pozitív hős, milyen legyen ez a hely: állítsuk-e a mű középpontjába, vagy örüljön, ha a mű periferiáján eltűrik a szerzők és kritikusok? Olyan felfogás is volt, amely szerint a szatirikus mű kizárólagos pozitív hőse maga a szerző, aki azonban az alkotásban nem ábrázolódik, hanem a bírálat tényében, eszmei alapjában jut kifejezésre.

A «Hannibál»-ban Móra sajátos feleletet ad erre a kérdésre. A szatirikus alkotás középpontjába félreérthetetlenül és feltétlenül pozitív hőst állít, a névtelen tanár személyében. A pozitív hős első személyű ábrázolása lehetővé teszi számára, hogy megmutassa, kicsoda, milyen ember az, aki a torztükröt kézben tartja, s forgatja, aki szükségszerűen összeütközésbe kerül a kurzus itt bemutatott világával. Elterjedt felfogás az, hogyha a szocialista környezetben játszó szatirától bizonyos tekintetben elválaszthatatlan is a pozitív hős, a kapitalista, ellenséges világban a leplező gúny erejét tompítaná, a bírálat hitelét rontaná a pozitív hős szerepeltetése. A »Holt lelkek« vagy a »Revizor« elemzése valóban bizonyítja is ezt a tételt. De, hogy mint a legtöbb esztétikai doktrina, ez sem abszolút érvényű — bizonyították rá Móra regénye, amelynek leplező erejét korántsem tompítja, hitelét korántsem csökkenti a középponti, pozitív alak. A tanár — Móra Ferenc, az ember és gondolkodó, aki kiábrándultságában már-már öngyilkossági terveket jut, de végül megnyergeli az ellene morajló hangulatot, s ismét possibilissé lesz az őt körülvevő ellenséges világban. Ez a menekülés azonban nem teljesértékű. Móra, ha tagja is lesz a Petőfi-társaságnak, ha tiszteli is Rákosi Jenőt, vagy Pintér Jenőt, s ha nem is jut el a tanár elhatározó lépéséig, alapjában megmarad annak, aki volt: becsületes, tisztánlátó, igazságszerető embernek. A tanár pozitív hős — de nem gáncsnélküli lovag, csak egy önmagával és a világgal harcbaszálló tiszta ember. Irónk mégis, őt is bírálja. A bírálat a tanár és felesége, Dia szerelmének lírai rajzával szövődik össze: Móra szereti, dédelgeti, de ugyanakkor elnéző, dorgáló fejesóválással is figyeli életfelfogásuk fellegek közt járó gyakorlatiatlanságát. De ahogy Csongor és Tünde földöntúli szerelmét is a reális földönjáró Balga — Ilma pár kísérte, ahogy János vitéz mellett is ott állott hűséges Bagó-ja, a »Hannibál« tanára mellett is megjelenik János, a becsületes, tiszta szándékú tudatlan parasztember, aki a nép embere marad az államhatalom népellenes gépezetében is. Nyilvánvalóan túlzás lenne Jánost a kisregény második — népi — pozitív hősének nevezni. Túl keveset, túl felületesen tudunk meg róla. Funkciója azonban, a tanár »gyenge pontjának« ellensúlyozásán túl, akárcsak Diának, mégis csak az, hogy megmutassa, az emberi aljasság szennyhülláma még nem öntött el mindent és nem is fog előnteni, amíg tanárok, Jánosok, Diák őrzik a felnöveendő boldogabb új nemzedék álmát.

A negatív alakok ábrázolása lényegesen sokrétűbb. A »Hannibál« feltámasztása a negatív alakoknak, a kurzusrendszer jellegzetes figuráinak valóságos panoptikumát adja. A káros és pojáca-szerű Horthysta képviselő, a tudatlan, óvatoskodó igazgató, a veszedelmesen rosszündulatú, epés magyar tanár, a korlátolt és ostobán gonoszkodó iskolaszolga — olyan galéria, amelynél már csak a turul és neonacionalista nyilastestvérek végzőz, sötét gyülekezete lehet ellenszenvesebb.

A »Hannibál feltámasztásáról« többen azt állították — köztük Gaál Ferike, egyik Móra monográfiánk szerzője is — hogy kulcsregény. Supka Géza különösen a mű Pekár Gyula és Petőfi Társaság ellenes élet hangsúlyozta. Egészében, ha a mű kulcsát keressük: a kulcs a tanár kezében van és a rendszer egészéhez vezet. A bírálat mélyreható volta, az ábrázolt világ sötétsége a forrása Móra hangvétele megváltozásának. Móra humorát korábban inkább valami anekdotázó jelleg, kedves kvaterkázó hang jellemezte. MórícZ Zsigmond Móra humorának titkát abban látta, hogy »a legfájdóbb, legkényelmetlenebb érzéseket vidám szavakba csomagolva találta ki, s hogy »minden vidám szavának is volt egy adag keserűség a mélyén.« A Hannibálban ez a keserűség túlcsoordult a vidámság kelyhén. A humor kedvességét megsemmisítette a szatíra gyilkos ereje — a Hannibál Móra egyetlen nagyobblékekzetű szatirikus műve, Móra Ferenc legkeserűbb írása. Keserű orvosság lett volna ez az írás, de a magyar társadalom, a magyar irodalom nem fogadta el, kiborította ezt a kelyhet és a Hannibál feltámasztása közel huszonöttestendőn át késétt.

CSONKÁS MIHÁLY

ADALÉKOK A KÖLTŐ ZRÍNYI MIKLÓS ÉLETRAJZÁHOZ

Klanciczay Tibor méreteiben és eszmei felépítésében nagyvonalú, adataira nézve gazdag életrajzát írta meg a költő Zrínyi Miklósnak. Ebben a nagyarányú munkában mégis lehet itt-ott pontatlanságokra bukkanni. Vannak olyan adatai, amelyek talán sajtóhiba vagy nem egészen szabatos fogalmazás torzított el, de vannak olyan adatai is, amelyeknek alaposabb megvizsgálása egyes szempontokat némileg módosított volna.

Csak sajtóhiba lehet az, hogy a szigetvári Zrínyinek Magdolna leánya 1683-ban (?) Thelekessy jegyese, (21. l.). Pontatlan fogalmazásnak vehetjük, hogy Erdődy Farkasné Erdődy Borbála néven szerepel (51. l.). A török hatalom megroppanásának magyarázatában nincs szó a perzsa-török háborúk hatásáról (95. l.). A szerző a »Deli« nevet családi névnek gondolja. Sokszor az csak díszítő jelző »hős« értelemben. Nem lehet tehát a »Deli« néven emlegetettek között rokonságot keresni (105. l.). Téves következtetésre indíthat az a kijelentés, hogy a XVII. században egy vitész nem indult portyázásra. Magányos vitész a XVI. században sem portyázott (138. l.). Többször esik szó a költő Zrínyi göcseji nyelvjárásáról. Ma a göcseji nyelvjárásnak két legjellegzetesebb sajátága a magánhangzók illeszkedésének hiánya bizonyos ragokban és a hosszú *ó, ő* helyettesítése rövid *u, ü*-vel. Az utóbbi sajátág lehet újabb fejlemény is, az első azonban ősi örökség. Zrínyinél nem találjuk nagyobb mértékben az említett rövid magánhangzókat, mint a mai dunántúli nyelvjárásokban, a ragok illeszkedése pedig mindig megvan nála.

Egy helyütt említi a könyv (406. l.), hogy Zichy János el szeretné küldeni fiát Zrínyi udvarába. Ez az adat Vitnyédy leveleiből származik, különösebb jelentőséget nem tulajdonít neki a szerző. A név átvétele helytelen. Tulajdonképpen Zichy *Isván* pozsonyi kamaralőrkről van szó. Az *ó* szerepét nem szabad szem elől tévesztenünk, ha Zrínyi politikai kapcsolataival foglalkozunk. Klanciczay két táborra osztja a XVII. század közepének magyar főúrait: a Habsburgok ellenzékeire és híveire. Annak középpontjában Zrínyi állott, ennek Lippay érsek. A Zrínyi-csoport Erdély felé téjékozódott, a másik Erdély ellensége volt. Ez nagyjából igaz, de nem kell mereven kezelniük a felosztást. Zrínyi hatalmas politikai tervet épített fel Rákóczy György személyére, ez viszont atyjának fogadta Szelepcsényi kancellárt is. Egyébként a Habsburgok gyarmatosító törekvései, nemzetgyilkos török politikája fokozatosan eltávolították Bécsből a főúri rend jelentékeny részét. Elsősorban és leginkább természetesen Zrínyt. Érdemes megfigyelni az udvari érzelmű csoport vezéreinek magatartását az erdélyi kérdésben. 1658. április 6-án Lipót király kérdésére Lippay érsek és Wesselényi nádor írásban válaszol, felsorakoztatják a Rákóczy megsegítése mellett és ellen szóló érveket. Lipót az érvek második csoportját teszi magáévá. Nem sokkal később a tatár dúlások hatására Lippay a császárkoronázás végett Frankfurtban tartózkodó Lipótnak már Rákóczy megsegítése érdekében ír. Visszatérve Bécsbe, a császár tanácsot hív össze. Ott a magyar tanácsosok, különösen Lippay és Nádasdy, azt szeretnék volna, hogy Lipót vegye védelmébe Rákóczyt, de mint az érsek megírta a távollevő nádornak, a német tanácsosok ellenük döntöttek. (A feltejtést és az egyik levelet már Horváth Mihály felhasználta az OL-ból.)

A fenyegető török hatalom ellen síkra szálló Zrínyt a kormányférfiak közül Zichy kamaralőrök támogatta a legbuzgóbban. Zrínyi elgondolásainak legnagyobb megértője, Vitnyédy István, minden valószínűség szerint azonos azzal az ikervári illetőségű Vitnyédy

Istvással, aki 1631-ben együtt tanult a győri gimnázium poéta-osztályában Zichy Pál altábornok István fiával. (L. a győri főgimn. értesítője, 1895/96.) Így tehát Zichy és a nála pár évvel idősebb Vitnyédy iskolatársak voltak. Ezzel is magyarázható az a bizalommal teljes hang, amellyel Vitnyédy a kamaraelnökhöz fordulni szokott. (L. Fabó: Vitnyédy levelei.)

Vitnyédy befolyására szállt Zrínyi érdekében síkra Zichy, amikor a hős bán törekvéseit az udvar akadémikuskodásaitól védeni kellett. Ő szerezte meg részére Lippay és Nádasdy támogatását, Wesselényi megnyerése nem lehetett nehéz, annak kedvelt embere volt Zichy. (L. Acsády: Széchy Mária.)

A Zrínyi—Vitnyédy—Zichy kapcsolatok szoros voltát bizonyítja az 1662-i országgyűlés története. Amikor Zrínyi, Vitnyédy és híveik elhagyták az országgyűlést, az ottani további fejleményekről leveleivel Zichy tájékoztatta Zrínyit és Vitnyédyt. Vitnyédy a maguk emberének tarthatta a kamaraelnököt, ezért kérdezi tőle keserű humorral egyik levelében, a német előretörésre célozva: »Az bugyogót megszabatta-e immár Nagyságod?«

A szegyenletes vasvári béke után Zrínyi visszavonult Csáktornyára. Ott kereste fel a kamaraelnök legidősebb fia, a kb. 20-éves Pál. A látogatást Vitnyédy készítette elő. Zichy Pál Csáktornyán Bethlen Miklóssal találkozott, a két ifjú közös utat tervezett Bécsbe. Együtt voltak Zrínyivel az 1664. november 18-i végzetes vadászon. Éppen Zichy Pálnak jutott az a szomorú kötelesség, hogy Zrínyi halála hírére feleségének megvigye.

Ismerve Vitnyédy politikai elgondolásait és viszonyát Zichyhez, nem lesz merész az a feltevés, hogy a kamaraelnök fiának csáktornyai látogatása nem pusztán udvariassági tény volt. Vitnyédy sakkhuzását kell benne látnunk. Ő már ekkor gondolhatott arra, hogy a két főúri csoportot egy táborba hozza a Habsburgok ellen, kapcsolncn alkalmas lett volna Zichy személye, akit Zrínyi is, a Lippay—Wesselényi-csoport is kedvelt.

A nagy bán halála eleve kudarcra kárhoztatta a Habsburgok ellen kibontakozó feudális mozgalmat. Jellemző, hogy a szövetkezés bukása után Zrínyi Péter is Zichy pártfogásába kapaszkodott, írt neki, mint »a haza igaz fiának«, hasson az ő érdekében Lobkovitz főminiszterre. (L. Századok, 1867. 243. 1.) Egyébként Zichy szerepe a mozgalomban éppen olyan beszenyvezett volt feudális értektől, mint a mozgalom vezetőié. Ő segítette elő Széchy Mária árulását, benne volt a vádlottak ügyében ítélező judicium delegatumban, de az udvar mégis belevette nevét a »rebellisek« listájába. (Orsz. Lev. N. R. A. 519/42.) Csak óriási anyagi és erkölcsi áldozatok árán tudott megmenekülni.

BIKÁCSI LÁSZLÓ

MIKOR ÍRTA ARANY JÁNOS A „REMÉNYINEK“ C. VERSÉT ?

Arany János műveinek akadémiai kiadásában (1951.) az I. k. 284. lapján találjuk a Reményinek c. versét. A vers alatt a megírás éve: 1859. A kötet végén a költemény keletkezéséről a többi közt a következőket olvashatjuk: »Reményi az ötvenes években körutat tett Magyarországon, nagy összeget gyűjtött Petőfi szobrára, a szobor tervére is ő tűzött ki pályadíjat, 59 májusában Nagy-Körörsön is hangversenyt adott«. (510.1.) A továbbiakban hivatkozás történik még két levélre is. Az egyiket Szász Károly írta — a jegyzet szerint — 1859. május 24-én, és ebben arra kéri Aranyt, hogy a Reményinek írt versét küldje el neki. Arany május 27-én válaszolt: a verset nem tartja sikerültnek, ezért nem is küldi el.

A kötet jegyzetét Voinovich Géza állította össze, és ennek a jegyzetanyagának filológiai gondosságát eddig senki sem vonta kétségbe. Pedig az alaposabb kritikai vizsgálat itt sem ártott volna. Alig hihető ugyanis, mégis így van, hogy pl. a fenti néhány sornyi jegyzetben szinte minden adat téves. Vegyük sorjába:

1. Reményi az 1850-es években nem tett körutat Magyarországon, 59 májusában nem adott hangversenyt Nagy-Körörsön.

2. Ekkor, tehát az ötvenes években Reményi még nem gyűjtött Petőfi szobrára, természetesen a szobor tervére sem tűzött ki pályadíjat.¹

3. Mind Szász Károly, mind Arany János levelének évszáma téves.

A téves adatokkal szemben a valóság a következő:

¹ Mindkét tévedés megtalálható már Voinovich Arany életrajzában is: »A kormány már 59-ben eltúrta az országos gyűjtést Petőfi szobrára; Reményi kezdte meg, a hegedűművész, egy hangversenykörúttal, miközben betért Nagy-Körörsre is. Arany ekkor verset írt nekik. (II. k. 406—407. 1.)

1. Reményi Ede nem tehetett az 1850-es években körutat Magyarországon, mert ekkor még nem is volt hazánkban. A kiváló hegedűművész a szabadságharc bukása után külföldre távozott, és csak 1859 végén kapott — családja közbenjárására — engedélyt, hogy száműzetéséből hazatérhessen. Az engedély elnyerése után 1860 január végén érkezett meg Pestre. Itt tartotta meg első, nagyszerű hangversenyét január 30-án.² Nagykőrösön ugyanezen év tavaszán, első körutja alkalmával járt. Ekkor, pontosabban 1860. május 17-én mutatta be itt is hatalmas lelkesedést kiváltó hegedűjátékát. Ezután a hangverseny után írta Arany a művésznak címzett költeményét.³

2. A Petőfi-szobor terve csak 1860 végén fogamzott meg Reményiben.⁴

3. Szász Károly és Arany János levelének helyes évszáma nem 1859, hanem 1860.

Hogyan került e két levélre téves keltezés? A levelek eredetije megvan az Akadémia kéziratárában. Szász Károly levelén az aláírás után csak a hónap és a nap olvasható: »Május 24.«, Arany válaszevelén még ennyi sincs, az első lapon fölül ez áll: »Pünkösöd első reggele.« Mindkét levélben azonban utólagos, azonos kéztől származó keltezés található. Szász levelén ceruzával: 59. máj. 24., az évszám fölött áthúzva: 1860. Arany levelén a *Pünkösöd első reggele* elé tintával ugyanaz a kéz 1859-et írt, a Pünkösöd alá pedig a hónapot és a napot: május 27. Az utólagos keltezésből tehát kitűnik, hogy Szász Károly levelére először a helyes évszám került, és csak később írták alá a téves dátumot.

E két levelet — sokszáz egyéb levéllel együtt — Arany László ajándékozta az Akadémia kéziratárának. A levelek jegyzékét Jónás Károly állította össze. E jegyzékben Szász Károly levele még 1860. május 24. keltezéssel szerepel.⁵ Arany János levelének kelte már itt is: »1859 Pünkösöd első reggele máj. 27.« A két levél kapcsolata azonban első olvasásra is kétségtelen, Arany levele válasz — még hozzá gyors válasz («... válaszolok a tegnapi érkezett becses sorokra») — Szász Károly levelére. A későbbi keltezésjavító tehát észrevette, hogy a két levél közt nem lehet egy év különbség, a helyesbítésnél azonban az Arany levél téves évszámához igazította a másik levélnek már előzetesen megállapított helyes dátumát.⁶

Hogy a helyes évszám 1860, azt különben egy egyszerű naptári adat is eldönti. Pünkösöd első napja 1860-ban május 27-re, 1859-ben június 12-re esett.⁷ Az Arany-levél hátlapján látható pecsétek pedig igazolják, hogy a Szász Károlynak írt válasz május végén adták postára.⁸

Szinte érthetetlen, hogy e világos tények ellenére is a Reményinek írt Arany-vers megírásának évét minden eddigi kiadás 1859-cel jelzi.⁹ Azaz egy kivétel mégis van. A vers először a *Népszínházi Évkönyvben* jelent meg.¹⁰ Itt a költemény még nincs évszámmal jelölve. Az első megjelenés tehát nem lehet a tévedés oka. De nem lehet az Akadémia kéziratárában lévő és eddig kiadatlan, hibás keltezésű levél sem. A tévedés forrása — véleményem szerint — Arany János Összes költeményeinek 1867-es kiadása. Itt láthatjuk először a költemény alatt zárójelben a helytelen évszámot: 1859-et. Hogy került ez a téves keltezés a vers alá? — alig érthető. Hiszen ezt a kiadást még maga a költő nézte át, a kiadandó verseket még ő gyűjtötte össze! Mindenesetre ettől kezdve senki sem kételkedett az évszám helyességében. Ez annál is különösebb, mert pl. a már említett Reményi Ferenc (a nagy hegedűművész oldalági leszármazottja) félreérthetetlenül megírja, hogy Reményi Ede csak 1860 januárjában tért vissza, ennek ellenére a *Miskolci Szemle* ugyanazon száma változatlanul 1859-es keltezéssel közli a Reményinek c. verset.

De nemcsak a kiváló muzsikusz életrajzi adatai vezethették volna az Arany-filológusokat a helyes évszámra, — ha már a korabeli sajtót figyelmen kívül hagyták — hanem egy Arany életével foglalkozó munka is, még pedig *Benkő Imre* könyve.¹¹ Ezt a munkát Voinovich is

¹ A életrajzait: Reményi Ferentől *Miskolci Szemle* 1928., *Ország-Világ* 1871. 7. sz., *Fővárosi Lapok* 1891. 47. sz., *Pesti Napló* 1891. 10. sz., első hangversenyéről: *Pesti Napló* 1860. febr. 1.

² L. a *Pesti Napló* 1860. máj. 23-i számát. A *Közlönyfélek* rovatban találjuk az újság nagykőrösi levelezőjének beszámolóját: »Reményi máj. 18-án távozott el városunkból. Hangversenyét máj. 17-én adott válogatott közönség előtt, fuladást tömött tereben, s hogy a lelkesedés itt sem volt kisebb, mint a haza többi városaiban, melyeket megjárt, mondanom se kell. Es mégis hiszszük, hogy diadalútjának egyik feledhetlenebb napja lesz a körösi. Szerették fesztelen kedélyt, imádták művészetét mindenütt, de azt, amit Kőrösön főtálatl, másutt hiába kereste volna. Azt a dalt értem, melylyel Arany János megénekelte, s mely a Liszthez írottól annyival szerencsésebb, mert rokon keblekre talált. Fogja-e a magyar közönség nyomtatva olvasni, nem tudom, — de hogy Reményi babérai közt e levélre büszke lehet, azt mondhatom. E verset a költő azon a lakomán nyújtá át — mint emléklapot — melyet a művész tisztelőtérre szíves házigazdája, Farkas Elek tegnap estve rendezett.«

³ L. *Ország-Világ* 1891. 7. sz.

⁴ Arany János levelezése. Akadémiai Értesítő 1889. 519. sz. levél, 605. l.

⁵ Az 1859-es téves évszám szerepel abban az Akadémia kéziratárában található füzetben (Voinovich hagyatéka) is, amely az Arany levelezés egy részének kézzel írt másolatát tartalmazza.

⁶ L. *Oklevéltani naptár*. Szerk. Szentpétery Imre MTA Bp. 1912. 92. és 125. l.

⁷ Az eredeti levelekre — adataim közlése után — már rávezették a helyes évszámot.

⁸ Így jelent meg legutóbb a *Magyar Klasszikusok* sorozatban is, megismételve a jegyzetben a vers keletkezésére vonatkozóan az akadémiai kiadás tévedéseit is.

⁹ *Népszínházi Évkönyv* naptárrészszel 1863-ra. A budai népszínház javára szerkeszti Bolnai. — Kempelen Győző I. évf. Budán 1862. 40. l.

¹¹ Benkő Imre: *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*. Nagykőrös. 1897. 127. l.

említi jegyzeteiben, és rámutat arra, hogy Benkó a Reményi albumába írt vers keletkezésének körülményeit nem a valóságnak megfelelően, hanem e helyi emlékezet romantikus kiszínezésével írta le. Arra azonban már nem figyelte föl, hogy a vers megírásának időpontját Benkó nem 1859-re, hanem 1860-ra teszi. Pedig könyvéből világosan kitűnik, hogy Reményi 1860 májusában hangversenyezett Nagykőrösön, a verset tehát Arany nem írhatta egy évvel korábban. A nagy virtuóz tiszteletére adott ebédéről ugyanis Benkó az 1860-as év eseményei során, közvetlenül *Széchenyi halála után* szól.

Bár arra a kérdésre, hogy miért jelent meg a Reményinek c. vers még Arany életében téves évszámmal, nem tudok választ adni, mégis a közölt tények kétségtelenül bizonyítják: e költemény megírásának ideje nem 1859, hanem 1860. E megállapításból következik, hogy helyesbíteni kell a Voinovich-féle jegyzet téves adatait. A kiadásra kerülő Arany-levelezés jegyzetanyaga alkalmas arra, hogy a levelek helyes időpontjának lerögzítése kapcsán a világhírű magyar hegedűművész albumába írt verset is a valóságnak megfelelően helyezzük el Arany költeményei között. Az akadémiai kiadás a *Tanári jubileumra* (1858) és *Az új görög dalnok* (Byron »Don Juan«-ja III. énekéből, 1859) között teszi a költeményt. A fentiek alapján kétségtelen, hogy a Reményinek c. verset későbbre, közvetlenül a *Széchenyi emlékezete* (1860) elé kell helyeznünk.

A megírás helyes időpontjának ismeretében világosabbá válik a költemény mondani-valója is. Ennek tisztázása pedig annál is inkább szükséges, mert eléggé ismert Arany-versről van szó, bemutatására, olvasására széles körben, a középiskolai tanításban is sor kerülhet. Elsősorban éppen az iskolai oktatás szempontjából foglalkozik Arany 1860 körüli magatartásával *Makay Gusztáv a Köznevelés* 1954. évi 1. számában. Vizsgálatának középpontjában a *Magányban* c. költemény áll, és ennek elemzése során helyesen állapítja meg, hogy a Reményinek c. versben először hangzik föl Arany költészetében az újraéledő hazafiúi bizakodás. A találon megfogalmazott eszmei mondanivaló azonban érthetelenné válik, ha a költemény megírásának időpontját 1859 tavaszára helyezzük. Igaz, 1859 májusában már megindult az olasz-osztrák háború, ez azonban politikai hatásában *ekkor* még nem igen érezte hatását Magyarországon. Az a hatalmas reménykedés, amely szinte az egész nemzetet átjárja, csak 1859 nyarán, Bach bukása után bontakozott ki, és az 1860–61-es évben érte el a tetőpontját. 1860 májusában — Reményi nagykőrösi tartózkodása idején — juthatott el a híre Garibaldi legendás marsalai partraszállásának, és az olasz szabadságmozgalom lelkesítő sikere új reményekkel töltötte el a magyar hazafiakat. Csak így, ebben a történelmi helyzetben érthető és magyarázható Arany bizakodó hangulata:

*Most a reménynek egy hangját, Reményi
Vidd el nyugatra zengő hírodon;
Hirdesse szózatot fád a világnak,
Hogy újra érez, újra él e hon.*

1859 tavaszán ezeket a sorokat Arany még nem írhatta le, egy évvel később azonban a *Széchenyi emlékezete*, a *Rendületlenül* c. költemények szomszédságában igazi értelmet kapnak Arany reményi hirdető szavai.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

ÍRT-E AMBRUS ZOLTÁN POLITIKAI RÖPIRATOT?

Ambrus Zoltán munkásságával foglalkozó irodalomtörténészek közül többen megemlítenek az író művei között egy álnéven írt politikai röpiratot is. Ez »A koalíció életrajza. Vádirat és nekrológ.« címet viselő, Göncöl álnéven írt, 200 oldalas munka 1910-ben jelent meg Budapesten, Deutsch Zsigmond és Társa kiadásában. Rendkívül nagy tájékozottsággal ismerteti a politika eseményeit a koalíció megalakulásától, annak bukásáig, Tisza István politikáját védve az ellenzékkel szemben, melynek magatartását a nemzetre nézve veszedelmesnek tartja.

Ezt a munkát nem Ambrus Zoltán írta. A tévedés nyilván onnan ered, hogy Ambrus több, mint félszázados írói pályája folyamán sok más között a Gönczöl álnevet is használta. A Székely Dávid-féle Magyar írók álnevei a múltban és jelenben című munkában és a Ványi-

féle Magyar irodalmi lexikonban egyaránt megtalálható ez az adat és feltehetően ebből vonták le az Ambrus munkásságával foglalkozó irodalomtörténészek azt a következtetést, hogy ő a röpirat szerzője. Ezt a feltevést alátámasztani látszik az a körülmény is, hogy Ambrus munkatársa volt a Magyar Figyelőnek, amely folyóirat szerkesztőbizottságának Tisza István volt az elnöke.

Akik Ambrus Zoltán munkásságát csak valamennyire is ismerik, azok előtt egy percig sem lehet kétséges, hogy ez a röpirat nem tőle ered. Ez a munka mind tartalmában, mind álnéven való kiadásában szöges ellentétben áll Ambrus egész egyéniségével, egész írói működésével.

Ambrus mindig távortartotta magát a politikai élettől. Nem tartozott soha egyik párt-hoz sem. Egyetlen vezető politikus felfogását sem tudta egészen magáévá tenni. A legellentétebb pártállást képviselő lapoknak, folyóiratoknak dolgozott, sokszor ugyanegy időben. Ugyanakkor, amikor a Magyar Figyelő munkatársai közt szerepel a neve, a Nyugatnak is munkatársa volt. Mind a két folyóiratnak teljesen hasonló dolgokat írt: novellákat, színházi tárgyú cikkeket, a Magyar Figyelőnek színíráásokat is, de politikai kérdéseket érintő cikkeket egyiknek sem. Munkái mind a két helyen teljes névaláírással jelentek meg, a névtelenül megjelent cikkek közül egy sem az övé.

Nagyobb munkáit, komolyabb tárgyú cikkeit mindig teljes névvel jegyezte. Nem burkolódzott névtelenségbe, ha a meggyőződéséért szállt síkra. Teljességgel elképzelhetetlen, hogy egy ilyen nagyterjedelmű, és fontos, — egy párt mellett való kiállást jelentő — munkát álnéven adott volna ki.

Mint hogy napi politikával nem foglalkozott, politikusok közé nem járt, nem lehetett ennyire tájékozott az ilyenirányú eseményekben, mint amilyen jólétesültséget az említett röpirat szerzője elárul. Sugalmazásra pedig sohasem írt semmit. De nem is írhatta meg ezt a munkát olyan, aki nem volt közvetlen részese, szem- és fültanúja a röpiratban tárgyalt politikai eseményeknek.

De nemcsak írói működése és egyénisége cáfolja szerzőségét, vannak egyéb bizonyítékok is szerzősége ellen.

Bár a röpirat megszerkesztése, rendkívül logikus okfejtése kiváló íróra mutat, stílusa valamelyest hasonlít is Ambruséhoz — valószínűleg ez is hozzájárult az irodalomtörténészek tévedéséhez — de mind szelleme, mind stílusa sok tekintetben különbözik az övétől. Szóhasználat is eltér: »e korszak« »összes« »pont akkor« stb. kifejezéseket ő sohasem használta. Felűnő a röpiratban az »ám« sűrű használata a »de« helyett. Ezt ő nyelviileg helytelennek tartotta és soha sem alkalmazta. » — Miért mondom mindig azt, hogy: 'ám' mikor azt akarod mondani, hogy: 'de'?! És mikor ez a szó: 'ám', nem azt jelenti, hogy: 'de'?!... — írja a Berzsenyi dinasztia-ban. (XII. Ám. . . 197.1.)

De nem egyezik az álnév frászdója sem. A Gönczöl nevet mindig így, cz-vel írta, míg a röpirat címlapján az álnév egyszerű c-vel fordul elő. Ambrus rendkívül sokáig ragaszkodott a cz-hez; ha a nyomdában cikkeiben c-t használtak, a levonatokban mindig kijavította. Még 1910-ből való cikkeiben is mindig cz-t találunk. Elképzelhetetlen, hogyha a röpirat az ő munkája lett volna, a címlapon nem javította volna ki. A Gönczöl egyébként is egyike leg-ritkábban használt álneveinek. A Hét-ben és a Pesti Naplóban (ez utóbbiban 1897—98-ban) fordul elő néhányszor. 1902 után ezen az álnéven már egyáltalában nem írt. A Hét-ben szereplő álnevei közül többet később mások is használtak. (Pl. Simplex.)

Az Országos Széchényi Könyvtárban 137.469 raktári jelzet alatt őrzött dedikált példányon a szerző kézírása hasonlóan ugyan Ambruséhoz, de nem az övé.

Az ajánlás megszövegezése egyáltalában nem az ő stílusa: »Akihez kettős gyűlölet kapcsa fűz: mert akik őt gyűlölik, engem is gyűlölnék, s akiket ő gyűlöl, én is ugyanazokat gyűlölöm, Jeszenszky Sándornak — 1910 október — igaz ragaszkodással a szerző.« Hasonló ajánlásokat ő nem írt. Jeszenszky Sándorral sem volt olyan viszonyban, ami ezt a szöveget megmagyarázná.

Ambrus könyvtárában minden megjelent munkájából volt legalább egy-egy példány. Az újságokban közölt cikkeit is kivágva megőrizte. »A koalíció életrajza« nem volt meg. Szinte lehetetlen, hogy egy ilyen fontos és nagy munkát ne tett volna el.

A munkáira vonatkozó levelezés és a kiadókkal kötött szerződések megmaradtak. Hogy Deutsch Zsigmonddal — a röpirat kiadójával — bármiféle kapcsolata lett volna, arra nézve nincsen semmiféle adat.

Ambrus családjának nincs és nem volt tudomása erről a munkáról. Leánya, aki az 1906—1912. évek között munkáinak korrekciójában segédkezett, »A koalíció életrajza«-ról sohasem hallott. Pedig Ambrus soha, egy munkáját sem adta ki a kezéből a leggondosabb javítás nélkül, s így erről a családnak feltétlenül tudnia kellett volna.

Mind ezek alapján a legteljesebb határozottsággal állíthatjuk, hogy a felvetett kérdés: e a válasz csak tagadó lehet: Ambrus Zoltán nem írt politikai röpiratot.

DÓZSA GYÖRGY UNOKÁJA

Ady már a szülei házban ismerkedik Dózsa György történelmi alakjával és szerepével. Lakóhelye a családnak a »Partium-hoz tartozó Érmellék — s ez a tájék s tovább felső Erdély felsőszáz év előtt is tele volt lecsúszott kisnemesekkel, akiknek jórésze ugyan gatyában, néha bocskorban jár — innen a gúnynév »bocskoros nemes« — de ládafiában őrzi a kutya, vagy borjúbőrös nemeslevelet. Együtt élnek a föld népével, sőt sok helyütt ők maguk a föld népe, így láttam ezt a szolnokdobokai Cegőtelkén, Lekence és Kerlés között, ahol a fél falu nemes, de találtam bocskorban járó nemeseket az alsófehérmegyei Szentimrén és Celnán — s a fogarasi Alsószombatfalván és Sárkányban is. Vannak közöttük, akik már egészen elfeledték múltjukat s beleolvadtak a föld népébe, de vannak »kalézőlő«, mit sem tevő emberek, akik fát vágnak, mezőre, vagy vásárra segítenek, vagy hasonló alkalmi munkákat végeznek. Kalotaszentkirályi szülőfalumban például élt egy »Nép Márton« nevű harangozó, elképzelhetetlenül rongyos koldus-condrákban járt, s apámnak a nagy falu állami tanítójának sokszor mesélte örökösen ragyogó italos szemekkel, hogy az ő valamelyik őse még Horvátország bánja volt, iratokat is vett elő bagószagú, zsiros zsebéből, másik faluban pedig olyan »nemes« asszonyra akadtam, ki uraságokhoz járt be lábmosásra s egyéb alacsonyrendű munkákra, mert derogált neki a föld népével a mezőn együtt tépni a gyomot és kapálni.

Az Ady-család sem egyikhez, sem másikhoz nem tartozott. Csúszott lejjebb, de csak addig, hogy gőgje megmaradt, némi vagyona is, hiszen tudjuk, hogy a nádfődeles szülőház mellé az idők folyamán egy másik szebb lakóházat építettek, az öreg Ady folyton abban törte a fejét, hogyan lehetne a család elvesztett pozícióját visszaszerezni. Ezért és nem másért akart ő a fiából vármegyei befolyásos embert nevelni, mert a felemelkedés ellenzéki szellemű kisnemesnek csakis vármegyei úton volt lehetséges, hova még szorult egy kis ellenzéki szellem. Már az is felemelkedés volt a családnak s növelte a vagyoni erőt, hogy Lőrincz apja, tehát a költő nagyapja, Ady Dániel a kalotaszegi Nyárszóról a híres-nevezetes Visky-családból hozott magának feleséget s ezzel egész sor kalotaszegi családdal került rokonságba, akik viszont Budai Nagy Antal seréghajtói leszármazottjának vallották magukat, a Visky-család révén pedig a költő egyenesen Dózsa Györggyel tartja a rokonságot.

Mindezek színezik, erősítik Ady gőgjét, ami semmiképpen sem volt művész-gőg — amint azt a múltban hozzá közelálló barátai közül is többen elképesztő értelmetlenséggel magyarázták és terjesztették, a költő halála után pedig ellenségei, megtoldva az »érthetatlenség« vádjával és más vádakkal, a költő lejárására népszerűsítették — hanem olyasfajta dac, amelyről ő maga ad számot: »Zsinatokat doboltam, hogyha tetszett S parancsoltam élükre seregeknek Hangos Dózstát s szapora Jacques Bonhomme-ot.« (Hunn, új legenda.) — s melynek belső tartalmát és értelmét is ő fedi fel, mikor azt mondja egyik legmélyebb értelmű költeményében erről az »Ős, bennemí Gög«-ről, hogy »kergés helyett hős célba tekint« és »nem magáért gőgöli magát.« (A veszélyek Istene.)

Ennek a gőgnek kettős megnyilatkozása van. Az egyik az uralkodó osztályok s elsősorban annak a csúcsán álló grófok és arisztokraták felé — s ez az engesztelhetetlen gyűlölet. Ezt Révai is említi iránytmutató tanulmányában. (Révai J. Ady. 51. l.)

*De jött egy kóbor ivadék,
Rabló, szerencsés ritterek
Népe, akiknek sarj-során
Ma tán zsandár-miniszterek
Töbözdnak az Idő torán*

*S a nyavalyásnak nem adom
Mert gróf, jobbotam nem adom.
Mondják csak, hogy ők nem értnék.
Ne is értsenek grófi senkik,
Tavalyi cselédek.*

A másik megnyilatkozása, ugyis mondhatnók tartalmi másik fele ennek a gőgnek — a nép iránti sorsvállaló szeretet:

*Kirabolt, szegény kis magyar,
Kítáru a felé karom,
Kit magyarrá tett értelem,
Parancs, sors, szándék, alkatom.*

Egyik citátum — ugyanabban a költeményben — pontosan fedi a másikat : az uralkodó osztályok iránti gyűlöletének — a nép iránti szeretete felel meg s a két egymással szembenálló praemissából — mint egy hatalmas dalmű fináléja — kicsattan az ítélet :

*Grófok nem jöhetnek velem,
Egy-két harcot most már állunk,
De új értelem, új magyarság
Lesz most már minálunk.*

(A tavalyi cselédekhez.)

Ugyanaz a kettősség — a nép iránti szeretet és a hatalmasok iránti gyűlölet vonul végig a Dózsa-verseken is, melyeknek élményanyaga — ezt Földessy Gyula már régen hirdeti az Ady-versekről — előbb (néha utóbb is . . .) jelentkezik *prózában*, ami világosan azt jelenti, hogy ez az a mély, széles fundamentum, amelyen lírája felépül — s amelyen át kapcsolata mindig megtalálható a társadalmi valósággal.

»*Undorodom bizony én a mágnás-csanáitól is* — írja 1906 őszén Párizsból. — *A méltóságos papok sem az én embereim. Fűtyülök az iskolai törtéretre. Nekem Gyula vezér, Dózsa György és Martinovics voltak mindenha a kedvenceim.*« (Levél az arisztokráciáról. Budapesti Napló, 1906. szeptember 11.)

Egy másik írásában — ugyancsak külföldi újtjáról — még keményebbeket mond : »*La Barre lovagról, aki szobrot kapott Párisban, Dózsa Györgyre gondol az ember, ha magyar. De akkor milyen szobrot kellene kapnia Dózsa Györgynek?*«

S utalva arra, hogy úgy körülállják a díszbandériumos ünneplők a Rodostóból hazahozott Rákóczi koporsóját, hogy Ady és hasonló gondolkozású társai nem is »*férközhettek hozzá*«, kisajátítják Petőfit, Kossuthot — másfelől a Bethlenek, Apáczai Cserék helyett Pázmányt ünneplik s talán még »*Caraffa-ünnepet is*« csinálnak, ha ők — a míveltek, a munkások, a rongyosok »*gyávák maradnak*« — s türik, hogy »*álhazafiságukkal*« agyonterrorizálják őket — felveti a kérdést :

»*Hát nem vonultatnók föl mi is ellenük Dózsa Györgyöt? . . . A Dózsa-tragédia Magyarország millióinak legigazibb tragédiája.*

Majd így folytatja :

»*Dózsa György beszélne a nyomorgó, Amerikába szökő magyar nép, a tanítók, vasutasok intellektuelek, tisztviselők, iparosok, kereskedők helyett. Az egész munkás Magyarország helyett, melyet nagyurak és nagy papok jobban nyomnak, mint valaha.*« (B. Napló, 1906. november 13.)

A Dózsa György-szobor ügy a következő évben sem hagyja nyugodni :

»*Csaba és Achim András már érzik — írja egy még mindig Párisból keltezett »Jegyzet«-ében — hogy mit jelképez Dózsa György bemoeszkolt alakja. Hogy mágnások, püspökök és cselédjeik ne uralkodjanak Magyarországon. Még Marat-t is rehabilitálta az észretért utókor. Ezerszer nagyobb kötelességünk ez Dózsa Györggyel szemben.*« (A rehabilitált Marat. B. Napló, 1907. június 14.)

Milyen más kép ez, mint amelyet elsiertet életrajzok és pletykakönyvek adnak a hazájától távol lévő Adyról. Milyen meg nem szűnő következetességgel harcol az egyszer felvetett eszméért. Milyen megfélemlíthetetlenül és bátran áll az egyszer felismert igazság mellé. Távol idegenben is egyetlen gondja a kis haza. Hogy a látottakat és tapasztaltakat hazája javára hasznosítsa.

A következő Dózsa-cikk idején már itthon van! A Budapesti Napló redakciójában! Befut a hfr. Knézen, a temesvári-varjasi vonal vasútépítő munkálatai rendjén, egymáshoz közeleső két »*furcsa*« sírra találnak a vasútépítő munkások. Egyikben csontvázak vannak fejek nélkül, — másikkban koponyák törzsek nélkül. Más kezében egyszerű adat. Ady kezében forradalmasító nagy írás lesz belőle. Lehet — úgymond — hogy »*kegyetlen törökök csinálták ezt a tréfát.* Vagy *Batu kán kutyafejű tatárai.*« — Majd így folytatja :

»*Én például esküdnék rá, hogy a knézi sirokban lázadó jobbágyok porhüvelyei pihennek. Arra nem mernék esküdni, hogy Dózsa György valamelyik rakoncátlan csapatát gyilkolták itt halomra a nagyurak vitézei és hajdúi . . . De bizonyos, hogy hamar végeztek velük. Főlköncolták őket az urak fegyveres szolgálói. S a fejét mindegyiknek levágták. Mivel a vallás sehonnan sem maradhat el, be kellett szentelni a halottakat és sírjukat. De a püspökök és a nagyurak dühbe borultak a gondolatától is annak, hogy a lázadó parasztoznak e fejét is szentelt víz érje. Azokat a fejeket, amelyek gondolkozni mertek. Ezért kellett a fejeket lenyisszálni és külön sírba helyezni. Így hiszem én ezt, aki tudom, látom, hogy a grófok és püspökök még ma is milyen vérszomjasan dühösek azokra a fejekre, melyek büszkén feltűdödni, tervelni, akarni, gondolkozni tudnak.*« (Mit leltek Knézen. B. Napló 1907. aug. 1.)

Amint látjuk, a költő a maga élményanyagát is visszavetíti a múltba, de kétségtelen, hogy a századeleji hihetetlen népnymor nap mint nap szolgáltatják az anyagot forradalmosító írásaihoz. Egy hét sem telik el — s végigtekintve a máramarosi és bihari állapotokon, már így fakad ki:

»Dózsa György óta igazi, parasztlázadás nem volt.«

»A paraszt, a történelmi pária, juthat ama földekhez, amelyeket a latifundium vagy azért enged át, mert ő jó vagy azért, hogy legyen hova levezetni az árvizet az ezer holdakról.«

S történelmi áttekintést adva a jobbágyság helyzetéről — melyből megtudjuk, hogy Acsády és Márki idevonatkozó kutatásait jól ismerte — a következő gúnyos, pontos helyzetképet adja a korabeli magyarországi állapotokról:

»Egyetlen gyógyszer, hogy ebben az országban rend legyen. Rend, állami kivándorlás, pellagra és Ázsia. S egyébként se nép, se kasza, se jómód, se forradalom, se kultúra.« (A történelmi pellagra. B. Napló 1907. aug. 8.)

Erre már csak vers következhetett, mely a lángfolyó erejével szökken fel — s tökéletes és maradéktalan kifejezést adja az évek óta felgyűlt és lírai forróságúvá érlelt élményanyagának s mely telitalálatként csapott az irodalmi társaságok asztalaira s forgószelekként kavart fel minden addig avult és ócska holmit . . .

Sebő pajtás, mit szól a gyomrod?

Pajtás, ebeké a vérünk:

Fejünk fölött varjak kárognak.

Pajtás, meghalt a vezérünk.

Külömb volt, mint nyolcvan apátúr,

Szentebb úr nem vala itten,

Úgy trónolt ott, a tüzes trónon,

Mint az egekben az Isten.

Tréfás gyilkosok csiklandozták

S meghalt komoly, büszke fővel.

Háta mögött egy püspök állott

Szentelt vízzel és füstötövel.

(Dózsa György lakomáján.)

. . . A soron következő Dózsa-cikk — kevésbé ismert, mint az előbbieik, mert összegyűjtött írásai kötetében eddig még nem látott napvilágot:

»Achím Andrással van nekem egy régen ápolt ideám: állítsunk haragos, szép, magyar szobrot vitéz Dózsa Györgynek . . .«

Aztán a Kossuth-szoborral való huzavonára célozva — gúnyosan teszi hozzá:

»A legnagyobb baj pedig az, hogy Dózsához nem igen van közünk s annyi pláne nincs, mint Ferencnek — Kossuth Lajoshoz.«

S itt következik az utalás a Dózsa-rokonságra:

»Egy családi hagyomány szerint ugyan én a Visky-család révén rokonságban volnék Dózsa György családjával . . .« (Egy falusi ember naplójából. I. Dózsa György szobra. B. Napló 1908. április 24.)

Másfelől Márki Sándor több forrásra hivatkozva említi, hogy a nagykiterjedésű Dózsa családnak volt egy diósadi ága is. Ezt pedig — Márki munkája 1913-ban jelent meg — a minden Ady-adatot számon tartó Földessy Gyula már 1919-ben összefüggésbe hozza Ady diósadi származásával:

»Nemrég meglepetéssel olvastam a Márki Sándor Dósa György c. nagyobb monografiájában a következőket: a széles elágazású nemesi Dósa-családok között a makfalvi Dósa György családjához »a belőlük kivált uzapanít s a később beléjük olvadt diósadi Dósák« állnak a legközelebb. Ady ősi családjának predikátuma szintén: diósadi (etimológiája diós-adi, az Ady-család eredeti jésze). (Földessy Gyula: Ady Endre. Különlenyomat a »Huszadik Század« Ady-számából. Bpest. 1919. 72. 1. Jegyzet.)

Felül a szövegben pedig így köti össze Ady szerepét Dózsa Györgyével:

». . . a Dózsa György nevének és mozgalmának szimbolumát használja föl, a magyar zsarnoksággal és maradsággal az ősi magyar forradalmiságot [szegyezve szembe].« (Uo. 72. 1.)

Mi Földessy Gyulával valljuk, hogy az Ady-Dózsa rokonság: elsősorban eszmei — szerepvállalás és szerepeltetés a XX. század forró, viharokkal teljes korszakában és eszközeivel. De kétségtelen, hogy ezeknek a verseknek lírai forróságát növelte, színeit gazdagította az övével hasonlóan népért vállalt élet és szerep mellett, az azonos származás és az általa hivatkozott rokonság tudata is. Ady hitt benne s mi, akik Ady életművét egészében szemlél-

jük s napról napra foglalkozunk vele, kell lássuk, hogy Adynak szüksége volt erre a hitre, erősitte igazában elhulló fegyvertársai, elpártoló barátai, táplálta gőgjét egy egész világ felvonnó erőivel szemben.

Milyen magától értetődően, egész költői lényegét és hivatását kifejező önérzettel és tudatosan mondhatta el magáról:

*Dózsa György unokája vagyok én,
Népert siró; bús bocskoros nemes.*

(Dózsa György unokája.)

A vers egyidőben kelt az előbbivel, egy ciklus-cím alatt foglal helyet az 1908-ban megjelent »Az Illés Szekerén« kötetében.

... Még öt nagyobb versén át követjük a Dózsa-motívumot. Ezek közül kettő még 1907-ben a Népszava hasábjain jelent meg — de csak sokkal későbbben láthatott kötetben napvilágot. Az 1907-es élményanyagot tükrözi az első. Vádirat a Dózsa- és a maga korabeli uralkodó osztályok ellen:

*Háborog az ezeréves sír,
Hunnia, ez a sóhaj bányája
Háborog és bús halottjait
Kihányja.*

(Háborog a sír.)

A vers élmény-alapja a knézi-sírlelet, — de mint ott, itt is belefoglalja a Dózsa előtti Magyarországot is.

*Millió fehér csont meséli,
Mit tettek a párducos ősök,
Hogy itt mennyi kín, bú, mennyi vér
Esőzött.*

*Ebben a szomorú országban
Minden tisztes gondolat: átok
S hulljon véresen, bűnös urak,
Redők.*

A másik a múltat idézőknek szól:

*Csak menjünk, hogyha ők akarják,
Járjuk a Mult vén birodalmát.*

.....
*Fájdalom-csúcson, bánat-völgyön,
A fölfelelő Dózsa Györgyön.*

.....
*Mi késni a Multban se késünk.
Egy biztos: a mi nagy ütésünk,*

(Utazás a Multban.)

A soron következő verset — a *Hunn, új legendá-t*, itt csak érintem. Dózsa motívumát már idéztem. Egyik legnagyobb verse — egész kis irodalom keletkezett már körülötte.

... Ady — kétségtelen jelek mutatnak erre — egy *Dózsa-dráma* tervével is foglalkozik. Sürgeti a témát Dózsa György szabadságharcának és halálának közeledő 400 éves fordulója. (1514—1914.) Révész említi a költő halála után írt visszaemlékezéseiben, hogy Ady már 1912-ben közölte vele: »Dózsa Györgyről drámát akar írni«, s ennek megírt első jeleneteit folytatólagosan le is hozza (Révész B. Ady tragédiája. II. K. 102—111. l.) Csupán abban téved Révész — hasonló időrendi és tárgyi tévedésekben osztozik a legtöbb Ady-életrajz —, hogy a színpadi kéziratból felkutatott »dokumentumot«, irodalmi szenzációként, mint olyat közli le, melyet »egyáltalán nem ismernek« — holott Révész közlésével szórul-szóra megegyezően megtalálható a *Világ* 1914. január 6. számában.

»Urak — fölperzselt várban«, (A címet nem említi Révész.) címen. Onnan veszünk át pár mondatot:

(«Ez a dráma lázadás és forradalom idején dübörögne le ... főhősei: az uraság, a szolgaság s a rendcsináló katonaság ...»)

... Következik a »fölpérszett kastély« ... »legtetején épen maradt, kései középkori lovagtermék«-be szorult urak utolsó óráinak drámai feszültségű leírása.

Végül ismét a zárjeles rész :

(»... Az ajtó törve bezuhan s káromkodva, hahotázva, ujjongatva tódulnak be Ricsa és kaszás parasztjai.«).

A nevek és a színhely megmástitása ellenére is, történelmi hűséggel érzékelteti az első jelenet — Dózsa György szabadságharcának levegőjét.

A Dózsa-évforduló esztendejének kezdetén — 1914 januárjában jelent meg.

Ady Lajos említi könyvében, hogy Ignótus is felvetette a gondolatot Adynak — Ignótus levele márciusban kelt — hogy írjon egy filmdarabot a *Pathé Frères* magyar vállalata számára s Pathé-ék, tekintettel az évfordulóra témául Dózsa Györgyöt ajánlották. Adyt a téma annyira foglalkoztatja, hogy Lajos öccsétől könyveket is kért, így Eötvös: »Magyarország 1514-ben« c. könyvét tanulmányul (Ady Lajos: Ady Endre 183. l.) A filmdráma elmaradt, de 1914 májusában megszületett a két nagy Dózsa vers — méltán sorakozik a többi Dózsa versekhez.

Az első világháború vihar előtti feszült csöndjében kelt az egyik, melyben »Dózsa György nevének egymásutáni ismétlése — Földessy megjegyzése — úgy hat, mintha a História szavaló kórusa volna«.

.....
Dózsa György, Dózsa György.

Csak Dózsa Györgynek

Vörös, póri szekerét tolják

Ma minden vallott nagy motolák,

Vallások, ritusok, hitek.

(Még egyszer jönné.)

Végül az évfordulóra írt, a »Dózsa György emlékének« ajánlott Dózsa-vers, mely pontos, részletes kidolgozásával, minden eddiginél jobban mutatja az élmény mellett a tanulmány hatását is :

Egyszer volt itt lakodalom,

Nagy, igazi lakodalom,

Mikor ez ország völgyénye

Dózsa György volt

S egy-egy hős tavasz-hajnalon

Ezer helyütt lángolt öröm tűz.

.....
Egyszer volt itt a Hit merő,

Moldvától Rómáig merő ...

(Egyszer volt csak.)

KISS TAMÁS

ADATOK MÓRICZ ZSIGMOND KÉT REGÉNYÉNEK KELETKEZÉSI KÖRÜLMÉNYÉRŐL

(A »Forr a bor« és a »Bál«)

Móricz Zsigmond ifjúságának emlékei között járva, kutatva abban a, nem egyedül álló, mégis ritka élményben részesül az ember, hogy megpillanthatja : milyen döntő élménye, szakadatlan buzogó forrása ennek a lángelmének az ifjúkor. Azon a folyón, mely a gyermek- és férfikor között örvénylik s amelyen sokan csak puszta életüket mentik át, ő áthozta gyermek-sége, kamasz- és ifjúkora minden kincsét. Abban pedig csaknem egyedülálló, hogy míg az írók általában érett, vagy hajlott korokban fordulnak zsenge-koruk, távoli múltjuk felé, mintegy visszaemlékezve, őbenne szakadatlan élménykincs, közvetlen életanyag az ifjúkor. Ezt bizonyítja egész emberi, művészi fejlődése.

Röviden arról van itten szó, hogy ifjú maradt és gyermek mindhalálig. Nem képletesen, hanem valóságban az ; nemcsak a költő, hanem az ember is. Egész addig az maradt, hogy

mikor pódiumon, vagy asztal körül hallottuk beszélni, hangja színével, nyelvével, kiejtésének közvetlen, gyermeki bájjával is elragadott, mintha a most érettségizett Nyilas Misi jött volna el köznök. Ez volt az ő legmélyebből jövő, igazi hangja, látása regényeiben is. Az igazságot szenvedélyesen kereső Nyilas Misi döbbenetével nézett körül, ábrázolt, tett jelentést, egy magasabb humánum-ftélőszéke előtt mindarról, ami ebben a különös magyar világban történt. Egy most előkerült levelében mondja el bizalmasan debreceni nőismerősének, hogy a »Légy jó mindhalálig«-ban az 1919/20-ban elszenvedett dolgokat írta meg. »Csak a gyermeki szív rejtelméi közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem... Az ember örök gyermek marad, ha feje deres is. Talán ez az egy szép van az életben s ez az egy vigasztaló... Voltaképpen minden frás líra: a szenvedő szív gyötrelme, idegen alakok burkában egyénítve...« (1930-XII. 12.)

Tehát: minden művünket a bántalom, gyötrelme váltja ki egy embertelen társadalomban s az igazságot Nyilas Misi gyermekien tisztá kék szemével keressük s az, ő vesztegethetetlen állhatatosságával védjük. »Ilyen furcsán alakul át az írásban az élet«.

Az író módszerét követve, új adatok felkutatásával sikerült fényt deríteni Móricz Zsigmond különösen két regényének keletkezési körülményeire. A »*Forr a bor*«-ról és a »*Bál*«-ról van itt szó. Az előbbi 1931-ben, utóbbi pedig 1936-ban jelent meg könyvalakban. Mindkettő 1929-es többszöri kisújszállási látogatásának, majd huzamosabb ott tartózkodásának élményéből, anyaggyűjtéséből fakadt. Ez az élmény szinte azonos a »Légy jó mindhalálig«-ot világra segítő, bántást, megaláztatást rejtő élményével.

Móricz Zsigmond Kisújszálláson érettségizett 1899 júniusában, ottani két és fél évi diákoskodás után. Kapcsolatát megtartotta egykori tanuló társaival, egyesekkel szíves baráti viszonyt tartott fenn. Aláírta az 1899. június 28-án kelt érettségi találkozó kötelezvényét, melyen huszonöt diák becsületszavával fogadta, hogy: »tíz év múlva Kisújszállás városában összejön és e nagy napot, mint reá nézve örökkön-örökké nevezetesen és emlékeztetést, megüli. Ezt a becsületszót Móricz Zsigmond nem tartotta meg. Mentségére legyen, hogy ez az 1909-es »csudálatos esztendő« annyi izgalmat, sikert, egyben lekötöttséget hozott, hogy ideje, érkezése sem volt betartani. A »*Sári bírő*« bemutatójának előkészületei folynak, a nyomdában éppen most nyomják a »*Hét krajcár*« kötetét, mind mulaszthatatlan feladatokat jelent. Fényes kárpótlást adott ezért rövidesen a »*Kerek Ferkó*« megírásával a fel városnak. Ha útja volt arra, el nem kerülte, de az ő naptára már nem ilyen pontos dátumokra, becsületszóra volt beállítva. Viszont egykori osztálytársai azt bizonyítják, hogy az országos hírvé lett Zsiga eddigi zárkózottsága is felengedett s melegebb, szélesebb kapcsolatot teremtett ifjúkori diáktársaival, az ország legkülönbözőbb részein kopogtatott be hozzájuk, számontartotta őket. A húszéves találkozózt szétkergette a háború, lehetetlenné tette a román megszállás. A harmincéves találkozózn pedig 1929 júniusában olyan események játszódtak le a találkozó körül, amire érdemes emlékezni s belőle az egy pillanatra sem kétséges következtetést levonni.

Nem volt titok, hogy a város vezetősége, uralkodó rétege Móriczra 1918—19-ben tanúsított forradalmi magatartása miatt, enyhén szólva, — megneheztelt. 1918-decemberében, mikor a földreformot a Károlyi kormány igyekszik elsüllyeszteni, Móricz elindul, hogy magát a népet szavaztassa meg. Megjelenik Kisújszálláson is és cikket ír a nép követeléséről. (»Népszavazás,« »Vasfejú kunok közt.«) A sértődöttek közt voltak persze egykori diáktársai, tanárai, ismerősei is.

Móricz egykori iskolája a kenderesi Horthy kúria közelségében már a huszas évek elején az ellenforradalom szelleme előtt nyitotta meg a kapuját. Élénk bizonyítéka ennek, hogy a gimnázium is a »Horthy« nevet vette fel, a Horthy családot választotta patrónusául, megfestette s dísztermében elhelyezve azoknak arcképeit.

Móriczék osztályának harmincéves találkozóján pedig, mintegy ennek a szellemnek a korporációjaként, megalakítják a *Kisújszállási Öregdiákok Szövetségét*. Az 1929. június 30-án volt alakuló gyűlésen a szövetség célját így határozzák meg: »állandó érintkezést teremtteni a gimnázium volt tanuló közt, ápolni, ébren tartani, fejleszteni és nemzedékről-nemzedékre tovább adni azt a valláserkölcsi és házafias szellemet, melyet onnan hoztunk magunkkal az életbe...« stb. A jegyzőkönyv tanulsága szerint az első gyűlésen 167 »öregdiák« jelent meg. Áttekintve a pártoló patrónus tagok (Horthy család), elnökség, vezetőség névsorát, sehol nem találjuk Móricz Zsigmondnak, az iskola nagy diákjának nevét. Ő az alapszabály azon pontja alapján volt egyszerű tag, hogy valaha ebbe az iskolába járt. Hogy ő mégis a legigazibb »öregdiák« volt, szerette, emlékében hordozta egykori iskoláját, szívében éltek barátai, a kunsági föld, nép, annak több, megható jele maradt fenn. A jegyzőkönyv ezt említi egy elrejtett mondatban: »június 23-án feleségével megjelent és a Szövetség tagjainak legszívélyesebb üdvözlését küldi Móricz Zsigmond.« Egy héttel előtte tehát Kisújszálláson járt. Feleségének megmutogatott mindent, ami számára nemcsak emlék, de szinte élet: a gimnáziumot, az igazgatói lakást, benne azt a szobát, melyben ő lakott, a Sásastó utcai konyhát, hol bizalmas barátjává Rázsó Gézáék laktak, a Kóssuth utcai kis parasztházat, hová sokszor eljárt

kínzó problémái között az öreg Rázsó Jánosékhoz tereferére, felfrissülni. Így ünnepelte meg az érettségijük harmincadik évfordulóját. Ebben az évben többször járt itt, sok időt töltött, de az ellenforradalmi találkozóra nem ment el. Sem az alakulásra, sem azután, sohasem. Nem ment el —, nemcsak elvei miatt, — hanem azért sem, mert egy csomó idegen arcot talált volna ott s a barátok között csak egyet-kettőt. Az ő neve idegen volt Kisújszállason akkor, személye kiközösített, nem kívánatos. Neve ugyan évről-évre ott szerepelt a gimnázium nyomtatott Értesítőjében a »kiváló növendékek« között. Ezt éppen nem vették le, három évtizeden át kiszédték a nyomdában s ott hevert a változatlan szövegek között, de a valóságban szidták és ócsárolták. Az ifjúsági könyvtárból, népkönyvtárakból hiányoztak a művei, az ifjúság és a nép nevelői éberben őrködtek afölött, hogy szelleme be ne férközzék a szélesebb társadalmi rétegekbe, és »naturalizmusa« meg ne rontsa az ifjúságot. Jól látta és tudta ezt Móricz Zsigmond s érthetően, nagyon fájhatott neki.

A maga módján meg is adta rá a választ. Mikor Babits Mihállyal átveszi a Nyugat szerkesztését, — 1930. április 11-i kelettel — a Nyugat kiadóhivatalától a következő levél érkezik a kisújszállási gimnázium címére:

»Van szerencsénk a tekintetes igazgatóságot értesíteni, hogy Móricz Zsigmond szerkesztő urunk, mint a kisújszállási kollégium volt híu növendéke, a tanári könyvtár számára járó Nyugat előfizetési díját az év végéig kiegyenlítette és így folyóiratunkat továbbra is küldeni fogjuk címükre. Kiváló tisztelettel: Gellért.«

Az igazi, a méltó válasz mégis a Nyugat-ban megjelenő »*Forr a bor*« volt. Később pedig ugyanazon miliőben, ugyanazon szereplőkkel a »*Bál*«. Mindkettő a századfordulón játszódik, egyazon esztendőben, az érettségiző ifjú Nyilas Mihály iskolájában, krónikai pontossággal, riportszerű hűséggel megrajzolva, szinte minden jellemző esemény, diákcsíny, kudarc és dicsőség. A regények megjelenése eseményszámba ment, minden szereplőjét felismerték, még az összetett alakokat is elemeire bontva agnoszkálni tudták a kisújszállási olvasók, három évtized távolából. (L. »Móricz Zsigmond ifjúsága« c. tanulmányomat, Irodalomtörténeti Közlemények 1954. 2. sz.) Móricz ebben a két regényében a századforduló iskolai életét rajzolta ugyan, de a huszas évek végének magyar társadalmát leplezte le. Ez érthető is, hisz három évtized kellett ahhoz, hogy a nyers valóság kellő perspektívát kapjon, éles kritikává érjen, művészi formát nyerjen. Három évtized fejlődése, keserű tapasztalatai, drámai élmény-nyaga lüktetnek ezekben a regényekben. Azt is éreztetni, hogy mi lesz belőlük, miután az alakok kikerülnek az előkészítő poshasztból és beleilleszkednek az éppen rájuk szabott társadalomba: vagyis teljesen kibontakoznak. Annak dokumentumaként, hogy: íme ezek lettek belőlük. Megérlelte a mondanivalót az ezekben jelentkező mély gazdasági válság, amely éles fényben látatta meg Móriczcal is a társadalmunkban jelentkező roppant ellentmondásokat. Nem szabad elfeledkeznünk a fentebb említett szubjektív körülmények mellett erről az objektív okról sem.

A két regény hősei kétségtelenül azok az egykori diákok, tanárok, akik a regény születése éveiben már »öregdiákok«, megöregedett tanárokká lettek. Hiszen az Öregdiákok Szövetségét az a Koós hívja össze, — az egykori görög tanár —, aki Móricz nagybátyjának, Pallagi Gyulának (a regényben Isaák Gézának) legelkeseredettebb ellenfele, így érthetően egyik legellenesvesebb tanár-figura is. Ez a Koós igazgatja 1929-ben az iskolát, vezeti, szervezi a Szövetséget, hozzá létre a Horthyakkal a szorosabb kapcsolatot. A vezetőségben persze ott találjuk a két regénynek több alakját, Móricz egykori osztálytársait, akik valaha is hangadók voltak, iskolai csínyeket szerveztek, vagy éppen kiváltságos helyzetűek voltak.

Nem kétséges az, hogy ilyen regények írására az készítette, amit ott és akkor, a huszas évek végén tapasztalt, az ellenforradalmi szövetség, és szövetségek láttán: ezt bizonyítja a regény több, forró emberi lírával, társadalombírálattal átszőtt részlete.

Íme: »Fölöslegesnek látszik, hogy az ember ma panaszkodjék a múlt bajai miatt, de ha megvizsgáljuk ifjúkorunk képét, rá kell jönnünk, hogy ez volt az alapja az utolsó huszonöt év nemzeti bajainak s talán intő lesz annak a generációnak, amely ma van hivatva az ifjúság neveléséről gondoskodni.«

Az író maga így nyilatkozott a »*Forr a bor*« keletkezéséről: »Ebbe a könyvembe életemnek egy teli fiókja van beleépítve. . . Mikor ezt a regényt írni kezdtem, valami különösen egyszerű dologra jöttem rá: arra, hogy a ma tegnaptól lett és a tegnap nem változott meg mára. Abból a rétegből lett a mai Magyarország, amely harminc évvel ezelőtt elindult. Látnom kellett, hogy az az ifjúság, amely a maturáját így csinálta meg, ma ugyanúgy végzi az állam életének vezetését. A nyolc év alatt nem a tanulás technikáját gyakorolta be ennek a kornak a diáksága, hanem a csalást. . . Lehet-e egy ilyen módon nevelt generációtól mást várni, mint ami van. (Pesti Napló 1931. dec. 13.)

Ugyanilyen indítókok iratják meg vele a világválság szorongató éveiben a »*Forr a bor*« és »*Bál*« csirkefogóinak »felnőtt« lápvilágát: a »*Rokonok*«-at. Ezek vagytok, ez lett belőletek.

Megható Mórícznak a vonzalma azokhoz a helyekhez, ahol ifjúkorában járt. Szerelmes vonzalma szülőföldjéhez, majd Debrecenhez közismert. Kisújszálláshoz is vonzódott. Nem zavarták elszenvedett szerelmek, amik ugyanis csak addig fájtak, míg meg nem írta őket. Gyermeki ártatlan szelidséggel, leleménnyel engesztelte ki megsértett embereit, hódította vissza újra és újra »alakjait« —, csakhogy még többet tudjon meg róluk, ismerjen meg belőlük. Hogy az ő igazsága igazolva legyen. Jellemző és érdekes a »Forr a bor« kisújszállási visszhangja. Mikor a regény megjelent nagy szenzáció volt, kézről-kézre járt. Lajstromokat készítettek róla, ki-kicsoda, milyen néven szerepel a regényben. Legnagyobb hatással mégis talán a gimnázium ifjúságára volt, úgyhogy szükségessé vált, hogy az igazgató az 1932-es évzáró ünnepélyen nyilatkozzék róla s az egykori sértett diák igazságtalan torzításának, mocskolódo fércművének nevezze.

Móríc egykori vallástanárja, aki Csapodi néven szerepel a regényben, egyenesen pert akart indítani Móríc ellen. Az nem tetszett neki, hogy a feleségét csapodár asszonynak rajzolja, ez nem volt a valóságnak megfelelő. Józanabb kollegái lebeszélték, mondván, ugyan milyen bizonyítékai lehetnek regényalakok tekintetében, akiknek még a nevük is más? Móríc pedig Kisújszálláson jártában ártatlanul annyit mondott: »ne tegye azt kedves Bátyám. Így csak Kisújszálláson tudják. Ha beperel, az egész ország megtudja.« A *Bál*-ban nagy szerepet kap, ő az az ellenszenves tanárfigura, aki útjába igyekszik állni az ifjú Nyilas társadalmi ténykedéseinek és csúfosan elbukik. Ebből nem lett semmi baj, a tények, az alakok jellemzőek, alapján igazak. Sőt ez az egyetlen élő tanárja ma büszkén vállalja regénybeli szerepét.

Az egykori fiatal diák képzeletét és érdeklődését különösen megragadta a Kunság régi pásztorvilága, a pásztor alakok, sokat is írt ezekről. Megtörtént, hogy még kihajtás előtt kora reggel ott várta a csordásokat a csordajáráson és egész nap eltöltötte velük az időt. Ez már az író korában történt. Meglátogatta a vásárokat is, ott állt, vagy üldögélt, ártatlan, kíváncsi arccal hallgatta, figyelte az embereket, jegyeztetett. Ilyen alkalmakkor nem mulasztotta el a találkozást régi embereivel. 1932-ben, mikor a »*Forr a bor*« nagy hullámokat vert a megírt városban, kíváncsian s bizonyos izgalommal ült asztal mellé »alakjai« társaságában. A társalgás vonatott volt, ezek az emberek különben is szerettek nagyokat hallgatni spricereik mellett. Eltelt az idő, a regényről egyetlen szó sem esett. Semmi visszhang: ez lehetetlen. Végül odafordult a melléte ülő polgármesterhez, aki egy osztállyal járt valaha feljebb a gimnáziumban:

— Hát János, hogy tetszett az utóbbi regényem?

— Miféle regényed? — pislog ravaszokán Gaál János.

— Hát a »*Forr a bor*«...

— Nem tetszett a sehogy, halldoz Zsiga. Nem szoktam én a te regényeidet olvasni.

Olvasta-e, vagy nem, de a nyilatkozat kritika volt, nemcsak az övé, hanem az ország ügyeit vezető rétegé is: a látszat-közömbösségé, valójában a nyers visszautasításé: 1919-ért. Ekkor érezte Móríc, hogy még nem mondott el mindent, még mindig fáj valami, még meg kell írni a *Bál*-t is az ellenforradalom és a fasizmus útját járó magyar intelligencia »felseledülését«. Hogy mindenki lássa meg, ismerje meg, hogy nem véletlen az, ami a kiegyezés óta a mai napig történt ebben az országban.

TEXTOLÓGIAI PROBLÉMÁK

(Megjegyzések az Irodalomtörténeti Közlemények három szövegközléséhez)

Az utóbbi években örvedetesen megszorodtak a kritikai kiadások, írónk és költőink, nem utolsósorban századunk klasszikusai és más jelesei alkotásainak filológiai hűségű, hiteles szövegközlései. Örvedetes, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények nemrég újra megindult számai adattári és kritikai rovataikban egyaránt gazdag 20. századi anyagot tárnak föl. Így a legutóbbi szám különösen Adyra, Móriczra, József Attilára, a Nyugat történetére, Tóth Árpádra, Juhász Gyulára és Móra Ferencre vonatkozó közleményeket tartalmaz.

Juhász Gyulával három tanulmány is foglalkozik, s kettő nem kevesebbet ígér, mint »ismeretlen« verseket. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük ezeket, kiderül, hogy az »ismeretlen« versek nem is ismeretlenek: valamennyi nyomdafestéket látott már legalább egyszer!

Egy hírlapi cikkekésében rámutattunk,¹ hogy Kispéter Andrásnak tallózása során tucatnál több vers és töredék akadt ugyan gereblyéjébe, ám négy kivételével valamennyi megjelent az egykori napilapokban, sőt ezek közül egy (*Rádió*) más címmel (*Rejtek öléi*), de változatlan szöveggel a Paku-féle »összes versek«-ben² is! Egyet (*Őszirózsák*) hat éve közölt Madácsy László,³ másik hármát pedig (*Hiszek, A munkásnak*,^{3/a} *Középkor*) csupán két esztendeje, országos publicitást jelentő lapban tett közzé a szegedi Juhász Gyula-munkaközösség egyik akkori tagja⁴ — a többi közül, amely szintén bármikor közölhető lenne a munkaközösség gazdagodó anyagából. Kétszeri közlés — egyszer 1921-ben, másodsor 1952-ben — nem lenne tán elégséges ahhoz, hogy klasszikus költőink alkotásait »ismertnek« tekinthessük? Úgy hisszük, az elszaporodó és könnyelmű tallózóknak ideje lenne szerényebb, s pontosabb definíciót alkalmazni írónk, költőink hagyatékának ápolása, a textológiai munka során. A szövegközlések irodalmában kezd általánossá lenni, s magam a József Attila- és Juhász Gyula-publikációimban⁵ következetesen alkalmazom azt a distinkciót, amely a csupán a kézirat vagy egészen ritka, unikum-számba menő nyomtatványokban szereplő szövegeket tartja »ismeretlennek«; a napilapok, folyóiratok hasábjain lappangó s kötetekbe föl nem vett verseket, prózákat — mértéktartó szerénységgel — csupán »elfelejtett« — ha tetszik: »elfeledett« — írásoknak nevezi.

Hogy ez a különbségtéves nem haszontalan, mutatja a másik Juhász Gyula-közlemény is: Gergely Gergely három olyan Juhász-verset mutat be ismeretlenként, amelyek szintén mind megjelentek, tehát ismertté váltak, sőt egyiküket (*A fekete bika*) ő maga közölte több mint tiz esztendeje doktori értekezésében.⁶ Saját értékezését annyira lebecsüli a szerző, hogy a benne közölt adatokat ismeretlennek ítéli?

¹ Péter László: *Hányszor kell közölni egy verset, hogy ismert legyen?* Délmagyarország, 1954. aug. 15.

² Paku Imre: *Juhász Gyula összes versei.* (Hírlapi és kézirati vershagyaték.) Szeged, 1941. II. köt. 230. l. Ez a közlés egyébként többet is mond, mert közli, hogy 1926-os kézirat a forrása (uo. 270. l.).

³ Juhász Gyula ismeretlen forradalmi versei [Borítékcím!]. *Puszták Népe* [hódmezővásárhelyi folyóirat], 1948. 3. sz. 153. l.

^{3/a} Időközben megtaláltuk e versnek korábbi, azonos című változatát a *Vl'ág* 1911. június 15-i számában. Pár szóban tér el csupán az 1921-es újraközléstől, de ez is nagyon tanulságos!

⁴ Süle Sándor: *Juhász Gyula ismeretlen[!] versei.* *Irodalmi Újság*, 1952. április 10-i szám, 5. l.

⁵ Vö. Péter László: *Juhász Gyula elfelejtett makói verseiből.* Makó, 1953. A makói múzeum füzetek 3. sz. (Kiny. a *Tiszatáj* 1953. évi 4. számából.)

⁶ Gergely Gergely: *A szegedi tájirodalom.* Szeged, 1943. 89. l.

De hasonló a helyzet József Farkas három »ismeretlen« Móra-versével is. Mind megjelent már nyomtatásban, sőt az egyik (*Petőfi a miénk*) ez év márciusában, a szegedi *Tisztafaj* hasábjain.⁷ Vajon a vidéki irodalmi folyóiratok közlései annyira lekicsinyelhetők, hogy a bennük közölt anyagok csak újraközléssel válhatnak »ismertté«? Azt hisszük, az 1600 példányban megjelent *Tisztafaj* közlése fölér az 500 példányos szakfolyóiratbeli publikációval.

A közölt versek említett darabjai tehát nemhogy — az előbbi terminológia szerint — »ismeretlennek«, de még »elfeledettnek« sem tarthatók: hiszen ezeket egyszer már irodalomtörténeti kutatók épp abból a célból tették közzé, hogy a készülő kritikai kiadások számára kiemeljék a feledésből.

Kispéter András közöl néhány valóban ismeretlen Juhász Gyula-verset, illetve töredéket is, s ezzel kétségtelenül gazdagította ismereteinket, előbbrevítte a készülő kritikai kiadás ügyét is. Sajnálatos azonban, hogy a forrásul használt kéziratokról, lelőhelyükről, sorsukról mitsem mond, noha a kritikai kiadás készítőinek munkáját ezzel megkönnyíthette volna, s közlésének hitelességét — az ellenőrzési lehetőség biztosításával — növelhette volna. Hasonlóan hallgat forrásáról József Farkas is: míg a másik két »ismeretlen« — helyesen: elfelejtett — Móra-versnél közli a lelőhelyet, itt nem írja, hol találta, s ez kétségkívül bizalmatlanságot ébreszt, de legalábbis számára kedvezőtlen látszatot teremt a tekintetben, hogy *hivatkozás nélkül használta föl a Tisztafajbeli közlést.*⁸

A hazai irodalomtudomány szövegkritikai munkája szempontjából általában, a Juhász Gyula-textológiára nézve különösképpen néhány tanulsággal szolgál ez a három eset. Juhász Gyula verseinek kritikai kiadása — ha lassan is, de — tervszerűen készül; az anyagot gyűjtő munkaközösség már eddig több mint száz elfelejtett, s jónéhány valóban ismeretlen verset tárt föl, egyebek közt azokat is, amelyeket Kispéter András közölt. Sőt, risum teneatis, ezzel a munkával párhuzamosan, erről mitsem tudva még — tudomásom szerint — legalább három vonalon folyt hasonló kutatás. Nagy Dezső a szegedi munkásszínjatszás problémáit kutatva »A munka« áttanulmányozásával egyidejűleg kiírta az összes ott megjelent Juhász-verset. Bálint Sándor szegedi néprajzi és kultúrtörténeti bibliográfiai anyaggyűjtése során megtalálta a »Délmagyarországban« megjelent valamennyi Juhász-verset; s végül a Szegedi Egyetemi Könyvtár bibliográfiai csoportja az elmúlt évben, a »Szeged 1919-ben« című bibliográfia készítése közben földolgozta az összes szegedi kiadványokban 18—19-ben megjelent Juhász-írásokat, verseket és prózákat egyaránt.

Vajon, tudományos munkánk e »szervezettsége« nem bánik-e túlságosan bőkezűen kutatóink erejével, idejével? Van szükség ilyen többszörös párhuzamosságra? Van szükség arra, hogy tervszerűtlenül tallózgassunk, s egymásról mit sem tudva újra és újra leközöljünk »ismeretlenek« már földolgozott és kiadásra előkészített irodalmi hagyatékokat?

A tudományos tervgazdálkodás — nézetünk szerint — azt jelenti, hogy az irodalomkutató munka országos együttműködése, munkamegosztása alapján kerüljük el az ilyesfajta »átfedéseket«, azzal, hogy előzetesen tájékozódjunk a megfelelő tárgykör gazdájánál, legyen az intézmény vagy egyes kutató. Azt hisszük például, hogy szerző és szerkesztő akkor jár el helyesen az iménti esetekben, ha a Juhász Gyula-közleményt előbb összeveti a kritikai kiadás céljából elkészült, s — azt hisszük — *pillanatnyilag egyedül megbízható verscim- és kezdősorkatalógusunkkal.* S ha kitűnik, hogy azok korántsem ismeretlenek, sőt a kritikai kiadás készítői immár a feledésből is előhozták — lesz türelme megvárni az életművet egybefoglaló kritikai kiadást is — hacsak nem olyan jelentős versekről van szó — politikai vagy életrajzi szempontból —, hogy érdemesek külön is, előbb is a közlésre. A szegedi Juhász Gyula-munkaközösség a már rendelkezésre álló ismeretlen és elfelejtett vers-anyagból éppen ezek figyelembevételével szándékozik majd időnkint néhányat publikálni. Megköszönné viszont a kutatóknak, ha a költő kézirataira, vagy ritka kiadványokban megjelent írásaira föl hívnák tagjai figyelmét.

Péter László

⁷ Nagy Dezső: *Csongrád megyei munkahagyományok. Tisztafaj*, 1954. 1. sz. 53. l.

⁸ Erre enged következtetni egy apró áruló jel is. Nagy Dezső, aki kéziratból közölte a verset, valószínűleg tévesen olvasta az első sorban »barna ég«-nek a »barna éj« kifejezést, ami logikusabb is, s Móra egy másik versében (*Dankó köszöntése*), amelyben ez a sor szó szerint előfordul (*Tűskebokr szült, barna éj nevelt*), mégpedig előbb, 1912-ben, szintén így van. (*Könnyes könyv*. Bp. 1933. 3. kiadás. 84. l.). József Farkas közlése is ezt a hibás olvasatot veszi át! Egyébként tévesen idézi (241. l.) Móra barátját: ak nevét: nem Diószegi, hanem Diószilgyi. Ha egyszer írta volna, azt hinnék, sajtóhiba, de kétszer is így fordul elő!

NÉHÁNY SZÓ A TEXTOLÓGIAI PROBLÉMÁKHOZ

Nem könnyű a Juhász-filológia, tudja ezt minden kutató, aki csak kicsit is ismeri a költő életművét. Emellett tanúskodik az is, hogy a *Tiszatáj* 1953. évi 4. számában közzétett és a *Makói Múzeum Füzetei* című helyi kiadványban különnyomatként is megjelent, két tucat Juhász vers közül, amelyeket Péter László »mértéktartó szerénységgel — csupán »elfelejtett« — ha tetszik: »eljeledezt« — írásoknak» nevezett, több mint fél tucat ugyanarra »nem elfelejtett«, hogy már többször is megjelent kötetben. Így a »Várom öket« az »In memoriam« második részeként, »Az örömhöz« »Veni« címmel, a »Föld« »Ma visszatértem« címmel olvashatók Juhász Gyula 1918-ban kiadott »Késő szüret« című kötetében és természetesen bent vannak a Paku-által kiadott »Összes versek« között is. Ezenkívül a »Bújosó Balassi« »Oceánum mellett« címmel, a »Térzene« »Esti zene« címmel, az »Egy régi nyárból« »Ezek szép csöndes...« címmel, a »Késő vallomás« »Tizenhat éves« címmel szintén benne van a Paku-féle gyűjteményben. Nem is beszélve arról, hogy az utóbbi verseket Juhász Gyula nem Makón írta, tehát se nem »eljelejtettek«, se nem »makóiak«. Paku Imre a maga közléseit az »Élet«-ből vette át, ahol e versek már Juhász Gyula Makóra-kerülése előtt megjelentek.¹

Nagyon megnehezíti a Juhász-filológiát az a körülmény, hogy a költő már korábban megjelent verseit gyakran ismét elővette s kisebb változtatásokkal, vagy minden változtatás nélkül, más címmel újra leköszölte. Több mint félszáz olyan verse van, melyeknek különböző, sokszor lényegtelen változásokat mutató variánsai, más címmel szerepelnek későbbi közléseiben, vagy később kiadott kötetekben. Csak egy jellemző példát említsünk a sok közül: Nagyváradon 1909-ben »A Holnap új versei« című antológiában »Napos tájak« címmel jelent meg egy költeménye. Ugyanezt a verset, az 1918-ban megjelenő »Késő szüret« mint a »Tiszai tájak« című ciklus III. versét közli cím nélkül. 1929-ben a »Hárfa« című válogatott versek között pedig »Tömörkény Istvánnak« címmel jelenik meg ugyanez a vers. Nem is beszélve arról, hogy verseit későbbi éveiben sokszor barátai küldötték be különféle lapokhoz, ahol azok elolvasásokkal, sajtóhibákkal jelentek meg, volt úgy, egyszerre több helyen is. Ez az oka annak, hogy ilyen nagy zűrzavar van a Juhász-írásközlése körül. Sokszor még olyanoknál is előfordul, hogy kötetben megjelent Juhász-verset ismeretlen gyanánt közölnek, akik már több évtizede foglalkoznak a költő életművével, arról nem is szólva, hogy még Paku Imre is »Juhász Gyula: Összes versei« között szépszámmal közli ugyanazt a verset két helyen is. Hogy csak néhány példát említsék: »A nagy temető« című költeményt közli az I. köt. 11. lapján és a II. köt. 28. lapján, »Az idegen ágyon« című vers szerepel az I. köt. 23. lapján és a II. köt. 48. lapján, mindkettő azonos címmel. Az I. köt. 162. lapján szereplő »Tristia« című vers pedig »Úr volék« címmel a II. köt. 84. lapján található meg. De lehetne a felsorolást még sokáig folytatni, ezek csak kapásból kiragadott példák.

Mindezt csak azért említem meg, hogy láthassuk, milyen komoly munka vár még ránk a Juhász filológia körül. Éppen ezért kell köszönetet mondani Péter Lászlónak, aki »éber« örködik és éles szemmel ves észre minden e téren elkövetett hibát. Igaza van neki, hogy az általam közzétett, az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1954. évi 2. számában megjelenő Juhász-versek közül néhányat már újságban, vagy vidéki folyóiratban közzétettek. Meg kell mondanom, hogy erről tudtam s ennek ellenére úgy gondoltam, — és véleményemet még most is fenntartom, — hogy helyes, ha ezt a pár költeményt nem veszem ki a többi közül, mivel a versek így egy csokorban a költő életművének olyan oldalát gazdagítják, melyről eddig még keveset beszéltünk. Talán hiba volt, hogy a másodközlésekre nem hivatkoztam, de úgy véltem elég az első közlés helyét, tehát megközelítőleg a keletkezés idejét megjelölni. A versek elé írt rövid bevezetőmben egyébként világosan megírtam a közlés célját. Sehohol nem mondtam, hogy olyan verseket adok közzé, melyek még nem láttak nyomdafestéket — s ez vonatkozik a Gergely Gergely és a József Farkas versközléseire is; — csupán az a szempont vezetett bennünket, hogy a versek kötetben megjelentek-e és hogy gazdagítják-e az író ismert arcképét. Sajnos közlésemben — és ez már komolyabb hiba — becsúszott egy olyan vers is, amely már megjelent kötetben. A »Rádió« című költemény ugyanis »Rejtekközlés« címmel, ha nem is teljesen »változatlan szöveggel«, mint ahogy ezt Péter László mondja, valóban benn vannak a Paku-féle »Összes versek« között. Ezt én hamarabb észrevettem mint Péter László, csak már nem segíthettem rajta, mert a versek tördelve voltak. Ugyanígy hiba volt, hogy Móra »Petőfi a miénk« című költeménye csaknem egyazon időben jelent meg két folyóiratban is. De nincs igaza Péter Lászlónak, amikor azzal gyanúsítja meg József Farkast, hogy a verset a *Tiszatáj*-ból vette át. Helytelen volt, hogy József nem közölte a vers lehelyét, ezt most pótoljuk: a költeményt a szegedi Somogyi-könyvtárban levő, G. I. 1892. katalógus-szám alatt szereplő,

¹ Lásd Paku Imre: *Juhász Gyula: Összes Versei*. (Hírlapi és kézirati vershagyaték.) Időrendi jegyzetek 361, 362. lap.

a szegedi munkásszínház 1919. évi naplójában találta. A *Délmagyarország* 1919. VIII. 1-i száma említést tesz a versről, ez hívta fel rá a kutató figyelmét.² Nálam is kifogásolja Péter László, hogy a kéziratból közölt versek lelohelyét nem írtam meg. Az általam közölt versek kézírata a költő testvérének, Király Péternének a birtokában van, egyéb Juhász-kézíratok között.

Ezek az esetek tanulságul szolgálnak számunkra is, hogy ezután még nagyobb gondossággal és alaposabb elmélyültséggel végezzük munkánkat. Péter László azonban nem elégszik meg a versközlemények bírálatával, hanem — nagyon helyesen — általános következtetéseket von le belőle. Először is különbséget tesz »elfelejtett« és »ismeretlen« versek között. Lehet, hogy ezek nyelvészeti szempontból fontosak, de nem hinném, hogy ezzel különösebben előbbre vinnénk akár a Juhász-, akár a Móra-textológia kérdését. Hogy mi a »könnyelmű, tervszerűtlen tallózás« és mi a tervszerű, tudományos munka, erről lehetne vitatkozni, illetve nem igen van rajta mit vitatkozni. Lehet, hogy Péter László, mint nyelvész, valami új, eddig ismeretlen jelentést tulajdonít mind a »tallózás«, mind a »tervszerű« szónak, de nekem az a szerény véleményem — és nem hiszem, hogy Péter László meg tudna győzni az ellenkezőjéről —, hogy azt, aki több éven át behatóan tanulmányozza egy költő életművét abból a célból, hogy monográfiát készítsen, még nyelvészeti szempontból is igen merész »újítás« felelőtlen, könnyelmű »tallózónak« nevezni, még abban az esetben is, ha a kutatása során előkerült anyagból közzétesz valamit. Nyilván ez is »terminológiai« kérdés.

Abban egyetérték Péter Lászlóval, hogy tudományos munkánkba nagyobb tervszerűséget kell vinnünk, s így elkerülhetjük az átfedéseket, párhuzamos kutatásokat és költségeket. De nem vettem észre, hogy ezt éppen ő különösebb mértékben kultiválta volna, hiszen még az elől is elzárkózott, hogy *Espersit János*-ról szóló tanulmányát rendelkezésemre bocsássa, hogy annak adatait — természetesen mindig hivatkozással — készülő Juhász Gyula monográfiámhoz felhasználhassam. Nem tudom ezekután, mit ért Péter László tervszerűség alatt? Talán azt, hogy Juhász Gyulával csak Szegeden szabad foglalkozni? Igaz, hogy Szegeden működik a *Juhász Gyula munkaközösség* és örömmel értesültünk róla Péter László cikkéből, hogy ott a »Juhász Gyula verseinek kritikai kiadása — ha lassan is, de — tervszerűen készül«. Ehhez csak az a szerény megjegyzésünk, hogy *túláságosan is lassan* halad ez a munka. Péter László céloz az eddig elért eredményekre is. Többek között tudomásomra hozza, hogy az általam közölt versek nagyrésze nekik is megvan. Joggal vetődik fel a kérdés: ha megvan, miért nem tették közzé? Az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztősége bizonyára nagy örömmel fogadta volna, ha a munkaközösség ismeretlen Juhász-verseket tesz közzé. Semmiképpen sem kívánom a munkaközösség, sem Péter László munkáját akadályozni, sőt szeretném azt erőmhöz képest elősegíteni. Hiszen mindnyájunk közös ügye, hogy minél előbb elkészüljön az a várva várt, de évről évre késő kritikai kiadás, amelyre nem kisebb feladat vár, mint tisztázni ezt a Juhász Gyula körüli káoszt.

Kispéter András

² Az az »apró áruló jel«, hogy József Farkas közlésében is »barna ég« szerepel, lehet »hibás olvasat« de semmi esetre sem ok arra, hogy valakit alaptalanul gyanúsítsunk.

BÁN IMRE

CORVINA A GYÖNGYÖSI VOLT FERENCRENDI KÖNYVTÁRBAN?

Az állami tulajdonba vett gyöngyösi ferences könyvtár igen gazdag ősnymtatvány anyagában található egy kötet (új könyvtári jelzete: 54), amely egyik bejegyzése szerint állítólag Mátyás világhírű bibliothekájának része lett volna. Az 1473-ból való ősnymtatvány kolophonja Franciscus de Hailbrunn és Nicolaus de Francofordia velencei nyomtató műhelyére utal. A 404 leveles, két hasábon nyomott, szerényen rubrikált, de jó állapotban lévő könyv Leonardus de Utino domokosrendi fráter nagybőjti beszédeit tartalmazza. Illusztrált címlapja, vagy bárminő, a Corvinára utaló díszítése nincs. Az ívrétű, quaterniokból összeállított nyomtatványban sem őrljel, sem ívjelzés nem található. A leveleket a rubrikálás során kézzel számozták. A papíros vízjegyei: levelek közül kinövő, hosszú kocsányú virág és körbe függő mérleg. A könyv jelenlegi borjúbőr kötése 1756-ban a gyöngyösi ferencrendiek műhelyében készült, amint ezt a gerincén lévő évszám mutatja: ekkor már a gyöngyösi kolostor tulajdona volt. Az első kötéstábla belső lapján Conventus Gyöngyösiensis Ord. Min. S. Franc. Reformatorum 1759 bejegyzés olvasható, ez nyilván a katalógusba vétel éve. A második (a rubrikáló kéz szerint első) levél recto lapján a következő bejegyzés olvasható: Residentiae Pestiensis Fratrum Minorum Reformatorem Provinciae Hungaricae Sanctissimi Salvatoris. Jelentős kormeghatározó adat, mert a pesti ferences konventet a salvatorianusok Buda visszafoglalása után csak kb. három évig, 1686 és 1689 között bírták, ez utóbbi év végén át kellett adniuk a marianusoknak, akiké egyébként 1444 előtt is volt. (V. ö. Karácsonyi János: Sz. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. köt. Bp. 1924, 140.) A könyv nyilván ekkor kerülhetett Gyöngyösre a salvatorianus provincia székhelyére, itt azonban csak a következő század derekán kötötték újra s lajstomozták.

Ugyanezen a lapon, az oldalmargón találjuk a következő bejegyzést: Ex Bi. . . theca. . . ae Regi. . . gariae s(?) . . inhabit. . . A bejegyzést a könyvkötő kése csonkította meg. A kézírás XVII. századi, de inkább a század második feléből. A könyv egyéb, igen gyér bejegyzései mind ugyanazon XVI. századi kéztől származnak. Egy-egy szóra vonatkozó jelentéktelen latin apróságok (pl. tonsor = barbas facit). Még leginkább tarthat érdeklődésre számot a 204. levél versoján ill. a 205. levél rectoján a Sermo de suffragiis mortuorum c. beszédhez odavetett néhány megjegyzés, mely mind a beszéd tartalmának az olvasót érdeklő részét rögzíti: plato de his, quae post mortem fiunt; Vitam perpetuam phi. (sc. philosophi) desiderant; poetae et pu. . . (sc. purgatorium).—

Amint látnivaló, a XVII. századi bejegyző adatát semmi sem támogatja, akönyv XVI. századi használója mit sem tud arról, hogy a könyv a Corvina része lett volna. Így az első kötéstábla belső lapjára kalligrafikus írással kiírt megjegyzés: Nota bene hic liber est ex celebri bibliotheca Mathiae Corvini, Regis Hungariae, prout ex margine primi sermonis patet — ezeidig legalább igen problematikus értékű, bár annyit bizonyít, hogy a bejegyző még a könyvkötés előtt épségben látta a ma már csonka marginális jegyzetet. Jegyezzük meg, hogy a beírás prout ex. . . stb szavai más kéztől származnak, s ebben Blahó Vincéére, a rend XVIII. századi történetírójára ismerhetünk. A beírás vége így 1760—80 között keletkezhetett. Mindamellet e kis adalékot sem szabad kézlegyintéssel elintéznünk, hiszen ismeretes, hogy a Corvina egyik ősnymtatványát szintén ferences könyvtárban, a pozsonyiban találták meg, s ennek provenienciája is felette kalandos. (V. ö. Csontos János: XV. századi könyvtári viszonyok s egy ismeretlen Corvin-incunabulum, M. Kvsz. 1878, 74—79.)

Az elveszett corvinák jegyzékében, 124. szám alatt éppen egy Leonardus de Utino is szerepel, mégpedig a Sermones aurei de Sanctis (Fógel-Fraknoi-Gulyás-Hoffmann: Bibliotheca Corvina, Bp. 1927, 89. l.). E könyv Budik A. szerint (Schneller Wechsel der vom König Matthias Corvinus gestifteten Bibliothek, Wiener Archiv für Geschichte, Staatskunde etc., Wien 1836 illetőleg Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen, Jahrbuch der Literatur, Wien, 1840) egy magánkönyvtárban lappang.

Semmi lehetetlen nincs tehát abban, hogy Utino Quadragesimale-ja is szerepelt a Corvina őnyomtatványai között, s a nagy király ajándékeként ferences tulajdonba került. A bizonyításhoz szükséges döntő érvek azonban ezideig még hiányoznak.

MÁLYUSZ ELEMÉRNE

PÉLDÁZAT AZ ORSZÁG VESZEDELMÉNEK OKAIRÓL

A marosvásárhelyi Teleki Levéltár Missilis-gyűjteményében, a XVII. század második feléből származó, csaknem kizárólag politikai vonatkozású levelek között találunk egy, ezektől mindenben különböző lapot. Írója nemcsak jó ötven évvel a levélfírók előtt kellett, hogy a tollat forgassa, hanem maga a szöveg is elűt társaitól: nem missilis, hanem középkori kódexbe illő példázat másolata.

A Mátyás halálát követő és egyre nagyobb zűrzavarral küzdő évtizedekben a magyarságnak az a része, amely már politikai előrelátásra képes volt, nem egy irodalmi emlékből hagyta reánk pánik-hangulatát. Vásárhelyi András Mária-énekétől Apáthy Feddő énekén át egészen Magyarai István sárvári prédikátorig, több mint száz esztendőn keresztül találunk a közeledő, vagy már bekövetkezett romlás okainak tudatos fejtegetésével. Tartalmilag tehát száz-százétfé év keretei közé kell beillesztenünk szövegünket. Jellege még egészen középkori, talán a Gesta Romanorum kegyes tanulságaihoz is, azonban az, hogy nem az egyes ember üdvössége, hanem a közösség fenyegető veszedelme ihlette meg szerzőjét, illetve fordítóját, arra vall, hogy a XVI. század elejéről származik. Amennyiben magyar földön öntötték irodalmi formába s nem valami nagyobb latin példagyűjtemény nálunk eddig még ismeretlen története, a keletkezés korát még jobban megkísérelhetjük körülírni: a Mátyás utáni török győzelmek hatása alatt, de a Dózsa-felkelés előtt keletkezhetett, mert a jobbágykérdésben nem foglal semmiféle állást, az láthatólag nem is érdekli. A bűdös bankáról való példalódzás viszont könnyen lehet célzás Bakócz Tamás kevésbé népszerű becsvágyára.

A Teleki levéltár itt ismertetett példánya az exemplumnak késői másolata. Az írás a XVI. század végénél nem régebbi, valószínűleg azonban csak XVII. századi. Hogy másolattal állunk szemben, a mellett az is bizonyít, hogy az egyik sornál megtévedt a leíró és az alatta lévő sorból írt ki két szót, majd törölte. (A közlésnél az eredetiben kihúzott szavak szöveletes zárójelben vannak.) Második tévedése akkor esett, amikor a 11. sörpárnál a magyar szöveg helyett a latin eredetét másolta le, s ezt is törölte. (Ugyancsak szöveletes zárójelben.) Ugy látszik, olyan kéziratból — valószínűleg kódexből — másolt, ahol a latin és a magyar szöveg egymás mellett voltak.

Mivel a leíró szorakozottságára két bizonyítékunk is van, számolhatunk némi szövegromlással. Talán nem merészség, ha a nyolcadik tanácsos véleményénél — ahol különben az egyik elírás is esett, ahol tehát valószínűleg megzavarták munkájában a másolót — tétélezünk fel ilyesmit. Értelmileg, amennyiben az »erköltetet«, mai nyelvünkben már ismeretlen (vagy szintén rosszul másolt!) kifejezést többé-kevésbé mégis csak meg tudjuk fejteni, ez a sörpár is hibátlan, azonban az alany és az állítmány felcserélése következtében megbomlik az egész szöveg végigvonuló ritmus.

Évvél elértünk példázatunk formájának megállapításához. Kétségtelenül beszélt, tehát zenétől független, prózai szövegről van itt szó, ritmusa azonban élenként érzékelhető. Az alany és az állítmány mindegyik mondatban külön hangsúlyt kap, még pedig a tizenkét sörpár első sorai közül tizenegyben azonos rendben, s csak a nyolcadik párnál vannak — már változt feltevésünkkel fogva: a másoló hibájából — felcserélve. A sorok közepén elhelyezkedő cezúra azonban mind a huszonnégy soron át kifogástalanul tagolja a mondatokat, megerősítéseként Horváth János elméletének, hogy az ősi magyar versforma a sorok szótag-számával szemben közönyös volt talán, de az egy-egy hangsúlyos részre osztó sormetszést jól ismerte s hogy magyar filől szerző ezt nem is hibázta el soha. — A szótagszámok teljes szabálytalansága miatt, de meg műfajilag sem sorolhatjuk példázatunkat a kevésszámú középkori magyar vers közé, de minden bizonnyal költői képességgel és magyar ritmusérzékkel rendelkező, a XVI. század fordulóján élt íróval, ill. fordítóval állunk szemben.

Egy Kiraly Latvan az ő Orfzogat
 Velzedelemben forгани es utolsó
 Velzedelemre erkeznı. Tanaczolta
 aző tanaczıló 12 Mi legyen azoka
 ilyen nagy Velzedelemnek. Feleltek

1. Az İzenvedes az igazfag.
 Azert az orfzag torveny nekül
2. Az Futas harczolas
 Azert az Orfzag tıfzteseg nekül,
3. Az Nap ejej.
 Azert asz föld ut nekül
4. Az egy kettő
 Azert az föld igazfag nekül
5. Az Barat ellenseg
 Azert az orfzag hüfeg nekül
6. Az Gonofz jo.
 Azert az orfzag keygesseg nekül

7. Az Okosfagnak vagyon İzabadczaga
 Azert az orfzag hír nekül
8. Erköltetet az Lopo |Penz nekül/
 Azert az orfzag Penznekül
9. Az Büdos banka akar lenni sas
 kefelyü
 Azert az Orfzag Valafztas nekül
10. Az Tanacz akarat İzerent vagon
 Az Ert az Orfzag rendeletlenül
11. Az Penz az biro
 |Ideo regnu(m) sine jur(e)|
 Azert az orfzag igazsag nekül
12. Az İñ megh holt.
 Az ert az föld tele bunnel.

VEge.

(Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Missiles 328.)

BUSA MARGIT

ADALÉK GVADÁNYI MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

Gvadányi József Pöstyényi Főrödés című munkájának csak az 1787. évi Pozsonyban megjelent első és egyetlen teljes kiadását ismerjük XVIII. és XIX. századból.¹ Petrik feljegyzi, hogy »Ugyanazon évben még egy hely és évjegy nélküli kiadás jelent meg,»² de címét nem írja le, nem közli könyvtári lelıhelyét, bizonyára nem lehetett a kezében. Most előkerült az Országos Széchényi Könyvtárban az első kiadásnak egy eddig ismeretlen ponyvakiadása. Nem teljes mű, csak az »Első Történet a' Czigányokkal« című, a cigányok kalandját elbeszélő rész kiemelése. A ponyvakiadás címe ezért módosul: »Egy igen furtsa történet a' Tzigányokról, a' melyet egy uri ember a' Pöstyényi Főrödés alkalmatosságával élő Magyar nyelven Versekke foglalt. Utoljára tétetett egy szép világi ének.«³ Nyomtatott ebben az Esztendőben.⁴ Ez a jellegzetesen ponyvanyomatvány cím nem áru el kiadási évet, helyet és nyomdászt. Gvadányi műveinek Toldy Ferenc-féle felsorolásából látjuk, hogy szerzőnk minden munkája Pozsonyban jelent meg, kivéve a Peleskei Nótárius pokolba menetele címűt, mely Basileában látott napvilágot.⁵ Erről utóbb az irodalomtörténet bebizonyította, hogy nem Gvadányi műve. Kovács Dénes tanulmánya szerint »teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy ...Gvadányi valamennyi munkája a Pöstyényi Főrödés is Pozsonyban és Komáromban jött ki a Weber Simon Péter költségével és betűivel. Egyedüli kivételt az Országgyűlés leírása képez, melyet Weber Lipszéban nyomtatott ki.«⁶ Megvizsgálva Gvadányi munkáit, látjuk, hogy bibliográfiai összeállításnak ismerete helyes: Weber volt a nyomdása.

Pedig Szokolczán is volt nyomda. 1762 körül alapította Skarnitzl József Antal és még az 1890-es években is a család tulajdonában volt.⁷ Tót és német nyelvű nyomtatványokat jelentetett meg, magyar nyelvű nyomtatványt talán nem is tudott volna a környezetében könnyen értékesíteni. Lehetséges, hogy azért nem tárgyalt Gvadányi Skarnitzl nyomdásszal, mert nem tartotta megfelelőnek magyar nyelvű betűkészletét.

Gvadányinak talán csak Weberrel volt összeköttetése. Írja, hogy nem utazgatott Szokolczáról sehová, Weberhez is csak néha: »...Pozsony leg közelebb hozzám, de ez is országos tiz mért föld, és ide ritkán esik alkalmatosságom, mert az ide való Tótok ritkán bujnak ki házokból...«⁸

¹ Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája* ... I. k. 953. l.

² Petrik uo.

³ Szokásos az üres hely kitöltésére egy-egy éneket vagy tréfát közölni a ponyvafüzetek utolsó lapján. Énekünk kezdősora: Vigan élem világom mig virít ifjúságom ... (7 vszk.) Ujfalvi Krisztina: *Ének* című versének változata. OSZK Analekta.

⁴ OSzk. L. eleg. m. 747 ex. colligátummá egybekötött ponyvafüzetek.

⁵ Toldy Ferenc kézírata. MTA. Lev. 4r. 24/III.

⁶ *Gvadányi Album*. Bp. 1887. 54. l.

⁷ Novák László: *A nyomdászat története*. Bp. 1928. V. könyv, 74. l. Biró - Kertész - Novák: *Nyomdászati lexikon*. Bp. 1936. 426. l. *Fejérhegyi útképek*. Vasárnapi Ujság. 1860. 12. sz.

⁸ *Gvadányi levele Mindszentı Sámuelhez*. Szokolcza, 1795. július 1. OSZK Levelestár.

Wéber 1783-ban nyitja meg nyomdáját Pozsonyban.⁹ 1790-ben két könyvsajtót hoz át Pozsonyból Komáromba, de 1795-ben eladja komáromi nyomdáját üzletvezetőjének, Weinmüller Bálintnak.¹⁰

Ponyváfüzetünk az 1787. évi pozsonyi kiadással szövegszerint egyező, de kétségtelen, hogy nem utánymással készült, mert betűformája nagyobb és szövege más helyesírású.

Felmerül a kérdés, vajon Petrik erre a ponyvakiadásra gondolt-e bibliográfiájában és az a második kiadás miért csak kiemelt része az előzőnek? Kovács szerint az első kiadásnak »...úgyiszlólván semmi irodalmi hatása nem volt...«¹¹ Talán nem ismerte az olvasóközönség, mert az első kiadás egykorú hírdetését hiába keressük hírlapokban és könyvnyomdászok »Catalogus librorum«-ai között. Pedig más írók munkáit és így pl. Gvadányi második megjelent munkáját, a Falusi Nótárius Budai Utazását is megjelenése évében, 1790-ben hirdette Wéber,¹² majd röviden ismerteti »bővebb ki-hirlelése«-t adva.¹³ Erről a kiadványról azonban hallgat, esetleg Gvadányi kérésére. Gvadányi már a kiadás követő első évben, 1788. jan. 29-én Péczelinek írt levelében nem sorolja fel ezt a munkáját: »...nem tudom mely okokra nézve esik és mely verseimnek olvasásában gyönyörködik Jó Barátaival. Meg vallom öt munkám vagyon mind versekbe ezek közül egyet sem akartam prés alá adni, sőt az Fragmentumjokat is el hántam, mivel egyike sem foglalt fontos dolgokat magában, és így nyomtatást nem érdemlettek. Én ifjú koromtól fogva mindig víg geniusu és eleven ember voltam, azért is az munkám is olyanok valának, játékokat és nevétséget okozók, az titulusi ezek: 1-mo. Paraszt lakodalom. 2-do. Czigány diaeta, mely Borsod vármegyében az szendrei páson ton síroki Deme vajda praesidiuma alatt tartatott, a midőn azon nemzet új magyarokká lett. 3-io. Xaverius szent Ferencz napját ülő Nováki Ferenczhez tekintetes Nádasdi regimenjében levő kapitányhoz köszöntő versek. 4-to. Azon számárnak melyen Krisztus sok hosanna kiáltások közt Jérusalembe bément és egy naturalisának egymás között tett theologicus discursusok, melyeket versekbe foglalt Monus József az tályai kántor. 5-to, Versekben tett bizonyítás, hogy jobb az Isten száz papnál. Ha tsak ezen munkáim közül egyike kezébe nem akadott kedves Földim Uramnak, más munkámrol nem emlékezem: és tsag Fragmentumi sincsenek nálam, hanem némely jó Akaróm imitt amott mulattják velek magokat.«¹⁴ A levél soraiból következtethetjük, hogy munkái terjedtek kéziratban, de ha Wéberhez ilyen másolás került volna és Gvadányi tudta nélkül nyomtatta volna ki a Pöstényi Fördést, talán nem így magyarázna a könyv címében, hogy »...egy magyar lovaszerebről való százados az ottan történt mulatságos dolgokkal, élő magyar nyelven versekbe foglalta.« Lehet, hogy már néhány füzetet szétküldött Wéber, mikor Gvadányi rendelkezésére nem terjeszthette, vissza kellett tartania a kinyomtatott példányokat. Olvasói esetleg felismerték, hogy az álnév alatt a Pöstényénhez közel lévő, Szakolczán lakó Gvadányi rejtőzködhet.

Ha — feltételezhetően — Wébernek nem engedte Gvadányi a Pöstényi Fördés terjesztését, gondja lehetett arra, hogy Skarnitzl ne nyomtasson belőle ponyvakiadást. Olyan kis városban, mint ekkor Szakolcza volt, nem valószínű, hogy egy helybeli kis nyomdász egy úri ember tekintélyét sértette volna titkos szándékú könyvkiadásával. Vagy ha tette volna, úgy elkobozta volna a kiadványait Gvadányi, hogy valóban egy példány sem maradt volna ránk. Ha a ponyvakiadást Skarnitzl adta volna ki, Gvadányi, kiről tudta jól Szakolcza, hogy szeret Pöstényben időzni, mindenki gyanítaná, bármely álnevet használ, hogy a költői hajlamú lovasgenerális csakis ő lehet. A ponyvakiadáson már — talán éppen mert látta, hogy kilitét így is felfedték — óvatosabban »Egy uri ember« megnevezést veszi fel.

Az is lehet, hogy Gvadányi talán bizalmatlan önmagával szemben, mert nincs szellemi társa Szakolczán, akinek megmutatná írásait. Mégcsak magyarul sem beszélhet. Hosszú évek múlva, sikereinek fényében is felsír benne a magyar szó hiányának fájjalása: »... Szakolcza Várossába... jó életet élek, de még is sajnálom, hogy születésem földyén közönségesen folyni szokót Magyar nyelvet olly ritkának kelletik itt tartanom mint a fejeér hollót...«¹⁵ Bizonyára érezte, hogy Falusi Nótáriusa jobban sikerült Pöstényi Fördésénél, mégis ilyen bátortalanul ír Péczelinek, pár hónappal később, korábbi ígéretére hivatkozva, 1788. május 10-én: »...lekötélteztem én abba magamat, hogy az mult télen versekbe tett csekély munkámmal fogok kedveskedni. Ime itten küldöm azt...«¹⁶ »... én Iffiuságomtul fogvást víg Geniusu

⁹ Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*. Bp. 1878. 133. l.

¹⁰ Baranyai József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Bp. 1914. 23–24. l.

¹¹ Sz. Kovács Sándor: *Gvadányi József*. Ország-Világ. 1887. 34. sz.

¹² *Magyar Kurír*. 1790. május 4. 20. sz. 512. l.

¹³ *Magyar Kurír*. 1790. június 1. 21. sz. 623–624. l.

¹⁴ Autogr. és Toldy Ferenc másolatában MTA. Lev. 4r. 148. (Gvadányi kéziratosa közül egyet sem sikerült megtalálnom.)

¹⁵ *Gvadányi levele Mindszenti Sámuelhez*. Szakolcza, 1795. július 1. OSZK Levelestár.

¹⁶ »Ezen munkámat már három Jó Akaróimnak leirattattam, de többnek nem is iratom le, kevésbé hoszszukás lévén, hanem még is T. Földim Uram számára most irják...« *Gvadányi levele Péczeli Józsefhez*. Szakolcza 1788. február 29. MTA. Lev. 4r. 148.

ember voltam, a honnan is származott, hogy mind eddig tett munkáim játékosak voltak és fontos dolgokat nem foglalván magokban, prést nem érdemltek, ezen satyram is az mellyet az meghanyatlott, és abajdocz¹⁷ szívu Magyar Gavallérok és Dámák ellen írtam, hasonló bordába szövött munka, azért is fogok örvendezni, ha történhető komor óráiban T. Földi Uramat mosolygásra hozhattya. Mi azon Budai utazást illeti én aztat tsupán Tiszteletes Földim Uram számára irattattam le, azért is kivel fog teczeni azzal közölhető és az Moly eddelének is (mivel talán nem is érdemel mást) hathattya.¹⁸

Másik feltevés az, hogy Gvadányi esetleg félt a finomabb ízlésű olvasók kritikájától, de hogy nyomdása mégis keresen kiadványán, valami megállapodással, titokzatosabb címmel, kárpoztalás, esetleg még 1787-ben, engedte Webernek a ponyvakiadást. Cigányok vidám históriájától valóban remélhettek sikert a ponyván. Tudjuk, hogy Weber járt vásárookra. Hirdette is: »Pesti Vásár alkalmatosságával szállástart Typographus Weber a Hatvani Kapun kívül Kerékjártó Fellner Házánál, a hol a maga Könyveit is árulja.«¹⁹ Írónk csak évek múlva, mikor már híressé tette Budai Nótáriusa, engedhette meg Webernek, hogy a raktárban porosodó elsőkiadásokat szétküldje. Így jutott el az 1787. évi kiadás, 1792-ben Bécsbe, a Magyar Hirmondóhoz, ismertetés végett. Annak »Tudományi dolgok« című rovatában találjuk: »Következő tizimű Könyvetske érkezett hozzánk Posonból a napokban« Pöstényi Fördés . . . kis 8ad rétbén. 45 old. Belőle, ezt a nevettséges történetet kivántuk Munkánkba iktatni a Tzigányokról.«²⁰ Következik a teljes kiadásból ponyván már megjelent cigány-históriának kiemelése. Míg azonban a ponyvakiadás az első kiadás szövegével egyező, újságunk 14 versszakkal kevesebbet közöl.

Változtatás nélkül, tehát névtelenül, úgy ahogy 1787-ben nyomták, nagyon elkésve bár, elhagyta Pöstényi Fördésünk a nyomdát. Gvadányi erről a munkájáról mégis változtatlanul hallgat. Évek múlva, 1795-ben írja Mindszentinek: »Tsekély munkáimnak ez az serie: Egy Falusi Notárius Budára tett utazása. A mostani Török háborura tzelőző Gondolatok. Az 1790dik Esztendőbe folyt ország Gyűlésének le írása. 12 Károly Svécziái Király életének le írása. Beleghradnak meg vetele. Rontó Pálnak, és Gróff Benyovszki Kiratznak életék le írása. A világnak közönséges históriája most vagyon pennám alatt, az első darab már ki jött, a második pedig Censura alatt vagyon. Utolsó kised munkám e volt. Unalmás orákban és az hozszu Téli estéken való Idő töltés.«²¹

Ha Gvadányi ezen munkájának megjelenése után nyolcadik évre így titkolja munkáját, nem csodálkozhatunk, ha halálakor barátai és búcsúztatói sem emlékeznek meg róla:

*»Itt nyugszik Poeta General Gvadányi,
Kit méltán gyászolnak Parnassus Léányi
Márs adott volt kardot Amphion nyirettyütt
Azzal vitéz: ezzel kedves lett mindenütt.*

*Peleskei Nótár, Benyovszki, Rontó Pál
Vollak püüleményi, míg el rablá halál.
Musák társasága lehet hát szomorú
Hogy borosttyánt jedi, most tziprus koszoru.*

Irta a néhai Urnak, személyes tulajdonságait különösen esmérő egy jó Baráttya. B. A. Erdélyben.²² 1873-ban, egy ismeretlen író »Gvadányi mint balneologus« címen a pöstényi víz gyógyhatását vizsgálva — vajon Gvadányi helyesen értékelte-e azokat versében, feltételezi, hogy »Azt a kis művecskét, melyet ezúttal be akarunk mutatni olvasóink közül, bizonyára még nevérről is kevesen ismerhetik.«²³ Címe, és pár soros rövid idézet következik.

Nem méltatják a XIX. és XX. század írói és irodalomtörténészei sem a Pöstényi Fördést. Nem keresik kiadásának történetét. Arany János címét sem írja le.²⁴ Petőfi Sándor Uti leveleiben elragadtatással ír Kerényi Frigyesnek Gvadányiról: »Meg vagyok elégedve ha az én munkáim olyan sok jó órát szereznének másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi.«²⁵ De csak a Peleskei Nótáriust említi. Greguss Ágost nem szól róla.²⁶ Bodnár Zsigmond csak a

¹⁷ Szinnyei József: *Magyar Tájszótár*. I. 2. l.: Bodrogek, Székelyföld; Kevert gabona, gabona alja, v. valaminek az alja, hitvány.

¹⁸ Autogr. és Toldy Ferenc másolatában MTA. Lev. 4r. 148.

¹⁹ *Magyar Kurir*. 1792. május 18. 20. sz. 633–634. l.

²⁰ *Magyar Hirmondó*. 1792. január 27. 132–137. l.

²¹ *Gvadányi levele Mindszenti Sámuelhez*, Szakolcza, 1795. szeptember 9. OSZK Levelestár.

²² *Magyar Kurir*. 1802. 15. sz.

²³ *Fürdői Lapok*. 1873. 4. sz.

²⁴ *Próza Dolgozatok*. Bp. 1885. Írói Arcképek. Gvadányi. 429–446. l.

²⁵ Szatmár, 1847. július 17. OSZK Levelestár.

²⁶ Gvadányi. *Pesti Napló*. 1854. 212. sz.

címét írja le a Pöstényi Főrödésnek.²⁷ Mikor Gvadányi szakolczai házáat emléktáblával jelölték meg, Kovács Dénes is csak a címét említi ennek a munkának.²⁸ Széchy Károly, Gvadányi életrajzírója közli az első kiadás címlapját,²⁹ a munkát »... jó kedvű, de alantas erű vers«-nek neveze.³⁰ Széchy közölte az itt idézett, Péczelihez írt leveleket is, s nem vette észre, hogy nyomtatványunkat nem sorolja fel munkái között Gvadányi. Széchy röviden ír: »... a Pöstényi Főrödéssel lépett ugyan 1787-ben a közönség elébe, de csak a kitörő nemzeti visszahatás mámoros napjaiban szerezte meg egyszerre országos híret s aratta legszerencsésebb diadalát Falusi Nótáriusával.«³¹

Sok mellőztetése az oka annak, hogy Gvadányi Pöstényi Főrödés című munkája ma könyvritkaság. Petrik 1894-ben összeállított bibliográfiája csak egyetlen Múzeumban őrzött példányt ismer. Azóta sem sikerült az Országos Széchényi Könyvtárnak még egy duplum-példányra szert tennie. Feltehető, hogy Petrik jegyzete a »hely és évjegy nélküli kiadás«-ról nem második kiadás, hanem a mi ponyvafüzetünk. Jelentős Mészöly Gedeon 1921-ben megjelent neoeeditója.³² Értékelte Gvadányi Pöstényi Főrödését és méltónak tartotta arra, hogy kiemelje a feledésből.

SEGESVÁRY VIKTOR

HORVÁTH ÁDÁM KÉT LEVELE RÁDAY GEDEONHOZ (1789—1790)

Az alábbiakban közöljük a Ráday könyvtár kéziratárának anyagából Horváth Ádám két levelét Ráday Gedeonhoz, melyek nyelvi szempontból érdekes részek mellett Psychológiájának keletkezésére nyújtanak adatokat. A levelek kéziratári jelzete: A. IV. 3.

Méltóságos L. Báró Ur, hozzá méremem felett jó Nagyságos Uram!

Tisztelettel vettem mind a Nyári Éjtszaka¹ mellé ragasztott, mind Péczelről 12^a 10 br indult levelét Nagyságodnak; addig is tehát, míg terhesebb levéllel udvarolhatnék: a választ alázatosan köszönöm.

Nagyságod Prosodiájában,² a mint a Museumnak második negyedjéből észre vehettem, a miennkel semmi sem ellenkezik; hanem hogy a *h* betűt, nem láttatik betűnek tartani: melyet én soha elidálni nem merek, mindenütt erős és tehetős consonansnak tartom, elegendő okok miatt. Kazinczi pedig még eddig egyik részre sem mervén magát meg-határozni, a hol tsak lehetett el-kerülte, hogy annak betű voltát vagy nem voltát gyanuba ne hozza. — Reményilem, hogy magyarjaink két kézzel fogják kapni Nagyságod Prosodiáját.

Nyári Éjtszakámról éppen ma vettem Kazinczitől levelet: ³ ő egészen ki nyomtat-tatja Kassán, ha módom lesz oda küldeni: — de már előbb tsak meg várom groff Szetsenyi levelét. — Mivel már a Psychológiánn által estem, én örömet fordítom *Sophoclest* a groff Szetsenyi célján kívül is,⁴ méltóztasson Nagyságod kezemre adni, de jó lexiconnal

²⁷ Gróf Gvadányi József. *Pesti Napló*. 1876. 132. sz.

²⁸ Kovács Dénes: *Gvadányi József. Vasárnapi Ujság*. 1887. 34. sz.

²⁹ Gróf Gvadányi József 1725—1801. *Magyar Történelmi Életrajzok*. 25. k. 88. l.

³⁰ i. m. 89. l.

³¹ i. m. 152. l.

³² *Kolofonnal végződik: »Rózsavölgyi és Társa cég adta ki Budapesten az első kiadásról készült 1500 facsimile példányban«*. (Ismertetése: *DTK* 1921. 274. l.)

¹ Ad. I.: Horváth Ádám: *Legrövidebb nyári-éjtszaka*, hely n. 1791.

² *Prosodia*: eredetileg hozzáéneklés, hozzámondás. Újabbban hang-mérséklés, az, ami a magánhangzóhoz a kiejtésnél hozzájárul (általánosságban kétféle: időmértékes és hangsúlyos.)

³ Nincs meg a Kazinczy levelezésben.

⁴ gr. Széchényi Ferenc. — Ez a megjegyzés valószínűleg arra vonatkozik, hogy Széchényi állandóan arra akarta rávenni Horváthot, hogy idegen nyelveket tanuljon, sőt a görögöz nagy kedve is lenne. (Kazinczy levelezés 222. l.) 1789. augusztus 11-én ezt írja Kazinczynak: »Gróff Szetsenyi 8-a Aug. ment el; ő magát hozzám és Péczelihez társul adta; s azt végeztük, hogy mi keressünk magunk mellé magyar tudósokat, ő pedig némelyik mágnás jó barátit arra fogja venni, hogy mindenik egy-egy nemes ifjat sub titulo secretarii tartson maga mellett; a kiknek egyéb dolgok ne legyen, hanem a jó francz és német könyveket forgassák magyarra; — én mivel csupa magyar könyvek, originalisokat írok; mindazáltal a görög és deák könyveket magamra vállaltam.« (Kazinczy levelezés 420. l.)

együtt ; mert gyermek koromi tudományomból igen sokat le vont a feledékenység ; néha pedig ha a görög mellett holmi deák fordítás vagyon is, nehéz el-találni az auctornak igazi tűzét.

A Psychologia⁵ eránt is Bétsből éppen ma jött meg a tudósítás, nagyon meg jártam a gondatlansággal, hogy az első tudósítást el-vesztettem : — úgy rémlett előttem, hogy már új esztendőre Bétsben kell lenni a könyvnek, s a miatt miolta Pestről vissza jöttem, karátsonyig meg is irtam, purizáltam is, 36 arkust in 4°. — Most már tudtomra adattván, hogy még majus hónapban lessz a fel-küldés terminussa, volna időm tsinositani ; de addig nem tselekszem, hanem előbb Nagyságodnak és báró Schaffratnak⁶ által küldöm (: ő is jó metaphysicus :). Méltóztasson Nagyságod által olvasni, sróla itéletet tenni : lehet, hogy még az egészben is igazítást kell tennem, nem tsak némellyekben. De azomban akkor meg-fogja látni Nagyságod, hogy nem azért instáltam Lockot, hogy az ő értelme, vagy gyanúsága szerint irjak : mert ő még többet mondott, mint Nagyságod ki jegyzett belőle, — világossan is ki tette, hogy nem láthatja által miért ne adatthatott volna testnek, *matériának* gondolkodó tehetség, leg-alább isteni erő által, s éppen azt mondta gyengébben, a mit Voltér vakmerőbben : hanem hogy tsak ugyan ő ha hajlando volt is valamely okosabb materialismusra ; nem vólt olyan meg-átalkodott, mint vagy Dicaearchus,⁷ vagy Hobbesius, hogy éppen semmi, az emberi testtől meg különböztetett személyes valóságot, substantiát ne higyjén a test alkotmányján kívül — szerettem volna mind az által őtet s az ő gondolatit azoknak egész folyamatajában látni ; kivált ott, a hol a lélektől meg-tagadja az ideákat átallyában az érzékenységek által lett tapasztalás előtt. S miképpen mutatná azt meg, hogy a léleknek ne volna conscienciája, ismerete magáról, ha soha testben nem volna is, mellyet már *idea* nélkül mindjárt nem lehet képviselni.

A *Pompadourt* igen is méltóztatott Nagyságod emliteni, és én is, ha le írom verseimet meg igazítom ; de úgy tettik, hogy nekem in fragmento jól vagyon írva, hanem mikor le irtam tisztán, előttem vólt a Kurir, s lehet hogy arra felejtkeztem, mert abból akartam tenni némelly *citatiokat*. Egyébaránt én *Pompadourról* egyebet nem is tudtam, hanem a miket jegyző könyvemben gyermek-koromban fel irtam ; és engemet könnyen el hitethetett volna Pataki Miklós,⁸ hogy más személly az, a kit ő Pontamurnak nevezett. A hasonlóban, hogy vagy tudományom nints, vagy emlékezetem homályos, eléggé szégyenlem ; de nem segíthetek magamon, mert könyvtárom nints ; sokszor a miket gyermekkoromi olvasásom, s tanítóimtól volt hallásom után elő hord emlékezetem : kételkedve kell ki írnom ; mert nem tudom magamat felőlők könyvekből sem meg nyugtatni, sem hazugságban hagyni. Gratiájiba ajánlott alázatos tisztelettel maradok Nagyságodnak

alázatos szolgája :

Szántód 29^a xbr 1789.

Horváth Ádám mp.

illustrissimo Domino L. Baroni Domino Gedeoni Seniori Ráday Consiliario etc. Domino mihi Sacratissimae Caesareo Regiaeque Apostolicae Majestatis pratisosissimo. Pest.

Méltóságos L. Báró Ur, hozzám érdemem felett jó Nagyságos Uram!

A minémű hibákat a *Vidám Haldoklónak*⁹ nyomtatásában találtatni jelentettem Nagyságosnak, azok nagyobb részént ilyenek vóltak, mint a 135dik lapon, *készen, pro kézen, mes-homályosították pro meg-homályosították, megékkel pro mesékkel* : a hasonlókat akartam kijegyezni, és a hibák közé iratás végett által küldeni : De mivel Nagyságos kívánni méltóztatott, hogy az egészszet az originalból le írva küldjem meg, haza szabadulván hivatalbeli foglalatosságimból, le irtam és ide rekesztem. Azt az egy egész szóban ejtett hibát, mellyet Nagyságod Pesten emliteni méltóztatott, de reá nem találtunk, most

⁵ Psychologia, azaz : a lélekről való tudomány. Iratott az 1789. esztendőben. Pest, 1792.

⁶ Schaffratn Lipót br. (1734—1808) kegyesrendi tanár, a pesti gimnázium igazgatója, pesti censor. (L. Szinyei XII. 314. l.)

⁷ Dikaiarchos (lat. Dicaearchus), görög filozófus és történész. Aristoteles tanítványa volt.

⁸ Pataki Miklós (l. Szinyei X. 494 l.)

⁹ Közölve a kassai Magyar Museum XVI. számában.

sem vettem észre sohol is, lehet, hogy mivel én csak nem könyv nélkül tudom a verset, keresztül szalad a szemem rajta, s észre nem vehetem; ha csak a nem lessz, a mit a 140dik lapon így nyomtattak: *vég emlékezésim*, mely volna *vig emlékezésim*. Lehet, hogy Nagyságod reá talál, méltóztasson meg-igazítani: én nyereségemnek tartom, ha nem csak szót, hanem sort is meg jobbit Nagyságod írásomban.

Mostani írásom sokakban különböz, de mind tsekélységekben a nyomtatástól, azon az okonn, hogy orthographiám is különböz a Kassai Museumétól: a külömbségnek némely részét már volt szerentsém szóval emliteni. Ezen írásomban a 10dik strófában írok *Halál-rév-széleket*, mely a nyomtatásban így van *Halál-rév'szél* (s lehet, hogy az én elsőbb írásomban is így volt), de így hibás, mert ha azokat a betűket utána sorolom, melyeket jelentnek ezek a rántások, nem lesz értelme: *halálnak révnek széle*, és így az ilyen jel csak akkora való, mikor az utolsó szó harmadik személyre vitetik; mint már *Halál-rév-széle*, amott pedig teszen csak háromból öszve ragasztott egy szót, szint úgy mint *meg-eszem*. Ha pedig ezt akarván írni *halálnak révének széle*, úgy írhatom a *révet* is' jellel megjegyezve: *halál-rév'széle*. Illyen külömbséget tartok ezek között is (mellyek ezen írásomban fel-találhatnak) *hegy-oldalban*; *hegy-² oldalában*, *vers-sorom*, *vers'sora* vagy *versem'sora*; *halál-völgyében* már írom' jellel, de ez el van hagyva a 146dik lapon. — Továbbá tapasztalni fogja Nagyságod írásomban, hogy a végső *an en* után sok helyen hasonló' jelet tettem: az arra való, hogy az olyannak mértéke hosszú *longa*, és igazság szerént kettős *n* el kellene írni, csak hogy betűt nem akarunk vele szaporítani. *Parton'* a fül azt kívánja hogy nyújtott hang legyen, és mintha még egy *n* volna utánna; hogy tehát sokaknak kívánsága szerént a betűket ne szaporítsam, el hagytam egyiket, de meg jegyztettem, hogy hijja van. A fül, melyet Nagyságod bölcsen tart a hang mérték birájának, az illyent igen könnyen észre veszi. *Midőn* posterior ipso accentu longa, még is észre veszi a fül, hogy oda nem kell két *n*, kellene ellenben ide mélylen'. — A szanyi plébánus ur jegyzette meg egy levelében Révai Miklós urról, hogy ő a *ban t ben t* kettős *n* el írja: a versben még is meg rövidíteni meri.

Ha azonban a végre parantsolta Nagyságod szegény versetskémet egészen újra le-irattni, hogy a Museumnak valamelyik negyedjében újra be-iktatódjon, úgy vélem, hogy ezek a hibák azt nem érdemlik. De külömben is nagyon örülnék, ha egy versem sem volna a Museumban, mivel Batsányi ur az én verseimet nem szenvedheti, és tudok annyit benne, hogy azt tartja: hogy vétkezem, hogy verseimet nyomtattatom. Nagyobb ditsőségemnek tartanám, ha Sophoclesből egy-néhány darab fordításom mehetne Nagyságodnak tulajdon collectiója közé.

Reménylem ezen levelemmel együtt fog Nagyságodhoz érkezni az én Magyar Psychológiám, melyet hogy semmit sem kedvező criticus szemekkel által olvasni méltóztasson, így azomban, hogy más a munkát ne láthassa alázatosan instálom. S gratiajiba ajánlott mély tisztelettel maradok Nagyságodnak

alázatos szolgálja:

Szántód 30a Jan. 1790.

Horváth Ádám mp.

Utána közli a kassai Magyar Museum XVI. számában beiktatott Vidám Haldoklól. saját megjegyzéseivel.

SCHEIBER SÁNDOR

ARANY JÁNOS FOLYAMODVÁNYA KOSSUTH LAJOSHOZ HIVATALÉRT

Arany János anyagi helyzete 1849 tavaszán odáig romlott, hogy kénytelen volt szalon-tai állása felcserélésére gondolni. »A város háztartása elszegényedik, az adók nem folynak be, a tisztviselőket nem fizetik.«¹ Először Petőfi beszéli rá, hogy vállaljon hivatalt a kormányánál.² Ezt levelében is megismétli: »Verd a vasat keményen, de hirtelen, nehogy elkéssél.« (1849. V. 6.) Arany a következő jegyzettel kíséri e tanácsot: »hivatalért a ministeriumnál, melyet később (fogalmazóság) meg is kaptam.« Petőfinek kevéssel ezután azt írja: »Én is elvettem a kockát, azt tettem, amit életemben soha, jelentettem magamat hivatalért. Folyó hó 19-én vettem

¹ Barta János: *Arany János*. Bp., 1953. 75. l.

² Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. I. Bp., 1929. 234. l.

Szemere levelét, fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom. Szalontán semmi, de semmi kilátás többé a *mindennapi kenyérre.*» (1849. V. 23.).

Erről a döntő lépésről önvallomásaiban is megemlékezik. Gyulai Pálhoz írt önéletrajzi levelében: »1849 tavaszán bureau-hivatalt kértem s nyertem a magyar belügyminiszter alatt s előbb Debreczenbe, majd Pestre tettem át lakásomat.«¹ Nagykőrösről írt önéletrajzában: »mivel Szalonta város egy 1847-ben kiállott iszonyú tűzvész miatt eladósodván s a forradalom alatt a lakosság a város házi adóját nem fizetvén, közköltség hiánya miatt hivatali fizetésemet másfél évig meg nem kaphattam, s ez által megszorult helyzetbe jutottam, kénytelen valék családom eltartása tekintetéből a forradalmi kormánytól egy alárendelt irodai hivatalt elfogadni. Így történt, hogy 1849-iki május 25-ikétől június 30-áig a belügyminisztériumnál csupán mint fogalmazó (concipista) alkalmaztatván, ideiglenesen Pestre felmentem.«² Önéletrajzi jegyzetében: »Május 9. 1849. neveztettem ki concipistának.«³ Fizetése 800 frt. volt.⁴ Mindezeideig azonban nem volt ismeretes Arany folyamodványának szövege s épezzért az a tény sem, hogy Kossuth Lajoshoz fordult kérésével.

A folyamodvány most előkerült az Országos Levéltárban. Jelzete: 1848/49-es minisztériumi levéltár. XIII. Folyamodványok. 1251. raktári szám, 622/14 darab.⁵

Mint írásmű is tökéletes. Önerzetesség és szerénység, humor és naivság váltakoznak benne. A realitás talaját itt sem hagyja el. Ószintén tárja fel az anyagi hátteret, amelye a lépésére indította. Mint láttuk, ugyanezzel okolja meg később is elhatározását, akárhányszor beszél róla.

Az alábbiakban közöljük a folyamodvány szövegét:

Tisztelt Kormányzó Elnök Ur!

Azon mezőváros, melyben hivatalkodásom eddigi kilencz évét sanyarúan töltém, részint elemi csapások, részint és főleg előljárói régiebb s újabb hanyagság és visszaélések miatt, de vétkemen kívül, oly rendetlen állapotra jutott, hogy már két év óta hivatalnokait sem bírja fizetni.

Nem vala szándékom hivatalkamat, melynek rögzös pályáján olly kevés elismerésben és olly sok lenézésben részesültem, valaha mással cserélni fel; sőt kedvező feltételeket több ízben utasítottam vissza csupán azért, mert városom állapotának jóra fordulását még reméltem: de most már oda estek dolgaink, hogy lelkem nyugalma és családom mindennapi kenyérének biztosítása végett kénytelen vagyok itt felmondani, másutt keresni a hivatalt

És ha már helyemet változtatnom kell, úgy gondolám, hogy talán a kormányi alsóbb hivatalok valamelyikének is megfelelhetnék, — kivált miután huzamos irodai munkálkodás által béketűrősem is eléggé meg van edzve. Melly hivatalra érzem magamat képesnek, azt, mielőtt tehetségemet a hivatallal összemérném, meg nem határozhatom; valamint azt sem tudom, micsoda állások lehetnek üresen: de szeplőtlen becsületemre mondom, hogy egy pillanatig sem késném a helyet, mit be nem tölthetek, másnak átengedni.

Ezek előrebocsátása után legyen elég magamat Kormányzó Elnök Ur gondoskodásába ajánlanom és még annyit kérnem, hogy elutasíttatásom esetén ez ne a hivatalos út nyilvános lépcsőin, hanem magán uton adassék tudtomra, mert szégyenleném, ha, amire vágytam, arra mások elégtelennek ítélnének. Ki maradok

Elnök Urnak

Szalonta, május 1. 1849.

igaz tisztelője
Arany. János.

Külzetén ez áll:

Kossuth Lajos úrhoz,
Magyarország kormányzó elnökéhez,
intézett folyamodvány
Arany Jánostól.

¹ Arany János Ő. M. IX. XLVIII. 1.

² Benkó Imre: *Arany János és tanártársai önéletrajza*. A nagykőrösi ref. főgimnázium értesítője az 1907–1908. iskolai évről. Nagykőrös, 1908. 25. l. V. ö. kritikáját Bóka László: *A lírikus Arany. A.J.M. Tud. Akad. Nyelv- és irodalomtudományi Osztályának Közleményei.* III. 1952. 118. l.

³ Scheiber: *Irodalomtörténet.* 1952. 98. l. Voinovich tévesen írja, hogy 19-én nevezte ki Szemere (Arany János Ő. M. I. Bp., 1951. 424. l.). Ezen a napon kapta kézhez Arany az értesítést.

⁴ Ercey Sándor: *Arany János életéből.* Bp., 1899. 44. l.

⁵ Sarlós Béla hívta fel figyelmemet reá.

VAJDA JÁNOS GYŐRI KAPCSOLATAI

A Kovács Pál szerkesztésében 1847. január 2-án megjelent győri HAZÁNK az ÉLET-KÉPEK mellett rövidesen a fiatal Magyarország második orgánuma lett. A szerkesztő be-
köszöntőjében többek közt ezt írta: »Erősek vagyunk hitben, hogy célunk megközelítésére,
erőnk gyámolítására hazánk lelkesebbjei közremunkálásukat szerény lapunktól meg nem
vonandják.« Majd, hogy erősebb nyomatékot is adjon buzdításának így folytatta: »Felkér-
jük egyúttal egész tisztelettel íróársainkat a lapunkban dolgozásra, figyelmeztetvén őket,
hogy az elfogadott s közlendett dolgozatokért szabad tetszésük szerint kívánandó tisztelet-
díjakkal örömmel szolgálhatunk; sőt, nagyobb ösztönül e félévben az elfogadott legjobb novel-
láért 12 arany pályadíjat ezennel kitűzünk.«

Vidéki lap, amely így honorálja munkatársait, továbbá a Petőfi Sándorral szoros barát-
ságban élt Kovács Pál országos neve — az író már egész fiatalon akadémikus és a Kisfaludy-
társaság alapító-tagja —, valamint irodalmi összeköttetései a kor legkiválóbb íróit vonzották
a HAZÁNK köré. Petőfi, Arany, Tompa, Garay, Pákh Albert, Lisznyay, Pálffy, Bulyovszky,
Degré, Léway, Szász Károly, Vas Gereben, Rónay Jácint és sok más neves társuk dolgozott
a lapban.

Rövidesen Vajda János is csatlakozott ehhez az írógárdához. Elküldte verseit Kovács
Pálnak, melyek közül a »Színész barátaimhoz« a HAZÁNK 1847 november 9-i számában
jelent meg, »A tavasz jelei« november 11-én és a »Két jó barátom« november 19-én. Az »Ebéd
után« c. verset már csak a következő évben 1848 január 18-án olvashatjuk a HAZÁNK-
ban. Ezekről a versekről emlékezik meg Komlós Aladár az Irodalomtörténeti Közlemények
most megjelent 1954. évi 3. számában. De térjünk vissza a győri laphoz.

A Vajda-versek novemberi megjelenése után Kovács Pál nyilván levelet írt Vajda
Jánosnak, valószínűleg állandó munkatársi szerződést is kínálva neki, melyről a költő alábbi
keltezés nélküli válasza tanuskodik:

Különösen tisztelt Szerkesztő Ur!

Azon tudósítása, miszerint verseimmel megörvendeztettem, engemet szinte meg
örvendeztetett. Itt küldök még néhányat, még ez évben közölhetőket azon megjegy-
zéssel, hogy »Hon ellenségeihez« című versemet a Divatlapból már kétszer kitorlotta a
censzor, azért kérem k. t. Szerk. Urat először is evvel méltóztassék szerencsét próbálni.
Jelen küldeményemmel a szerződés nagy órája ugyan nem áll még be, — egyébiránt
szabadságába állandót. Szerk. Urnak nyomorom ellenében megelőző lenni. Jelenleg —
mint a Divatlap írja — nagyobb költeményen dolgozom, azonban van több kisebb költe-
ményem készen, melyekkel új évre tiszt. Szerk. Urat kedvező viszonyok mellett meg
tudnám lepni. Ha jövőben is netán levelével akarna szerencsétlenni — lakásom Képiró
utca 372 szám. — Miután különös tisztelettel maradok tek. Szerkesztő Urnak

polgártársa

Vajda János*

Ennek a levélnek a melléklete a »Merengések I.« és a »Merengések II.« című két vers,
melyeket most közlünk:

Merengések

I.

*Miért is ne volnék én boldog?...
Hisz eddig engemet
Édes anyám, s kísőcsémen kívül
E világon senki se szeretett!*

* Vajda Jánosnak ezt és a soronkövetkező levelét Kovács Pál hagyatékában találtam s közlöm
a Hegyeshalmi-család szíves engedelmével.

Édes anyám szeretett végtelen,
Több példa van reá :
Két éves voltam s hogyha kútra ment
Elvittem a fejőszéket alá.

S a jó lélek, az isten áldja meg !
Leült, csókolgatott,
S amint ujammal kimértem neki
Édes ölében addig ringatott . . .

De elv拉斯ztá tőlem őt a sors ;
Ki szeret ezután ?
Oly édesen, oly feledhetetlenül . . .
Talán egy szép, egy áldott jó leány ?

És kis öcsémnél hol volt jobb gyerek ?
Összekuporgatott
Sok krajczárt és erszény garast
S ez épén egy kis bunda ára volt.

Szerette ő a kis bundát nagyon,
De meg nem veheté ! . . .
Mert a városból azt irtam neki,
Hogy koplalok . . . s nekem kölcsönözé.

S azóta a gonosz öreg harang
Egyre fizetgeti
Jó kis öcsémnek a nagy tőkepénzt,
A kamatot — mondá — elengedi.

Gyakran kérd ? Mikor leszek már nagyúr ?
S mikor fizethetek ?
Mert a fizetési határidő
Akkorra van, ha majd nagyúr leszek.

Szegény öcsém ! Ne várd te azt, ne várd
Te drága pénzedet,
Szegénységben adtad én nekem,
Szegényen adom én is meg neked.

S szeretni foglak mint te engem
Akkor szerethetél
S csak így lesz méltán megfizetve az
A drága kincs, melyet kölcsönözél !

De a sors tőlem elvitt téged is ;
Ki szeret ezután ?
Oly édesen oly feledhetetlen . . .
Talán egy szép, egy áldott jó leány ? . . .

Nem ? . . . jól tudom, hogy engem ezután
Már senki nem szeret ;
Hiszen kinyertem ezekével én
Minden szerelembéli részemet !

Merengések

II.

Nyargal a szél a fák
Sárga levelével,
Jár a képzelődés
Nyugtalan lelkemmel,
A szél a harasztot
Temetőbe hordja,
Lelkem a szép multat
Visszasóhajgatja...

Vajha most is mint rég
Csodák történnének,
És a földre hozzánk
Jönnének tündérek!...
Osztan a tündérek
Tündérkirálynéja
Mindent adna, mit csak,
Az ember kívánna!...

Lenne nékem is majd
Hozzá egy kérésem;
Nem állana sokból,
Megadhatná könnyen.
Mit is kérnék — tán csak
Aranypalotákat?
Vagy szénásszekérből
Puha szalma ágat?

A palota nagyon
Sima fényes lenne,
A szénásszekér meg
Könnyen földülhetne;
Nem jó a sártestet
Magasra fölvenni,
Benne ott a lélek
Nem tudna alunni.

De mi haszna! Többé
Csodák nem történnék,
Le a földre hozzánk
Nem jönnek tündérek
S nem vagyok ugyan most
Ezerek zsarnokja,
Csak minden órában
Más hitványnak rabja!...

Nem; — egy kunyhót kérnék
Erdők vadonában,
A szabadság leges-
Legszebb hazájával.
Csöndes lenne e hely
Emberek zajától,
Bűnös és fertőzött
Talán csak magamtól.

De talán fertőzött
Se lehetne tőlem,
Ha egyedül lennék
A szent erdőségben.
Lehetnék-e én ott
Más emberek rabja?
Lehetnék-e én ott
Ezerek zsarnokja?...

Sem egyik sem másik
Nékem nem barátom;
Egészen más lenne
Foglalatosságom.
El el merengének
A csendes tűzhelynél,
Kenyeret piritván
Szemérmes tűzénél.

Anyám lenne a föld,
Fa, virág testvérem;
A könnyelmű kék ég
Lenne feleségem.
Enyeleznék hogyha,
Szépen mosolyogna,
Együtt mennydörögnék,
Hogyha elborulna...

Ezek a versek a HAZÁNK-ban nem láttak napvilágot. Nincs tudomásom róla, hogy máshol nyomtatásban megjelentek volna. A »Hon ellenségeihez« vagy a később említendő »A honárulókhoz« c. vers viszont máshol jelent meg, nem a HAZÁNK-ban.

»Jelen küldeményemmel a szerződés nagy órája ugyan nem áll még be, — egyébiránt szabadságába álland t. Szerk. Urnak nyomorom ellenében megelőző lenni — olvashattuk fentebb Vajda leveléből. A költő a nyomor kísértetét látta tehát maga előtt, amikor célzást tett a honoráriumra. Kovács Pál megértette íróársát és szerződés nélkül is küldött tiszteletdíjat a Képfíró-utcába.

Vajda János gyorsan válaszolt :

Igen tisztelt Szerkesztő Ur !

Becsés levelét a küldött pénzzel átvettem, melyért ezennel szíves köszönetemet nyilvánítom.

Verseim irányában következő mondanivalóim vannak : az ott fenn levők közlése után többnyire humoristicus költeményeket fogok küldeni, de óhajtanám, ha havonkint *legalább* is kettőt szíveskednék közölni ; én igyekezni fogok sőt bátran ígérem, hogy azok lapjában elsőrangúak lesznek, ennélfogva a »Merengések« I.-ő számát, — mellyen kevés igazítani való lesz még ne tessék közölni. Hallva azonban mikép a győri censor a mieinkhez képest sokkal engedékenyebb, igen óhajtanám, ha »Honáruólókhöz« címzett költeményem lapjában kiadatnék.

Prózaí humoristicumot is küldenék, — kérem e felől engem magányúton tudósíttatni, hajlandó volna t. Szerk. Ur ennek ívétől csak *középszerű* díjt is adni — (azon esetben t. i. ha a mű jó). Ha például küldök fel egy keveset, mellyet kedvező esetben még több sikerrel bevégezten fognék fölküldeni.

A tiszteletpéldányt adandó köszönetem mellett elfogadom. Szeretném ha a mult évi folyamból azon hármát is megkaphatnám, mellyekben verseim jöttek, — miután hivatalos dolgaim különben is hátráltatnak, hogy verseimet kétszer írjam le.

Nagybecsű hajlamaiban ajánlott szíves tisztelettel maradok

igen tisztelet Szerkesztő Urnak

Pesten, jan. 22-én 1848.

lekötelezettje

Vajda János

Amint látjuk, igen szíven viselte a »Honáruólókhöz« c. verse sorsát, mert ebben a levelemben is említést tesz róla. Igaza volt abban is, hogy a győri censor sokkal engedékenyebb volt, mint a pesti, amint ezt Kovács Pál is megemlíti emlékezéseiben : »A pesti fiatalabb költők gyakran küldték el a HAZÁNK-ba olyan műveiket, melyeket a pesti censor nem bocsátott ki, s nekem azokat többnyire sikerült átcsusztatnom. Azért szerették a pestiek a HAZÁNK-at.« Vajda verse esetében nem volt ilyen szerencsés Kovács Pál, mert mint jeleztük a »Honáruólókhöz« c. költemény lenyomatásához még a győri censor sem mert engedélyt adni.

Komlós Aladár említett írásában az »Elvirához« és »A tavasz jelei« c. versekről szólva ezt mondja : ezeket »érdekessé teszi, hogy egy előttünk eddig ismeretlen Vajda, egy jókedvű, fiatal költő jelenik meg bennük. Lantjának oly hurján játszik itt, amely később nem szólalt meg : a tréfa, sőt a boldogság hangján.« Azt hiszem, a most idézett Vajda-levél éppen olyan meglepő : jól megírt humorisztikus költeményeket és prózát ígér, még középszerű tiszteletdíj ellenében is.

Költői szigorára jellemzően visszatér a »Merengések I.« kérdésére is : nem engedi közölni, mert még »igazítani valót« talált rajta. A HAZÁNK szerkesztője úgy látszik nem küldte vissza a vers kéziratát, de nem is közölte lapjában.

ADALÉKOK A „TOLL“ ADY VITÁJÁHOZ

I.

KOMLÓS ALADÁR

KOSZTOLÁNYI HÁROM ÍRÁSA AZ ADY-VITÁRÓL

I.

A Hét 1908. aug. 9-i számában Lehotai álnév alatt — amely tudvalevően Kosztolányi álneve — *Írók ellenségei* címen cikk jelent meg. A cikk Johnson Shakespeare-ellenes tanulmánya alkalmából kifejti :

*

»A nagy írók lassankint mind megtalálják a maguk ellenségeit. Az ellenségek pedig egész életükön át ebből élnek. Nevük ikerfogalom lesz az írókkal, akik őket is magukkal ragadják a halhatatlanságba. Kell-e mára czéloznom, mint arra az irodalmi francia-forradalomra, amelynek élén Tolsztoj detronizálta a költők költőjét és fejét a kritikai vérbírák lába elé tette? A németeknél most jelent meg egy ádáz, ripakodó könyv Goethe ellen, Franciaországban Barbeyd' Aurevilly él Goethe-falásból. Adolf Bartels egy kétkötetes fírdmévnyyel igyekszik falhoz lapítani a zsidó Heinét. Ibsen Strindberg szemében nem több, mint holmi tudákos, hínnemű kékharisnyás. Vajjon mit jelent ez?

Ezek az író-ellenségek egytől egyig nagy emberek vagy élesesű kritikuskok, vagy maguk is finomlelkű művészek, akikből a kultúra differenciálódottsága váltja ki a disszonánsul érdekes hangokat. Mindegyik egy csodálatos ízlésreakció középpontjában áll. Látják Shakespeare, Goethe, Heine és Ibsen arczát a buta általánosságok homorú s a handabandázó imádat domború tükrében és megijednek tőle. A kritikájuk tiltakozás. Mert Tolsztoj bizonyára ama Shakespeare ellen írta meg könyvét, kit a mob vakon imád és biztos vagyok benne, ha nem áradoznak róla annyit szóban és írásban, egy másik röpiratban maga fedezi fel. A többi író-ellenséget is ebből a szögből kell néznünk. Ez az értelme annak, hogy a nagy népek megbecsülik ezeket a fenekedő tollú, erős legényeket és a kultúra könyvespolczán kész örömmel sorakoztatják írásaikat mindjárt a megtámadottak kötetei mellé. Ezért nyomtatták ki most az angolok Johnson essayjét is. A veszés, az irodalmi argot csinja, mocsárszágú szava a legelőkelőbb szalonok és akadémiák asztalára kerül.

Egy szkeptikus hang azonban azt kérdezi bennem, miért nincs legnagyobbjainknak : Vörösmartynak, Aranynak és Petőfinek méltó esztétikai ellenlábasa, miért nem szabad róluk beszélnünk egyszerűen mint emberekről és íróról, anélkül, hogy rögtön hazaárulókká bitangulnánk? El tudok például képzelní egy finom, nemesarcú művész-arisztokratát, nem afféle Császár Ferenczet és Szemere Miklóst, aki hangos szóval tiltakozna Petőfi demokrata-ízü művészetének plébejusi kinövéséi ellen. És látom Arany, Vörösmartý ellenségeit is. Az irodalmi fejlődés ilyenképpen az ő munkásságuk és a kritikai ellenhatás összetevőiből alakult eredő vonalán indulna meg új és merészebb síkok felé. Amde mi még csak meg sem merjük írni lángeseink bátor, természettudományos életrajzát. A hatvanas években egy kritikus vállalkozott erre, de nemcsak a bicskája tört belé, hanem a dereka is. Egyeteimeinken pedig katonai szigorral, szinte politikai hatalommal iktatják törvénybe minden írónk örök dicsőségét.

A szkeptikus hang újra felébred bennem. Vajjon kulturánkat jelenti ez? Vagy éppen a kulturátlanságunkat? ...«

Az elfeledett cikkben, mint látjuk, elő sem fordul Ady Andre neve. Mégis aligha tévedek, ha a több, mint húsz évvel későbbi hírhedt vitacikk csiráját vélem benne. Ekkor vert gyökeret Kosztolányiban a felfogás, hogy egy nagy írót megtámadni a fejlődést szolgáló cselekedet, irodalmi hőstett. Egyelőre nem is sejtí, hogy egykor Ady ellen fog támadást intézni, e pillanatban legfőljebb egy Petőfi-ellenese támadás terve foroghat a fejében. De már érezhetően csábítja őt a gondolat, hogy ő is megtámadjon valakit s harci kedve már most is egy nagy demokratikus költő ellen irányul. A szellemi konstellációnak nagyot kell változnia, hogy az 1908-ban még a »Vér és arany«-ért rajongó Kosztolányi 1929-ben Ady ellen forduljon. Az Ady-kultusz Horthy-korbéli megnövekedésére és egyben megzavarodására, valamint egy sajátos politikai és irodalompolitikai helyzetre van szükség (amelynek elemzése ezúttal nem feladatunk), hogy Kosztolányi 1929-ben úgy lássa : elérkezett az idő, mikor meg lehet és meg kell valósítania ifjúkori álmát.

*

A hírhedt Ady-pamflet 1929-ben, A Toll-ban jelenik meg. Mikor kitör a vihar körülötte, a *Korunk* c. erdélyi baloldali folyóirat szerkesztőinek kérésére e kolozsvári revűben szótlan hozzá a vitához. Cikkemben, mely a *Korunk* 1929. októberi számában látott napvilágot, élesen szembezálltam Kosztolányival, részletesen cáfoltam nézeteit, de elismertem azt a jogát, hogy elmondja őket : »Eléggé kifejtettem, hogy nem értek egyet Kosztolányi Dezsővel, — írtam — de ha valaki olyan kiváló képviselője egy stílus-ideálnak, mint ő a magáénak, igazán nem tudom, miképpen lehetne kétségbevonni azt a jogát, hogy saját belső törvényei szerint mérje a művészi világ jelenségeit.« Alkalmasint cikkem szabadságtisztelő felfogásának és minden személyeskedésétől tartózkodó tartalmának tulajdonítható, hogy megjelenése után csakhamar a következő levelet kaptam Kosztolányitól :

Kedves Komlós!

Olvastam a *Korunk*-ban megjelent cikkét. Erre a komoly, becsületes állásfoglalásra nekem is felelnem kell, de csak így, *ad usum delphini*. Haladjunk sorra:

a) a *latin műveltségen* oly világnézetet értek, mely távol áll a *zsidó-keresztény mithikától, a bibliától, mely számomra mindig idegen volt*. Ezt természetesen nem fejthetem ki a nyilvánosság előtt.¹ Csodálkozom, hogy ön, aki értő lélek, nem képzei el, hogy az élet tragikumát — a lényegest — valaki a »négy fal között« is szemlélheti. *Leopardi*, a filozófus inkább látta, mint *Ady*, a kortes²;

b) elismertem, hogy van és lehet politikai költészet, amennyiben ösztönös, hívő és elfogult. Okfejtésemben csak azt mutattam ki, hogy mennyire megszűkült újabban a tárgyköre. Adynál sem az állásfoglalását kifogásolom, hanem kifejezőmódja rendkívüli silányságát, plakátszerűségét.³ Az *első ős*, melyet ön kedvel, az anakronisztikus, zavaros voltában is, csapnivaló volna, ha így kezdődnek: »Fájások véres, szent, nagy Ősze.« Vagy nem?

c) Istennek érezte magát, de én nem.⁴ Ha elnémulását az ön által idézett telefonmotívummal (mitosz nélkül) fejezi ki, de jól, én jobban megatodóm;

d) *Rilke*: — *Stundenbuch, Neue Gedichte I—II.*, Duineser Elegien. Hogy lehet egy napon említeni ezt a költőt — még változatosság tekintetében is — övele?⁵

A többiekben egyetértek.
Mégegyszer: ez magánlevél.

Kézsorítással:
Kosztolányi Dezső

Ebben az időben a *Prágai Magyar Hírlap Képes Hét* c. mellékletének hetenként cikket írtam a hazai irodalmi életéről. Mivel a nagy hullámokat vető *Ady*-vitáról a szlovákiai magyar-ságot is tájékoztatni kellett, megkértem Kosztolányit, írjon a lap részére interjú-formában kis cikket a dologról. Kosztolányi kezdetben — mint ez *Kortársak* c. posthumus kötetében közölt jegyzeteiből kitűnik — láthatóan válaszolni készült a hozzászólásokra, később azonban a támadások elvették kedvét a további vitától s tudomásom szerint mindenkinek kosarat adott, aki újabb nyilatkozatra akarta bírni a kérdésben. Az én kérésemet mégis teljesítette, valószínűleg azért, mert ő is szükségesnek érezhette a külföldi magyarság informálását. Kis cikkének az ad némi érdekességet, hogy a vitáról, tudomásom szerint, ez az egyetlen nyilvános nyilatkozata. A cikk megjelent a *Képes Hétben*. Szövege a következő:

— Engedje meg, hogy madártávlatból tekintsem az egészet. A *Toll* körkérdést intézett egy csomó íróhoz — húszhoz — harminchoz, megkérdezve tőlük, hogy mi a véleményük *Ady* Endre költői értékéről. Én úgy véltem, hogy ilyen alkalomkor ki kell mondaní azt, amit gondolunk, elő kell adni véleményünket, azzal az őszinte szerénységgel, mely egy véleménynek nem tulajdonít nagyobb fontosságot, mint egy ember véleményének, anélkül, hogy véleményünk közvéleménynek akarnók feltüntetni, anélkül, hogy véleményünket csalhatatlannak, támadhatatlannak, dönthetetlennek igyekeznők beállítani. Én is ezt tettem. Egyszerűen feleltem a kérdésre, egy tizenhat oldalas cikkben, melyet egyetlen éjszakán írtam meg, estétől hajnalig.

— Mit írtam? Vitairatomnak — maradjunk ennél a szónál, mert tanulmányt én is másképpen írok — van egy pozitív és van egy negatív része. A pozitív részében megemlé tettem, hogy *Ady* nagy tehetség, a választottak, az előkelő lelkek költője. A negatív részben

¹ a) Válasz arra, hogy cikkem szerint Kosztolányi nem tisztázza a »latin műveltség« szó értelmét, amelynek nevében ítéletet mond *Adyról*.

² Cikkem ugyanis egyrészt kétségbevonja, hogy *Ady* optimista: másrészt rámutat a következetlenségre, hogy oly izzig-vérig esztá szellem, mint a *Négy fal között* költője, ezáltal világnézeti alapon értekel.

³ b) Cikkem szerint ugyanis nem áll fenn a Kosztolányi-elképzelte dilemma, hogy a költő vagy néven nevezi, mit akar a polifikában (»a hadikölcsönök valorizációját, munkaskórházakat és napköziotthonokat) s ez esetben művészileg lapos, vagy nem teszi ezt, akkor pedig puffogó, amiből az következnek, hogy politikai költészet nem lehetséges. A politikai költő, mint minden költő, a dolgokkal kapcsolatos érzelmeit fejezi ki.

⁴ c) Kosztolányi vitacikke szerint *Ady* gyakran önhitten beszél magáról, s ez félszegen és költőietlenül hat. Válaszcikkem ezt azzal cáfolja, hogy *Ady* »nem érvényesülni óhajtó irodalmárnak látta magát, hanem egy nagy küldetés tragikus hordozójának, népe jelképének, egy sorsdöntő magyar harc zászlajának, egy prometheuszi vállalkozás képviselőjének, Messiásnak, istennek«. Erre felel a levél.

⁵ d) Cikkem szerint Kosztolányi, mikor *Adyt* Petőfivel hasonlítja össze és egyhangúsággal vádolja, két teljesen különböző stílusú költőt hasonlít össze. »Vetné össze — írtam — *Adyt* Baudelaire-rel, vagy kedvencével, *Rilkével*, s mondja meg azután, hogy egyhangú-e *Ady*.« Erre válaszol a levél.

ráműtött arra, ami engem és sokunkat elidegenít tőle, nagyhangúságára, puffogására, modorosságára, mélyen-lakozó őszintétlenségére. Minthogy kiválóságát untig ismételték és a divat már-már gyanússá is tette, én természetesen a negatív részt hangsúlyoztam, mintegy megafonon harsogtam el. Ez a vita módszere. Ha a tűzér céloz, nem arra a pontra lő, melyet el akar találni, hanem távolabb.

— Hogy célt értem-e? Azt hiszem, igen. Hogy megbántam-e állásfoglalásom? Határozottan nem. Hogy szenvedtem-e a támadások miatt? Igen is, nem is. Fájt az, hogy zöldcsőrű írók, akik talán az én ifjúkori cikkeimből értesültek Ady értékeiről, visszaszajkózzák azt, amit tőlem tanultak, anélkül hogy továbbhaladtak volna. Fájt az is, hogy kitűnő szellemek, jeles költők, akik — tudom — egy véleményen vannak velem, sőt sokkal inkább vallják, amit én, a harci lármára visszavonultak várukba, nem mertek hitet tenni meggyőződésük mellett, ellenem törtek. Nem fájt azonban a személyeskedés, nem fájt a mocskolódás, nem fájt a macskazene. Ez csak megerősített abban a szomorú meggyőződésemben, hogy nálunk a kritika még nem érett meg magas föladatakra és legbölcsebb az, aki hallgat vagy ír és semmit sem mond.

— Készséggel elismerem, hogy levertek. Minden bátor vélemény, minden forradalom sorsa az, hogy leverjék. Később azonban az uralkodó rendszerek — részben vagy egészben — átveszik a levert forradalmak vívmányait, törvénybe iktatják. Azóta gyakran viszontláttam vitairatom néhány megállapítását, jámbor cikkekben, báránybőrbe bujtatva. Azt hiszem hozzájárultam ahhoz, hogy kialakuljon az a rejtélyes keverék, amelyet »igazság«-nak neveznek.

* Kosztolányi levelének és cikkének kézírata birtokomban van; megjelenésük után mindkettőt át fogom adni a Széchenyi-könyvtár kézírattárának.

II.

ZOLNAI BÉLA

KOSZTOLÁNYI LEVELE AZ ADY-VITÁRÓL

A szegedi *Széphalom* 1929. évfolyamában (júl.—aug., 286—7. l.), a Rosta-rovatban kis közlemény jelent meg *Garázdá Péter* tollából, *Kosztolányi Dezső* nek. Az *írástudatlanok árulása, különvélemény Ady Endréről* című cikke (Toll, 1929) alkalmából A nagy föltűnést keltő cikk körüli viták folyamán a *Széphalom* szerkesztője följajánlotta Kosztolányinak, hogy válaszoljon a támadásokra. Kosztolányi az alábbi levelet küldte a fölszólításra. A levél borítékja, K. D. címeres zöld pecsétjével, elkallódott. Címzése volt: Zolnai Béla, Szeged, Egyetem. Szövege:

[Nyomtatásban]

Kosztolányi Dezső

Budapest, I. Tábor-utca 12. sz.

[Kézírással, zöld tintával.]

1929. XI. 4.

Kedves barátom,

légy szíves küldsd el címemre a *Széphalom* utóbbi számát, úgy értesültem, hogy ez is foglalkozik Ady-cikkemmel s — amennyire lehetséges — szeretném összegyűjteni a rengeteg, immár papírheggyé dagadó anyagot. Itt válaszolok párizsi leveledre is. Köszönöm, hogy följajánlod folyóiratodat a válaszom számára. Több helyről érkezett hozzám hasonló ajánlat. De én úgy döntöttem, hogy egyáltalán nem felelek senkinek. Olyan irodalomban, ahol az ellentétes vélemény ekkora ingerültséget kelt és a személyeskedés, vallásos fölháborodás ilyen orkánját kavarja föl, lehetetlen vitatkozni. Leghelyesebbnek tartom, ha minden »a régiiben marad«.

Szíves üdvözlettel
híved:

Kosztolányi Dezső

[A levélről a *Széphalom*ban nem történt említés.]

I.

Az alább következő két levél közül az elsőt háromnegyed évvel felesége halála után írja Ady Lajosnéhoz.

Kedves Annus!

Mese, mese... volt egyszer egy asszony akinek joga volt s kötelessége beleszólani az írásomba. Kihúzhatta belőle ami nem tetszett s beleírathatta, amit akart. S ő amit kihúzott az rossz volt s amit beletett, az tette jóvá az írást.

Most már nincs senkim, aki szívére vegye, az írásomat: az életemet.

Nem is engedek beleszólást senkinek: s a most mégis kivételt teszek.

Ide mellékelem ezt a nyomtatványt: ami ki van húzva ceruzával, kimarad.

Ha nincs Egy asszony, akiért: megteszem három asszonyért, akire gondolok.

Első: Maga. Második: egy Anya. S harmadik: Valaki, aki azt mondta rám, kegyetlen vagyok.

Isten megáldja s ha helyesli a korrektúrárt, küldje vissza a nyomtatványt.

Kezét csókolja

Bp. 26. I. 13.

Zsiga

Az újabb Móricz levél utóiratokkal teletűzdelt írása a következő.

Bp. 26. I. 19.

Kedves Annus!

Levelecskéjét hálásan köszönöm. A korrektúrárt rögtön el is küldtem Székely Aladárnak s hogy Maga jóakaróm, effelől ép oly erősen meg vagyok győződve, mint arról, hogy kedves jóakarátát nem érdemlem meg.

Hogy ezt bebizonyítsam, mindjárt ellentmondok s megsértem magát:

van egy kis mondata:

»ha egy kincset...« stb.

Hát kedves Annus: ez egy költői kép, egy jó, népies kép, de ma már divatját múlt régi kép. Tudniillik az a felfogás, hogy az asszony: kincs, — megbecsülhetetlen, — vagyon... stb.... Kezít csókolom, abból az időből való, mikor a nőt még háziállatnak tartották az urak. Remélem beleegyeznek, ha ennek a szép kornak végét gondolom lenni.

Akasszuk le ezt a régi képet a falról s tegyünk a helyére inkább egy Thoroczkyt (vagy ki is az a debreceni festő maguknál) — és nyugodjunk bele, hogy (sajnos) a Nő utolérte a Férfiút, értékben, — s ha a nő kincs a férfinak, a férfi is legyen az a nőnek. Ha tehát megbecsülésről van szó, — ne csak az a szegény Lajos becsülje Magát, — de a nő is gondolja meg, mit és mennyit engedhet meg magának a férfi szívével, lelkével és imádatával szemben.

Hogy engem vártak a debreceni Antal-napi vásárra? Jézusom, alig merem elhinni... Pláne jó szaftosakat hallani?... Ugyan: tudok én már olyanokat, kevesebb jobb volna... De azért lehetséges, hogy febr. elején Debrecenbe leszek, mert meghívást kaptam felolvasásra és elvileg elfogadtam. Egyelőre.

Odáig sok táncot és vidám nevetést, s nem ilyen fanyar bús gavallérokat, mint én, néhai író... hanem vidámakat, fesseket!

Kezít csókolom

a gyerekek is!

Zsiga

Aranka nagyságos asszonynak még mindig tartozom egy elvesztett fogadással. De csak nem küldök neki cukrot — vagy epét... (T. i. Gerbeaudt v. Móric könyvet.) Tudja mit, itt van az asztalomon Mikszáthné kedves könyve az életükről, — ezt küldöm el.

(Éppen ma van a tárgyalásom a Mikszáth-pörben. És én Magával tárgyalok, míg a törvény mos... Most nagyon mossák az embereket, maguk még mindig kint vannak a frank-pörből? Nem uri, kimaradni.)

Kezit csókolom

Zs.

T. i. ott is halottgyalázást követtem el. De abban még Lajos segítségemre volt! Védelmet írt!

Most jut eszembe, hogy a Mikszáth-fiúnak kellett volna szólani, ő írt volna egy jó nyilatkozatot az Ady-pörben... Különben ez mind csak nagyzolás: igazán nem vagyok író többé. Nov. 20-óta egy sort se írtam. S nem is fogok!!!

...Tizenkét évvel később írja Ady Lajoséknak a következő szövegű levelezőlapot, az Ormányságról, hol az egyke és a kivándorlás napról napra szedi áldozatait:

Gyász völgy siralom mocsár ez a magyar nyugat. Annusnak kézcsók

ölel Zsigátok

Postabélyeg kelte: Mecsekalkja
938. Jan. 1.

II.

A debreceni Déri-Múzeum irodalmi kéziratgyűjteményéből a Petőfi-József Attila Múzeum levéltárába került kézirati anyagban őriznek néhány Földessy Gyulához írt Móricz levelet. Különös érdekességet ad ezeknek a leveleknek az, hogy Móricz Zsigmond legválságosabb korszakában íródtak. Országjáró útjairól számol be, előadást óhajtott tartani a tanároknak, kiknek nevelő munkáján át az ifjúságot akarja megragadni, tétlen álmodozások helyett életútjukat a cselekvő, népért végzett munka sodrába beállítani.

Budapest, 1927. II. 20.
IV., Fővámter 2.

Kedves Gyulám,

nagyon kedves a kedvesség és jó a jószágod. Nem akarok én betörni, ártatlan bárány, a tanárok nyájába. Nekem eszem ágába se volt, hogy a Tanáregyesület precedenst csináljon: én csak azt szeretném, hogy a tanárok hallják, amiket elszakított területről hoztam, hogy ők is gondolkodjanak rajta, s érzéseikkel hozzájáruljanak az ifjúságon át a jövő építéséhez — hiszen ők nem mehetnek el oda, ahol én jártam, mert nem eresztik be őket, ellenben minden magyar embernek, de különösen a tanároknak tudniuk kell, hogy mi van ott.

Én tehát, ha Pintér barátom megteszi, amit ígért, hogy ebben a szellemben értesíti a tanárokat, hajlandó vagyok az Urániában, vagy, ha ez nem volna kapható, más megfelelő közömbös úri helyen egy vasárnap délelőtt matinét adni a tanárok számára valami minimális belépődíj mellett, hogy a költségek megtérüljenek.

Ha te oly jóbarát vagy, még ezt ebben a formában mondd meg neki s ezzel maradok szeretettel

barátod

Móricz

Budapest, 1927. III. 9.
IV., Fővámter 2.

Kedves Gyulám,

Pintérral a dolog rendben van. Leveleink keresztettk egymást.

Csak egy dolog nincs azért rendben. Nem tudom, hogy gondolja ő, hogy ha meghirdetem az előadást, akkor ő megtelefonáltatja a tanári karoknak s felhívja rá a figyelmet.

Ha én egy nyilvános előadást rendezek, a közönség remélem elviszi a jegyeket s akkor a tanárok először is nem kapnak jegyet s semmiképp sem kaphatnak olcsó, egy pengős jegyet.

Én ma már ki is adtam a hírt, azt hiszem, még nem késett le, az Estben megjelenik most. Pedig én ezt az előadást az Urániában direkt a tanároknak akartam adni: Közön- séget kapok én ha reklámmal stb. utána megyek, de én a magyar tanárokat akartam. No mindegy, annak is örülök, hogy Pintér kedvesen kezeli a dolgot. Szervusz kedves Gyulám, feleségednek kézsók!!!

Két jegyet idezárok Nektek :
bal I. sor. 1—2.

ölel : *Móricz*

Budapest, 1927. III. 10.
IV., Fővámter 2.

Kedves Gyulám,

mikor leveleid jöttek, nem voltam Pesten, ma egy hete érkeztem meg s betegem s kimerültem. Pintérnek akkor rögtön írtam, de ő bizony mai napig egy betűt sem válaszolt. Most én kivettem az Urániát márc. 20-ra s ő úgy látszik teljesen mellőzi a dolgot. Most már nem mondhatok le, nem tudom megint milyen blamának megyek neki. Szeretettel ölel barátod. Kérlek hívjál fel telefonon. Pintérnek azt írtam, hogy az egészset a tanárok özvegy alapja javára, vagy általuk kijelölt célra akarom csinálni s nem is lesz belépődj, a jegyek ingyenesek, de fejenként a helyre való tekintet nélkül, hogy ki hol ül egy pengőt kell lefizetni a kijelölt célra. Nem értem mit akar.

Vasárnap a ref. teológián volt felolvasásom nagy sikerrel.

Pénteken utazom Hódmezővásárhelyre s Szegedre.

Addig szeretnék beszélni veled

ölel

Telefonon fölhívtam
a főigazgatóságot s
azt mondták Pintér csak
szerdán tizenegy-től lesz bent.

Zsiga

A hirdetett időpontban, március 20-án, az Urániában megvolt a Móricz-matiné, melyről az egykorú tudósítás így emlékezik meg :

»A nagy író megismételte pár hónap előtt tartott irodalmi estjének műsorát, amelynek fénypontja — *Julián barát utazása Szlovenszkóban* s néhány új Móricz-vers és darab részlet volt, Simonyi Mária művésznő interpretálásában.« (Pesti Napló 1927. március 22.)

A következő két kézirat — reámutat a két kortárs Ady—Babits értékelésében vallott felfogására.

Az irodalompolitikai harcok felcsaptak már Ady—Babits, Kosztolányi s a »Nyugat« szerepe körül. . . Akkor írta Földessy Gyula polemikus tanulmányát, »*ADY ÉRTÉKELÉSE az Új Versek megjelenésétől máig. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában*« címen. (Folytatásokban megjelent *A Kelet Népe* 1938. nov., dec. és 1939. jan., febr., márc.-i számaiban, — némi változtatással könyvalakban is megjelent *A Kelet Népe Könyvtára* 1. száma-képen *A Kelet Népe Kiadásá-ban* 1939-ben.) Ennek a cikksorozatnak befejező részét érinti Móricz írása :

Drága Gyulám,

Köszönöm küldeményedet. A legnagyobb kajánsággal fogom olvasni. De Mihályt igen nagy költőnek tartom. Feleségednek kézsók

1939. II. 15

L.

Zsiga

Címzés : Földessy Gyula
író úrnak
Bpest II.
Tulipán-u. 18

Kedves Gyulám,

cikkeidet elolvastam. Korrektnek, meggyőződésesnek és kitűnően írottaknak találtam.

Köszönöm, hogy elküldted, kajánságról szó sincs.
Szeretettel köszönt s feleségednek

kézcsók

Móricz

1939. II. 17.

Leányfalu

Végül még egy Móricz-kézirat A »Kelet Népe« papírosán... Móricz Zsigmond 1939. december 16 számmal veszi át a Kelet Népe szerkesztését s milyen megható, hogy az annyi anyagi bajjal küzdő író-szerkesztő egyik legfontosabb feladatának tartja, az Adyra vonatkozó dokumentumok összegyűjtését!

Kedves Gyulám,

Hamar a cikket.
Minden Adyra vonatkozó
adalék becses nekem.
Ami Ady-Múzeumba
való, azt is küld ide.

Ölel

s kézcsók

Zsiga

Bp. 1940. II. 27.

SZABÓ ÁRPÁD : HOMÉROS

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. 264 lap, 34 képtábla

A könyv a legszorosabban kapcsolódik a Devecseri Gábortól kapott teljes magyar Homéroszhoz, s így a szerző természetesen sok olyasmi tárgyalása alól felmentve érezhette magát, amit Trencsényi-Waldapfel Imrének az Ilias-fordításhoz adott bevezetése megtárgyalt. Maga nem is akart a Homéroszal kapcsolatos összes kérdésekre kitérni — a mű célja voltaképpen esztétikai kommentár adása a két nagy eposzhoz: az érdeklődés felkeltése, a művek rejtett szépségeinek kibontása. Ennek során azonban a költő egész gazdag világa kibomlik, s tulajdonképpen olyan kérdések is választ nyernek, melyeknek megválaszolását a szerző az előszóban elhárítja magától. Ezen túlmenőleg pedig, mint majd látni fogjuk, a tudományos kutatások előtt is további perspektívák nyílnak. Így tehát ez az ismeretterjesztő könyv, míg egyfelől az ismeretterjesztés bizonyos fajtájáról lemond, másfelől lényegesen többet ad, nemcsak a nem-szakember olvasók Homérosz iránti érdeklődésének felébresztése irányában, de a további tudományos vizsgálódások számára is.

Nem lehet most feladatunk, hogy a könyv tartalmi ismertetését adjuk, de ez nem is szükséges. Néhány problémát szeretnénk csak kiragadni, s ezeken keresztül bemutatni a könyv eredményeit. Vegyük mindjárt az egyik legérdekesebb kérdést, Achilleus szerepének a kérdését. A szerző ti. egészen újszerű megokolását adja annak, hogy miért küldi Achilleus Patroklost maga helyett a harcba. Az általános felfogás szerint ennek oka kizárólag Achilleus makacssága volt, aki haragját még akkor is tovább táplálta, mikor erre igazában már nem volt oka. Szabó ezzel szemben a következőket fejtegeti: Az Ilias első énekében, mikor Agamemnón elveszi Achilleustól a zsákmányból neki jutott rabnőt, Briseist, megsérti a héroikus társadalom rendjét. Ezért méltán bünhődik. A kilencedik énekben azonban, mikor Agamemnón, belátva hibáját engesztelni akarja Achilleust, Achilleus mereven elutasítja őt. Ezzel most már Achilleus lesz az, aki szembekerül a héroikus társadalmi

renddel. Achilleus beszédében azt mondja, hogy csak akkor lesz hajlandó harcba menni, ha Hektor a myrmidónok hajóihoz és sátraihoz ér. Később ezt az ígéretet mégsem teljesíti. Miért? Nestór Patroklosszal beszélgetve (11. ének) felveti azt a lehetőséget, hogy Achilleus talán valamely jósszót kíván kikerülni, s ezért nem megy a harcba; ha így van, küldje legalább Patroklost maga helyett. Mikor Patroklos ezt Achilleusnak elmondja, Achilleus határozottan tagadja, hogy jóslattól tartana, vagy akár csak tudomása is volna ilyesmiről (16, 50—1.), noha a követjárás alkalmával a kilencedik énekben (410—5.) maga mondja, hogy anyjától Thetistől tudja, vagy itt marad Trója alatt s elesik bár fiatalon, de örök hírnevet nyer, vagy hazatér, mikor is hosszú életet él, de hírneve odavan. Achilleus tehát nemcsak azért tartózkodik a harctól, mert Agamemnón megsértette, hanem mert gondolkodóba esik az élet értéke felől is. Talán mégis jó volna az életet választani, s ezért még egy pillanatra arra is gondol, hogy hazamegy (9, 428.). Nestór javaslata viszont, úgy látja, megadja a megoldást. Hiszen, ha Patroklos megy helyette a harcba, úgy »ő tovább duzzoghat féltlenül, — csendben elkerülheti ezzel közben a jóslatot is! — és ezalatt helyette, a másik Achilleus, Patroklos, akinek átadta fegyvereit, élvezheti mindazt, amit ő a harag — meg a jóslat miatt vonakodik megtenni.« (93. l.) — Így azután Achilleus Patroklost küldi maga helyett a harcba, egyszerűen csak eszköznek tekintve őt saját érdekei védelmére. Patroklos vállalja ezt, és hősiiesen meghal barátjáért. Ez a halál azután egy pillanat alatt megvilágosítja Achilleus előtt azt, hogy mit tett. Patroklos halála feletti rettenetes fájdalomt nemcsak a szeretett társ elvesztése indokolja, hanem mélyebben a bűntudat, hogy ő volt az, aki a szeretett barát halálát okozta, nem egyszerűen azzal, hogy csatába küldte, hanem azzal, hogy maga helyett küldte a pusztulásba. Ez a tragédiákra emlékeztető »kései megvilágosodás« az, ami Achilleus jellemét olyanná formálja át, amilyennek a 24.

ének megrendítő Priamos — Achilleus találkozájában látjuk.

Igyekezünk a gondolatmenetet bár röviden, de lehetőség szerint teljesen visszaadni, mert a könyvnek ez a része volt az, mely már megjelenése előtt is szakkörökben a legtöbb vitát váltotta ki, Falus Róbertnek az Irodalomtörténet 1954. 2. számában megjelent Ilias-tanulmánya pedig, jelentős részében szintén ezzel a kérdéssel foglalkozva, éppen ellenkező következtetésekre jutott: Homéros felfogása szerint a végzetet senki sem kerülheti el, Achilleus nagysága éppen abban rejlik, hogy tudja vállalja végzetét.*

Induljunk ki ebből, a választás lehetőségéből. Falus arra hivatkozik, hogy erről sehol máshol nincs szó, viszont tizenhatszor van szó arról, hogy Achilleusnak Trója alatt kell meghalnia. Miről van szó a választásban? Achilleus az életet választja vagy a hírnevet. Nem kell különösebben bizonygatni egy Homéros olvasónak sem, hogy az arisztokratikus ideológiában a hírnévnek milyen szerepe van. Ha Achilleus ennek az arisztokráciának a költő szándékai szerint legisztább, legtipikusabb képviselője, számára a választás nem lehet kétséges. Egész helyzete, jelleme kikerülhetetlenül determinálja azt, hogy mit válasszon. Végzete ez? Kétségtelen. Maga választja? Kétségtelen. De jelleméből kifolyólag választja, jelleméből kifolyólag nem is választhat mást, vagyis a végzet itt nem valami külső erő, hanem magának Achilleusnak a jelleme. Achilleus jelleméből folyik, hogy neki Trója alatt kell meghalnia, mert így nyerheti meg a hírnevet. Természetes tehát, hogy sem Achilleus, sem Thetis számára általában nem merül fel az a gondolat, hogy Achilleus másképpen választhatna, hazamehetne, mert ez az arisztokratikus világrend megsértése volna, azé a világrendé, melynek Achilleus a tipikus képviselője. Viszont éppen mert nem külsőleg determinált végzet az, hogy Achilleusnak a rövid, de dicső életet kell választania, adott körülmények között megvan a lehetősége annak, hogy a másik lehetőség választására gondoljon. Achilleus erre nem gondolhat hosszán, hiszen a hírnévről határozottan és véglegesen lemondani — ez nem fér össze jellemével. De nem is beszél róla csak egyszer, az pedig, hogy ez is megfordulhatott a fejében, lélektanilag érthető, s így a költő részéről nem jellemábrázolásbeli következetlenség. De mindenképpen indokolt, hogy mikor olyan lehetőség nyílik, hogy mind a hírnevet, mind az életet megnyerheti, ezt választja. Csakhogy a vagy-vagy már valóban külsőleg determinált végzet, és erre teljes mértékben érvényesek Falus fejtegetései.

Ezzel szemben reménytelen a küzdelem, Achilleusnak el kell ebben a harcban buknia, mert az életet akarva megtartani a hírnév elvesztésének veszélye fenyegette. Megpróbálta kijátszani a végzetet, de nem sikerült: a »külső végzet«-tel való harcában a »belső végzet«-tel, saját jellemével került szembe. Ez így természetes is, hiszen mind az a felfogás, hogy a hírnévért valami áldozatot kell hozni, mind pedig az, hogy a hírnév többet ér, mindennél, az életnél is, az arisztokrácia világnézetében gyökeredzik, csak a költő az egyiket mint Achilleus jellemében, belülről ható, a másikat mint kívülről ható erőt ábrázolja. Achilleus pedig nemcsak azzal kerül szembe a hősikus társadalmi renddel, hogy az Agamemnón által neki felajánlott kárpótlást nem fogadja el, hanem mélyebben azzal, hogy a végzet szabta választást ki akarván kerülni, ennek a társadalomnak az értékrendjével is szembe került. Ennek következménye lett barátjának harcba küldése, ami már a hősikus barátság-értékeléssel való szembeállítás volt, és társadalmával való eme szembekerülése lett következménye az, ami őt magát is rádöbentette fonák helyzetére: Patroklos halála. A külső végzettel és saját jellemével való szembekerülése Achilleus szerepének az a nagy konfliktusa, ami azután egyedül abban nyerhet megoldást Homéros világában, hogy a kikerülhetetlen választásban belsőleg determinált végzetének, jellemének megfelelően választ, s ezzel összhangba kerülve társadalmával, az arisztokrácia világképével, ideológiai rendjével, melynek képviselője, képviselője lehet az arisztokrácia humanizmusának is, úgy, ahogyan a 24. énekben látjuk: saját magával és társadalmával összhangba jutva mélyül, gazdagodik jelleme a Priamoszal való megrendítő, mélyen emberi beszélgetésig.

Szabó fejtegetései tehát az epikus jellemábrázoló művészet mélyebb megértéséhez segítenek bennünket. Egy mozzanat azonban tisztázatlanul marad. Az, hogy Patroklos meg Achilleus helyett a harcban, nem lehet végleges elintézés, Achilleus számára ez a félmegoldás a dilemmának csak időleges kitolása lehet. (A »belső végzet«-et sem lehet véglegesen megváltoztatni.) Szabó fejtegetéseiből viszont úgy tűnik, mintha azt gondolná, hogy Achilleus számára a probléma ezzel egyszermindenkorra megoldódik, amivel nem tudunk egyetérteni. Kíváncsinos volna, ha a szerző véleményét erről a kérdéssel adandó alkalommal részletesebben kifejtene.

Vegyük most az Odysseiából egy kérdést. Odysseus a phaiakokhoz érkezve hosszú ideig nem árulja el kilétét. Ezt a meglehető-

* Falus szerint (i. h. 183. l.) II. 9, 410—5. úgy magyarázandó, hogy itt Achilleus »szavai nagyobb nyomatékanak kedvéért — nem a szintiszta igazsággal érvelt.

sen közönséges népköltészeti fogást, mely az érdeklődés felcigázását célozza, az Odysseia-költő nagy művészettel nem is egy cél elérésére tudja felhasználni. Szolgálja ez a fogás először is itt is az érdeklődés felkeltését és fokozását. Csakhogy a költő számára ez nem öncél, neki erre szüksége van ahhoz, hogy Odysseus három énekre terjedő elbeszélését, mely tulajdonképpen Odysseus bemutatkozása, művésziileg megfelelően előkészítse, szüksége van rá, hogy a hosszú elbeszéléssel a hallgatók várakozása egyensúlyban legyen. Ezt már K. Reinhardt fejtegette, kinek Odysseia-interpretációiban Szabó egyébként is igen sokat köszönhet. A szerző azonban nemcsak sokkal részletesebben mutatja ki ennek a fokozásnak egyes mozzanatait, hanem kitűnően tovább is építi Reinhardt eredményeit. A költőnek nemcsak művészi céljai vannak Odysseus inkognitójával, illetve nemcsak ez a művészi célja van vele. A phaiakok Odysseus búcsúlakomájára gyűlnek össze. Búcsúztatják a vendéget, akiről nem is tudják, hogy kicsoda. A lakomán a vak Démodokos, a dalnok is megjelenik, és a trójai háborúról énekel: Achilleusról és Odysseusról. Odysseusról, aki ott ül köztük. »Különös, raffinált« helyzetet teremt így a költő, »a költészet és valóság... találkozásának... szenzációját«. (179. l.) Hogy ezt a »szenzációt« megteremthesse, szüksége van az inkognitóra, s ez a műfogás alkalmazásának másik oka. De hát a költőnek csak művészi céljai voltak a műfogás alkalmazásával? Csak figyelmet felcigázni, csak rafinált helyzeteket teremteni akart? Korántsem. Több mondanivalója is volt, a művészi eszközök, mint minden igazán nagy alkotónál, nála is elválaszthatatlanul egybeolvadtak a társadalmi mondanivalóval, s ennek felismerése a könyv egyik legjelentősebb, nagy perspektívát megnyitó eredménye. A lakoma után ugyanis a versenyjátékok következnek. A versenyjátékokon mutathatja meg kiki kiválóságát, arétjét, azt, hogy valóban az arisztokrácia soraiba tartozik-e. Később még Pindaros számára is ez a versenyjátékok jelentősége, s így van a phaiakoknál is. Most meg különösen feszült várakozással néznek a verseny élébe, hiszen itt ki fog derülni, hogy közéjük tartozik-e a rejtélyes idegen. Odysseus azonban nem vesz részt a játékokban, s a phaiakok gyanakodni kezdenek: talán nem is tartozik közéjük. Mikor pedig egyenes felszólításra sem hajlandó résztvenni a versenyekben, egyikük szemébe is mondja: »Bizonyára nem is vagy te igazi hős, csak afféle jött-ment kereskedő!« Odysseus erre rettentő haragra lobbanva felszökik és sokkal messzebb dobja a diszkoszt, mint akármelyik phaiak, haragos szavakban emlegetve fel, hogy hogyan vitézkedett ő Trója alatt. A phaiak király,

Alkinoos erre célszerűbbnek látja nem tudakozódni a vendég kiléte után, hanem inkább megvallani, hogy igaz, a phaiakok bírközásban, ökölvívásban nem a legkitűnőbbek, de annál inkább a táncban, lantjátékban, — a meleg fűrdőket és puha ágyakat szeretik ők. Csakhogy ezek a »kiválóságok« már nem a Trója-vívó hősök kiválóságai. »Ime, mintha ennek a mese-népnek az életmódja tükröznék annak a görög nemzeti arisztokráciának az elpuhulását, hanyatlását is, amely büszke ugyan a héroikus kor hagyományaira, de már messze elmaradt ideáljai mögött. Mintha a költő a phaiakokban nemcsak azt a mesebeli népet látna, amely hazaszerető hősét gyors hajóján Ithakába, hanem mintha ebben akarná megrajzolni az egykorú nemzeti arisztokráciát is. Odysseus megjelenése pedig a phaiakok között mintha éppen arról is képet akarna adni: mi lenne, ha kilépne a hősi dalból a dalok hőse maga, mint eleven valóság? ...« (182. l.).

Így bontakozik ki Szabó elemzése nyomán ennek az egész jelenetnek bonyolult, sokrétű mondanivalója és indokoltága. Ha azonban ezeket a tanulságokat az olyasfajta ironikus helyzetekkel összevetjük, mint Odysseusnak a Kyklópszal vagy a Skyllával szemben Ilias-hősként való szerepeltetése (amikre már Reinhardt utalt), vagy a 14. ének álelbeszélésével, ahol a költő a »hazug« elbeszélés ürügyén sok olyasmit elmondhat a héroikus világ hőseiről, amit az »igazi« Odysseusról nem mondhatna el (ahol már egy és más Hésiodosra utal), ha hozzávesszük ehhez a kérék ábrázolásában az élősdívé lett arisztokrácia nyílt elítélését (és ha az eposzt ebből a szempontból gondosan áttanulmányoznók, még bizvást találunk hasonló példákat), ha mindezt összevetjük, úgy kibontakozik előttünk az Odysseia költőjének viszonya kora társadalmához. — Az iróniára való hajlam azonban már az Iliasban is megtalálható, s ezen a nyomon tovább haladva az irónia mértékének, a kritika élességének gondos mérlegelése révén meggyőződésünk szerint fontos eredményekre juthatunk nemcsak abban a tekintetben, hogy az Ilias-költő milyen viszonyban volt a maga kora társadalmával, hanem hogy az Ilias-költő és az Odysseia-költő helyzete egymáshoz képest is miben volt azonos, illetve, főképpen, miben különbözött.

Ez a kép pedig még tovább mélyíthető. Az ókorból hagyományozott Homéros-életrajzok megítélése a filológiaián egészen különböző. Wilamowitz, Fr. Marx és Schadewalt a személyes Homéros életrajzának nyomait látják benne, míg mások, így Bethe vagy Bickel semmire sem használható csinálmányoknak tartják. Ehhez a nézethez csatlakozik Szabó Árpád is. Meggyőződésünk szerint azonban helytelen a Homéros-élet-

rajzokat ilyen könnyedén elintézni. Ha Schadewalték talán tévedtek is abban, hogy minden áron Homéros személyes életrajzát keresték bennük, annyi bizonyos, hogy az adatok mint tipikus adatok felhasználhatók, s talán nem Homéros, de a dalnokok helyzetére általában mindenesetre lehet következtetni a hagyományozott adatokból. Ha már most az így nyert tanulságokat összevetjük az eposzok elemzésének eredményével, egészen bizonyos, hogy mind a személyes Ilias-, ill. Odysseia-költő képe tisztább lesz előttünk, mind a dalnokok helyzetére általában több fény fog esni. Ebbe az irányba mutat tovább Szabó röviden ismertetett elemzése is.

Nem tudtuk a könyv minden problémáját megtárgyalni, noha még bőven akadnak megvitásra kívánczó részletek. Még azt

sem állítjuk, hogy minden részletben egyetértünk; így pl. Odysseusnak Pénelopé által történő felismerése, érzésünk szerint, nincs oly tragikusan kiélezve, mint azt Szabó látja. A könyv szerkezete is laza itt-ott: az egyes részletek nem mindig szigorú logikával következnek egymás után. Azt azonban bizonyosnak tartjuk, hogy a könyv egyfelől széles olvasó tábor figyelmét kelti fel Homéros és általában a görög irodalom iránt, másfelől, indítást ad további kutatásokra, termékeny vitákat indít el éppen vitatható állításaival, hogy a vélemények szabad harcában tisztázódjanak nem eléggé, vagy nem eléggé helyesen megvilágított kérdések.

Ritókó Zsigmond

MEGJEGYZÉSEK »A KULTÚRA MESTEREI« C. SZOROZATHOZ*

A Művelt Nép Könyvkiadó gondozásában megjelenő »A kultúra mesterei«-sorozat eddigi huszonöt kötete nagy eredménye kulturális életünknek. A sorozat — mint címe is mutatja — feladatának tekinti, hogy az emberi kultúra fátylavívóinek alakjait egy-egy életrajzi monográfia lapjain elének idézze. Ezért helyes az a célkitűzés, hogy a kultúra fogalmát nem korlátozzák csupán az írás művészeire, hanem kiterjesztik a képzőművészet és a zene mestereire is. A sorozat jelentőségét azonban leszűkítenénk, ha csupán csak alkalmat látnánk benne arra, hogy az elmúlt évszázadok művész-óriásainak alakját újból elének idézze. Sokkal többről van szó, és az eddigi huszonöt kötet is ezt bizonyítja. E sorozat útrabocsátása beilleszkedik abba a kulturális programba, amely a magyar irodalom, képzőművészet és zene népszerűsítése mellett megismerteti olvasóinkkal nagy alkotóink sikereikkel és küzdelmeikkel teli életét is (ld. »Nagy magyar írók« sorozat). Népünk kulturális nevelése azonban egyoldalúvá válna, ha csak a magyar múlt nagyjait szólaltatnák meg. Meg kell mutatni azokat az alkotásokat, amelyek az egész emberiség kulturális kincsei. A korábbi elszórt magyarnyelvű külföldi klasszikus kiadások után most tér rá könyvkiadásunk a »Világirodalom klasszikusai« és az »Orosz remekírók« című sorozat megindítására, amely tervszerű átgondoltsággal mutatja

be a külföldi irodalom remekeit. Ezek a körülmények teszik jelentőssé »A kultúra mesterei« című sorozatot. Minden egyes kötet a világirodalom egy-egy nagy alkotóját mutatja be szovjet és részben magyar szerzők tollából.

A sorozat kötetaineik általános kulturális jelentőségükön túl külön értékük van az irodalomtörténetírásunk szempontjából is. Bár jól tudjuk, hogy e sorozatban közölt kötetek a Szovjetunióban a népszerűsítés feladatát töltik be, ennek ellenére is számos esetben elsődleges tudományos eredményeket is tartalmaznak. A sorozat szovjet szerzőktől származó kötetei hosszú időn keresztül első hírnökei voltak a szovjet irodalomtörténetészek módszerének, a marxizmus-leninizmus szaktudományunkra való alkotó alkalmazásának. A sorozat minden egyes kötet a dialektikus és történelmi materializmus alapján álló irodalomtudomány nagy eredményeiről és lehetőségeiről tesz bizonyosságot. E tanulmányok világosan mutatják, hogy a szovjet irodalomtörténetészek előtt nincsenek óvatosságot keltő kérdések, a szovjet kutatók nem állnak megoldhatatlan, rejtélyesnek tűnő problémák előtt.

Mivel a marxista filozófia a társadalmi lét elsődlegességét és a társadalmi tudat másodlagosságát vallja és azt hirdeti, hogy a társadalmi eszmék, elméletek a társadalom anyagi életfeltételeinek visszatükrözései,

* E megjegyzésekben a sorozat szovjet szerzők tollából származó irodalomtörténet iktetőire támaszkodom. Eddig a következő szovjet szerzők műveit jelentek meg: Blagoj: *Puskin*, 1952. 92 l. — M. Sagi-nyan: *Goethe*, 1952. 220 l. — V. Jermilov: *Csehov*, 1952. 290 l. — V. Scserbina: *Alekszej Tolsztoj*, 1952. 164 l. — Sz. Masinszkij: *Gogol*, 1952. 140 l. — J. Danyilín: *Maupassant*, 1953. 232 l. — V. Kurilenkov: *Szerafimovics*, 1953. 108 l. — A. Dimsic: *Martin Andersen-Nexö*, 1953. 148 l. — M. Jelizarova: *Balzac*, 1953. 86 l. — A. Szobkovic: *Ivan Vazov*, 1953. 62 l. — M. Bobrova: *Mark Twain*, 1953. 146 l. — J. Naumov: *Furmanov*, 1953. 156 l. — Sz. B. Ivanov: *Lermontov*, 1954. 116 l. — Orlov: *Gribojedov*, 1954. 154 l.

ezért ezek a monográfiák hőseik felelevenítésekor részletesen elemzik a kor gazdasági, politikai és társadalmi életét és az így felvázolt életfeltételek között mutatják be az alkotók életpályáját. Természetesen ez korántsem azt jelenti, hogy a szovjet irodalomtörténeteszek megelégednek a gazdasági és történelmi események pusztá felsorakoztatásával, az úgynevezett »történelmi háttér« megrajzolásával. Ez a marxista filozófia vulgarizálását jelentené. A társadalom gazdasági, politikai életének bemutatása csak az alapot teremti meg arra, hogy feltárják a művészek világnézeti fejlődését és a műveikben visszatükrözött valóságok koruk valóságához való viszonyát. Így például V. Scserbina Alekszej Tolsztojról szóló tanulmányában felidézi a fiatal író körülvevő társadalmi környezetet, a volgántúli földbirtokosi életet, amelyből Tolsztoj első benyomásait merítette és amely hosszú időn keresztül befolyásolta társadalmi tudatát. Ez a környezet magyarázza meg, hogy A. Tolsztoj írói pályája első szakaszában a tönkremenő nemesség letűnő és pusztuló világát ábrázolta. Igyekezett ugyan pozitív hősképet keresni, de ezeket csak az általa jól ismert nemesség körében találta meg. Tolsztoj világnézetének ekkori korlátaiból következik, hogy a nemesség bírálata is elvont, moralizáló-etikai jellegű lett. A monográfia további lapjain V. Scserbina bemutatja, hogy az első világháború vérzivatarra fellebbentette A. Tolsztoj előtt a valóságot, művészete új benyomásokkal gazdagodott. A vidéki földesúri téma ekkor már háttérbe szorult műveiben, helyükbe az orosz értelmiség sorsa iránt érzett aggodalom lépett. Az író leleplezte a burzsoánemzeti értelmiség individualizmusát, népelenségét, nyíltan szembefordult a dekadensek élettelen miszticizmusával. De még mindig nem látta meg a készülődő forradalmi megmozdulás jeleit. A háborúról ezekben az években helytelen elképzelései voltak. 1916 végén azonban — a burzsoázián belüli mind élesebb ellentmondások nyomán — az író már kezdi belátni a háborúról alkotott illúziói irreális voltát. Az 1917-es februári forradalmat lelkesen üdvözölte, mert azt remélte, hogy ez a forradalom hoz a népek szabadságot. A jelen kérdéseire, kora burzsoáziájáról írott műveivel és a múlt történelmében keresett választ. A munkásság és parasztság életének korábbi meg nem értése az októberi forradalom után a néppel szemben bizalmatlansághoz vezetett, és arra készítette, hogy 1918 szeptemberében elhagyja hazáját és külföldre, Párizsba emigráljon. V. Scserbina monográfiájának ez a két első fejezete világosan megmagyarázza, hogy A. Tolsztoj minden *szubjektív* emberi és írói jóindulata ellenére társadalmi helyzete és környezete *objektív* körülményei miatt került szembe a

forradalommal. Tehát nem valami érthetetlen jelenségsorozattal állunk szemben, hanem A. Tolsztoj világnézeti bizonytalanságának szükségzerű összeütközése volt ez az objektív társadalmi változásokkal. Ugyanilyen erővel mutatja be később a szerző A. Tolsztoj emigrációban töltött éveit keserű csalódás-sorozatát, amelyben az író teljesen megismerte az elzülött uralkodóosztály igazi arculatát, individualizmusát és hazájukat áruoló tevékenységüket. Ez mégjobban elmélyítette hazaszeretetét, mert megdöbbenette, hogy az emigránsok nemcsak a szovjet rendszert, hanem az egész orosz népet is gyűlölték. S ez készítette őt arra, hogy öt éves emigráció után visszatérjen hazájába, az orosz néphez. E lépés pedig elindította azt a fejlődést, amelynek művészi csúcspontja hatalmas trilógiája, a *Golgota* lett.

E sorozat arra is rávilágít, hogy a szovjet irodalomtudósok a művészet kialakulásának a forrását (elméletének és gyakorlatának is) nemcsak magában a művészetben, hanem a társadalom életfeltételeiben, a társadalmi létben és az osztályharcban is keresik. Így például Sz. Masinszkij Gogol hatalmas műveinek leleplező erejét nem csupán az író zseniális tehetségéből magyarázza, hanem abból a társadalmi légkörből is, amelyet a dekabrista mozgalom hozott létre. Vagy J. Danyilin a sajátos maupassanti novellák és regények elemzésekor rámutat a harmadik francia köztársaság gazdasági és társadalmi életére, mert Maupassant írásai tulajdonképpen ebből sarjadtak. E két tanulmány alapján utalhatunk arra is, hogy miként alkalmazzák a szovjet irodalomtörténetesek a lenini tükrözési elméletet. Visszatérve tehát Sz. Masinszkij Gogol-tanulmányára, a szerző nem elégszik meg annak megállapításával, hogy pl. »A holt lelkek« a múlt század harmincas-negyvenes éveinek társadalmi talajából nőtt ki, hanem a regény elemzésekor arra összpontosítja figyelmét, hogy e zseniális mű, mint művészi alkotás hogyan tükrözi vissza kora társadalmi létét és milyen művészi eszközökkel áll az író e kor bemutatásakor. Vagy Maupassant novellái és regényei elemzésekor Danyilin behatóan tárgyalja az objektív valóság jelenségeit és annak Maupassant műveiben visszatükrözött képét, és e kettőnek összevetése alapján mutatja be a nagy író művészi fejlődését, illetve szemléletének, írói látókörének korlátait. Ugyanígy alkalmazzák az elmúlt korok irodalmára a tipikus, a pozitív és negatív hősök esztétikai kategóriáit is.

A tanulmányok következetes marxista filozófiai megalapozottságához szervesen hozzátartozik a pártos állásfoglalás is. A szovjet irodalomtörténetesek pártossága nemcsak abban nyilvánul meg, hogy leleplezik az egyes alkotó művészek köré font reakciós

nézeteket, hanem abban is kifejeződik, hogy amikor az írók életművét tárgyalják, akkor az abban kibontakozó új, haladó eszmék mellé állnak és összefüggéseikben tárják fel a korabeli elavult, fejlődést gátló irányzatokat. Így például *M. Bobrova* Mark Twain monográfiájában bírálja azokat a reakciós amerikai megnyilatkozásokat, amelyek hol primitívnek nevezik a nagy író, hol azt próbálják elhitetni olvasóikkal, hogy Mark Twain tehetsége élete vége felé »elapadt«, hogy »kiírta magát«. De emellett az író életműve bemutatásakor *Bobrova* szembeszáll azokkal a törekvésekkel is, amelyek egyes műveit meg akarják hamisítani. Így például a »Koldus és királyfi« elemzésekor meggyőzően bizonyítja, hogy Mark Twain amikor a XVI. század Anglijába helyezi regénye cselekményét, nem a jelen elől menekül, hanem éppen az akkori Amerika gazdasági és társadalmi rendje felett mond ítéletet. *Bobrova* a regény egyes részleteinek és Mark Twain kora szociális problémáinak összevetésével cáfolja a burzsoá irodalomtudomány hazug állításait, amely szerint a »Koldus és királyfi« csupán csak gyermekek számára írt mese. Ez a pártosság fűti *Sz. B. Ivanovot*, amikor Lermontovról írott monográfiájában részletesen elemzi a »Korunk hőse« megjelenését követő kritikai harcot, amely Belinszkij és a cári reakciót támogató kritikusok között folyt. Pártosság az is, amikor titkos iratok, tárgyalások jegyzőkönyvei és memoárok alapján feltárja a reakciós elemeknek azokat a fondorlatait, amelyekkel először a kaukázusi hadjáratba küldték Lermontovot, abban a reményben, hogy az ottani harcokban biztosan elpusztul, és amikor ez a tervük nem sikerült, gyilkosság számba menő halálos párbajba kényszerítették a költőt. És ugyancsak ez a pártosság hatja át *V. Kurilenkovot*, amikor Szerafimovicsról írott művében vitába száll egyes szovjet kritikussal, akik túlhaladott nézeteket képviseltek a »Vasáradat« elemzésében.

A sorozat füzetei azonban nemcsak elvi következetességükkel valóhatnak hasznos útmutatóivá irodalomtörténetírásunknak, hanem módszertani megoldásaikkal is. Már a monográfiák szerkezeti felépítése is érdekes ebből a szempontból. Azok mellett a kötetek mellett, amelyek szokott módon az írói életrajz és művészi fejlődésen keresztül mutatják be az író életművét, más megoldásokkal is találkozhatunk. Így *J. Danyilin* a Maupassant monográfia szerzője, műve bevezetőjében röviden jellemzi az íróval foglalkozó irodalomtörténeti munkákat, majd bevilágít a kor francia irodalmi életébe. A könyv első fejezetében röviden bemutatja Maupassant írói pályáját. A következő »Maupassant mesterei« címűben pedig az

író vallomásai és korai írói alkotásai alapján Flaubert és Turgenyev hatásáról ír. A következő fejezetekben műveinek részletes elemzésével tárja elénk az író első korszakát. A »Pszichológiai regények« című fejezetben pedig Maupassant írói működése második korszakának sajátosságait elemzi. Külön részben foglalkozik Maupassant irodalmi nézeteivel és a naturalistákkal való kapcsolatával. Az utolsó fejezetben Maupassant utóéletét mutatja be. Ezzel szemben az életrajzi részletek és a műveket elemző fejezetek lazább szerkezeti összefűzésére *Jermilov* Csehov monográfiája ad példát. *Jermilov* tanulmánya azonban nemcsak ezért érdekes, hanem azért is, mert művészi elemzései és az író alakjának bemutatása megragadó.

Módszertani kérdésnek tekinthető — bár alapjában elvi jelentőségű — a szovjet irodalomtörténetírásnak az alkotó művészek hagyatékáról vallott álláspontja. A polgári irodalomtörténészek hol kimondva, hol csak hallgatólagosan kirekesztették az írók életművéből publicisztikai munkásságukat. Erre a mi múltbeli irodalomtörténetírásunkban is számtalan példát találhatunk. E helytelen nézetekkel szemben a szovjet irodalomtudomány nagy jelentőséget tulajdonít az írók publicisztikai megnyilatkozásainak és nagyobb gondot fordít baráti levelezésükre. Ezeket az írói életmű szerves részének tekintik, amely hozzásegít bennünket az író alakjának, alkotási problémáinak, világnézeti állásfoglalásának megértéséhez és megmagyarázásához. Természetesen ez korántsem azt jelenti, hogy e megnyilatkozásokat a művészi alkotások elé helyeznék az írói egyéniség megrajzolásakor, hanem csak a bizonyítás egyik eszközének tekintik.

A számtalan sok más módszerbeli tanulság mellett még talán külön jelentősnek tarthatjuk azt a mély feltáró munkát, amely a szovjet irodalomtörténészek alkotásait jellemzi. A részletes történelmi adatfeltárás mellett különösen fontosak azoknak az adatoknak a felsorakoztatása, amelyek egy-egy irodalmi korszak arculatát sokrétűvé tehetik. Itt például az egyes írók, illetve alkotásaik körül kibontakozó kritikai harcokra, a sajtó- és cenzúraviszonyok feltárására, az irodalomnak a többi művészetekkel párhuzamos bemutatására gondolhatunk. E sokrétű anyagfeltárás hitelesebbé, plasztikusabbá teszi e tanulmányokat.

Talán e néhány mozzanat megemlítése is elegendő annak megállapítására, hogy a Művelt Nép Könyvkiadó e sorozattal irodalomtörténetírásunk számára is értékes segítséget nyújtott. De ezeket az eredményeket némiképp csökkenteni az a körülmény, hogy a lefordított tanulmányok nem egyenlő értékűek. Itt elsősorban arra utalhatok,

hogy a szovjet irodalomkutatás eredményeit több formában, különböző részletességű és terjedelmű művekkel népszerűsítik. Erre pedig a sorozat szerkesztői nem figyeltek, mert csak így kerülhetett a sorozatba *M. Jelizarova* egészen rövid Balzac-tanulmánya. E kötet terjedelme sokkal és színvonala jóval alacsonyabb, mint a többié. De az is előfordult, hogy a kiválasztott tanulmány nem szolgálta teljes egészében a tárgyalt író bemutatását. Így *V. Kurilenkov* Szerafimovics monográfiája csak a »Vasáradat« megjelenéséig kíséri nyomon az író alkotóútját, a későbbi, több mint húszéves alkotói pályájáról csak jelzésekben számol be. (Itt szeretném megemlíteni, hogy kissé szokatlanul hat az a mód, hogy a mű 12. lapján a kiadó petit szedéssel részletet közöl Jerimlovnak egy tanulmányából, amely vitába száll a monográfia szerzőjének néhány téves

megállapításával. Ha már szükségesnek tartotta a kiadó ezt közölni, akkor a kötet végén lenne a helye.) *J. Naumov* Furmanov életrajza bár igen részletesen közöl adatokat az író életéről, mégis művészi elemzésében sajnos messze elmarad a többi kötettől és a kialakuló szovjet irodalomról igen szűkszavúan nyilatkozik, s a kérdés megoldásában csupán Furmanovnak a kötetben közölt nyilatkozataira hagyatkozik.

E néhány hiba megemlítése azonban mit sem von le a sorozat egészének értékéből és érdeklődéssel várjuk a sorozat további köteteit. Ezekben reméljük, hogy az ilyen típusú tanulmányok mellett — amennyiben a sorozat jellege megengedi — esetleg olyanok is megjelenhetnek, amelyek egy-egy korszak irodalmi problémáit tárnák elénk.

Rejtő István

ÚJABB MAGYAR KÖNYVEK A VILÁGIRODALOM KLASSZIKUSAIRÓL

A legutóbbi idők vitáiban — az irodalmunk és irodalomtudományunk továbbfejlődését veszélyeztető jelenségek számbavétele során — nem kevés szó esett a provincializmusnak, a világ nagy haladó szellemi áramlataitól való bizonyos fokú elszigetelődésnek tüneteiről. Ezek közé a — szép számmal megfigyelhető — tünetek közé tartozik a világirodalmi érdeklődésnek az az aggasztó háttérbeszorulása is, ami irodalomtudományunk mai helyzetét jellemzi. Irodalomtörténészeink figyelme egyáltalán nem, vagy csak igen szerény mértékben terjed ki a külföldi irodalmak problémáira, már pedig ez legalább is két okból módfelett sajnálatos. Először is azért, mert a magyar irodalom történetének számos, lényeges kérdése sem található helytálló megoldást bizonyos világirodalmi összefüggések tisztázása nélkül. Másfelől azért, mert az új olvasóknak az az egyre szélesedő tábora, amely csak most kezdheti meg végre — a magyar irodalom remekeinek megismerése mellett — az egész emberi kultúra hatalmas örökségének birtokbavételét, sűrűn várja az olyan munkákat, amelyek hozzásegíthetik a világirodalom klasszikus alkotásainak jobb megértéséhez és élvezéséhez.

Irodalomtudományunknak e ponton tapasztalható mulasztásait szemléletesen tükrözi az a tény is, hogy a Művelt Nép könyvkiadónál megjelenő népszerű monográfiák sorában — amelyek az éppen most említett társadalmi szükséglet kielégítésére hivatottak, — a szovjet munkák fordításai mellett magyar

szerzők tanulmányai csak lényegesen kisebb számban vannak képviselve. Az alábbiakban hat ilyen, magyar irodalomtörténészek tollából származó világirodalmi tárgyú kis monográfiáról lesz röviden szó. Ez a hat könyv mintegy harmadfél év természetét jelenti. Mindegyik szerző úttörő jellegű feladatra vállalkozott, amikor a marxizmus-leninizmus módszerével próbált képet adni olyan külföldi klasszikusokról, akiknek marxista értékelését saját hazájuk haladó irodalomtudománya még nem végezte (részben nem is végezhette) el. Munkájuk tárgyi és módszertani tekintetben egyaránt komoly nehézségekkel állította őket szembe s e nehézségekkel korántsem egyforma eredménnyel sikerült megbirkózniuk.

Győry János Victor Hugo-könyve,¹ amely az 1952-es Hugo-évforduló alkalmából látott napvilágot, elsősorban Hugo politikai fejlődését, korának nagy társadalmi problémáihoz való viszonyát rajzolja meg részletesen. A könyv olvasója előtt feltárul az az átalakulási folyamat, amelynek során Hugo a Bourbon-monarchia hívéből az elnyomás minden fajtájának szenvedélyes ellenfelévé s az üldözött párizsi communard-ok bátor védelmezőjévé vált. Különös figyelmet fordít Győry Hugonak az 1848-as forradalom idején tanúsított magatartására, valamint Hugo békeharcainak megnyilvánulásaira.

Hugoról, a *művészről* azonban még megközelítőleg teljes képet sem találunk Győry könyvében. Leginkább Hugo lírai költészetének beható vizsgálatát hiányoljuk, pedig

¹ Győry János: *Victor Hugo*. — Művelt Nép könyvkiadó, 1952. 101 l. (»A kultúra mesterei.«)

véleményünk szerint ennek egy Hugomonográfiában középponti helyet kellene elfoglalnia. Hugo ugyanis a legmaradandóbbat nem az epika, vagy a dráma, hanem a líra területén hozta létre, mert világnézetének ellentmondásai itt kevésbé éreztették zavaró befolyásukat, mint a nagyobb ideológiai tisztánlátást megkövetelő totális műfajokban. A »Châtiments« vagy a »L'année terrible« egy-két remekbekészült darabjának elemzésén keresztül kitűnően be lehetett volna mutatni Hugo költői eszközeit, forma- és nyelvművészetét, — kár, hogy Györy nem élt ezzel a lehetőséggel. A regények közül a »Nyomorultak«-kal foglalkozik a legrészletesebben s ebben a műben látja »a francia romantika legértékesebb és legátfogóbb termékét«. (75. l.) Az »1793« tárgyalására viszont alig két lap jut s a francia forradalom osztályharcait felidéző regény jelentősége ily módon elcsikkad.

Hugonak a francia és a világirodalomban elfoglalt helyét Györy nem tisztázza, — a könyvben mindössze egy-két utalást találunk a kor különböző irodalmi áramlataira, — és adós marad az hugo-i romantika sajátosságainak megvilágításával is. Ezt a hiányosságot persze Györy könyvének szűkreszabott terjedelmén kívül az a körülmény is mentheti, hogy a romantikával kapcsolatos bonyolult problémákat irodalomtudományunk mostanáig sem tudta — még fővonalaiiban sem — megoldani.

Annál érthetlenebb viszont, hogy Györy még csak említést sem tesz Hugo művészetének magyarországi hatásáról. Pedig ez a hatás tudvalevőleg nem volt éppen jelentéktelen: hullámjai, melyek elsősorban a reformkor nagy dramaturgiai vitáiban gyűrűztek szélesre, elértek egészen Ady Endréig, aki, amikor őt egy beszélgetés folyamán Verlaine-nel hasonlították össze, — ezzel utasította el a párhuzamot: »Én nem Verlaine-je vagyok koromnak, hanem Victor Hugo-ja.«

Sós Endre Zola-könyvét² nagyrészt ugyanazok az érények és ugyanazok a hibák jellemzik, mint amelyeket Györy Hugomonográfiájában megfigyelhettünk. Am Sós munkájának semmiképpen sem válik előnyére az, hogy a korrajzi részek aránytalanul nagy helyet vesznek igénybe a magával Zolával foglalkozó fejezetek rovására. Az alapos történelmi háttérre természetesen szükség van, csakhogy Sós aprólékosan ismeret olyan történelmi részletekéseket is, melyek a zolai életművel nem állanak közvetlen vonatkozásban s így elmaradhattak volna.

A Zola életének és műveinek szentelt fejezetek hasonlóképpen a szerző alapos és széleskörű tárgyismeretéről tanúskodnak.

Zolának a Dreyfus-ügyben való szerepéről különösen sokat tudhatunk meg a könyvből. Sós számos adatra támaszkodva mutatja be azt a hősies küzdelmet, melyet Zola Dreyfus igazát védelmezve a haladás érdekében vívott.

Adatszerűség és tárgyi teljesség szempontjából a Zola regényeinek ismertetésére szánt fejezeteket sem érheti komolyabb kifogás. Sós szót ejt Zola valamennyi regényéről, — de többnyire csak a tartalomra vonatkozó vázlatos utalások formájában s ezeket legföljebb a keletkezés-történet főbb mozzanataival, valamint egy-két idézettel egészíti ki. Olykor még ez a tartalmi kivonat is egyoldalú. Így például a »Germinal« esetében, amely pedig viszonylag bővebb méltatásban részesül (75—81. l.), csak a bányászok körében lejátszódó eseményekről számol be és említést sem tesz a cselekménynek a burzsoázia világába vezető másik vonaláról. A zolai emberábrázolás és szerkesztésmód sajátosságával Sós egyáltalán nem foglalkozik, elemzéseit főként ezért nem érezhetjük kielégítőnek. Talán helyesebb lett volna néhány kevésbé jelentős alkotást kirekesztve Zola főműveinek mélyebb vizsgálatába bocsátkozni.

Mint látjuk, Sós könyvének — éppúgy, mint Györy munkájának — fogyatékoságai elsősorban az esztétikai szempontok elhanyagolásából származnak. Ha Györytől a romantika kérdését kértük számon, Sónál a naturalizmus problémáját kell hiányolnunk. Sós utal ugyan Zola biológizmusára s egyhelyütt, Zolának Balzacról alkotott, (részben elítélő) véleménye kapcsán a Balzac és Zola művészetek közötti ellentét is felmerül, (45—46 l.); a lényegét azonban Sós nem tudja megragadni. Még a kérdés világos megfogalmazásáig sem jut el, pedig Lukács György alapvető Zola-tanulmányában nemcsak ezt, hanem egyzersmind a feleletet is megtalálhatta volna. Lukács György mutat rá arra, hogy míg a XIX. sz. első felének nagy realistái még maguk is harcos, tevékeny résztvevői voltak annak az életnek, amelyet műveikben ábrázoltak, az 1849 utáni korszak nyugateurópai írói számára már csak a kívülálló szemlélőnek, a valóság pusztá megfigyelőjének szerepe jutott osztályrészül. Balzac és Stendhal nagy kritikai realizmusa, valamint a zolai naturalizmus között fennálló mélyreható ellentét végső fokon az író társadalmi helyének ebben a kényszerű megváltozásában találja magyarázatát. Innen következik az is, — amiről Sós szintén nem beszél, — hogy Zola lemond a valóság tendenciáit kiélezetten feltáró típusok ábrázolásáról és alakjait a szürke átlag szintjére süllyeszti. Persze alkotásainak egyes részei-

² Sós Endre: *Zola*. — Művelt Nép könyvkiadó 1952. 130 l. (»A kultúra mesterei.«)

ben Zola át tudja törni a naturalizmus — társadalmilag szükségszerű, de Zola tudatosan vállalt írói programjából is adódó — korlátait. Életművét ezért illeti meg mégis maradandó hely a világirodalom történetében.

Sós könyvének érdemei közé tartozik, hogy Zola magyarországi visszhangjáról is beszámol, és közli a Zola-művek magyar fordításainak bibliográfiáját is. Am Sós lényegében beéri bizonyos számú idézet felsorokoztatásával, amelyek egyes jelentős íróink Zola iránti szeretetét vannak hivatva érzékelteni. Ehelyett, vagy emellett inkább annak vizsgálatára lett volna szükség, hogy Zola művészetének előnyös vagy hátrányos befolyása a szóbanforgó írók alkotói módszereiben mennyiben mutatható ki.

Mihályi Gábor Molière-könyvének² megjelenése értékes és hasznos munkával gyarapította népszerű irodalomtörténeti kiadványaink sorát. Molière művei a magyar színpadok legtöbbet játszott műsordarabjai közé tartoznak, ezért, egy a komédia legnagyobb mesterének életét és művészetét korszerű színvonalon tárgyaló kis monográfia új közönségünk fontos szükségletét elégíti ki.

Mihályi műve feladatát lényegében sikeresen oldja meg. A könyvet tömör történelmi áttekintés vezeti be, amely elsősorban a szovjet tudomány eredményeire támaszkodva vázolja fel a francia abszolút monarchia korának gazdasági és társadalmi viszonyait. Az életrajzi adatokkal Mihályi kissé szűkmarkúan bánik, Molière egyéniségéről, emberi arcáról a kelletlenül kevesebbet tudunk meg könyvéből. Viszont a monográfia komoly pozitívumát kell látnunk abban, hogy részletesen vizsgálja a Molièrehez vezető dráma- és színháztörténeti előzményeket, kellő nyomatékkal utalva a molière-i komédia népi forrásaira.

Mihályi helytálló és tanulságos elemzéseket ad Molière főműveiről: a »Nők iskolájáról«, a »Tartuffe«-ről, a »Füsvény«-ről csak a legproblematisabb, legtalányosabb molière-i alkotásnak, a »Misanthrope«-nak magyarázatát nem érezzük igazán meggyőzőnek. Mihályi eltúlozza Alceste negatív vonásait és nem mutat rá határozottan arra, hogy Alceste — komikus félszegesei ellenére is — a darab legpozitívabb, legelőre-mutatóbb alakja, akin, — Lessing Mihályitól is idézett megállapítása szerint, — ha nevetünk is, sosem nevetjük ki őt. Mihályinak igaza lehet abban, hogy Molière nem Alceste, hanem Philinte felfogásával azonosította magát, (erre vall az is, hogy a darab előadásain a mizantróp szerepét játszva, a kortársi feljegyzések szerint minden alkalmat felhasználó Alceste nevetségessé tételére),

a lényegen azonban ez mit sem változtat. Könyvének egy másik helyén maga Mihályi állapítja meg, hogy »az irodalmi mű, mint a valóság visszatükrözésének egyik formája igen gyakran túlmutat az író szubjektív szándékán.« (124. l.) Nyilvánvalóan erről van szó a »Misanthrope«-esetében is: Alceste alakja — a műben ábrázolt konfliktus objektív logikája következtében — túlnőtt alkotójának eredeti elképzelésin és a darab igazi hőisévé magasodott.

Két összefoglaló fejezet tárgyalja Molière művészetének legfőbb sajátosságait: az egyik »A molière-i komédia realizmusa«, a másik »A molière-i komédia humora« címet viseli. Mihályi mindenekelőtt kísérletet tesz a francia klasszicizmus irodalmának általános jellemzésére, — enélkül ugyanis lehetetlen meghatározni Molière helyét a realizmus történetében. Am olykor túlságosan közvetlenül s némileg felületesen vezeti le a francia abszolutizmus ideológiájából a XVII. századi klasszicizmus művészi jellegzetességeit. A vulgarizálás veszélyét idézik fel az ilyen-fajta megállapítások: »Ahogy XIV. Lajos udvarának életrendjét az udvari szertartás, etikett szigorú és pontos törvényei szabályozták, úgy keresték az irodalom, a költészet művelői azokat a szabályokat, amelyek segítségével lehetőség nyílik a tökéletes művek megalkotására... A klasszicista művészet az állandó, örök formákat keresse — ezért jellemzik a romantikával szemben — a tiszta műfajok.« (124. l.) A marxista esztétika szerint a művészi megformálás sajátosságait, — így az egyes műfajok »tiszta« vagy »kevert« voltát is elsődlegesen nem az illető kor elméleti normái determinálják, hanem az ábrázolandó valóság maga. Jelentős íróknál az alkotás formáját mindig a feldolgozásra váró életanyag természete szabja meg, mert igazán nagy művészet csak akkor jön létre, ha az író megtalálja azt a specifikus formát, melyben az adott tartalom lényeges vonásai a legteljesebben, a legadekvátabb módon fejeződhetnek ki.

Mihályi találó képet ad Molière típusalkotó módszeréről, megvizsgálja a jellem- és helyzetkomikum különböző formáit, a satirikus és bohózat elemek viszonyát Molière műveiben. Hangsúlyozza, hogy Molière szatírája a feltörő új erők oldaláról bírálja a múltnak még jelenlevő, a további fejlődést akadályozó maradványait és érdekes példákön igazolja, hogyan állítja Molière a komikum hagyományos formáit az eszmei mondanivaló kifejezésének szolgálatába. Nem tudunk azonban egyetérteni Mihályinak azzal a megállapításával, hogy a molière-i komédiák gyakran hibáztatott »deus ex machina«-szerű, valószínűtlen befejezések Molière

² Mihályi Gábor: *Molière*. — Művelt Nép könyvkiadó, 1954. 158 l.

optimista világnézete nyilvánul meg. (130—131 l.) Véleményünk szerint ezeket a meg-
lepetésszerűen ható, váratlan befejezéseket
nem lehet másképpen magyarázni, mint
ahogyan eddig is tették: jelentős műveiben
Molière, az igazi nagy realistikák könyörtelen
élességével olyan mélyrehatóan tárja fel
egy hazugságon és családon alapuló, az
embertelen és sötét erők győzelmét minden
módon elősegítő társadalmi rend gyalázatos
törvényszerűségeit, hogy a vígjátékban kö-
telező szerencsés kibontakozást már csak
erőltetett és valószínűtlen fordulatok segít-
ségével tudja biztosítani.

A könyv kitünően sikerült utolsó fejezete
Molière műveinek Magyarországi sorsával
foglalkozik. A felsorakoztatott gazdag tény-
anyag szemléltetően tanúskodik arról, hogy
a nagy francia komédiaíró alkotásai a magyar
társadalmi fejlődés bizonyos szakaszaiban
fontos haladó funkciót tölthettek be. — (Hadd
figyelmeztessünk egy, ebben a fejezetben
előforduló apró tárgyi tévedésre: a »Tar-
tuffe«-öt a Nemzeti Színház a könyv állítá-
sával ellentétben nem Vas István, hanem
Jankovich Ferenc fordításában játssza.)

Lutter Tibor, akinek két könyvét jelen-
tette meg a Művelt Nép könyvkiadó, az
angol irodalom két legnagyobb szatirikusá-
nak: Swiftnek és Shawnak bemutatására
vállalkozott. A két könyv között lényeges
érték-különbség van a Swift-tanulmány ja-
vára. Shaw esetében persze a feladatot nehe-
zítette az, hogy Shaw életművét tudomá-
nyos igénnyel és színvonalon feldolgozó
nagyobb munkák egyelőre még nem igen
állnak rendelkezésre, Lutter tehát könyve
megírásakor nem támaszkodhatott megfelelő
előzményekre. Művének⁴ fogyatékosságai
nagyobbrészt mégsem a tárgyi ismeretek
esetleges hiányából adódnak, — a hibák
főoka az, hogy a könyvében feldolgozott
anyagból Lutter nem tudta kiemelni a való-
ban lényeges, középponti kérdéseket.

A könyv előszavában Lutter találóan
állapítja meg, hogy Shaw elsősorban nem
mint politikus, vagy publicista, hanem mint
író jelentős, — ám könyvének arányaiban
ez a felismerés mégsem érvényesül kellő-
képpen. Természetesen feltétlenül helyes,
hogy Lutter megvilágítja Shaw ellentmondás-
októl és következetlenségektől ugyan
korántsem mentes, de mégis folyton előbbre
haladó politikai fejlődését, amely a fabiáni-
sok ideológiájától az Októberi Forradalom-
nak s a Szovjetunió szocialista építőmunkájá-
nak lelkes igényléséig vezetett. Shaw-t azon-
ban mindenekelőtt drámaírói művésze-
te teszi a modern irodalom egyik legnagyobb
alakjává, s a Shaw elméleti nézeteit, kritikai
és regényírói munkásságát tárgyaló részek

túltengése a drámákkal foglalkozó fejezetek
rovására azzal a veszéllyel jár, mint erre
már Weber Antal is rámutatott: az »Iro-
dalomtörténet« hasábjain, hogy ily módon
nem Shaw életművének valóban zseniális,
maradandó oldalai, hanem éppen gyenge-
ségei, problematikus mozzanatai kerülnek
az előtérbe.

Lutter Shaw minden jelentősebb szín-
művéről szót ejt ugyan, különösen kiemelve
azokat, amelyekben Shaw társadalombírá-
lata a legerőteljesebben szólal meg. (»Szerelmi
házasság«, »Warrené mestersége«), de az
egy-egy drámák elemzése, a helyenként fel-
bukkanó értékes részlet-megfigyelések ellé-
nére, általában elnagyolt, nem egy ízben
alig megy túl az egyszerű tartalmi ismerte-
tésen. A shaw-i dramaturgia sajátos vonásait
Lutter nem teszi mélyebb vizsgálat tárgyává,
meg sem próbálja kijelölni Shaw helyét a
kritikai realizmuson belül s csak egészen
futólagosan emlékszik meg a Shaw és Ibsen,
valamint a Shaw és az orosz kritikai realiz-
mus között fennálló összefüggésekről. Pedig,
ha a rokon és az eltérő vonásokat egyaránt
figyelembe véve behatóbban szemügyre
veszi azt a kapcsolatot, amely Shaw alkotói
módszereit egyrészt Ibsenhez, másrészt a
Shaw-t — saját szavai szerint — oly mélyen
inspiráló nagy orosz mesterek: Tolsztoj
és Csehov művészetéhez fűzi, akkor lényege-
sen közelebb férközhetett volna a shaw-i
dramaturgia alapvető problémáinak feltárá-
sához.

Shaw történelmi tárgyú drámái szintén
nehéz és bonyolult kérdések elé állítják a
kutatót. Itt a főfeladatot annak konkrét
vizsgálata jelenti: hol és mennyiben tartja
tisztületben, illetőleg lépi túl Shaw a múltat
ábrázoló művekben mindig meglevő »szükség-
es anakronizmus« határát, amelyet áthágvá,
az író — mint több alkalommal Shaw is —
menthetlenül a történelem modernizálásá-
nak útjára téved. A történelmi színművek
közül Lutter a »Szent Johanná«-val, melyben
joggal látja Shaw életművének egyik csú-
csát, foglalkozik a legbővebben. Több érde-
kes szempontot vet ugyan fel, de a problémát
nem tudja igazán kielégítően megoldani.
Azzal a megállapításával, hogy Shaw »a
történelmi anyagot csaknem mindenütt szinte
allegorikus formának használta egy-egy
időszerű kérdés megvilágítására« (112. l.),
a »Szent Johanná«-ra vonatkozólag aligha
lehet egyetérteni, — az idézett kijelentésre
különben Lutter saját elemzése is rácsfol.

A könyv végső fejezete Shaw műveinek
magyarországi sorsáról ad rövid és felületes
áttekintést. Már a korábbi bírálatok figyel-
meztettek arra a bosszantó tárgyi tévedésre,
hogy a Shaw drámáit is népszerűsítő,

⁴ Lutter Tibor: *G. B. Shaw*. — Művelt Nép könyvkiadó, 1952. 131 l. (»A kultúra mesterei.«)

haladószelemű »Thalia«-társaság szerepét Lutter a következő megjegyzéssel intézi el: »Félszemmel ők is a Horthy-rezsim rendőrkopói felé tekintettek«, (128. l.) — noha a »Thália«-társaság tudvalevőleg az első világháború előtti időben működött. A könyvben egyébként még más kisebb pontatlanságok is találhatók: így pl. a »Labour Monthly« c. folyóiratot a 7. lapon az angol munkáspárt balszárnya folyóiratának minősíti, habár máshelyütt (42. l.) a valóságnak megfelelően mint az angol kommunisták tudományos folyóiratáról emlékezik meg róla.

* Swifttel foglalkozó könyvében⁵, Lutter lényegesen nagyobb sikerrel tudott eleget tenni a vállalt feladatnak. Lutter itt a korrajzi háttér és a hősenek életére vonatkozó adatok összhangját igen szerencsésen, más irodalomtörténeti munkák számára is példaadó módon valósítja meg. A XVII—XVIII. századi Anglia rendkívül bonyolult, nagyarányú fordulatokban gazdag történelmét ismertette Lutter folytonosan utal arra, milyen szerepet játszott Swift a szóbanforgó politikai eseményekben, milyen volt viszonya a kor angol társadalmának, különféle problémáihoz, — az olvasó így Swift életművét szerves egységben láthatja azzal a gazdasági-társadalmi állapallal, melynek felépítményeként ez az életmű létrejött. Lutter ezenfelül a kor irodalmi életének, irodalmi irányzatainak vázlatos képét is megrajzolja s így be tudja állítani Swiftet az angol irodalom fejlődésébe.

Swift közéleti tevékenységének bemutatása mellett nem feledkeznek meg személyes sorsáról, magánéletéről sem. Külön fejezetet szentel annak a sajátos, az életrajzírókat oly sokat foglalkoztató kapcsolatnak, amely Swiftet két nagy szerelméhez, Stellához és Vaneszához fűzte. Lutter vitába száll azokkal a nézetekkel, amelyek Swiftben holmi szívtelen, cinikus embergyűlölőt látnak. Ezt a felfogást cáfolva, helyesen mutat rá arra, hogy a keserű zárkózottságnak és mizantropiának Swift egyéniségében kétségkívül megtalálható jelei éppen Swiftnek az uralkodó osztály erkölcsi zülöttségével szemben érzett mélységes undorából fakadnak.

Swift alkotásai közül magától értetődőleg a »Gulliver«-elemzésére szánja a legnagyobb helyet, de részletesen ismerteti Swift többi, magyarul egyelőre — remélhetőleg már nem sokáig — hozzáférhetetlen jelentős műveit is. A »Tale of a Tub«-nagyszerű antiklerikális szatirájáról szólva Lutter megállapítja, hogy Swift benne lényegében a nép szemszögéből gúnyolja ki a különböző egyházak viszálykodásait. Fontosságukhoz mérten foglal-

kozik a könyv Swift politikai cikkeivel és röpirataival, elsősorban az ír nép jogaiért küzdő, szenvedélyeshangú frásokkal.

A »Gulliver«-t tárgyaló fejezet középpontjában természetesen a mű társadalomkritikai mondanivalója áll. Főművében, — szögezi le Lutter, — Swift már nem egyik vagy másik politikai frakció szempontjából bírálja az uralkodó osztályt, mint ahogyan korábbi szatirái nagyrésztében tette, »hanem teljes, általános és egyértelmű támadást intéz ellene.« (83. l.) A »Gulliver«-alapgondolata az emberi szemmérték viszonylagossága. Erre az alapötletre támaszkodva Swift a szatirikus kontraszt számtalan eszközeivel leplezi le és teszi nevétségessé kora társadalmának bűnét és ellentmondásait. Lutter kitér Swift szatirájának formai elemeire, érinti, — de mindössze csak érinti, — realizmus és fantaszitikum viszonyát a »Gulliver«-ben, beszámol a »Gulliver«-műfaji előzményeiről, továbbá keletkezés- és kiadás-történetéről.

A könyv leggyengébb lapjai azok, amelyek a »Gulliver«-kapcsán a szatíra elvi kérdéseivel foglalkoznak. Itt Lutter néhány, immár közhelyszámba menő általánosságra szorítkozik. A swifti szatíra módszérének a világ-irodalom más nagy szatirikus alkotásaival való összehasonlítása valószínűleg termékenyebb következtetéseket eredményezett volna. Az is sajnálatos, hogy Lutter mellőzi Swift magyarországi visszhangjának vizsgálatát, pedig egy magyar Swift-monografiát semmiképpen sem érezhetünk teljesnek, ha nem emlékezik meg arról a hatásról, amelyet Swift szatirikus művészete pl. Karinthy Frigyesre gyakorolt. Fel kell még hívunk a figyelmet egy zavaró pontatlanságra. A 127. lapon Lutter idézi Swift egy levelét, amelyet szerinte 1740 januárjában írt, — viszont néhány sorral alább a Luttertől idézett szövegrészben maga Swift 1740 július 20-áról datálja a levelet. A két adat közül az egyik nyilvánvalóan téves, vagy pedig sajtóhiba eredménye.

Vajda György Mihály Schiller-monografiája⁶ kétségkívül kiemelkedik a bírálattunk tárgyát tevő művek közül. A tudományos igényű feldolgozás és a népszerű kiadvány ismérveit ez a könyv tudta a legsikeresebben egyesíteni. Vajda Schiller-értékelése Marx és Engels Schillerre vonatkozó nagyfontosságú útmutatásából, továbbá Lukács Györgynek a klasszikus német irodalomról szóló tanulmányaiból indul ki, — munkája tehát szilárd elvi alapokra épül. Schiller életműve a könyvben a német felvilágosodás és klasszicizmus problematikájába beleágyazva jelenik meg. Schiller alakja mellett persze nagy kortársának, barátjának és

⁵ Lutter Tibor: *Jonathan Swift*. — Művelt Nép könyvkiadó, 1954. 131 l. (»A kultúra mesterei.)

⁶ Vajda György Mihály: *Schiller*. — Művelt Nép könyvkiadó, 1953. 224 l. (»A kultúra mesterei.)

ellenpólusának, Goethének arca is minduntalan felbukkan.

Vajda figyelme elsősorban a drámaíró Schiller felé irányul, de részletesen tárgyalja Schiller líráját is és nem fukarkodik az életrajzi adatokkal sem. Külön érdeme a könyvnek, hogy, ahol csak teheti, Schiller műveinek világirodalmi utóéletéről is megemlékezik s ezt érdekes idézetekkel illusztrálja. (Schiller magyarországi hatásáról a Függelék ad tájékoztatást.) Keveseljük viszont a Schiller esztétikai munkásságának ismertetésére szánt teret. A Schillert s vele együtt Goethét oly intenzíven foglalkoztató műfajelméleti kérdések pl. Vajda könyvében szóba sem kerülnek. Pedig Schiller elméleti tanulmányai nem csupán általános esztétika-történeti fontosságuk miatt érdemeltek volna elmélyültebb vizsgálatot, hanem azért is, mert ezek az írások a XIX. század első évtizedeiben az esztétikai gondolkodás fejlődését nálunk is jelentékenyen befolyásolták. A könyv idevonatkozó megállapításával egyébként többnyire egyetérthetünk; csak abban nem tudunk igazat adni Vajdának, hogy Schillernek Goethe »Egmont«-jával szemben emelt kifogásait helytállóaknak minősíti, (104–105 l.) holott ezeknek az ellenvetéseknek a jogosultsága valójában felettebb vitatható.

Vajda György Mihály könyve világos tagoltságban tárja elénk Schiller pályájának egymást követő szakaszait s rámutat arra a mélyreható fordulatra, melyet Schiller politikai álláspontjának módosulása, a forradalom perspektívájától eltávolodása a művészi alkotómódszerek síkján is előidézett. Amde véleményünk szerint Vajda nem emeli ki eléggé határozottan, hogy az ennek a stílusváltozásnak következtében veszendőbe ment értékekért: a fiatal Schiller drámáinak harcoss pátoszáért, a feudalizmus elleni radikális lázadás szenvedélytől izzó hangjáért a weimari korszak alkotásaira jellemző összes erények — elsősorban a gondosan felépített szerkezet és a dikció csiszolt szépsége, — sem nyújtanak kellő kárpótlást.

Könyvének legszebb, leggondosabban kidolgozott fejezeteit Vajda a nagy schilleri drámák vizsgálatának szenteli. Különösen jól sikerült az »Ármány és szerelem«, »Don Carlos« és a »Wallenstein«-trilógia elemzése. A »Tell Vilmos« elemzésében Vajda messzeemenően felhasználja azt az újszerű és szellemes értelmezést, amelyet a Tell legutolsó magyar fordítójának, Vas Istvánnak köszönhetünk, de Vajda egyszersmind osztozik e magyarázat legfőbb hibájában: Tell politikai tudatosságának és a darab folyamán végbemenő fejlődésének túlbecsülésében is.

Vas István és Vajda szerint Tell a zsrnokgyilkosságra, — aminek gondolata a

darab elején még olyan távol állott tőle — a közösségtől visszahúzódo, passzív magatartás helytelenségének felismerése készletti. Az a körülmény, hogy Tellt Gesslernek személy szerint vele szemben tanúsított embertelensége állítja végképp szembe a zsrnokossággal, önmagában még nem mondana ellent ennek a magyarázatnak, hiszen pl. Katona Bánk bánjának is egyéni sérelme adja meg a döntő lökést Gertrudis megölésére. Tell állítólagos politikai öntudatosodása azonban, Bánk bánétól eltérően, a drámában nem fejeződik ki különösebben. A tette végrehajtását közvetlenül megelőző híres küsnächti monológban Tell mindössze arról beszél, hogy hitvesét és gyermekeit kell a zsrnok dühétől megoltalmaznia, — amint-hogy saját és családja életét Tell ekkor már valóban csak Gessler elpusztítása révén biztosíthatja. Tellre ily módon még sokkalta inkább érvényes az, amit Révai József az Arany-ábrázolta Toldi Miklósról mond, ti. hogy »lázad, de csak mintegy végszükségből.«

A sokat vitatott Parricida-színt viszont Vajda már Vas István felfogásával ellentétes módon értelmezi. Joggal állapítja meg, hogy a Parricida-jelenet korántsem áll valami feloldhatatlan ellentétben, — mint ezt Vas István véli, — a dráma egészének mondanivalójával, hiszen nemcsak itt, hanem az egész »Tell Vilmos«-on meglátszik, hogy »Schiller elfordult a francia forradalom jakobinus módszereitől.« (138 l.) Kétségtelen azonban, hogy Schiller világnézeti korlátai, melyek szerintünk a főhős megformálásának fent jelzett sajátságait is indokolják, a Parricida-színben érvényesülnek a legnagyobb mértékben. A Parricida-szín ezenkívül semmiféle további magyarázatot nem kíván, ezért Vajda többi érveit, melyekkel e jelenetnek az egész művel való összhangját akarja bizonyítani, erőltetetteknek és feleslegeseknek érezzük.

A Tell-dramával kapcsolatos polémikus megjegyzéseink természetesen távolról sem valami olyan elképzelésből fakadtak, mintha Schiller e remekművét szerintünk elsősorban az említett gyengések jellemeznék, nem pedig a svájci nép szabadságküzdelmének ábrázolásában kifejeződő előremutató, progresszív eszmiség. A »Tell Vilmos« nagy színházi sikere tanúsítja, hogy milyen mély visszhangra talál mai közönségünknel a schilleri mű demokratikus mondanivalója. Észrevételeinkkel csak a klasszikusok »retusálásának« arra az irodalomtörténetírásunkban nem ritkán jelentkező veszélyére kívánunk figyelmeztetni, amelyet Vajda kitűnő, valóban hiánypótló monográfiája sem tudott teljesen elkerülni.

A tárgyalt könyvek, mint láttuk, értékkre nézve meglehetősen eltértek. Áltá-

lános következtetéseket épp ezért csak nagy óvatossággal szabad belőlük levonnunk. Annýt mindenestre megállapíthatunk, hogy legtöbbjük alapvető fogyatékosága az esztétikai kérdések iránti bizonyosfokú érzéketlenség, a művészi ábrázolás sajátos vonásainak figyelmen kívül hagyása, ami egyébként a magyar irodalommal foglalkozó munkák nem kis részére is rányomja bélyegét. A monográfiák szerkezeti felépítése: a társadalmi háttér, az életrajzi részek és a műelemzések

közötti helyes arányok kialakítása szintén nem bizonyult könnyen megoldható feladatnak. Alapjában véve azonban ezek a könyvek mégis sikeresen, ha nem is egyenlő mértékben, járulnak hozzá népünk világirodalmi műveltségének emeléséhez. Reméljük, hogy a világirodalom más nagy alakjait még teljesebben, még magasabb színvonalon bemutatató monográfiák már nem sokáig fognak váratni magukra.

Oltványi Ambrus

GÁLOS REZSŐ: MIKES KELEMEN

Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. 139 l.

A szatmári békét követő szomorú időszakot, az ország számos gondjával, bajával együtt, az irodalmi élet pangása is jellemezte. A kulturális élet kietlensége, a magyar irodalmi fejlődés tragikus hullámvölgyét jelezte. E sivár korszaknak vált legjelentősebb figurájává Mikes Kelemen, aki távol hazájától, száműzetésben a szebb, jobb sorsú ország emlékét hordozva magában, erőt és emberséget merítve a kor legnagyobb szerűbb egyénisége: Rákóczi példájából, le tudta küzdeni a hontalan élet nyomasztó körülményeit. Hatásának titka éppen abban rejlik, hogy nehéz egyéni élete ellenére, helyzeténél fogva elkerülhette az otthoni irodalmi depresszió hatását. A múlt egészséges hagyományait folytatja, az emlékiratok reális, eseményeket és benyomásokat latravető tónusa színezi át sorait. Egyéni élete összefonódik a szabadságharc ügyével, a bujdosók sorsa méltó irodalmi témává kerekedik tolla alatt, bizakodása és nyugodt, illúzióktól mentes szemlélete feltárja előtte az élet változatos képét, annak derűjével és borújával egyetlenben.

Az eddigi irodalomtörténetírás érezte Mikes művének nagyszerűségét, de semmiképpen nem tudta feltárni értékeinek forrását és — legfőképpen — nem tudta elhelyezni a magyar irodalom fejlődésének folyamatában. Ebben persze rendkívül zavarta a polgári irodalomtörténetészeket a Törökországi Levélek megírása és megjelenése közötti több évtizedes különbség.

Gálos könyve szemléletesen foglalja össze az eddigi Mikes-irodalmat, gondosan megrostálva a felgyűlt tekintélyes anyagot. A szerző értékes ismereteket nyújt az olvasónak, műve jellegénél fogva alkalmas arra, hogy szakavatott irodalomtörténészeknél kívül szélesebb rétegek műveltségigényét is kielégítse. Népszerű, könnyen érthető, helyenként irodalmian érdekes stílusával könyve, cél-

jainak megfelelően, hasznosnak fog bizonyulni.

A polgári irodalomtörténet Mikes-portróját a kismonográfia két ponton egészíti ki. A szerző gondosan hangsúlyozza Mikes művének hazafias elemeit, az erre szánt fejezetben. Az anyag alapos ismeretében számos, bizonyító erejű helyre hívja fel a figyelmet. Kár, hogy elemzésében bizonyos mechanikus szempontok szerint halad. (Pl. Mikes viszonya a termeléshez, a tájhoz stb.) A felvilágosodás problémája tárgyalásánál főként Király György ismert cikkének adataira támaszkodik (Mikes forrásai. E. Ph. K. 1909.) és lényegében arra a következtetésre jut, hogy a józan ész tisztelete és egy bizonyos természetes szabadosság, a józanság kereteiben megmaradó pajzanság bizonyítja Mikes felvilágosult voltát. Természetesen fejtegeti a janzenizmus és a deizmus hatását is, érdekes idézetekkel világítja meg szerepüket Mikes gondolkodásában, de végeredményben csak a fenti értékelésig jut el. A problémafelvetés súlya után ítélve kézzelfoghatóbb, gazdagabb eredménnyel lenne várható. Persze ebben a sovány eredményben része van a haladó eszmék *közvetlen* jelenlétét mindenáron igazolni akaró szándéknak is, ami eléggé elterjedt mai irodalomtörténetírásunkban. Mégis — ha nem is sikerült ez a fejezet úgy, ahogy a szerző szerette volna — a polgári irodalomtörténetírás mulasztásának pótlásául szolgál és részletmegállapításában sok érdekes mozzanatra hívja fel a figyelmet.

Gálos művében az anyag időrendi és tárgykörök szerinti csoportosítását egyaránt alkalmaszza és az életrajzi, irodalmi, történeti részek jól megszerkesztett épülete, a kis terjedelem ellenére, a teljesség érzését kelti. A Mulatságos Napok és Mikes egyéb, vallásos jellegű írásainak gondos ismertetése mellett jut hely a vitás filológiai adatok

taglására is. Gálos logikus összegezése rendkívül meggyőző módon teremt rendet különböző találgatások halmozásában. Talán egyedül a franciaországi tartózkodás és a francia kultúra hatásának, szemlélet és élményalakító erejének tárgyalása hagy még kételyeket maga után, amelyeket egyszerű tisztázni kell majd a Mikes-kutatásnak. A Szathmári Király Ádám naplójára való hivatkozás és annak kimutatása a napló nyomán, hogy Mikes sem érdeklődésében, sem műveltségben nem emelkedett fölébe a többi nemes ifjagnak — mindenképpen olyan hipotézis, melynek ellenkezője is feltehető. A törökországi magány és Mikes érlelődő írói és emberi egyénisége joggal enged következtetni arra, hogy az eredetileg esetleg felszínes benyomások elmélyülhettek. Ennek bizonyítása, egyéni és eszmei vonatkozásban, természetesen csak a közzétett felfogás gyökeres revíziója útján sikerülhet.

A kisonográfia kimutatja, hogy Mikes Kelemen élete — bár ő maga soha különösebb szerepet nem játszott Rákóczi politikai, diplomáciai ügyeiben — szinte érezhető kapcsolatban van a történelem eseményeivel. A személy, az ügy, amelyekhez nem annyira világos politikai meggyőződésből, mint inkább emberségéből fakadó példás hűséggel szegődött, élete minden fordulót meghatározza. Élete, megfigyelései, tapasztalatai — művének nyersanyaga — így válnak általános érvényűekké, emberi és történelmi dokumentumokká. Gálos Rezső ezt az összefüggést a történelmi körülmények részletes felidézésével próbálja kidomborítani, de

eljárása nem mindig bizonyul szerencsésnek, mert hiányzik könyvből, az írói egyéniségnek és korának sajátosan konkrét, megismételhetetlen kapcsolata, az írói életmű történeti elemzésének egyetlen biztosítéka. Műszere azonban így sem marad meddő, a történeti szemlélet pusztá igénye is fölényt biztosít műve számára a korábbi Mikes tanulmányokkal szemben. Nagyon nehéz feladat egy író életének és műveinek olyan összefüggő elemzése, melynek arányaiban az irodalmat előrevivó elméleti tanulságok maradéktalanul érvényesülnek. Gálos könyvének érdeme, hogy körültekintően mérlegel minden számbajöhető kérdést. Mégis néhány ponton, úgy érezzük, nem emelte ki elég merészen a Mikes-mű, elsősorban a Törökországi Levelek, kulcskérdését: azt, hogy miben és hogyan nő ez a munka irodalmi értékeit tekintve az emlékiratirodalom fölé. A levélformából adódó sajátosságok, a környezetrajz eleveisége, az írói én kifejezésében rejlő jellemábrázolási lehetőségek, a kikristályosodott életszemléletből fakadó, pusztá nyelvi eszközökön felülemelkedő humor, — olyan jelentős hagyományok a magyar prózában, amelyek bővebb kifejtést érdemeltek volna. A »Műveinek sorsa« című fejezet foglalja össze találoan Mikes munkájának utóéletét, belekapcsolódását az irodalmi fejlődés áramába. Ha ezt a fejezetet a szerző alaposabban kidolgozza, sokkal közelebb vitt volna a Mikes probléma megoldásához, irodalomtörténeti helyének végleges kijelöléséhez.

Wéber Antal

SÁROSI GYULA KISEBB KÖLTEMÉNYEI, PRÓZAI MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSE

Közzéteszi Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, 1954. 644 l.

Új világot teremteni, azt fűvel, fával, állatokkal és emberekkel benépesíteni, csak nagy alkotó tehetségek képesek. Ennek az új világnak magában az alkotóban kell élni, hogy sajátos mondanivalójának kifejezője lehessen. Nagy és eredeti eszmei gazdagság, erős érzelmi vagy képzeleti adottság jellemzi a nagy alkotókat, s mindez egységes szemléleti módon nyilvánul meg, úgy hogy minden alakon, bármennyire is különbözők azok, valamiképpen mégis alkotójuk arcának visszfénye tükröződik. Mindez a legmagasabb művészi fokon, az erőltettség nyoma nélkül, a természetes egyszerűség hatásával nyilvánul meg. E tényezők nélkül nincsen egységes egész alkotás, csak szép részek vagy részletek, esetleg sorok. Éppen az különbözteti meg az igazi alkotót a kisebb-

bektől, hogy egészet tud adni. E nélkül számukra csak a tisztas második (esetleg harmadik) sor jut. Itt a helye Sárosi Gyulának is.

Annak ellenére, hogy Sárosi Gyula a reformkortól kezdve a szabadságharcon keresztül egészen haláláig kitart a haladás, a szabadság mellett és öntudatosan várja még a halálbüntetést is, mint költő mégsem juthat az első sorba, Petőfi és Arany mellé, de még Tompához sem. S ennek oka nem is verselő-készségében van, azt jól értette és gördülékenyen alkotott, hanem éppen eszmei gazdagságának hiányában. Magáévá tette ő a haladás gondolatát, de nem az ő lelkében született meg, nem az ő agyában fogamzott meg, nem az ő belső világa volt, csak kívülről vette át, emberileg örök tiszteletet érdemlő

odaadással, hősies kitartással. Népiesnek tartotta magát s valójában nem értette meg annak igazi tartalmát.

Pályája együtt fut az Aranyéval, Petőfiével, Tompáéval, de amíg azok csakhamar megtalálják egymást, addig a Sárosival való kapcsolatuk mindig periférikus marad. És ennek az azonos eszmeiség hiánya az oka. Sárosi Naplótöredékében azt írja, hogy: »vasárnapon a nép mutatóhelyeinek csak megtekinthetését is nélkülözni kell, pedig a népnek én nagy barátja vagyok s mulatásaiban különös részvételt gyönyörködöm.« Ilyeneket sem Petőfi, sem Arany nem mond, ők nem »barátjai« a népnek, ők maga a nép. Milyen más az ő felfogásuk, egészen más világ. Sárosi nem azzal a szándékkal ragad tollat, hogy a népet uralkodóvá tegye. Fel sem ismeri Petőfi igazi jelentőségét. 1844. október 28-án ezt írja (Szemere Miklósnak): »Petőfy felett még pálcát törni kora volna. Neki izlése nincs, s a káplár, kivált humoros verseiből nagyon kikandíká. Hogy el van kapatva, oka Vörösmarty.« Igen, Vörösmarty hamarabb, talán mindenkinél előbb meglátta, hogy mit jelent Petőfi költészete. Így írni Petőfiről egy csomó népdal, genrekép és az Alföld után, nem magyarázható másként, mint hogy a népiesség felfogásában különböznek egymástól. S valóban. Míg Petőfi a nép alakjainak, annak hétköznapi egyszerűségével árasztja el egész irodalmunkat, addig Sárosinál ezek mind témában, mind hangban — viszonyításként mondva — csak elvétve fordulnak elő. Sárosit mint követőt is mindig közelebb állónak érezzük mestereihez, Kölcseyhez, Vörösmartyhoz és Bajzához, mint Petőfihez vagy Aranyhoz.

Van azonban egy nagy kivétel és ez az Arany Trombita. Itt, ebben a művében túl megy mesterein s a népiesek klasszikusaihoz jut közel tartalomban és formában egyaránt. Tehetségének határai megakadályozták abban, hogy ezt a művet a János vitézzel vagy a Toldival vethessük össze, de mindenképpen kiemelkedő, számottevő s a maga korában jelentős mértékben nagy tömegekre ható mű s haladó hagyományainkat őriző irodalmunknak mindig értékes darabja marad és Sárosi költészetében újra vissza nem térő csúcsot jelent. Ez értékének és sikerének oka népiességében rejlik. Gondolataiban, hangulatában, képeiben, kifejezéseiben, minden vonatkozásban, olykor a legművészbibb fokon.

* *

A fentieket előljáróban azért tartottam szükségesnek elmondani, mert a kötet bevezető tanulmányából nem ez a Sárosi kép alakul ki. Igaz, hogy itt az Arany Trombitán kívüli líra, próza és levelezés az anyag, a megrajzolt portrénak azonban ennek alapján

sem szabad másnak lennie, mint a mi a valóságban. S a valódi Sárosi arcot valahol a fentiekben vázoltak során kell keresnünk, azzal a sok pozitív vonással kiegészítve, amiket Bisztray Gyula fejt ki 100 oldalas tanulmányában. Annak ellenére, hogy Bisztray Gyula Sárosi Gyula költői pályáját ezer szállal fűzi a kortársakhoz, kicsikhez és nagyokhoz, magyarokhoz és külföldiekhez egyaránt, mégis azt kell mondanunk, hogy zárt, csak önmagához mért pálya alakul ki előttünk, mert a kapcsolatok nem viszonyításként szerepelnek, csak kiegészítésként, a mérce mindvégig maga Sárosi marad. Innen ered, hogy nagyobb viszonylatban, a magyar költészet szempontjából nézve nem kapunk a tanulmányból megnyugtató képet.

Sárosi fejlődési szakaszainak megállapítását helyeselnünk kell. (1. Az eperjesi évek: 1832—1840, 2. Az aradi évek: 1841—1848, 3. A forradalom és szabadságharc, 4. A bujdosás és fogság évei: 1849—1855 és 5. Az utolsó évek: 1856—1861.) Ezek nem külsőleges és mechanikus szakaszok, hanem költészetének is tisztán kitapintható bordázatai. Ezek a szakaszok azonban elsősorban a tárgyban való gazdagodást kísérik nyomon, sokszor a kifejezés élességével kísérve, de a szorosan vett művészi fejlődést egyben már nem mutatják ily határozottan. Az az eredmény, amelyre Bisztray tanulmánya végén jut, hogy f. i.: »A nagyoktól csak a kifejezés módjában marad el, s válik másodrendű költővé: a témamegfogásban, nyelvi, formai és stílus-lazaságaival. És főleg azzal, hogy hiányzik belőle a nagy lírikus egységes világnézete és önálló szemlélete.« (101. l.) — nem az elmondottakból adódik, hanem csak úgy kívülről fűződik hozzá. A tárgyalás során Bisztray nem elemzi művésziileg, mélyrehatóan még az egyes kiemelkedőbb darabokat sem s főleg nem alkalmazza a maga megállapította »a nagy lírikus egységes világnézete és önálló szemléletének« mértékét. Ezeket szem előtt tartva más lett volna a kép s mindenesetre hívebb, mint így. Ez a kép erősen Sárosi javára tolódik el, külső mércék hiánya miatt, s ezek között is elsősorban a népiességhez való viszonyának tekintetében.

Az a megállapítás, hogy: »Új irodalomtörténetünknek az 1845 táján kibontakozó Sárosit kell jobban méltatnia!« és hogy: »Az ötvenes évek költőinek sorában kell tehát kijelölni Sárosi irodalomtörténeti helyét... Költőnket a nagyok után következő sorban illeti hely.« (99. l.) — első felében tisztán következik az előzőkből, de a második része, az összehasonlítással, aminek alapján megállapítását adja, már adós marad Bisztray. Nem menti ezt az, hogy ezt az elkövetkezendő Sárosi-monográfia hivatása lesz megadni. Fő vonásaiban,

az anyag teljes ismeretének birtokában, amivel Bisztray Gyula rendelkezik, ezt a hiányzó részt is meg kellett volna adnia. És meg is tehette volna még e kereteken belül is, ha a versek kronológiai olykor műfaji rendje helyett a maga által is említett szempontot követi és nem a művek gondolati tartalmát mondja el újra, amit az olvasó is könnyen megtehet, hanem merészebben nyúlva anyagához, a nagy, átfogó kérdések fényénél vizsgálja meg Sárosi műveit.

Ehhez hozzá kell még tennem, hogy különösen a prózai és levelezési anyaggal bánt el e szempontból túl egyszerűen Bisztray Gyula. Nem fordított kellő gondot az írói hivatásra, az irodalom feladatairól vallott nézetekre és az egyes írókra vonatkozó megjegyzésekre, általában az irodalomra vonatkozó elvi megállapításokra, amelyek pedig bármily kevés számúak is, mégis nagy segítséget adhattak volna a művek elemzéséhez és egy hibebb kép kialakításához.

Összegezve az elmondottakat, Sárosinak az irodalomról vallott felfogását segítségül véve, Petőfihez és Arany útjához, valamint az Arany Trombitához viszonyítva kellett volna megrajzolni Sárosi költői arcképét.

**

Igazágtalanság volna, ha nem állapítanánk meg, hogy az egész könyv jellegéből következik a fent említett hiány. A könyv elsősorban filológiai szempontból jelent igen komoly értéket, ebben van legnagyobb erénye s egyben ebből fakadnak hibái is. Talán nem menti, csak magyarazza, hogy a fenti szempontok nem érvényesültek kellőképpen. Viszont az a számtalan, bár kicsinynek látszó, valójában mégis jelentős megállapítás, megfigyelés, amit Bisztray tanulmánya nyújt, igen komoly és megbecsülendő érték. Annak következetes bemutatása, hogy Sárosi sohasem veszíti el optimizmusát, hogy bízik a magyar nép erejében és a nemzet jobb jövőjében, hogy nem a deáki passzivitásra, hanem a tevőleges életre tanít és ad példát, hogy emberileg nincs törés pályáján, soha meg nem tántorodik — mondom, ennek következetes figyelemmel kísérése és helyes értékelése, jelentős eredménye e tanulmánynak. Az a sok hasznos figyelmeztetés, amire Bisztray felhívja figyelmünket s amelyekkel újabb feladatok megoldására utal, mint amilyenek pl. Sárosinak a márciusi ifjakhoz való viszonya további kutatásának fontossága, az eperjesi darabok felkutatásának feladata, több hiányzó adat kiderítése, a Lovasy Dala kiadásának, ill. ki nem adásának kérdése stb. stb. mind-mind értékes és hasznos útmutatások a kutatók számára. Még ebben, a bevezető tanulmányban is a filológiai rész az, ami — természetesen —

igen komoly érték. Vannak itt is sokszor öncélúnak tetsző utalások, amelyekkel nem kívánok foglalkozni, de egynéhányat, meg kell említenem. Abból, hogy csak adatszertűen kerül megemlítésre egy és más s nem megtárgyalás formájában, több félreértés adódik.

A nyelv művelő körökkel kapcsolatban (14—15. l.) a kérdés megszűkítésének látom azt, hogy »az iskolai magyar társaságoknak főcélja a magyar nyelv és irodalom ápolása volt, minthogy az akkori vaskalapos pedagógia — a sok latin és teológiai »emlézes«, biflázás, miatt — a nemzeti nyelv, irodalom és történelem megismerésére nem nyújtott elég lehetőséget.« (15. l.) Többről van itt minden bizohnyal szó, a nemzeti ellenállás nem is mindig burkolt formájáról, a nemzeti szellem ápolásáról, nem pedig pedagógiai kérdésről. — Itt talán nem lett volna hiábavaló megemlíteni, hogy a felsoroltakon kívül a pozsonyi, selmeci, kolozsvári és miskolci körök emelkedtek ki s hogy a reformok, majd a 48-as események során feltűnő ifjak jó része innen került ki, Lovassy mellett Szemere, Vukovics, Pulszky és mások.

Mint problémát említtem meg a biedermeier kérdést, amelyet természetesen a bevezető tanulmány nem oldhat meg megnyugtatóan, de amelyet végülis napirendre kellene tűzni.

A 17. lapon Sárosi Auróra-hatásáról szólóan így folytatja a tanulmány: »Idővel persze ő is túljutott ezen az első fejlődési fokon, akárcsak Petőfi a maga Eötvös-hatásán.« A mondat második része a vitás. Olyan köztudomású, elfogadott kérdésről van itt szó, hogy csak úgy egy félmondattal oda lehet vetni? Horváth János Petőfi monográfiája és Sötér István Eötvös monográfiája egyaránt másképpen veti fel a kérdést, a romantika viszonyát, ill. annak különbségét vizsgálják. A hatásról Sötér így ír: »Zsengéi közül is néhány (Örök bú, Vendég stb.) mintha A karthausi hatására fakadna.« (241. l.) Hasonló a Horváth János megállapítása is. Kifejtés nélkül kár említeni az ilyen kérdést.

Hasonlóan csak odavetett, de így nem helytálló a 27. lapon levő azon megállapítás, hogy Sárosi Eperjesről Aradra távozván, a »felvidéki gentryk — Mikszáth híres svihájkjai — helyett alföldi városba kerül. Itt a közbevetett mondat vitás, különösen a mellétett 1840-es évszámmal. Ekkor, 1840-ben még az igazán nem mindig példamutató felvidéki nemességről sem lehet azt mondani, hogy azonos Mikszáth gentryjével. Nem is beszélve arról, hogy vannak olyan megyék is mint pl. Bars, amely erősen ellenzéki volt.

Ezek a megállapítások csak abból adódnak, hogy nincs terük a kifejtésre, ezért helyesebb meg sem említeni. Nem is foglalkozom tovább

én sem velük. Csupán azt említtem meg még, hogy a 25. lapon levő 2. és 3. szakaszból az vehető ki, mintha Sárosi felolvasó körútját már második felesége idején tenné, holott mint tudjuk, első felesége társaságában volt, amikor Vas Paulinát megismerték.

* * *

Valljuk be, Sárosi műveinek megjelenése nem legegésztőbb feladata irodalmunknak. Értzi ezt maga Bisztray is és mint védőpajzsot tartja maga elé az Akadémia határozatát, amely e kiadás mellett döntött. Más helyen is visszatér e kérdésre s maga állapítja meg, hogy pl. Tompa-kiadásra még talán nagyobb szükség lenne, de kár volna az itt összegyűlt anyagot parlagon hevertetni. Ezek az indokok, ha nem is egészen megnyugtatók, de igazak és el kell fogadnunk. Szeretnénk ez esetben viszont hosszú időre pontot tenni ez ügyben, ám ezt az 500 példányban való megjelenés egyáltalán nem biztosítja.

Mit is nyújt tulajdonképpen ez a kötet? Az 1848 előtt írt válogatott verseket, az 1848-tól a haláláig írt összes verseket, kiegészítve az összes ismeretlen versekkel. Tartalmazza azonkívül a válogatott prózai műveket és a feltalálható teljes levelezést. Igaza van Bisztray Gyulának, hogy ez utóbbi nélkül nincs teljes kiadás, különösen az olyan jellegű írónknál, mint amilyen Sárosi is, aki maga nem tartozik a legnagyobbak közé, de eleven szálakkal kapcsolódik bele kora minden jelentősebb mozgalmába s kimagasló társadalmi, politikai és irodalmi egyéniségekkel áll levelezésben. Írásai első-sorban mint kortörténeti dokumentumok jelentősek.

Nagyszerűen szolgálják a fenti célt a könyv legfőbb értékét képező és egyben közel kétszáz lapját (451—635-ig) kitevő szorosan vett filológiai része. Ez olyan értéke a könyvnek, melynek messzeható eredményének kell lennie és példaképpül szolgálhat minden e tekintetben számottni kívánó mű számára. Pontos felvilágosítást kapunk a művek lelőhelyeiről, az összes ismert és újonnan felkutatott variánsokról, cím- és sor-változatokról, a tévesen Sárosinak tulajdonított versekről és egyéb művekről,

tévedésekről, az összes Sárosival kapcsolatban álló személyekről és művekről. Olyan gazdag tárháza ez a korabeli anyagnak, amelyhez foghatót hirtelen nehéz találunk. Mindez kiegészül a szerkesztésnek igen szerencsés megoldásával, hogy ebben a nagy anyagban könnyen eligazodhatni s az utalások és vonatkozások révén egy-egy adatért vagy minket érdeklő részért, nem kell az egész könyvet elejétől végigolvasni, egy helyről elindulva hamar meg lehet a keresett helyeket találni. Igaz, hogy nagyon megnövelné az amúgyis nagy terjedelmet, mégis — nem Sárosira, hanem a korra való tekintettel — igen hasznos lett volna egy név- és tárgymutató összeállítás.

A kötetet Sárosi emléke a szépirodalomban c. fejezet egészíti ki és a különböző időből származó Sárosi-arcképek teszik teljessé.

Az egész könyvön a legkorrektebb és legpontosabb munka tapasztalható. Sehol egy kifejezésbeli vagy mondat szerkezeti kisiklás. nem látható s a korrekció is alig enged hibát találni, mindössze a 91. lap 20. sorában van feltűnőbb sajtóhiba. Meg kell azonban jegyezni, hogy a felsorolások utáni stb. előtt levő vessző kitételében, ill. ki nem tételében nem következetes a korrekció, mert pl. az 53. l. alulról 10. sorában, az 56. l. a. 13. s., a 69. l. 24. s., 71. l. 10. s., 74. l. 4. s., 79. l. 26. s., 81. l. 32. s., 518. l. 17. sorában (és nyilván még több helyen is) van vessző a stb. előtt. Ezek azonban, különösen a nagy terjedelmet tekintve, jelentéktelen kicsiségek, mint amilyen még, érthető technikai okokból, hogy a borító lap bordázati és címlapi felírása, úgyszintén a könyv bordázatának és előlapjának felírása sem egyezik szószerint.

Megjegyzéseim — mint ilyenkor ez általában történi szokott — inkább a negatívumokat látszanak kiemelni, legalábbis terjedelemben és az elismerést csak tömör mondatban összefoglalva adják, ez kétségtelen e recenzió hibája, de a pozitív vonások felsorolása és méginkább elemzése, szinte az egész mű megismétlését kívánna, mert a maga nemében és hivatását tekintve az egész mű példaadó, és igen kívánatos lenne, ha minél előbb több hasonló könyv látna napvilágot.

Gergely Gergely

СОДЕРЖАНИЕ

Бенедек, М.: Автор в своей статье не дает оценки произведений своего отца Элека Бенедек, а он желает только обратить внимание историков литературы на черты характера писателя, которые более или менее передавались забвению. Элек Бенедек ценят только как писателя народных сказок, но это и всё. Забыты пользующиеся на рубеже прошлого столетия большой популярностью его небольшие рассказы, сюжеты которых черпаны из жизни крестьян его трансильванской родины, или же из жизни его семьи. Этот жанр, созданный и популяризированный Миксатом, получил новые оттенки в творчестве Элека Бенедек. Он до известной степени идеализировал людей своей деревни, но одновременно он не упускал из вида и социальные вопросы. Элек Бенедек занимался также историей народа, начиная с крепостничества до освобождения крестьян (1848), и относился с глубокой симпатией к страданиям и восстаниям крестьянства. Его «История нашей родины», также как и «Исторические очерки» были из-за их тенденции, направленной против Габсбургов, преследованы буржуазным правительством.

В жанре вялых, однотипных романов для молодых девушек он совершил революцию. Героини его романов не выходили замуж, как это обязательно было для жанра этих произведений, а они зарабатывали себе средства на жизнь, работой добивались своей независимости.

Часто идиллический рассказчик одновременно является неустрашимым борцом против злоупотреблений общества, поборником угнетенных масс. Бенедек стремился стать независимым публицистом и основал несколько газет и журналов. Однако, при капиталистическом строе ни одно из этих изданий не могло долго существовать и они пожирала все его средства, которые он зарабатывал писательским трудом.

Последние годы своей жизни он пробыл в уединении своего села в Трансильвании. Шовинистическое правительство Румынии того времени ликвидировало большинство венгерских школ. Он стремился возместить этот ущерб изданием журнала для детей. Наряду с этим он совершал круговые поездки для выступления с докладами совместно с молодыми поэтами и писателями, потерявшими свой заработок. Изданный им маленький журнал был превосходным, однако, он не встретил поддержки со стороны венгерских политических кругов, а духовенство даже преследовало это издание. Таким образом, после семи лет непрерывной борьбы существование и выпуск журнала необходимо было прекратить. Этот последний удар был смертельным для Элека Бенедек. Отважный и в то же время сентиментальный писатель, представитель чистейшего гуманизма, не знающий разницы расы, национальности и религии, внезапно умер в 1929 году в возрасте 70 лет. Вскоре и его жена последовала ему, — она отравилась

1

Немешкюрти, И.: Стиль Борнемысы. Статья анализирует прозаический стиль Петра Борнемысы (1535—1584), выдающегося писателя венгерской реформации XVI века

24

Перьеш, Г.: Балашши как солдат. В произведениях Балинта Балашши раскрывается нам действительность военной истории XVI века, война пограничных крепостей и ее важнейший род оружия — кавалерия. Тон, картины, сравнения в его стихотворениях определяются материалом переживаний и душевным предрасположением кавалерийского офицера. Этот военный материал, важнейшими элементами которого являются конь, пейзаж, охота, острая сабля, острое копьё и боевое товарищество, — встречается в его стихотворениях на каждом шагу и смешивается в почти беспримечном в мировой литературе виде с интуицией художника. Его произведения предоставляют нам не только художественное переживание, но и военные уроки, и с этой точки зрения они являются ценными военно-историческими документами военного искусства венгерской конницы.

Балашши не имел успеха в своей военной карьере, хотя он всеми силами стремился получить назначение на должность капитана одной из более важных пограничных крепостей. Причину его неудачи следует усматривать в том, что он

хотя и славился храбрым солдатом и хорошим тактическим вождем, но он не любил рутинную работу строевого офицера и не интересовался высшими проблемами стратегии и военной науки.

Балашши с инстинктивной уверенностью пел свои любовные стихотворения, как раз в эпоху, когда это считалось развратом, и он с такой же инстинктивной уверенностью прославлял венгерскую кавалерию, именно в то время, когда теоретики военного искусства относились с презрением к легкой кавалерии. Однако, представление об образе Балинта Балашши не было бы полным, если мы наряду с его инстинктивностью не упомянули бы его сознательности, с которой он выбрал для себя смерть героя. Он сознательно искал героическую смерть на подступах Эстергома, и таким образом этот поэт, создавший с инстинктивной уверенностью гения свои стихотворения, стал сознательным представителем и исполнителем героического венгерского образа жизни XVI века 36

Андьял, Э.: Сборник песен Ференца Ватаи. Статья знакомит нас со сборником песен задунайского капитана Ференца Ватаи, написанный им в турецком плену (1604) 51

Беке, А.: Теория стихосложения Фёльди и Чоконаи. В связи с теорией стихосложения Михая Чоконаи-Витез (1773—1805), самого выдающегося поэта венгерской эпохи просвещения, статья обращает внимание на значение стиховедческой деятельности Яноша Фёльди (1755—1801). Подробно излагается родство теории стихосложения Фёльди и Чоконаи 62

КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ

Фёльдеш, А.: Возрождение Ганнибала. В сообщении излагается роман *Ференца Мора* «Возрождение Ганнибала». Роман резко освещает общественный строй контрреволюционной системы (описанием жизни одного профессора). В виде книги роман еще не вышел из печати 76

Чонкаш, М.: Данные к биографии поэта Зриньи 81

Бикачи, Л.: Когда Арань написал свое стихотворение «К Ременьи»? 82

Фалленбюхль, З.: Писал ли Золтан Амбруш политические памфлеты? . . . 84

Винце, Г.: Внук Дьёрдя Дожа. Статья знакомит нас со стихами *Эндре Ади*, посвященные венгерской крестьянской войне (1514) и его вождю Дьёрдь Дожа 86

Кишиш, Т.: Об обстоятельствах возникновения двух романов Жигмонда Морица 90

ДИСКУССИЯ

Петер, Л.: Проблемы текстологии. Статья выдвигает вопрос о текстологических трудностях *Дьюла Юхас* в связи с его неизвестными стихотворениями, опубликованными в 1954 году в журнале «Сообщения истории литературы» 94

Кишпетер, А.: Некоторые примечания к проблемам текстологии 96

АРХИВ

Бан, И.: Корвина (рукописный экземпляр из библиотеки венгерского короля Матиаса Корвин) в бывшей библиотеки Францисканцев в Дьёндьеш 98

Майус, Э.: Притча о причинах угрожающей стране гибели 99

Буша, М.: Данные к библиографии произведений Гваданы 100

Шегешвари, В.: Два письма Адама Хорват к Гедеону Радаи 103

Шейбер, Ш.: Прошение Яноша Арань к Лайошу Кошут о предоставлении должности 105

Баи, Ф.: Связи Яноша Вайда вг. Дьёр. Данные к прениям об Ади в журнале «Toll» («Перо») 107

<i>I. Комлош, А.:</i> Три статьи Костоланьи о прениях об Ади	110
<i>II. Зольнай, Б.:</i> Письмо Костоланьи в связи с прениями об Ади	113
<i>Винце, Г.:</i> Письма Жигмонда Мориц к жене Лайоша Ади и Дьюлда Фёль- дешши	114

ОБЗОР

<i>Ритоок, З.:</i> Арпад Сабо: «Гомер»	118
<i>Рейтё, И.:</i> Примечания к серии «Мастера культуры»	121
<i>Ольтваньи, А.:</i> Новые венгерские книги о классиках мировой культуры	124
<i>Вебер, А.:</i> Режё Галош: «Желемен Микеш»	130
<i>Гергей, Г.:</i> Небольшие стихотворения, прозаические произведения и пере- писка Дьюлы Шароши	131

I N H A L T

Benedek, M. : Alexis Benedek. Der Verfasser der Studie enthält sich einer Bewertung von Alexis Benedek, der sein Vater war. Sein Bestreben ist, die Aufmerksamkeit der Literaturhistoriker auf die Charakterzüge des Schriftstellers zu lenken, der mehr oder weniger in Vergessenheit geraten ist. Als Erzähler von Dorfgeschichten wird Benedek zwar geschätzt, doch dies ist auch alles. Seine Kurzgeschichten, die aus dem Leben seiner Landsleute, der Siebenbürger Bauern und dem seiner eigenen Familie geschöpft sind, waren wohl gegen Ende des vorigen Jahrhunderts allgemein bekannt, wurden aber dann vergessen. Diese Gattung, die von Mikszáth geschaffen wurde, erhielt im Werke Benedeks eine Bereicherung an neuen Farben. Er idealisierte ein wenig die Leute seiner Heimat, ohne jedoch sein Augenmerk für die gesellschaftlichen Probleme zu verlieren. Er befasste sich gleichfalls mit der Geschichte des ungarischen Volkes, von der Leibeigenschaft bis zu ihrer Aufhebung (1848), wobei er die Leiden und die Erhebungen der Bauern mit grosser Sympathie behandelte. Seine »Geschichte unseres Vaterlandes« sowie seine »Geschichtlichen Lesestücke« wurden von der Regierung wegen ihres habsburgfeindlichen Geistes verfolgt. Er revolutionierte den einförmigen Genre des Jungmädchenromans. Seine Romane enden nicht mit der bei dieser Art bis dahin unerlässlichen Ehe; seine Heldinnen verdienen sich ihr Brot und ihre Unabhängigkeit durch Arbeit.

Der romantische Erzähler war aber auch ein unerschrockener Bekämpfer der gesellschaftlichen Missstände, ein Verteidiger aller Unterdrückten. Er wollte ein unabhängiger Journalist sein und gründete mehrere Zeitungen und Zeitschriften. In der kapitalistischen Welt konnte sich keines seiner Gründungen eines langen Lebens erfreuen; sie verschlangen alles, was er mit seiner Feder als Schriftsteller verdiente. In seinen letzten Lebensjahren zog er sich auf sein Heimatdorf in Siebenbürgen zurück. Die chauvinistische Regierung des kapitalistischen Rumäniens hat den grössten Teil der ungarischsprachigen Schulen geschlossen. Er versuchte daher diesen Ausfall durch Gründung eines Kinderwochenblattes in ungarischer Sprache wettzumachen. Zu gleicher Zeit veranstaltete er in Gesellschaft junger Dichter und Schriftsteller, die um ihr Brot gekommen waren, Vortragsreisen. Das kleine Wochenblatt war ausgezeichnet, von den ungarischen politischen Kreisen jedoch im Stich gelassen und vom Klerus verfolgt, musste es nach sieben Jahren fortwährender Kämpfe sein Erscheinen einstellen. Dieser letzte Schlag wirkte auf Alexis Benedek tödlich. Der streitbare und zugleich empfindsame Schriftsteller, der Vertreter eines reinsten Humanismus, für den es keine Unterschiede hinsichtlich der Rasse, Nationalität oder Konfession gab, starb im Jahre 1929 eines plötzlichen Todes im Alter von 70 Jahren. Seine Frau folgte ihm in den Tod durch Vergiftung

I

Nemeskürty, I. : Der Stil von Bornemisza. Der Aufsatz analysiert den Prosa-stil von Péter Bornemisza (1535—1584), des hervorragenden, bedeutenden Schrift-stellers der ungarischen Reformation im 16. Jahrhundert

24

Perjés, G. : Balassi, der Soldat. In den Gedichten von Bálint Balassi erschliesst sich das Wesen der Kriegsgeschichte des 16. Jahrhunderts, die Kriege an den Grenzbürgen, in deren Mittelpunkt die wichtigste Waffengattung — die Kavallerie — steht. Der Ton, die Bilder, die Vergleiche, in seinen Gedichten werden von Erlebnissen und von der seelischen Disposition des in den Grenzbürgen kämpfenden Husarenoffiziers bestimmt. Diesem kriegerischen Erlebnis — dessen wichtigsten Elemente das Pferd, die Landschaft, die Jagd, der scharfe Säbel und Speer und die kameradschaftliche Gemeinschaft sind — begegnet man in seinen Gedichten auf Schritt und Tritt und es ist in einer in der Weltliteratur beinahe beispiellosen Weise mit der Intuition des Künstlers verwoben. Seine Gedichte sind nicht nur ein künstlerisches Erleben, sondern sie vermitteln uns auch militärische Lehren, und von diesem Gesichtspunkt stellen sie wertvolle militärgeschichtliche Dokumente dar über die

Kampfmethode der ungarischen leichten Kavallerie. Balassi hatte in seiner militärischen Laufbahn keine Erfolge, obwohl alle seine Bestrebungen darauf gerichtet waren, die Einteilung als Kapitän auf einer der bedeutenderen Grenzburgen zu erhalten. Der Grund für seinen Misserfolg ist wohl darin zu erblicken, dass obzwar er persönlich den Ruf eines tapferen Soldaten und guten taktischen Führers genoss, er doch die Alltagsarbeit des Truppenoffiziers nicht liebte und Probleme der höheren Strategie und der Kriegswissenschaft ihn nicht interessierten. Mit instinktiver Sicherheit sang er seine Liebesgedichte, und zwar in einer Zeit, wo dieses als Unzucht galt, und mit derselben instinktiven Sicherheit verherrlichte er das ungarische Husarentum, als die Theoretiker der Kriegswissenschaft die leichte Kavallerie verachteten. Das von ihm entworfene Bild wäre nicht vollkommen, wenn wir neben dem rein Gefühlsmässigen nicht auch die Bewusstheit hervorheben würden, mit der er den Helden Tod gewählt hatte. Bewusst suchte er den Tod unter den Mauern von Estergom, und dadurch wurde der mit einer inneren Sicherheit des Genies dichtende Poet zum bewussten Vertreter und Erfüller der heldenhaften ungarischen Lebensform des 16. Jahrhunderts

Angyal, E.: Liederbuch von Ferenc Vathay. Der Aufsatz macht uns mit dem Liederbuch des transdanubischen Kapitäns Ferenc Vathay bekannt, das er in türkischer Gefangenschaft (1604) schrieb

Beke, A.: Die Verslehre von Földi und Csokonai. Im Zusammenhang mit der Verslehre von Mihály Csokonai-Vitéz (1773—1865), des bedeutendsten Dichters im Zeitalter der ungarischen Aufklärung, lenkt der Aufsatz die Aufmerksamkeit auf die Bedeutung von János Földi (1755—1801) auf dem Gebiet der Verslehre. Die Verwandtschaft der Verslehren von Földi und Csokonai wird ausführlich dargelegt

KURZE MITTEILUNGEN

Földes, A.: Hannibals Auferstehung. Der Aufsatz gibt eine Übersicht von dem Roman von Ferenc Móra »Hannibals Auferstehung«. Der Roman beleuchtet groß die gesellschaftlichen Verhältnisse des konterrevolutionären Systems (in der Darstellung des Lebens eines Professors). Das Werk ist in Buchform noch nicht erschienen

Csonkás, M.: Beiträge zur Biographie des Dichters Zrínyi

Bikácsi, L.: Wann schrieb Arany sein Gedicht »An Reményi«?

Fallenbüchl, Z.: Schrieb Zoltán Ambrus politische Flugschriften?

Vincze, G.: Der Enkel von György Dózsa. Die Abhandlung übermittelt die Gedichte von *Endre Ady*, welche dem ungarischen Bauernkrieg (1514) und seinem Führer gewidmet sind

Kiss, T.: Über die Umstände der Entstehung zweier Romane von Zsigmond Móricz

DISKUSSION

Péter, L.: Textologische Probleme. Der Diskussionsaufsatz behandelt die textologischen Schwierigkeiten von Gyula Juhász im Zusammenhang mit den in den »Literaturgeschichtlichen Mitteilungen«, Jahrgang 1954 veröffentlichten unbekanntem Gedichten von Gyula Juhász

Kispéter, A.: Einige Bemerkungen zu den textologischen Problemen

ARCHIV

Bán, I.: Eine Corvina (handschriftliches Buch aus der Bibliothek des ungarischen Königs Matthias Corvinus) in der ehemaligen Bibliothek des Franziskanerordens in Gyöngyös

Mátyusz, E.: Parabel über die dem Lande drohende Gefahr

<i>Busa, M.</i> : Beitrag zur Bibliographie der Werke von Gedeon Gvadányi	100
<i>Segesváry, V.</i> : Zwei Briefe von Ádám Horváth an Gedeon Rádai	103
<i>Scheiber, S.</i> : Gesuch von János Arany an Lajos Kossuth um eine amtliche Anstellung	105
<i>Bay, F.</i> : Die Verbindungen von János Vajda in Győr	107
Beiträge zur Diskussion der Zeitschrift »Toll« (»Die Feder«) über Ady :	
<i>I. Komlós, A.</i> : Drei Schriften von Kosztolányi über die Ady-Diskussion	110
<i>II. Zolnai, B.</i> : Ein Brief Kosztolányis über die Ady-Diskussion	113
<i>Vincze, G.</i> : Briefe von Zsigmond Móricz an die Frau von Lajos Ady und an Gyula Földessy	114

RUNDSCHAU

<i>Ritók, Z.</i> : Árpád Szabó : Homer	118
<i>Rejtő, I.</i> : Bemerkungen zur Serie »Meister der Kultur«	121
<i>Oltványi, A.</i> : Neue ungarische Bücher über die Klassiker der Weltliteratur	124
<i>Wéber, A.</i> : Rezső Gálos : Kelemen Mikes	130
<i>Gergely, G.</i> : Kleinere Gedichte, Prosa und Korrespondenz von Gyula Sárosi	131

TARTALOM

<i>Benedek Marcell</i> : Benedek Elek	1
<i>Nemeskürty István</i> : Bornemisza stílusa	24
<i>Perjés Géza</i> : Balassi a katona	36
<i>Angyal Endre</i> : Vathay Ferenc énekeskönyve	51
<i>Beke Albert</i> : Földi és Csokonai verselmélete	62

Kisebb közlemények

<i>Földes Anna</i> : Hannibál feltámasztása	76
<i>Csonkás Mihály</i> : Adalékok a költő Zrínyi életrajzához	81
<i>Bikácsi László</i> : Mikor írta Arany a »Reményinek« c. versét?	82
<i>Fallenbüchl Zoltán</i> : Írt-e Ambrus Zoltán politikai röpiratot?	84
<i>Vincze Géza</i> : Dózsa György unokája	86
<i>Kiss Tamás</i> : Móricz Zsigmond két regényének keletkezési körülményeiről	90

Vita

<i>Péter László</i> : Textológiai problémák	94
<i>Kispéter András</i> : Néhány megjegyzés a textológiai problémákhoz	96

Adattár

<i>Bán Imre</i> : Corvina a gyöngyösi volt ferencrendi könyvtárban?	98
<i>Mátyusz Eleménné</i> : Példázat az ország veszedelmének okairól	99
<i>Busa Margit</i> : Adalék Gvadányi műveinek bibliográfiájához	100
<i>Segesváry Viktor</i> : Horváth Ádám két levele Ráday Gedeonhoz	103
<i>Scheiber Sándor</i> : Arany János folyamodványa Kossuth Lajoshoz hivatalért	105
<i>Bay Ferenc</i> : Vajda János győri kapcsolatai	107
Adalékok a »Toll« Ady vitájához:	
I. <i>Komlós Aladár</i> : Kosztolányi három írása az Ady-vitáról	110
II. <i>Zolnai Béla</i> : Kosztolányi levele az Ady-vitáról	113
<i>Vincze Géza</i> : Móricz Zsigmond levelek Ady Lajosnéhoz és Földessy Gyulához	114

Szemle

<i>Ritók Zsigmond</i> : Szabó Árpád: Homéros	118
<i>Rejtő István</i> : Megjegyzések »A Kultúra Mesterei« c. sorozathoz	121
<i>Oltványi Ambrus</i> : Újabb magyar könyvek a világirodalom klasszikusairól	124
<i>Wéber Antal</i> : Gálos Rezső: Mikes Kelemen	130
<i>Gergely Gergely</i> : Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése	131

Ára: 14,— Ft

Előfizetés egy évre: 40,— Ft

KÖNYVTÁR

A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások:

I. Régi magyar irodalom

- Esze Tamás: Kuruc vitézek halotti búcsúzói.
Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondáchoz.
Benda Kálmán: Alvinczi Péter kassai prédikátor történeti feljegyzései.
Perényi József: A László-legenda Oroszországban.
Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i parasztfelkelésről.
Busa Margit: Ismeretlen színjáték a XVII. sz. végéről.
Perjés Géza: Adalékok az ál-kuruc balladák vitájához.
Köpeczi Béla: Bethlen Miklós francia emlékiratai.
Zolnai Béla: Rákóczi Ferenc bécsúj helyi olvasmányai.
Stoll Béla: A Kelecsényi-énekeskönyv.
Koltay-Kastner Jenő: A Königsbergi Töredék kérdéséhez.

II. Felvilágosodás és reformkor

- Juhász Géza: Csokonai Árpád-lásza.
Dénes Szilárd: Hozzászólás a Ványai Juhbehajtáshoz.
Markó Árpád: Egy elfelejtett írókatona.
Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó története.
Dévényiné Somoshegyi Anna: Jósika II. Rákóczi Ference.
Horváth István: »A rettentő tanulság.
Terbe Lajos: Mátyási József.
Segesváry Viktor: Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz.
Schelber Sándor: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz.
— Arany János németnyelvű tankönyvbíráta.

III. A XIX. sz. második fele és XX. sz.

- Bisztray Gyula: Babits fogarasi évei.
Sziklay László: Gáspár Imre.
Kömlös Aladár: Puskin Magyarországon.
— Ady és a hét.
Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki évei.
Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikája 1849 után.
Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetei.
Dénes Szilárd: Emlékezés Móríz Zsigmondról.
Németh G. Béla: Szarvas Gábor és a Nyelvőr.
Kozocsa Sándor: Móríz Zsigmond ismeretlen gyermekverse.
Szunyoghy Farkas: Móríz Zsigmond segédtanársága Kisújszálláson.
Barla-Szabó Jenő: Móríz Zsigmond diákori szerelmei.
Domokos Sámuel: Román irodalmi kapcsolataink.
Forgács László: Jókai és az orosz irodalom.
Kosztolányi Dezsőné: »Így írtok ti.
Gáldi László: József Attila, a műfordító.
Bokor László: József Attila ifjúkora.
Kispéter András: Fiatalok még itt vagyok.
Császtvay István — Péter László: Juhász Gyula makói évei.
Péter László: Két József Attila-vers elfelejtett változata.
— Juhász Gyula első megjelent versei.
— Juhász Gyula elfelejtett makói versei.
Patyi Sándor: József Attila leveleiből.
Sinka Erzsébet: József Attila Mórion.
Reguly Ernő: József Attila bibliográfia.
Kiss Ferenc: József Attila verselése.
Horváth István: József Attila és az antik metrum.
Tettamanti Béla: Megemlékezés József Attiláról.
Vágó Márta: Visszaemlékezés József Attilára